JUOZAS JAKŠTAS

NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS ISTORIJA

Akademinio Skautų Sąjūdžio
VYDŪNO FONDAS
1992

Kalbą taisė: D. Bindokienė, V. Mikūnas ir A. Tereškinas
Paruošė ir redagavo: Vytautas Mikūnas

Library of Congress Catalog Card Number 92-064476
Copyright © Vydūnas Youth Fund, 3001 W. 59th Street, Chicago, IL 60629

Tiražas 1,000 egz.

Spaudė M. Morkūno spaustuvė, Chicago, IL

Printed in the United States of America

Lietuvos vaikams,
Gyviems ir ateinantiems,
Šią knygą skiria
Lietuvių skautija

Šios knygos išleidimą $10,000 suma
užtikrino mūsų neužmirštamieji rėmėjai

Gen. Št. Plk. Ltn. VIKTORAS SUTKUS
ir
VERONIKA SUTKIENĖ

Jie jau iškeliavo į Anapilį
palikę daug kilnių paminklų
ir įrodydami, kad Tėvynę tikrai mylėjo.

VYDŪNO FONDAS

Lietuvos sostinė Vilnius. Ten vyko visas nepriklausomos Lietuvos kūrimas ir gyvenimas.

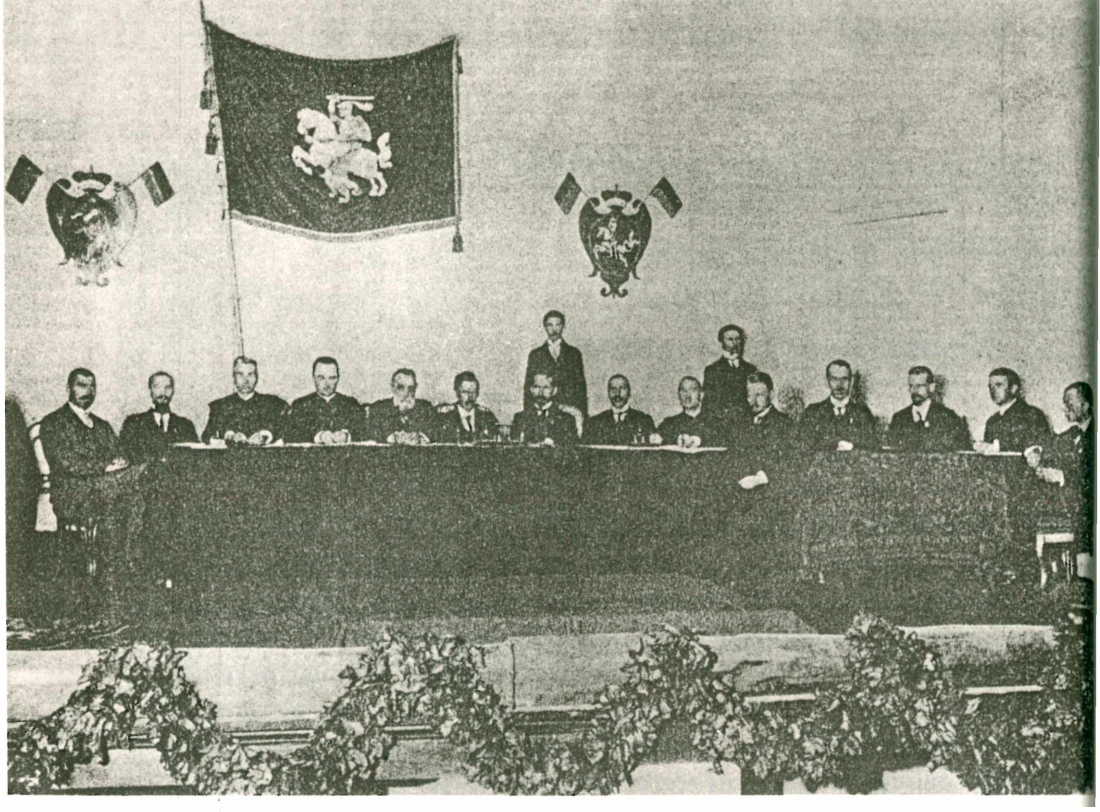
ĮVADAS

Nepriklausomos Lietuvos kūrimasis

Du veiksniai nulėmė nepriklausomos Lietuvos valstybės įsikūrimą: pačios tautos, jos vadovų paruoštos, pastangos ir susidariusi pokarinė padėtis centrinėje Rytų Europoje, ypač Pabaltijyje. Pirmasis veiksnys buvo gyvas lietuvių tautoje nuo pat „Aušros" laikų, kada jos vadovai stengėsi įdiegti tautinį susipratimą ir savaimingo gyvenimo sąmonę. Tuo būdu jie rengė ją, kad ir netiesiogiai, siekti nepriklausomybės. Bet, kol nebuvo tinkamų sąlygų, nepriklausomybės klausimas įsakmiai nekeltas. Pirmiausia per Didįjį Vilniaus Seimą, sušauktą ryšium su vykstančia 1905 m. Rusijos revoliucija, lietuviai pareikalavo autonomijos. Tą patį reikalavimą kėlė ir Amerikos lietuviai Filadelfijos seime 1906 m. vasario 22 d.*1)*

Kai po Japonijos karo ir po revoliucinio judėjimo numalšinimo atsipeikėjo senoji patvaldystė, spalio 17 d. manifestu suteikdama kiek lengvatų, apie autonomijos įgyvendinimą negalėjo būti kalbos. Seniau pradėtas tautos sąmonės žadinimas vyko jau kiek palengvėjusiomis sąlygomis. Ypač daug reiškė atgautoji teisė spausdinti lietuviškus raštus lotyniškomis raidėmis.

Pirmasis pasaulinis karas leido mūsų veikėjams pradėti kalbėti apie nepriklausomybę. Pirmiausia apie tai prabilo vos šešių lietuvių būrelis, susimetęs į konferenciją Berno mieste (Šveicarijoje) 1916.II.12-14 d.*2)* Okupuotoje Lietuvoje nepriklausomybės klausimą pirmoji iškėlė vokiečių valdžios leista Tautos Taryba gan atsargiai, nes buvo priversta atsižvelgti į okupantų turėtus planus Rytuose. Tuose planuose buvo, kaip dabar visai pagrįstai įrodinėjama*3)*, Lietuvos ir kai kurių gretimų kraštų (Kuršo) aneksija. Tik karo pralaimėjimas vakarų fronte sumaišė jų planus rytuose ir Lietuvoje. Jie turėjo trauktis iš užimtų rytų kraštų. Tad iš vokiečių pusės lietuviams nebuvo kliūčių nepriklausomybei siekti.

Vilniaus lietuvių konferencijos 1917.09.18 - 22 d.d. prezidiumas.

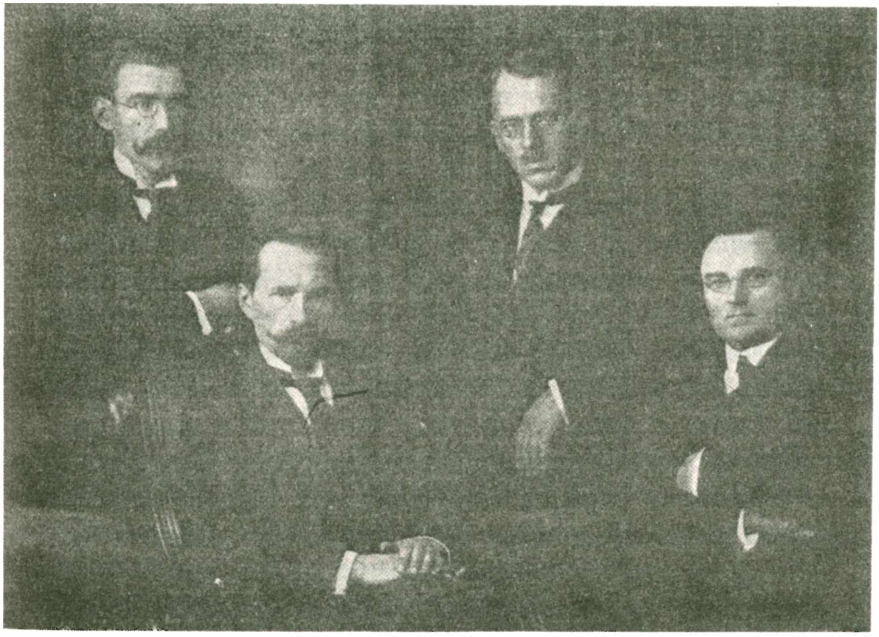
Reikėjo dar atsiskirti nuo Rusijos, kuri, virtusi komunistine po Spalio revoliucijos (1917 m.), kėsinosi atkurti savo valstybę buvusios imperijos sienose. Komunistinė vyriausybė praktiškai nevykdė savo garsiosios deklaracijos apie buvusios carinės imperijos laisvą tautų apsisprendimą.*4)* Išimtį padarė vien Suomijai ir Lenkijai. Joms leido atsiskirti nuo Rusijos. Lietuvos, kaip ir kitų dviejų Pabaltijo kraštų, laukė toks pat likimas, kuris ištiko eilę kitų, po revoliucijos laisvomis pasiskelbusių, Rusijos tautų: ukrainiečių, gudų, gruzinų, armėnų, azerbaidžanų ir kitų. Jų nepriklausomybes palaužė besikurianti komunistinė imperija. Pabaltijo tautos turėjo būti grąžintos dabar jau komunistinei Rusijai.

Lietuvai užgrobti pasinaudota Vokietijos kapituliacija. Tuometinio tautybių komisaro Stalino įsakytas, V. Mickevičius-Kapsukas, lietuvių skyriaus vedėjas tame komisariate, tuojau (1918.XI.11) vyko į Vilnių *5)* ir čia organizavo Lietuvos tarybinę respubliką, po kiek laiko virtusią Lietuvos-Bielorusijos respubli-

ka. Kai 1918.XII.8 susikūrusią komunistinę Kapsuko vyriausybę perėmė iš Rusijos atvykę pulkai, beveik 3/4 Lietuvos ploto 1919 m. pradžioje atsidūrė komunistų okupacijoje. Tik ką Vilniuje susikūrusi Lietuvos vyriausybė turėjo keltis į Kauną ir vaduoti kraštą iš užplūdusių rusų bolševikų.

Priešintis naujiems okupantams, kuriuos parėmė dar gera dalis ir vietinių komunistų, vienai Lietuvos vyriausybei be pašalinės pagalbos nebūtų buvę įmanoma. Tokia pagalba atėjo iš Vakarų.

Vakariečiai Santarvininkai iš pat pradžių buvo pasišovę užgniaužti bolševikinę revoliuciją Rusijoje pirma politiniais, vėliau socialiniais ir ideologiniais motyvais. Iš priešingumo bolševikams jie įpareigojo vokiečius jau jiems padiktuotose paliaubose pasilikti užimtose vakarinės Rusijos srityse, kol gaus įsakymą pasitraukti.*6)* Ši vokiečiams užkrauta pareiga atitiko ir jų demokratinės-socialistinės valstybės, kilusios po lapkričio revoliucijos, politiką. Mat ji vedė nelengvą kovą su kairiojo

Valstybės tarybos prezidiumas.

Nepriklausomos Lietuvos pirmojo ministrų kabineto nariai. Iš k. į d.: J. Yčas — švietimo ministerijos valdytojas, P. Leonas — teisingumo ministras, prof. A. Voldemaras — ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras, M. Yčas — finansų ministras, J. Tūbelis — žemės ūkio ir valstybės turtų ministras, V. Stašinskas — vidaus reikalų ministras.

sparno socialistais spartakininkais virtusiais komunistais. O šie kovojo dėl Rusijos tipo revoliucijos. Šioje padėtyje vokiečiams rūpėjo neleisti rusų komunistams išplisti Pabaltijyje, o ypač vakarinėje Lietuvoje, iš kur jie tiesiogiai galėjo grėsti Rytprūsiams ir net visai Vokietijai. Tad naujoji Vokietija jau savisaugos sumetimais negalėjo pasilikti abejinga Lietuvos likimui. Šia Vokietijos laikysena ir galėjo pasinaudoti mūsų vyriausybė.

Kai vokiečiai traukėsi iš Vilniaus, o bolševikai artėjo prie jo, trys pirmaujantys vyriausybės nariai: Tarybos prezidentas A. Smetona, ministras pirmininkas A. Voldemaras ir finansų ministras M. Yčas išvyko į Berlyną. Kelionė buvo sėkminga. Užbaigtos derybos, dar M. Yčo pradėtos Vilniuje, ir gauta iš vokiečių 100.000.000 markių paskola. Su šiais pirmais valstybiniais finansais vyriausybė galėjo pradėti kurti valstybinį aparatą ir, kas svarbiausia, organizuoti kariuomenę, kviesdama savanorius.

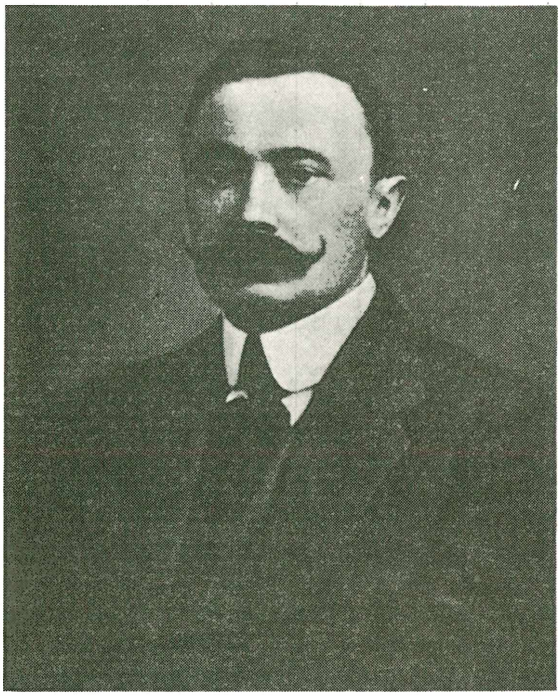
Savanorių kvietimo ir pirmos veiksmingos kariuomenės kūrimo garbė priklauso antro ministrų kabineto pirmininkui M. Sleževičiui.*7)* Neužmirštamas lieka jo atsišaukimas, kviečiantis savanorius, baigiamas sentimentalia fraze: „Drąsiai, be baimės, kaip mūsų tėvai ir senėviai, užstokim priešui kelią, pakelkim žygį už mūsų motiną Tėvynę, už Lietuvos valstybę".*8)* Tuo būdu

Antrosios vyriausybės valstybės ministrai 1918.12.26 - 1919.3.13, iš k.: J. Šimoliūnas — susisiekimo, J. Vileišis — vidaus reikalų, J. Yčas — švietimo, M. Velykis — krašto apsaugos, J. Šimkus — prekybos ir pramonės, M. Šleževičius — ministras pirmininkas, J. Tūbelis — žemės ūkio ir valstybės turtų, P. Leonas — teisingumo, K. Daugirdas — valstybės kontrolierius. Nuotraukoje nėra: M. Biržiškos — maitinimo ir viešųjų darbų, ministerijos valdytojo J. Paknio, V. Černiauskio — finansų, A. Valdemaro — užsienio reikalų, A. Stulginskio — ministerio be portfelio.

bolševikų neužimtoje Lietuvos dalyje, iš dalies vokiečių saugomoje, pradėjo kurtis nepriklausoma Lietuva su centru Kaune.

Be vokiečių paramos Lietuvai padėjo, kad ir netiesiogiai, dar ir Santarvininkai su savo intervencionistine politika, nukreipta prieš bolševikinę Rusiją. Jie blokavo Baltijos jūrą, neleisdami bolševikams per ją susisiekti su Vakarais. Suprantama, kad jie negalėjo būti abejingi Baltijos tautoms, siekusioms nepriklausomybės. Iš to aišku, kodėl mūsų ministras Voldemaras iš Berlyno pasuko į Paryžių, kur buvo Santarvininkų centras ir rinkosi konferencija taikos sutarčiai su Vokietija sudaryti. Lietuvių delegacija į konferenciją neįsileista. Prof. A. Voldemaras įteikė jai memorandumą, kuriuo reikalavo Lietuvai valstybingumo. Čia pat susibūrusi Lietuvos delegacija liko veikti prie taikos konferencijos, daugiausia Amerikos lietuvių materialiai remiama. Delegacija pirmiausia veikė prieš lenkų kėslus įsitraukti Lietuvą į savo kuriamą valstybę. Prof. A. Voldemarui reikia

M. Sleževičius, II ir IV Ministrų kabinetų pirmininkas, Steigiamo Seimo narys, Soc. Liaudies Demokratų lyderis.

pripažinti didelį nuopelną, atremiant lenkų užmačias, tiek prancūziškai parašytomis propagandinėmis-istorinėmis brošiūromis, tiek žodžiu, kalbinant diplomatus ir kartą net liudijant vienoje konferencijos komisijoje.

Vakarų galybių diplomatiškai (ir dar kiek ekonomiškai) ir vokiečių kariškai paremta, Lietuva galėjo Kaune pradėti valstybinį gyvenimą. Kaunas, virtęs sostine, tapo ir pirmųjų savanorių surinkimo centru. Jo komendantūra nuo sausio 13 iki vasario 26 d. (1919 m.) priėmė 1200 savanorių, vasario 27 d. — birželio 22 — 2944 savanorius, birželio 21 — rugpjūčio 7 d. — 648 savanorius; rugpjūčio 7 — sausio 1 — 648 savanorius. Tuo būdu Kauno komendantūra 1919 m. priėmė ir išsiuntinėjo į įvairius dalinius 5435 savanorius. Iš priskaitomo bendro 10.000 savanorių skaičiaus, Kauno komendantūra įrašė daugiau nei pusę.*9)*

Savanoriai kūrė valstybę ne tik stumdami iš krašto rusus bolševikus, bet kovodami ir su vidaus priešais, atsiradusiais

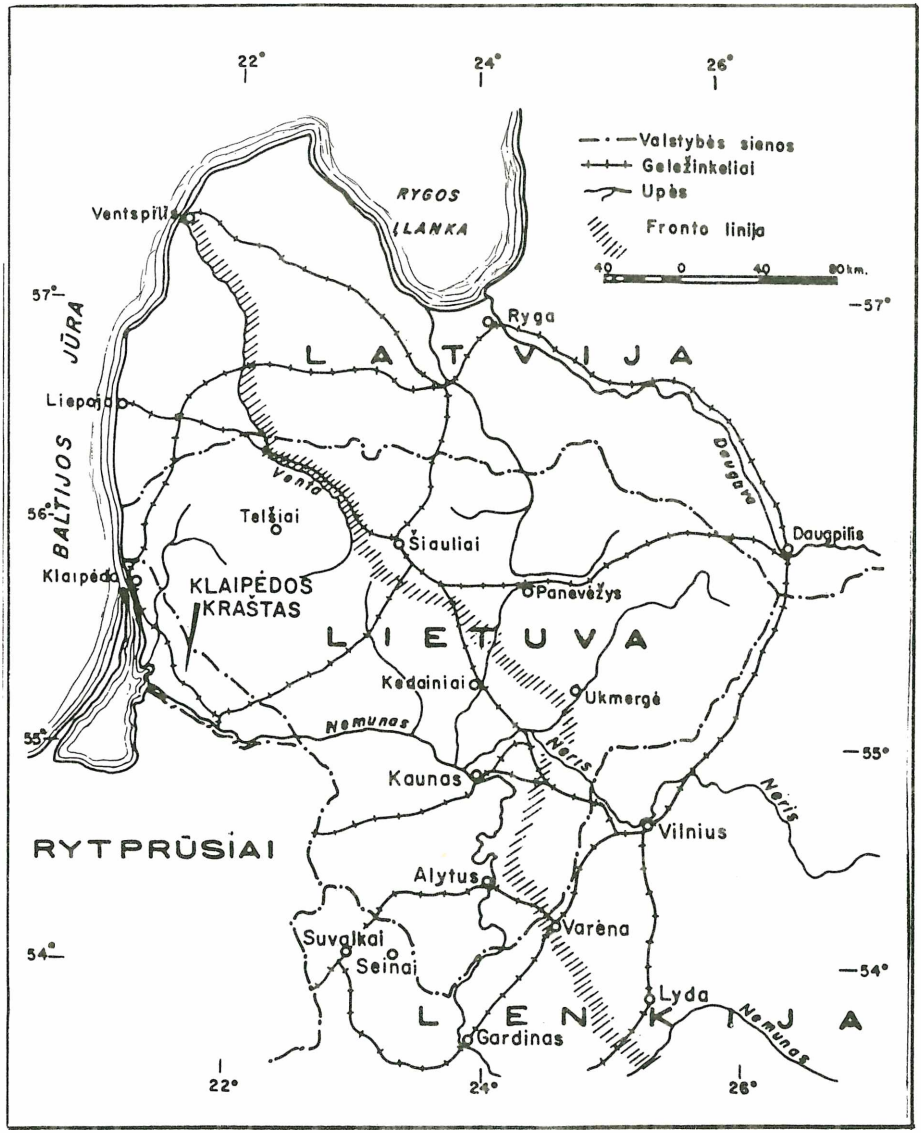
Pirmasis savanoris kūrėjas karininkas K. Škirpa.

Pirmasis savanoris kūrėjas kareivis S. Butkus.

neužimtose Lietuvos dalyse. Anais visuotinės suirutės laikais, kai pakriko vokiečių administracija, iš bolševikinės Rusijos grįžo bolševikuojantieji ar tiesiog bolševikų agentai, iš Vokietijos traukė į Rusiją išbadėję karo belaisviai, krašte ėmė siautėti plėšikų gaujos. Ramūs gyventojai, dažniau stambesni ūkininkai, buvo užpuldinėjami, apiplėšiami, net žudomi vadinamųjų „plenčikų". Bendru sumišimu naudojosi raudonieji, organizavęsi kai kur ir bolševikų neužimtose apylinkėse. Jie tik laukė vokiečių išsikraustymo ir bolševikų atėjimo. Bolševikams giliai įsibrovus į Lietuvą ir pasiekus net Telšius, jų lietuvių sekėjai pasidarė veiklūs Žemaičiuose. Ypač stipriai jie susiorganizavo Kretingoje, įsikūrę sau „darbininkų tarybą" su 150 ginkluotų milicininkų. *10)* Jie trukdė kurtis mūsų valdžios organams Kretingos, Salantų ir Kulių valsčiuose. Panašios „darbininkų" respublikos steigėsi ir kitose vietose. Savanoriai su vietos milicija, komendantų ir apskrities viršininkų vadovaujami, jas ardydavo. Tad savanoriai nuo pat pradžios valė kraštą nuo priešvalstybinių gaivalų ir rengė dirvą nepriklausomai Lietuvai.

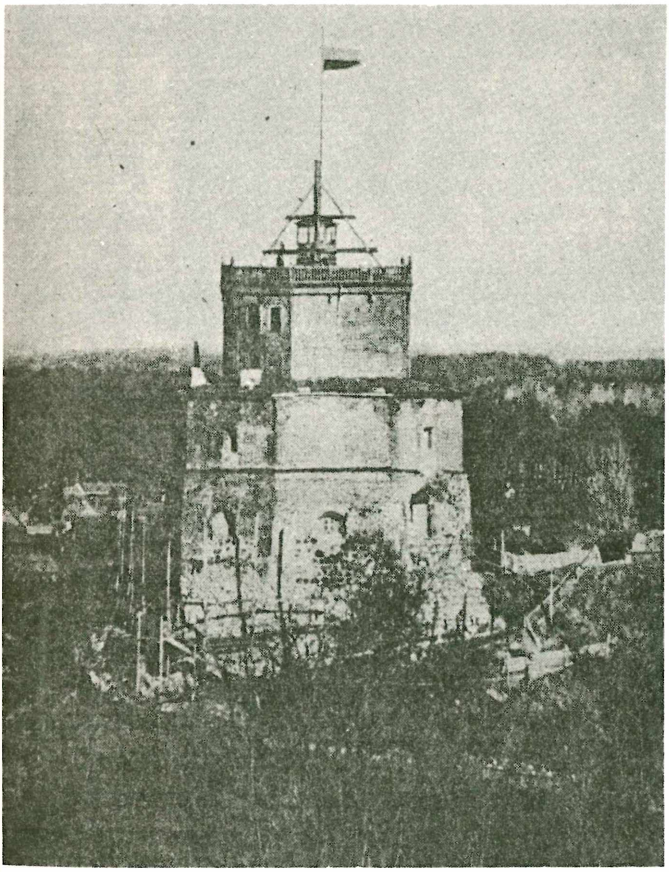
Laiko tarpas tarp pirmos vyriausybės įkūrimo ir bolševikų antplūdžio buvo trumpas, tačiau jis svarbus Lietuvos pradžiai. Valstybė virto tikrove, o pirmieji bandymai kurti įstaigas parapijose ir apskrityse skleidė ją plačiuose gyventojų sluoks-

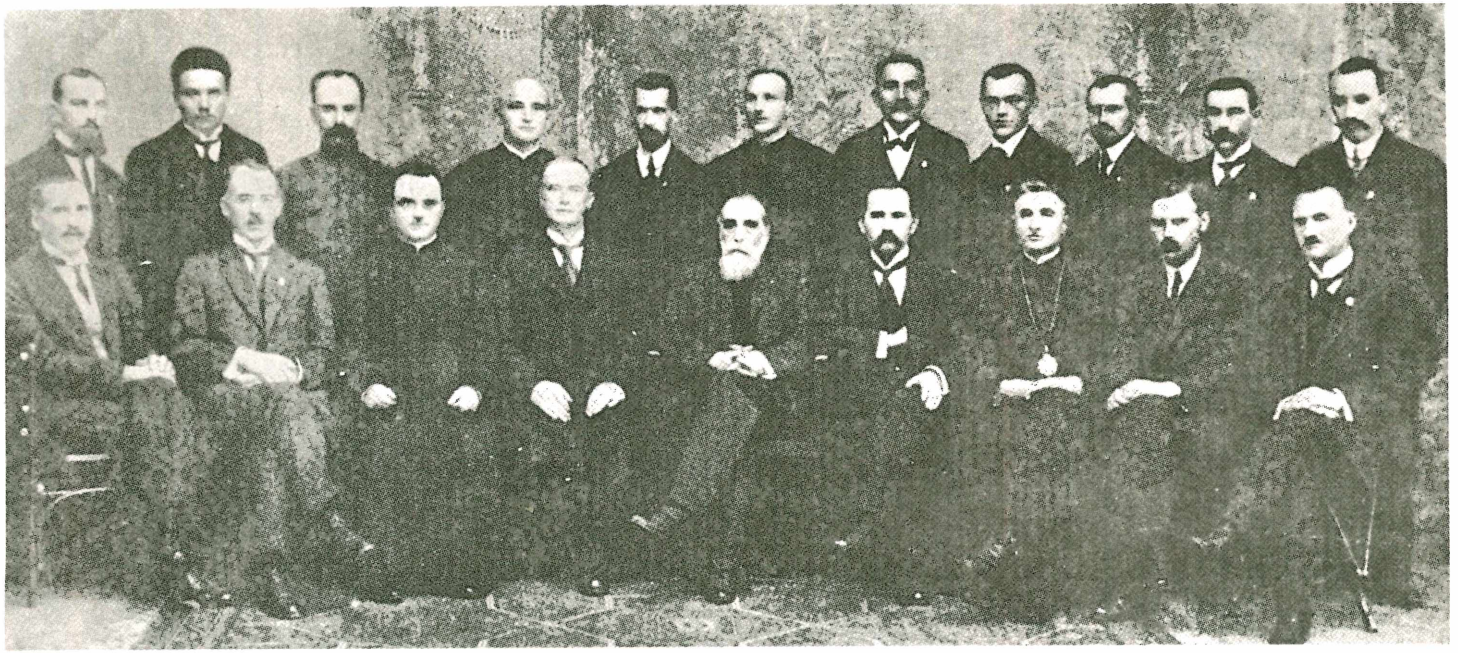
Raudonosios armijos okupuotos sritys Lietuvoje 1919 m.

niuose. Šiuo atžvilgiu reikšmingas buvo 1918 m. gruodžio 17 d. vidaus reikalų ministro V. Stašinsko išleistas aplinkraštis dėl apskričių viršininkų įstaigų. Pagal aplinkraštį, apskrities viršininkas turėjo būti apskrityje laikinės vyriausybės atstovas ir tarpininkas tarp jos bei apskrities gyventojų. Jam priklausė

visokeriopa valdžia, svarbiausia, parapijiniai komitetai ir prie jų sudaryti milicijos būriai. Tie pirmieji valstybės organai pasiliko iš dalies ir bolševikų užplūstose Lietuvos dalyse. Kai kur jie veikė šalia bolševikų suorganizuotų tarybų. Kadangi bolševikų okupacija buvo silpna, ir jie su savo santvarka dar nesuskubo įsiterpti į įprastą žmonių buitį, tai ir jų buvimą žmonės ne per daugiausia juto. Atrodė, kad pradėtas valstybės kūrimas nenutrūko. Žmonės nepajuto didesnių permainų, kai bolševikai iš užimtų vietų buvo

Lietuvos trispalvė 1919.19.1 Gedimino bokšte iškėlė karininkai K. Škirpa, P. Gužas ir savanoris Steponavičius.

Lietuvos Taryba paskelbusi Nepriklausomybės Aktą, sėdi: J. Vileišis, Dr. J. Šaulys, kun. J. Staugaitis, St. Narutavičius, Dr. J. Basakaavičius, A. Smetona, kun. J. Šaulys, S. Kairys, J. Smilgevičius. Stovi: K. Bizauskas, J. Vailokaitis, D. Malinauskas, kun. V. Mironas, M. Biržiška, kun. A. Petrulis, S. Banaitis, P. Klimas, A. Stulginskis, D. Šernas, P. Dovydaitis.

Menkai ginkluoti bet su nepalaužtu ryžtu savanoriai iškovojo nepriklausomybę. Savanorių kūrėjas Jonas Andriuškevičius iš Veiverių apylinkės.

išstumti. Jiems stiprų įspūdį darė pirmą kartą išvysta Lietuvos kariuomenė, šalia sugrįžusių vokiečių karių.

Iš pradžių mūsų savanorių kariuomenė, vokiečių kiek padedama, stūmė bolševikus iš Lietuvos. Gegužės mėnesį išvadavo Ukmergę, Panevėžį ir žymiai pasistūmėjo į rytus. Kai liepos mėn. paskutiniai vokiečiai paliko Lietuvą, lietuviai vieni patys baigė valyti šalį nuo bolševikų. Po Zarasų užėmimo (rugpjūčio 24 d.) pasiekė padauguvį, atseit, priėjo prie pačios rytinės Lietuvos sienos. Pagrindinis Lietuvos valstybės kūrimo etapas buvo baigtas. Liko viena neužgydoma žaizda, žalojusi mūsų valstybės gyvenimą beveik per visą nepriklausomybės laiką — sostinės Vilniaus ir apie trečdalio Lietuvos okupacija. Sumušus įsiveržusius bermontininkus ir privertus juos trauktis į Vokietiją (1919 m. gruodžio mėn.), būtų galėjęs prasidėti taikus valstybės kūrimo darbas, jei ne lenkų grėsmė ir „nei karo, nei taikos" santykiai su jais. Tai drumstė taikų Lietuvos gyvenimą.

Lietuva kūrėsi sumanių vadų pastangomis, tautiškai susipratusių tautiečių, įsijungusių į savanorių eiles, pasiaukojimu, palankiai susidėjusiais tarptautiniais santykiais ir — o tai ne paskutinėje vietoje — Amerikos lietuvių materialine parama. Didžiausia padėka ir garbė priklauso mūsų tautos vadovams, gebėjusiems išnaudoti susidariusias sąlygas ir išvesti Lietuvą į nepriklausomą gyvenimą.

NUORODOS

1 Tėvynė, 1968.II.16
2 A. Steponaitis, Tėvynėje ir Pasaulyje, Brooklyn, 1962, 97 p.
3 F. Fischer, Deutsche Kriegsziele: Revoliutionierung und Separatfrieden im Osten 1914-1918, Histor. Zeitschr., 1959, 188 p.
4 Lenin-Stalin, Deklaration der Rechte der Voelker Russlands. 15 November 1917. Proklamationen und Manifeste. Hrg. K.H. Peter, Stuttgart, 1964, 338 p.
5 V. Mickevičius-Kapsukas, Pirmoji Lietuvos Proletarinė Revoliucija ir Tarybų Valdžia.
6 R. Klatt, Ostpreussen unter Reichskommissariat 1919-1920, Heidelberg, 1958, 83 p.
7 M. Rūkas, Sleževičius, Chicago, 1954, 92 p.
8 T. p., Atsišaukimo autorius buvo jaunas karininkas K. Škirpa, Naujienos, 1970.VII.3-4.
9 St. Butkus, Vyrai Gedimino Kalne, Memmingen, 1957, 127 p.
10 A. Laugalis, Administracinio ir Policinio Aparato Kūrimasis. Pirmasis Nepriklausomybės Dešimtmetis, Kaunas, 1930, 266 p.

I. PARLAMENTINIS LAIKMETIS (1920-1926)

A. STEIGIAMASIS SEIMAS IR JO DARBAI

1. Kliūtys demokratinei santvarkai

Mūsų tautos žadintojai, veikėjai ir politikai vaizdavosi ne kitokią, kaip tik laisvą, demokratinę Lietuvą. Jos valios reiškėjas turėjo būti demokratiškai išrinktas seimas, posėdžiaująs sostinėje Vilniuje. Demokratinės Lietuvos reikalavimas ėjo iš praeities, kur kova dėl laisvės vesta visai tautai išvaduoti, ir todėl kiekvienam jos nariui turėjo būti leista tąja laisve naudotis. Apie demokratinę Lietuvą kalbėta jau Vilniaus Didžiajame seime, ji aiškiai deklaruota 1918 m. vasario 16 d. akte. Demokratinės Lietuvos mintis, ėjusi iš praeities, atitiko ir revoliucinę 1918-1920 m. dvasią, plitusią į Lietuvą iš Vakarų ir iš Rytų. Labiausiai veikė Rusijos revoliucijos laisvės šūkiai, kuriais užsikrėtė nemaža mūsų tautiečių dalis. Ne be poveikio praslinko ir trumpalaikė bolševikinė žymios Lietuvos dalies okupacija. Demokratinė santvarka virto savaimingu šūkiu ne tik Lietuvoje, bet ir kitur, kaip iškalbingai patvirtino M. Römeris: „Šis pasitikėjimas demokratija, kaip išganymo evangelija, kaip laimės ir socialinio teisingumo receptu, kaip universaline panacėja, turinčia iš karto suteikti valstybinės santvarkos tobulumą, — sudarė charakteringą to laiko nuotaiką, kuri ryškiai paveikė grynai racionalistinę valstybių konstitucinę kūrybą".*1)*

Bet išpažįstamos demokratinės laisvės negalima buvo visai įgyvendinti, kol vyko nepriklausomybės kovos. Karas reikalavo ir kariškos drausmės, todėl 1919.II.16 buvo paskelbta karo padėtis. Karo padėtyje plačias teises turėjo komendantai ir kariuomenės teismai. Jie varžė piliečių, laikinosios konstitucijos garantuotas, laisves. Ir pasibaigus laisvės kovoms 1919 m. gale, karo padėtis nenuimta. Ji palikta pirmiausia dėl kybojusios lenkų grėsmės po Vilniaus užėmimo 1919 m. Nors, karui su bolševikais vykstant, su

LIETUVOS AIDAS

Eina Vilniuje antradieniais, ketvirtadieniais ir šeštadieniais su mėnesiniu „Lietuvos Valanda“ priedu. Kainuoja metams 6 rub. (12 mar.), pusei metų 3 rub. (6 mar.), trims mėnesiams 1 rub. 50 kap. (3 mar.), mėnesiui 60 kap. (1 mar.). Atskiras numeris — 5 kap. (10 f.). Redakcijos adresas: Vilnius, Bonedikto g. 2-2. Laiškai redakcijai rašai taip adresuoti: Antrojo Prezidento Ob. Ost. IV Abt. „Lietuvos Aidas“, Deutsches Feldpost 160.

Skelbimų kainos: šeštadienio skiltinės petito eilutei 15 kap. (30 f.), bet ir darbo skelbimams tokiai pat petito eilutei 10 kap. (20 f.); trečiadienio skiltinės reklamų eilutei 75 kap. (1,50 mar.). Skelbimų pakartojimai suteikiamas procentais. Skelbimai priimami laikraščio Administracijoje, Vilniuje, Bonedikto g. 2—2, tam tikrų dienų ir visose skelbimų įstaigose.

Vyriausias redaktorius *A. Smetona*, artimieji bendradarbiai: *M. Biržiška, P. Bugailiškis, P. Klimas, kun. dr. J. Staniukynas, agr. A. Stulginskis, dr. J. Šaulys* ir *A. Žmuidzinavičius*.

№ 22 (70) Vilnius, antradienis, 1918 m. vasario mėn. 19 d. II metai

LIETUVOS TARYBA
skelbia
Lietuvos nepriklausomybę

Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario m. 16 d. 1918 m. vienu balsu nutarė kreiptis: į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybes šiuo pareiškimu:

Lietuvos Taryba, kaipo vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo m. 18—23 d. 1917 metais, **skelbia atstatanti nepriklausomą, demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine VILNIUJE** ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis.

Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas.

Vilnius, vasario 16 d. 1918 m.

Lietuvos Tarybos nariai:

Dr. J. Basanavičius, K. Bizauskas, M. Biržiška, S. Banaitis, P. Dovydaitis, St. Kairys, P. Klimas, D. Malinauskas, V. Mironas, St. Narutavičius, A. Petrulis, Dr. J. Šaulys, K. Šaulys, J. Šernas, A. Stulginskis, A. Smetona, J. Smilgevičius, J. Staugaitis, J Vailokaitis, J. Vileišis.

lenkais beveik nekariauta, tačiau jie veržėsi vis gilyn į Lietuvą. Jie nepaisė Santarvininkų nustatomų demarkacijos linijų. Lenkai padarė didžiausią įsiveržimą, kai 1919 antroje pusėje užėmė Punską, Daugus, Butrimonis, Stakliškes, Gelvonis, Boguslaviškį, Širvintas, Molėtus.*2)*

Per slaptą organizaciją (POW — Polska Organizacja Wojskowa) lenkai rengėsi nuversti Lietuvos vyriausybę ir, pakvietę lenkų kariuomenę, prisidėti prie Lenkijos. Prieš numatytą sukilimo datą (1919.VIII.28-29) sąmokslas buvo susektas, vadai, kurie nesuskubo pabėgti į Lenkiją, suimti ir teisiami.*3)*

Lietuvai laisvai vystytis ir piliečiams naudotis laiduotomis konstitucinėmis teisėmis dar trukdė ir slaptai veikusi komunistų partija, bolševikinės Rusijos agentūra. Įleidusi šaknis dar okupacijos metu, ji liko veikti krašte ir po tarybinės Lietuvos-Bielorusijos panaikinimo. Ji palaikė ryšius su Smolenske įsikūrusiu Lietuvos ir Bielorusijos komunistų partijos centru.*4)* Iš ten gaudavo laikraščius, ypač specialiai Lietuvai skirtą *Komunistą*, ir visokius atsišaukimus, atsiliepimus, brošiūras. Vėliau komunistai sugebėjo įsitaisyti savas spaustuves pačioje Lietuvoje ir spausdinti laikraščius bei atsišaukimus.

Komunistai ypač stengėsi brautis į profesines sąjungas, kur jie užsimaskavę galėjo legaliai veikti. Jie organizavo profesines sąjungas, vietomis dar prieš bolševikų okupaciją, vadovavo joms okupuotose srityse, likdami jose veiksmingi ir bolševikus išvarius. „Kompartija stengėsi per profesines sąjungas vadovauti darbininkų revoliuciniams veiksmams".*5)* Komunistų partija buvo ypač veikli organizuodama bei kurstydama streikus. Su kurstomuoju darbu drauge varė ir priešvalstybinę propagandą, piršdama Sovietų Rusijos santvarką. „Ragindama darbininkus atkakliai kovoti už ekonominius reikalavimus, kompartija aiškino, kad išsigelbėti nuo bet kokio išnaudojimo ir engimo darbininkai gali tik nuvertus buržuazijos valdžią, kaip tai padarė Tarybų Rusijos darbininkai".*6)* Taip agitavo komunistų partija 1919.IX.15 atsišaukime, sustreikavus Kauno arsenalo darbininkams.

Kompartija su savo pragaištinga propaganda brovėsi ir į kariuomenės eiles. Smolenske spausdintas, kareiviams skirtas, laikraštis *Kareivių Tiesa* buvo jų tarpe slaptai platinamas drauge

su atsišaukimais ir brošiūromis. Komunistai organizavo kariuomenės dalyse savo kuopeles ir per jas varė propagandą prieš valstybę tarp kareivių, pirštdami sovietinę santvarką.

Bolševikų agentų propaganda paveikė kai kuriuos Kauno įgulos dalinius, ypač Panemunėje stovėjusį artilerijos pulką. Čia susidarė revoliucinis kareivių komitetas, vadovaujamas puskarininkio P. Mickeliūno.*7)* Komitetas, matyt, veikė ir už kareivinių ribų. Jis planavo išvaduoti politinius kalinius iš Kauno kalėjimo ir siuntinėjo grasinamus laiškus aukštiems pareigūnams. Tuometinis vyriausias valstybės prokuroras R. Skipitis gavo iš nežinomo jaunuolio tokio turinio laišką: „Atėjo atsiskaitymo valanda. Buržujų valdžiai bus galas. O tau, kaip ištikimam buržujų valdžios šuniui, riedės nuo pečių galva, kaip kopūstas".*8)*

Kad sukilimas, komunistų sukurstytas, siekė įvesti bolševikų santvarką, aiškiai rodo prie sukilėlių palinkusio kavalerijos pulko vyriausybei įteikti 12 punktų reikalavimai. Aštuntuoju punktu, pvz., reikalauta „sudaryti iš kareivių tarybas kiekvienoje kuopoje ir centralinę kareivių tarybą dėl visos Lietuvos kariuomenės"; o iš darbininkų — darbininkų tarybas".*9)* Bolševikinis sukilimo tikslas aiškiai kyšojo vienuoliktame punkte: „Reikalaujame paliuosuoti areštuotus politinius kalinius, kovojančius už kareivių ir darbininkų reikalus".*10)*

1920.II.22-23 Panemunės įguloje kilusi sumaištis buvo vietoje sutramdyta, kai sukilėliams užkirstas kelias peržengti Nemuną ir pasiekti Kauną. Šančiuose stovėjęs 8-tas pulkas užstojo jiems tiltus. Tas pats pulkas smarkiai juos apšaudė. Po to jo daliniai su šarvuočiais priartėjo prie sukilusio dalinio ir, iš kulkosvaidžių šaudydami, privertė jį pasiduoti. Kiek ilgiau užtruko aviacijos būrio priešinimasis. Jis bandytas nuraminti derybomis, pasiunčiant valdžiai ištikimų karių grupę. Joje dalyvavo ir amerikietis karys Samuel Harris, vienas iš kelių Amerikos karių, tarnavusių mūsų kariuomenėje. Jis buvo klastingai sukilėlių peršautas ir mirė ligoninėje. Tai vienintelė sukilimo auka.

Praslinkus vos kelioms dienoms po sukilimo, vyriausybė paskelbė kovo 2 d. atsišaukimą į gyventojus, kur kalbėjo ne tiek apie kareivių sukilimą, kiek apie rinkimus į Steigiamąjį Seimą.*11)* Rinkimams, tiesa, buvo ruoštasi iš seniau. Rinkimų įstatymas

paskelbtas jau 1919.XI.20, o balsavimo laikas — 1920.IV.14-15 — paskirtas 1920.II.6 dienos potvarkiu. Tik kalbamajame atsišaukime įneštos dvi pataisos. Pirma, rinkimų įstatyme kariškiai tegalėjo būti renkami į Steigiamąjį Seimą (aktyvi rinkimo teisė), bet jiems neleista balsuoti (pasyvi rinkimo teisė). O paskelbtuoju atsišaukimu, kariškiai galėjo ne tik būti renkami, bet ir patys balsuoti. Jų balsavimo amžius sumažintas iki 17 metų. (Tuo tarpu bendras rinkimų įstatymas leido balsuoti nuo 20 metų). Antras pakeitimas — nuimta karo padėtis. Apie šį valdžios mostą šitaip kalbama atsišaukime: „Kad laisvai galėtume pasiruošti prie rinkimų ir nevaržomi galėtumėm atlikti pačius rinkimus, visoje Lietuvoje nuimama karo padėtis, palikus ją tik tam tikroje juostoje pagal demarkacijos liniją".*12)* Su paskelbtais Steigiamojo Seimo rinkimais pasibaigė laikinas, kuriamasis Lietuvos buities periodas.

2. Žemas tautos politinis sąmoningumas

Nuo pat pradžių mūsų valstybės vairuotojų proklamuota demokratinė, parlamentarinė tvarka ėjo ne iš pačios tautos. Ji norėta tautai pritaikyti pagal naujais laikais vyravusią, visuotinę politinę linkmę. Ji neturėjo šaknų pačioje tautoje, nebuvo įdiegta jos gyventos praeities. Lietuviai, kurių dauguma buvo žemdirbiai kaimiečiai, daugiausia neraštingi, gyveno uždaruose kaimuose, versdamiesi kasdieniniais ūkiškais darbais. Jiems buvo beveik svetimi visuomeniški, tautiški dalykai. Nebuvo kas juos tais klausimais sudomintų ar apšviestų. Trūko iš kaimo išėjusios ir kaimiečių tarpe įsikūrusios inteligentijos. Labai negausūs, iš lietuviško kaimo kilę, inteligentai dingdavo plačiuose Rusijos plotuose ar spiesdavosi didesniuose miestuose: Vilniuje, Kaune. Jie kaimiečiams likdavo tolimi. Veltui mūsų veikėjai, tautos žadintojai ragindavo mokslus ėjusius kaimiečių vaikus apsigyventi savame krašte, arčiau kaimų.*13)* Jų raginimai liko beveik be atgarsio, nes šviesuoliai nematė tinkamų sąlygų įsikurti tarp kaimiečių.

Retas dalykas kaime buvo lietuviška knyga, laikraštis. Neišsimokslinę ir lietuviškus raštus menkai paskaitydami, kaimiečiai mažai domėjosi pasaulinio turinio knygomis, laikraščiais. Jie

tenkinosi daugiau maldaknygėmis, giesmynais ir bažnytinio turinio knygomis, kurias įpiršdavo daugiausia kunigai.

Uždaram, neapšviestam kaimui vienintelis šviesos žiburėlis buities glūdumoje buvo parapinė bažnyčia ir jos tarnai — kunigai. Su bažnyčia ir su kunigais kaimiečius siejo visas dvasinis gyvenimas. Visur (ypač katalikiškų kraštų) kaimiečiams įprasta iš senų, net viduramžinių laikų ėjusi, konservatyvi ideologija, atmiešta gilaus tikėjimo jausmu, buvo būdinga mūsų kaimo gyventojams. Jiems iš tėvų ir protėvių paveldėtos gyvenimo sąlygos atrodė nepakeičiamos. Vargo spaudžiami, jie ieškojo paguodos savose bažnyčiose. Jiems buvo svetimas dalykas laukti kokių socialinių ar politinių pakitimų, apie kuriuos ir jų dvasiniai vadai-kunigai nekalbėjo.

Sustingusią, konservatyvią mūsų kaimiečių ideologiją lėmė ir jų tautinis išsiskyrimas iš miestiečių ir aristokratijos — bajorijos. Mūsų didesni miestai: Vilnius, Kaunas, o taip pat ir mažesnieji apskričių miestukai, net bažnytkaimiai, buvo žymia dalimi sulenkėję. Šiam gyventojų sluoksniui daugiausia priklausė prekybos-pramonės įmonės ir šiaip miestų nuosavybės. Miestuose gyvenę lietuviai daugiausia priklausė žemesniajam gyventojų luomui. Jie tarnavo valdžios įstaigose žemesniuose postuose ar dirbo pasiturintiems miestelėnams, nuosavybių valdytojams. Tokioje padėtyje buvę lietuviai ne ką galėjo sverti viešame miesto gyvenime.

Miestuose lietuvius lenkė pasiturintys miestelėnai, kaimuose jiems stiprios įtakos turėjo stambesni žemininkai: dvarų, palivarkų, viensėdžių savininkai ar nuomininkai. Jie buvo sulenkėję lietuviai arba rusai. Lenkų dvarininkai ir stambesni žemvaldžiai savo ekonomine persvara palaikė lenkybę ir smerkė lietuvybę. Jie samdė geresnėms, „švaresnėms" tarnyboms dažniausiai savo tautos žmones, lietuvius priimdavo paprastais darbininkais-kumečiais. Dvarų darbininkai lietuviai, veikiami vyresniųjų ir dvaro savininko-pono, taip pat imdavo lenkėti. Dažnu atveju į dvarus atėjusių tarnauti lietuvių tėvų vaikai užaugę jau dėjosi lenkais. Dvarai lenkino lietuvius.

Dvarininkams lenkinimo darbe tarnavo ir klebonijos, kurių santykiai su dvarais buvo gan artimi. Dvasinė kunigų įtaka,

susieta su ekonomine stambesnių žemvaldžių pirmenybe, laikė užgožusi lietuvybę.

Šiomis ekonominėmis ir socialinėmis sąlygomis gyvenusi lietuvių tauta jos vadų pradėta rengti savaimingam gyvenimui. Tai daryta, su ribotais rezultatais, nuo „Aušros" laikų. Tauta liko iš esmės katalikiška, konservatyvi, bažnytinės ideologijos persunkta. Pagal pokarinę dvasią ji turėjo per savo visuotiniu, slaptu ir tiesioginiu balsavimu išrinktus atstovus spręsti krašto likimą. Vadovaujančios grupės turėjo paruošti tautą tokiam svarbiam sprendimui. Tad su Steigiamojo Seimo rinkimais į mūsų tautą atėjo jai buvęs iki tol svetimas dalykas partiškumas.

3. Partijos Steigiamojo Seimo rinkimuose

Lietuvių politinės partijos kurtos nusižiūrėjus į Europoje vykusius politinius ir socialinius sąjūdžius. Kūrėjų-vadų stengtasi taikytis prie Lietuvos gyvenimo sąlygų. Mūsų apolitiška tautos masė imta rikiuoti partiniais politiniais pagrindais. Taip daryta, taikantis prie tada pripažintos demokratiškiausios rinkimų sistemos. Pagal tą sistemą Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymas skelbė, jog „kiekviena partija arba kuopa... gali įduoti apygardos komisijai sąrašą tų asmenų, kuriuos ji siūlo St. Seimo atstovais".*14)* Rinkimai vyko balsuojant už tuos partijų pateiktus sąrašus. Balsuotojai faktiškai rinko partijas (galėjo dar ir kuopas). Pati rinkimų sistema reikalavo partijas būti veikliomis ir eiti su savo programomis į liaudį.

Konservatyvioje katalikiškoje lietuvių visuomenėje nuo pat pradžių persvarą turėjo artimai su Bažnyčia susijusi krikščionių demokratų partija. Jos pradai siekia dar mūsų tautinio atbudimo pirmuosius dešimtmečius. Jos pradininkai buvo kunigai, pasišovę sutapatinti tautinius tikslus su socialiniais ekonominiais. Lietuviai kunigai įsirašė į savo veiklos programą socialinį klausimą iš pasipriešinimo radikalinėms srovėms, skleidusioms masėse materialistinės pasaulėžiūros pradus. Krikščioniškos demokratijos partijos kūrėjams pavyzdžiu derėjo jau senas sąjūdis vakarų Europoje, siekiąs Prancūzų revoliucijos laikus.*15)* Didžiausias lietuvių, kaip ir kitų katalikiškų tautų, vadovas socialinėje bei ekonominėje akcijoje buvo popiežius Leonas XIII

su enciklikomis *Rerum Novarum* (1891) ir *Graves de Communi* (1901).

Krikščionių demokratų socialinės mintys pirmiausia pradėtos skelbti kunigų leistoje katalikiškoje spaudoje. Jau pirmasis katalikiškas laikraštis *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga* (ėjęs 1890-1896) pasirinko tikslą „kelti medžiaginį ir dorinį Lietuvos būvį". Jį pakeitęs *Tėvynės Sargas*, Tumo-Vaižganto redaguotas iki 1902 m., dar labiau pabrėžė socialinius bei ekonominius reikalus. „Jis (*Tėvynės Sargas*) rūpinosi, kad lietuvis nebūtų nuskuręs, materiališkai pajėgus. . . Ragino nesmulkinti ūkių, nesibylinėti. . . mokytis įvairių amatų, imtis prekybos, taupyti. *Tėvynės Sargas* daug dėmesio skyrė žemės ir gyvulių ūkio pagerinimui, davė daug naudingų žinių apie smulkias ūkio šakas ir šiaip naudingų patarimų iš įvairių sričių".*16)* Patraukliai ir įdomiai prirašomas, laikraštis darė įtakos jaunajai inteligentijai, ypač kunigams. Kauno, Seinų seminarijose ir Petrapilio dvasinėje akademijoje studijuojantieji būrėsi į kuopeles ir gvildeno ne tik tautinius, bet ir visuomeninius bei ekonominius klausimus. *Tėvynės Sargo* įtakojamos brendo jaunoje katalikiškoje inteligentijoje būsimos krikščionių demokratų partijos idėjos. Jos pirmą kartą įsakmiai suformuluotos 1904 m. trijų Petrapilio dvasinės akademijos profesorių: Pr. Būčio, Maironio-Mačiulio ir Jakšto-Dambrausko. Programa paremta Leono XIII enciklikomis. Ji nubrėžė principus, vėliau kartotus pakeistose partijos programose.

1905 m. revoliucijoje, kurioje garsiai skambėjo socialistinių partijų šūkiai, krikščionių demokratų partijos žmonėms nebuvo vietos labiau pasireikšti. Tačiau jie sustiprino savo veiklą, ruošdamiesi Vilniaus Didžiajam Seimui, ir pačiame Seime pasirodė atskira frakcija. Jie atėjo su išspausdinta programa ir ją dalijo Seimo nariams. Pasigirdo net radikali krikščionių demokratų partijos nario mintis, atitikusi ir kairiųjų idėjas. Ji pareikšta iš Seimo tribūnos kun. Aleksandravičiaus šūkiu: „Žemė priklauso tiems, kurie ją dirba".*18)*

Revoliucijoje vyravę kairieji su savo ateistine ir prieš Bažnyčią nukreipta propaganda atstūmė kunigus nuo revoliucinės veiklos. Iš priešingumo kairiesiems revoliucionieriams „cicilikams" krikščionių demokratų opozicija valdžiai mažėjo, ypač po išleisto spalio 17 d. vad. laisvės manifesto. Krikščionys demokra-

Krikščionių Demokratų partijos atstovai steigiamajame seime.

tai, kaip ir kunigai, darėsi beveik lojalūs esamai santvarkai, kaip kad liudija ir pagarsėjęs Seinų vyskupijos valdytojo prel. Antanavičiaus aplinkraštis.

Po revoliucijos nuslopinimo krikščionys demokratai apsiribojo daugiau kultūrine veikla. Jie stengėsi skleisti žmonėse krikščionišką demokratišką mintį per spaudą, kai ji buvo atgauta, ir per susivienijimus. Nuo 1906 m. Seinuose pradėtas leisti savaitraštis *Šaltinis*, laikytas lyg partijos oficiozu, kaip rodė jo paantraštė: „Iliustruotas krikščionių demokratų savaitraštis" (nuo 1907 m.). Leidėjai kunigai jį skyrė plačiajai visuomenei. *Šaltinio* redakcija laikė specialų agronomą, kuris siuntinėjamas lankė ūkininkus ir davinėjo jiems patarimus. Per agronomus *Šaltinis* daugiau garsindavosi tarp stambesnių Užnemunės ūkininkų ir tuo būdu varydavo propagandą krikščionių demokratų partijos naudai.

Kunigų puoselėtai krikščionių demokratų ideologijai skiepyti derėjo ir jų kuriamos organizacijos. Anksčiausiai sukurta Šv.

Juozapo draugija Kaune ir Šv. Zitos — Vilniuje ir Kaune. Labai reikšmingos draugijos buvo „Žiburio" Užnemunėje ir „Saulės" Kaunijai. Jos abi steigė lietuviams mokyklas ir jose auklėjo jaunuomenę tautiška bei krikščioniška dvasia.

Nemažos svarbos krikščionims demokratams turėjo jaunimo organizacijos: kaimo jaunimui — pavasarininkų ir moksleivių ateitininkų (įsisteigė 1911 m.). Ateitininkų eilėse brendo krikščionių demokratų partijos pasauliečiai vadai, stoję veikti greta kunigų.

Kilus I pasauliniui karui, krikščionių demokratų partija turėjo įleidusi šaknis tautoje. Vokiečių okupacija prislopino jos veiklą, bet visai neužgniaužė. Užnemunėje liko šiek tiek veikti „Žiburio" skyriai, o Marijampolėje draugija įsteigė gimnaziją jau 1916 m. Okupacijai baigiantis, „Žiburio" gimnazijos steigtos ir kitose vietose.

Krikščionys demokratai pirmą kartą pasirodė veiksmingi lietuvių pabėgėlių tarpe Rusijoje po vasario revoliucijos 1917 m. Tada lietuviai kunigai Petrapilyje užsimojo kurti Liaudies Sąjungą, apimančią visus lietuvius. Sąjunga greitai paplito pabėgėlių kolonijose. Ji drauge su krikščionimis demokratais pasiuntė į lietuvių Petrapilio seimą daugiau kaip pusę atstovų.*19)* Kokia stipri krikščioniškos politikos mintis buvo įdiegta lietuviams rodo ir tai, kad jų per daug nepatraukė ir tuo metu garsiai skambėję socialistinių partijų laisvės šūkiai. Dauguma pabėgėlių liko ištikimi krikščioniškai lietuvybei.

Rusijos revoliucijai stiprėjant ir pavirtus į bolševikinę revoliuciją spalio mėn. (1917 m.), krikščionių demokratų veikla silpnėjo. Jie kiek ilgiau veikė Voroneže, kur iškilo žymus vadas (vietinės gimnazijos kapelionas) M. Krupavičius. Kai 1918 m. pradžioje lietuvių komisariatas prie Sovietų Rusijos tautybių komisariato atidarė savo skyrių Voroneže, jis išdraskė tautines lietuvių įstaigas ir, žinoma, užgniaužė krikščionių demokratų veiklą. Vadovas kun. M. Krupavičius, už akių nuteistas mirties bausme, išsigelbėjo suskubęs laiku išbėgti ir parvykti į Lietuvą.

Kuriant nepriklausomą Lietuvą ir dėl jos kovojant, krikščionys demokratai buvo pirmose eilėse. Tik jie su savo konservatyvia krikščioniška ideologija galėjo sudaryti tvirtą atsparą prieš

bolševizmą. Jų išugdyta inteligentija — ateitininkai — davė prasidėjusiai Lietuvai pirmaujančius vadus.

Krikščionys inteligentai, veikę kartu su dvasininkija, varė sėkmingą propagandą krikščionių demokratų partijai prieš Steigiamojo Seimo rinkimus. Ne ką žinoję apie tos partijos praeitį ir net jos vardo negirdėję, kaimiečiai patyrė, kad tai esanti „kunigų partija". Tad tikintiesiems dera tik už ją savo balsus atiduoti. Kai kurie kunigai panaudodavo sakyklas ir net, kaip žmonės kalbėjo, klausyklas krikščionių demokratų partijos propagandai.

Krikščionių demokratų skelbta pagal laiko dvasią socialinė ekonominė programa — žemės reforma — ir traukė kaimiečius. Bet ta pati laiko dvasia buvo panaudojama ir kairiųjų partijų prieš kunigus ar jų palaikomą partiją. Štai jau Petrapilio seime lietuviai kariai, revoliucinės dvasios paveikti, įsibrovė į seimą, nuvertė prezidiumą su katalikų atstovais ir privertė seimą sudaryti naują, be jų.*20)* Pagal tą pačią laiko dvasią pasielgė ir du pirmosios A. Voldemaro vyriausybės kairieji ministrai P. Leonas ir V. Stašinskas, kai jie atsisakė bendradarbiauti su pakviestu ministru J. Purickiu vien dėl to, kad jis kunigas. Jiems nusileista ir Purickio vietoje surastas kitas, pasaulietis asmuo.*21)*

Mūsų liaudis nelabai pakentė kunigų partijos agitatorius. Bet jos laikysena neturėjo nieko bendra su revoliucine laiko dvasia. Jai rodėsi, kad dvasininkų dalyvavimas politikoje nesiderina su jų kilniu pašaukimu rūpintis tikinčiųjų dvasiniais ir doriniais reikalais. Žmonės, visados girdėję kunigus, kalbančius iš sakyklų, negalėjo lengvai pakęsti juos kalbant iš politinių agitatorių tribūnų. Dvasininkų per kartų kartas įdiegta ideologija dabar buvo nukreipta prieš juos pačius. Nors liaudis ir nemėgo į politiką įsitraukusių kunigų, tačiau jos dauguma nedrįso išsinerti iš bažnytinės ideologijos ir nebalsuoti už krikščionių demokratų partiją. Todėl krikščionys demokratai rinkimuose į Steigiamąjį Seimą gavo daugiausia balsų. Iš 112 atstovų jie pravedė 58.

Antroji daugumu partija buvo socialistų liaudininkų demokratų, susiblokavusi su valstiečių partija. Partijos pradai siekia vakarietišką liberalizmą, paveikusį Rusijos inteligentiją ir per ją Lietuvos šviesuolius, ėjusius mokslus rusų mokyklose. Lietuvoje,

kaip ir visur kitur, liberalizmas buvo antiposas konservatyviai krikščioniškajai srovei. Liberalinės srovės atstovai stengėsi skiepyti visuomenei vietoje tikybinės grynai mokslinę pasaulėžiūrą. Jie tikėjosi su mokslo šviesa išsklaidyti žmoniją gaubusias tikėjimo „miglas" ir sukurti jai šviesesnį rytojų.

Įvairios srovės Rusijoje veikė tąja kryptimi jau nuo XIX a. pradžios. Jos buvo pasirengusios skleisti šviesą liaudyje, reikalauti reformų jos naudai, ir todėl jų veikėjai vadinti bendru liaudininkų (narodniki) vardu. Iš rusų (ir lenkų) liaudininkų prasidėjo ir lietuviai liaudininkai. Jų pradininkais laikytini bajorai studentai J. Lukoševičius, L. Jonavičius bei valstiečių kilimo studentai V. Kudirka ir J. Šliūpas.*22)* V. Kudirka Varšuvos universitete bendravo su lenkais socialistais jų organizacijoje „Proletariat". Jo, be abejo, paveikta Varšuvos studentų draugija pirmą kartą formulavo lietuvišką liaudininkų programą. Ją vėliau skelbė *Varpas* (nuo 1889 m.), išugdęs reikšmingą varpininkų srovę. Iš jos kilo Lietuvos demokratų partija, įkurta Povilo Višinskio (1902 m.), redagavusio *Varpą* po Kudirkos mirties.*23)*

Po Didžiojo Vilniaus Seimo (1905 m.) ėmė veikti demokratų partijai artima valstiečių sąjunga, įsteigta ūkininkams sujungti. Jos Vilniuje pradėtas leisti savaitinis *Lietuvos ūkininkas* ir greta ėjusios *Vilniaus Žinios* skleidė varpininkų pradėtą liberalią ideologiją platesnėje visuomenėje iki pat I Pasaulinio karo.

Liaudininkai pradžioje buvo daugiau šviesuomenės grupė. Ji gavo progos išeiti į platesnę visuomenę pirmiausia Rusijoje po 1917 m. vasario revoliucijos. Tuo metu visoje Rusijoje pasidarė gyvi liaudininkų ir socialistinių grupių skleisti visokeriopos laisvės šūkiai. Jie nuteikė net ir mūsų konservatyviosios visuomenės dalį pasekti liaudininkais demokratais. Prasidėjo gyvos varžybos tarp krikščionių demokratų ir liaudininkų demokratų dėl įtakos pabėgėlių masėse. Krikščionių demokratų veikėjai su kun. J. Vailokaičiu priešakyje stengėsi burti lietuvius į liaudies sąjungą. Liaudininkų srovės žmonės kūrė gyvenamam laikui būdingą socialistų liaudininkų demokratų partiją.

Abiejų partijų susidūrimas pirmą kartą įvyko, renkant atstovus į Petrapilio lietuvių seimą 1917 m. gegužės mėn. Kaip tų partijų lenktyniauta Petrapilyje, sužinome iš tiesioginio kun. dr. K. M. Reklaičio liudijimo.*24)* Iš 4 rinkiminių rajonų krikščioniš-

Steigiamo seimo Socialistų Liaudies Demokratų ir Valstiečių Sąjungos blokas.

Steigiamo seimo Socialdemokratų frakcija.

kos partijos sutraukė savo narius į 2 rinkimų rajonus ir juose laimėjo daugumą. Likusiuose rajonuose viršų gavo kairieji sąrašai. Tačiau jie pravedė mažiau atstovų negu krikščionys dėl mažo balsuotojų skaičiaus.

Petrapilio seimo rinkimų rezultatai parodė, kad socialistai liaudininkai yra rimti krikščionių grupių konkurentai. Po krikščioniškų partijų visumos (ji prilygo beveik pusei seimo narių) socialistai liaudininkai buvo gausiausi.*25)*

Rinkimai į Petrapilio seimą laikytini miniatiūriniu būsimųjų Steigiamojo Seimo rinkimų pirmavaizdžiu. Vienur ir kitur lenktyniavo tos pačios „dešiniųjų" ir „kairiųjų" grupės, ir iš rinkimų išėjo gausiausiomis partijomis.

Jau prieškariniais laikais liaudininkai per savo spaudą pasidarė žinomi mūsų visuomenei. Pokariniai revoliuciniai laikai, ypač bolševikinė revoliucija ir po jos ėjusi didelės Lietuvos dalies okupacija, pagilino liaudininkų skiepytą liberalinę mintį. Gera dalis mūsų šviesuomenės grįžo iš Rusijos jos paveikta. Tad iš Rusijos atsinešto vardo socialistų liaudininkų demokratų partija — susiliejusi su kaimiečius viliojančio vardo valstiečių partija — rado jau parengtą pagrindą mūsų visuomenės politinėje sąmonėje. Kai kurie kaimiečiai, kad ir nenutraukdami ryšio su Bažnyčia, drįso balsuoti „prieš kunigus", t.y. už valstiečius liaudininkus. Jie skyrė tikėjimo (atseit, bažnytinius) dalykus nuo kunigų, kaip valstiečių liaudininkų propagandistai jiems visą laiką kalė. Savo propaganda liaudiningai gebėjo prisivilioti nemažą kaimiečių dalį ir su 28 į Steigiamąjį Seimą įvestais atstovais tapo jame antroji pagal didumą partija.

Trečioji gausiausia partija — socialdemokratai — išsivystė iš grynai tarptautinio sąjūdžio. Jos pradininkai buvo rusų narodninkai arba narodovolcai. Jų pirmieji sekėjai Lietuvoje buvo Vilniaus amatininkai, daugiausia žydų ir lenkų tautybės. Jų rateliai ėmė kurtis jau aštunto dešimtmečio pradžioje.*26)* Vilniaus narodninkai socialistai platino rusų ir lenkų revoliucionierių atsišaukimus bei brošiūras, šitaip skleisdami socialistinį marksistinį mokslą. Prie narodninkų ratelių prisidėjo ir nemaža Lietuvos bajorų jaunuomenės. Vienas iškiliausių jų tarpe buvo L. Janavičius, kilęs iš Lapkasių dvarelio, Kuršėnų valsčiuje. Jis artimai veikė su lenkais socialistais jų partijoje „Proletariat", taip pat artimai

bendravo su Šliūpu ir davinėjo jam versti į lietuvių kalbą „Proletariato" leistus atsišaukimus. Jie abu 1881 m. važinėjo po dvarus ir rinko aukas dėl politikos nukentėjusiems studentams šelpti.*27)* Jonavičius buvo pirmasis, įtraukęs Šliūpą į socialistinę-revoliucinę lenkišką spaudą.

Grynai lietuviško socializmo, atskirai nuo lenkiško-žydiško, pradininkai buvo A. Domaševičius ir A. Moravskis. Abu iš Panevėžio kilę bajorai, apsigyvenę Vilniuje nuo 1892 m. Iš pradžių jie veikė žydų ir lenkų narodovolcų ir socialistų tarpe, steigė slaptas darbininkų kuopeles, organizavo streikus ir „kovos iždus" streikininkams paremti. Galbūt mūsų tautinio liberalizmo sąjūdžio paveikti, jie sumojo 1896 m. steigti „lietuvišką socialdemokratišką partiją". Tuo būdu Vilniuje atsirado, šalia lenkiškos „Proletariat" bei PPS partijos, ir Lietuvos socialdemokratų partija. Iš pradžių ji nebuvo ryškiai atsiskyrusi nuo lenkiškųjų. Net savo programą išspausdino lietuvių-lenkų kalba ir abiem kalbomis leido pirmuosius laikraščius.*28)* Kurį laiką vykusios varžybos tarp pepesininkų (PPS) ir lietuviškų socialdemokratų baigtos kompromisu, kai PPS šaka Lietuvoje (SDPL) susivienijo su lietuviškąja socialdemokratija.*29)* Nuo to meto sostinėje Vilniuje ir visoje Lietuvoje veikė (šalia žydų bundo) vien socialistai „litvinai". Lenkiška PPS šaka ištirpo lietuvių socialdemokratuose, kai iš jų tarpo pasitraukė didieji pepesininkai: F. Dzeržinskis ir J. Pilsudskis.

Socialdemokratai, iš pradžių buvę beveik vien Vilniaus amatininkų ir darbininkų organizacija, išėjo į platesnę visuomenę per 1905 m. revoliuciją. Jie su aiškiai priešvalstybine propaganda ėjo į kaimiečių tarpą ir kurstė juos prieš caro valdžią. Agitatoriai plačiai pasklido po kraštą, kur proklamacijomis, prakalbomis ir net veiksmais (pvz. degtinės monopolių daužymu ir jų plėšimu, rusiškų įstaigų naikinimu, valdininkų išvarinėjimu) garsino socialistų vardą. Socialistai buvo pirmaujantys 1905 m. sambrūzdžio judintojai. Neveltui ta revoliucija žmonių atminime neatskiriamai siejama su socialistų, šnekamojoje kalboje vadinamų „cicilikais" arba „cicilistais", vardu. „Atėjus 1905-06 m. revoliuciniam bruzdėjimui, jo priešakyje didelėje, (o gal net didžiausioje) dalyje buvo socialdemokratai. Ši partija Lietuvos miestuose ir

kaimuose anais laikais tiek buvo paskleidusi proklamacijų, kiek jokia kita mūsų grupė nepadarė".*30)*

Nors socialdemokratai savo kalbas ir veiksmus kreipė prieš valdžią ir turtinguosius, dėdamiesi vargo prispaustųjų užtarėjais, jie neįsigijo didelio mūsų tautiečių palankumo. Jiems kliudė marksistinė, materialistinė pasaulėžiūra, nukreipta prieš krikščionybę, Bažnyčią. Jie negalėjo nustelbti kaimiečiams Bažnyčios įdiegtos ir kunigų stipriai palaikomos dvasios. Suprantamas ir anų sąlygų visai pateisinamas, kunigų pasipriešinimas socialistų propagandai.

Lietuvos socialdemokratai pakartojo dažną revoliucijų klaidą: kai, tauriais tikslais pradėtas, sąjūdis ilgainiui išsigimsta. Priežastis ta, kad socialistų propaganda prieš turtinguosius leido prie jų prisiplakusiems nedoriems elementams imtis tiesiog plėšikavimo. Taip antai Marijampolėje atsirado „Lietuvių komunistų giltinės kuopa", kuri pasišovė nubausti „akiplėšas, nekaltųjų skriaudėjus".*31)* Iš tikrųjų tai buvo plėšikų gaujos, prisidengusios kilniais tikslais. Jos davė pakankamą pagrindą ramiems kaimiečiams piktintis visu revoliucijos sąjūdžiu ir socialistais. Iš to suprantama, kodėl mūsų žmonės neapgailestavo dėl 1905 m. revoliucijos numalšinimo ir socialistų išnaikinimo. Socialdemokratai prieš karą kaimuose nebuvo žinomi. Gausesni jų sekėjai buvo miestelėnai ir mažiau lietuviški gaivalai.

Net ir tarp perdėm socialistinės 1917 m. vasario mėn. revoliucijos paveiktų lietuvių pabėgėlių socialdemokratai nesusilaukė per didelio palankumo. Rinkimuose į Petrapilio seimą jie nepajėgė nukonkuruoti nė vienos iš trijų krikščioniškų partijų. Po spalio revoliucijos socialdemokratai dar susilpnėjo, nes jų gera dalis virto komunistais.

Bet socialdemokratų partija vis dėlto veiksmingai prisidėjo prie nepriklausomos Lietuvos kūrimo. Ji, tauraus lietuvio patrioto inž. St. Kairio vadovaujama, ypač veikė dirbančiųjų tarpe ir stengėsi užkirsti kelią tarp jų varomai slaptai bolševikų propagandai. Ji verbavo savo sekėjus miesto darbininkų sluoksniuose ir su jų balsais pravedė į Steigiamąjį Seimą 12 atstovų.

Labai žinoma, bet Steigiamajame Seime negavusi nė vieno atstovo, buvo pažangos partija, vėliau pasivadinusi tautininkų sąjunga. Jai pradžią davė šviesuoliai, susispietę nuo 1907 m.

pradėtame leisti savaitraštyje *Viltis*. Savaitraštis buvo perdėm konservatyvios, tautinės pakraipos. Jis laikėsi vidurinės linijos tarp dešiniųjų ir kairiųjų srovių, jas vertindamas vien patriotizmo požiūriu. Viltininkų konservatyvizmas ir jų abejingumas bet kokioms socialinėms bei ekonominėms reformoms artino juos prie dešiniųjų srovių. *Vilties* rėmėjų dauguma buvo kunigai. Jos redakcijoje nuo pat pradžių šalia A. Smetonos ir J. Kubiliaus dirbo kun. Tumas-Vaižgantas, buvęs katalikiško *Tėvynės Sargo* redaktorius.

Tautos pažangos partiją 1916 m. įsteigė trys viltiečiai: kun. J. Tumas, L. Noreika ir J. Kubilius. Ji pradėjo veikti Petrapilyje, įsteigimo vietoje. Nors partija nepasidarė populiari pabėgėlių tarpe, bet tapo žinoma ir šiek tiek patraukli dėl prie jos prisidėjusių dviejų įtakingų veikėjų: M. Yčo ir A. Voldemaro. Jų abiejų vardai padėjo partijai į Petrapilio seimą pasiųsti 20 atstovų.

Nors pažangos partija turėjo vadovaujančius asmenis besikuriančios valstybės priešakyje — A. Smetoną ir A. Voldemarą — tačiau ji nepatraukė platesnių visuomenės sluoksnių. Pirmiausia dėl to kalti patys pažangiečiai, nes jie nėjo į liaudį su propaganda. Antra, daug svarbesnė priežastis, jos anais revoliuciniais laikais rodytas konservatyvizmas, bet kokių socialinių reformų nutylėjimas. Taja laikysena ji davė progą politiniams priešams apšaukti ją „ponų partija". Iš to suprantama, kodėl ji nepravedė nė vieno atstovo į Steigiamąjį Seimą.

Kaip Pažanga buvo dešiniųjų vidurinė partija, taip Sandara — kairiųjų. Ją įkūrė po vasario revoliucijos Maskvoje ir Petrapilyje susispietę demokratinės liberalinės pakraipos šviesuoliai, kurie „norėjo surasti vidurio kelią tarp kairiųjų ir dešiniųjų mūsų politinių srovių".*32)* Lietuvoje santariečiai neturėjo atramos liaudyje. Partija pasiliko inteligentų saujelės kūriniu be organizacijos tinklo krašte. Kitų partijų agitatoriai apšaukė ją ir „ponų partija", „bedievių partija". Ji visiškai pralaimėjo Steigiamojo Seimo rinkimuose, išėjusi iš jų tuščiomis.

4. Steigiamojo Seimo išrinkimas ir jo pirmieji darbai

Priešrinkiminė partinė agitacija vyko gan nuosaikiai. Dėl lemiamos kaimiečių balsų daugumos rungėsi tik dvi partijos: krikščionys demokratai su savo dviem frakcijomis (ūkininkų

sąjunga ir darbo federacija) ir valstiečiai socialistai liaudininkai. Abi partijos žadėjo kaimiečiams tas pačias laisves ir socialines, ypač žemės, reformas. Jos skyrėsi tik pažiūromis į Bažnyčią ir į jos atstovus — kunigus. Krikščionys demokratai buvo — bent žmonių akyse — politinė kunigų organizacija, nes jai daugiausia vadovavo kunigai. Tuo tarpu valstiečiai liaudininkai jau buvo pasauliečių partija, priešinga Bažnyčios maišymuisi į politiką. Bet, iš esmės nebūdami priešingi Bažnyčiai, jie galėjo rungtyniauti su krikščionimis dėl kaimiečių balsų. Jie ir gavo gana žymią dalį, nors nepajėgė nurungti krikščionių demokratų.

Trečioji lietuvių partija — socialdemokratai — nebuvo populiari tarp kaimiečių. Jų netraukė socializmas, jų akyse nuo 1905 m. diskredituotas. Socialdemokratų balsuotojai buvo daugiau žemesnieji miestelėnų sluoksniai.

Didelis istorinis įvykis — Steigiamojo Seimo atidarymas 1920.V.15 — buvo iškilmingai pažymėtas. Žemaičių vyskupas Pr. Karevičius katedroje laikė pontifikalines mišias, dalyvaujant vyriausybei, Steigiamojo Seimo nariams ir kviestiems visuomenės atstovams. Su pakilia nuotaika klierikų choras giedojo *Te Deum Laudamus,* palydimas stipraus vargonų gaudimo. Tuo pačiu metu skambėjo varpai ir šaudė artilerija. Po mišių artimoje Rotušės aikštėje vyko kariuomenės paradas, kurį stebėjo iš parengtos tribūnos Steigiamojo Seimo nariai ir didžiausia žmonių minia, šaukusi nenutrūkstamą „valio“*133)*

Laikino prezidento A. Smetonos pradėtas atidaromąja kalba, Steigiamojo Seimo posėdis paskelbė šią reikšmingą deklaraciją: „Lietuvos Steigiamasis Seimas, reikšdamas Lietuvos žmonių valią, proklamuoja esant atstatytą Nepriklausomą Lietuvos valstybę, kaip demokratinę respubliką, etnologinėmis sienomis, ir laisvą nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis valstybėmis“.*34)*

Džiugų, šventišką Steigiamojo Seimo atidarymo įvykį tautos atstovai netrukus sudrumstė, išleidę platų amnestijos įstatymą. Iš kalėjimo paleista, tarp kitų kalinių, daugiau nei 40 veiklių bolševikų, nors ir žinota, kad jie Tarybų Rusijos agentai ir ėję net komisarų pareigas.*35)* Amnestijos pasekmių nereikėjo ilgai laukti. Išleisti iš kalėjimo, komunistai tuojau ėmė veikti per valdžios leistas profesines sąjungas ir jų vardu surengė koncertą

gegužės mėn. gale ar birželio mėn. pradžioje.*36)*. Koncertas rodytas lyg socialdemokratų renginys, nes dalyvavo sukviesti tos partijos seimo nariai ir sėdėjo garbingose ložėse. Koncerto pradžioje sugiedotas internacionalas. Kadangi internacionalas yra ne tik komunistų ir socialistų, bet ir Tarybų Rusijos himnas, tai jo giedojimas galėjo būti suprastas ir kaip protarybinė demonstracija. Su Tarybų Rusija Lietuva tuo metu bent formaliai buvo dar karo padėtyje. Bolševikai pirmą kartą į viešumą išėjo jau nepriklausomoje Lietuvoje, kad ir prisidengę profesinių sąjungų vardu.

Tolimesnis bolševikų žingsnis Kaune buvo vad. profesinių sąjungų suvažiavimas birželio 20-21 d. Iš tikrųjų čia vyko, kaip policijos tyrinėjimai parodė,*37)* Kauno bolševikų susirinkimas su keliais, iš provincijos atvykusiais, draugais. Susirinkimą organizavo iš kalėjimo paleisti bolševikų vadai. Profesinių sąjungų priedanga susirinkusieji susimetė į viešbutį Laisvės Alėjoje ir surengė komunistinę demonstraciją, iškišdami pro langus raudonas vėliavas ir garsiai traukdami internacionalą. Demonstracija parodė, koks profesinis suvažiavimas ten iš tikrųjų vyko, todėl jis buvo paties vidaus ministro potvarkiu policijos uždarytas.

Kad suvažiavimas buvo komunistinis, rodo jo vardu paskelbta eilė rezoliucijų fabrikų ir ypač dvarų darbininkų reikalu. Daug buvo reikalaujama iš dvarininkų, nors čia pat sakoma, kad jų žemės konfiskacija „vienatiniai naudingas darbo minioms rišimas žemės klausimo".*38)* Aplamai, visos rezoliucijos turi aiškų komunistinį atspalvį. O jų užbaigimas, su antrašte „Rusijos proletariatui sveikinimas",*39)* kuo aiškiausiai rodo, dėl ko tas vadinamasis profesinių sąjungų suvažiavimas šauktas. Kilnus, humaniškas, vienas pirmųjų Steigiamojo Seimo aktų piktam panaudotas priešvalstybinių gaivalų.

Pirmas svarus Steigiamojo Seimo darbas buvo antros laikinės konstitucijos priėmimas 1920.VI.10. Ji pakeitė pirmąją konstituciją, Valstybės Tarybos paskelbtą 1918.XI.2, prieš sudarant pirmąją vyriausybę. Antroje laikinoje konstitucijoje pirmą kartą deklaruota parlamentinė santvarka. Seimas skelbiamas suverenios, demokratinės Lietuvos respublikos galios reiškėju. Jis leidžia įstatymus, ratifikuoja tarptautines sutartis ir prižiūri įstatymų vykdymą. Jis renka respublikos prezidentą. Jam

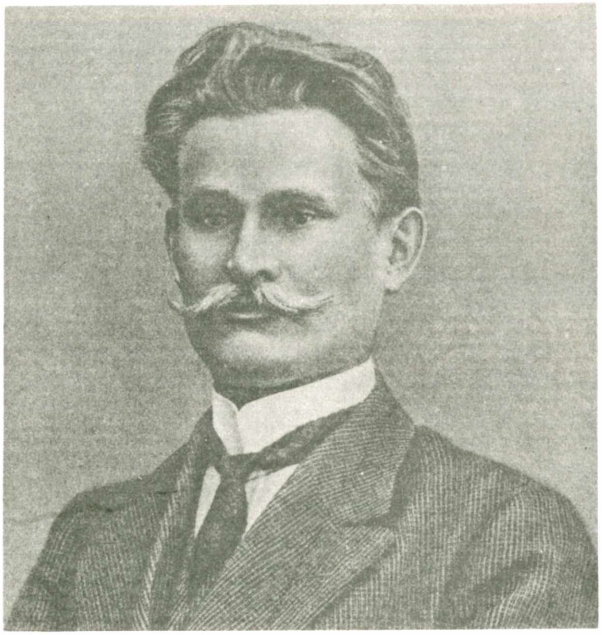

A. Stulginskis, 2-ojo Ministrų kabineto ministras be portfelio, Steigiamo Seimo pirmininkas ir 2-sis valstybės prezidentas.

atsakingas ministrų kabinetas. Šis turi atsistatydinti, jei seimas jam pareikš nepasitikėjimą.*40)*

Kalbant apie pilietines teises, pabrėžtinai skelbiama visų piliečių lygybė. „Visiems Lietuvos piliečiams laiduojama asmens, buto ir korespondencijos neliečiamybė bei tikybos, sąžinės, spaudos, žodžio, streikų, susirinkimų ir draugijų laisvė. Mirties bausmė naikinama".*41)* Tik karo metu ar kitiems pavojams gresiant, tos laisvės gali būti suvaržytos.

Seimui susirinkus, atsistatydino laikinas prezidentas A. Smetona ir ligšiolinė vyriausybė. Prezidento pareigas perėmė Steigiamojo Seimo pirmininkas A. Stulginskis, kaip konstitucijoje numatyta. Dvi koalicinės partijos, krikščionys demokratai ir valstiečiai-socialistai liaudininkai, ilgai nesusitarė dėl naujos vyriausybės. Senoji vyriausybė vis dar turėjo eiti pareigas. Ji, būdama laikina, be suvereninio seimo patvirtinimo, nesiėmė jokių sprendžiamų veiksmų. O tuo tarpu buvo gyvas reikalas baigti su

Dr. K. Grinius, Steigiamojo Seimo narys, 6-ojo min. kabineto pirmininkas, Soc. Liaudininkų Demokratų lyderis.

rusais pradėtas taikos derybas, sutrikusias laukiant naujos vyriausybės. Tuo tarpu Sovietų Rusijos ir Lenkijos karas artėjo prie Lietuvos, todėl turėti taikos sutartis su rusais atrodė itin svarbu. Tai labiausiai jautė mūsų užsienio politikos vadovai: Norus, Klimas ir Balutis. Jie sumojo veikti prezidentūroje ir seimo sferose, kad būtų kuo greičiausiai sudaryta nauja vyriausybė ir ministru pirmininku išrinktas dr. K. Grinius, valstiečių-socialistų liaudininkų žmogus. Mūsų diplomatai žinojo jo sugebėjimus sėkmingai narplioti painius politinius klausimus ir tikėjo jį galėsiant greitai baigti derybas su Maskva. Trijų diplomatų misija pavyko. Sudarytas dr. K. Griniaus koalicinis dviejų didžiausių partijų ministrų kabinetas, gavęs Steigiamojo Seimo pasitikėjima (VI.19), pradėjo veikti.*42)*

Pirmas ir svarbiausias naujosios vyriausybės užmojis buvo baigti pradėtas taikos derybas su Tarybine Rusija. Pasitarimai dėl taikos prasidėjo rusų iniciatyva dar 1919 m. gale, kai jie tam

Lietuvos kariuomenė Vilniuje 1920 m. liepos mėn., Raudonajai Armijai perleidus Vilnių Lietuvai.

tikrais tarptautinės politkos sumetimais apsisprendė atsisakyti nuo Pabaltijo, nors pradžioje stengėsi jį prisijungti. Jie pasiūlė visoms trims Pabaltijo valstybėms taiką, kada jos dar nebuvo pasirengusios derėtis. Po pakartotinių pasiūlymų iš Tarybų Rusijos taika su Estija pasirašyta 1920.II.2. Derybos su Latvija, prasidėjusios kovo mėn., užtruko dėl teritorinių ginčų ir taika pasirašyta 1920.VIII.11.

Apie tą patį laiką sutiko tartis ir Lietuva, kaip rodo užsienio reikalų ministro A. Voldemaro telegrama kovo 31 d.*43)* Čia pat ministras pažymėjo ir svarbiausią taikos sąlygą: visiškas „Lietuvos nepriklausomybės pripažinimas etnologinėse jos sienose, t.y. bendrais bruožais imant, iš senųjų gubernijų Vilniaus, Kauno, Gardino, Suvalkų su sostine Vilniuje". Rusijos vyriausybė atsakydama sakėsi sutinkanti pripažinti Lietuvos nepriklausomybę, bet susilaikė nuo bet kokių teritorinių įsipareigojimų. Nesiteikė tiesiogiai atsakyti ir į kitą antroje A. Voldemaro notoje pateiktą klausimą, ar ji pripažįstanti Lietuvai Vilniaus ir Gardino

miestus.*44)* Tačiau derybos pradėtos ir sutartis pasirašyta 1920.VII.12.

Teritoriniai klausimai derybose nekėlė jokių ginčių, nes siena tarp Lietuvos ir Rusijos vesta per lenkų užimtas vietas. Rusai sutiko su lietuvių pretenduotomis etnologinėmis sienomis. Lietuvai pripažintas ne tik Vilnius su Gardinu, bet dar Lyda, Molodečnas, Breslauja. Aplamai Sovietai dėjosi gan palankūs Lietuvos nepriklausomybei ir gera valia deklaravo, jog „visiems amžiams atsisako nuo visų Rusijos suvereniteto teisių, kurių ji yra turėjusi lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu" (1 str.). Pagal tą iškilmingą pažadą Lietuva, rodosi, gavo iš Tarybinės Rusijos amžiams laiduotą nepriklausomybės pripažinimą. Kas galėjo nuspėti, kad po 20 metų tas iškilmingas pažadas bus taip niekšiškai sulaužytas?

Apčiuopiama parama Lietuvai pagal taikos sutartį buvo gauti 3.000.000 aukso rublių. Jie padėjo savai valiutai įsivesti. Kita pažadėta dovana išsikirsti miško iš 100.000 dešimtinių ploto per 20 metų liko neišpildyta.

Šiąja sutartimi Lietuva įsigijo taiką su didžiuoju kaimynu. Tai jos pagrindinė reikšmė. Ji pasirodė itin svarbi artimiausiems įvykiams.

5. Lietuva Lenkų-Sovietų kare

Pilsudskio svajonė atkurti Lenkiją federacijoje su buvusiomis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tautomis davė pradžią Lenkų-Sovietų karams. Kovota dėl Ukrainos ir Gudijos žemių, į kurias abi valstybės pretendavo. Kol pilietinis karas siautėjo Rusijoje, lenkai, sąjungininkaudami su „baltaisiais" ukrainiečiais, nemaža laimėjo. Jiems pavyko pasiekti ir užimti net Kijevą. Kai 1920 m. pradžioje Sovietai sumušė baltagvardiečius pietiniame fronte, jie galėjo labiau spausti lenkus ir stumti frontą į vakarus net iki Vislos.

Kaip tik Lietuvos-Rusijos sutarties pasirašymo metu frontas priartėjo prie Vilniaus apylinkių. Liepos 20 d. Sovietai užėmė patį Vilnių ir, paisydami tik ką pasirašytos sutarties, kvietė mūsų karo vadovybę steigti jame komendantūrą.*46)* Tuo tarpu bolševikai užėmė ir plačias Vilniaus apylinkes, nepalietę kai kurių, prie Lietuvos prisišliejusių, vietovių, tekusių tuojau lietuviams. Pats

Vilnius su artimesnėmis apylinkėmis grąžintas Lietuvai rugpjūčio 26 d. Džiaugsmingai lietuviai sutiko sostinės išvadavimo žinią ir, nenujausdami priešo klastos, kėlėsi į ją net su kai kuriomis įstaigomis. Buvo didelis nusivylimas, kai reikėjo ją, nepraslinkus nė dviem mėnesiams, apleisti.

Lietuva apsisprendė likti neutrali ir nesivelti į Lenkijos-Sovietų karą. Tačiau ryžtasi paimti iš pasitraukiančių lenkų sritis, laikytas etnologinėmis lietuviškomis. Pirma proga pasitaikė užimti pietinę Suvalkiją su Suvalkais, Seinais, priartėti prie Augustavo ir jį paimti. Užimta linija Grabovas-Augustavas-Krasnopolis-Lipskas-Gardinas, ir karo vadovybės nuspręsta jos laikytis.*47)* Nei lenkai, nei rusai neturėjo peržengti šios linijos. Lietuvos užsienio reikalų ministras VIII. 28 d. notoje lenkų vyriausybei dar kartą deklaravo neutralumą Lenkijos-Sovietų kare ir siūlė tartis dėl naujos demarkacijos linijos.*48)*

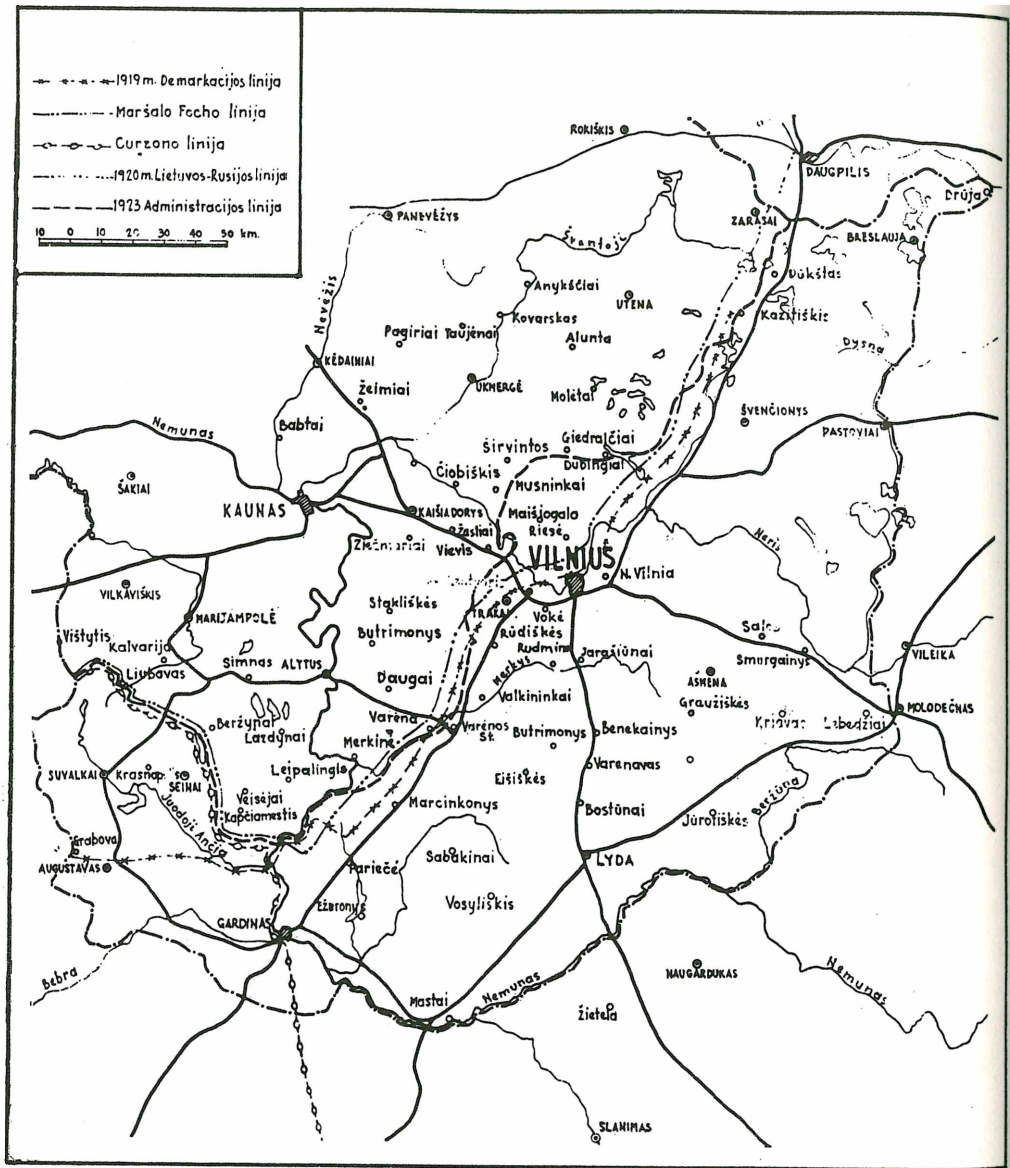
Kitaip suprato lietuvių žygį į pietų Suvalkiją lenkai. Jų vyriausybė skundė Lietuvą Tautų Sąjungai dėl kišimosi į karą Sovietų Rusijos pusėje.*49)* Be to, lenkai reikalavo, kad lietuviai Suvalkijos pietuose atsitrauktų iki Focho linijos. Tai prancūzų maršalo linija Suvalkijoje, išvesta 1919.VII. ir smulkmeniškai nubrėžta 1919.XII.8 Santarvininkų Tarybos. Ji ėjo nuo Vištyčio miestelio prie Prūsijos sienos į pietvakarius, palikdama Lenkijos pusėje Seinus ir Punską, iki Nemuno, kur į jį įteka Igaros upė. Ši siena liko pastovi iki šiol ir skyrė vadinamą „Suvalkų trikampį" nuo Tarybų Lietuvos. Į rytus nuo Nemuno demarkacijos linija turėjo eiti 12 km atstumu nuo Gardino-Vilniaus-Daugpilio geležinkelio. Šios linijos nebuvo paisyta vėlesnėse kovose su lenkais, ir po jų atsirado skirtinga demarkacijos linija.

Kol Sovietai artėjo prie Varšuvos ir jai grasė, lietuviai, nepaisydami lenkų protestų ir vykusių pasitarimų, laikėsi užimtose Suvalkijos vietose. Dalykai pasikeitė po „Vyslos stebuklo", kai lenkai atsigriebė ir ėmė stumti rusus atgal. Pasiekę pietinę Suvalkiją, kur stovėjo lietuvių kariuomenė, ją puolė. Kovos prasidėjo prie Augustavo, kurį lenkai užėmė VIII.28. Paskui jiems atiteko Suvalkai, Seinai ir kitos mažesnės vietovės. Beveik mėnesį truko kovos pietinėje Suvalkijoje — iki Pilsudskio suplanuotos didelės ofenzyvos apeiti iš šiaurės rusų jėgas, suspiestas Gardine, per Lietuvą pasiekti Nemuną ir jį peržengti.

Lenkų puolimas prasidėjo nuo Augustavo-Seinų linijos ir todėl lemtingos kautynės 1920.IX.22 tuo vardu vadinamos.*50)* Lietuviai negalėjo atlaikyti daug pranešesnės lenkų jėgos, tiek kariuomenės skaičiumi, tiek ginklais. Mūšis baigėsi dideliais nuostoliais. Lenkai išstūmė lietuvius iš naujai užimtų vietovių, o kitą dieną ties Druskininkais ir kitose vietose persikėlė per Nemuną. Tuo smūgiu lenkai privertė rusus atsitraukti nuo Gardino ir pasistūmėjo toli į rytus, net iki Lydos.

Lietuviai gerai numanė, kad lenkų veržimasis kyliu per pietinę Lietuvą reiškė jų (geriau pasakius, Pilsudskio) kėslus pasukti į šiaurę ir užimti Vilnių. Vilniaus gynybai ruoštasi po nelaimingų Augustavo-Seinų kautynių. Mūsų karo vadovybės sumota perkelti trečią diviziją iš Suvalkijos į Vilniaus rajoną. Jai duotas įsakymas susitelkti Šeštokų stotyje, kad per Alytų ir Varėną būtų pervežta į Vilnių.*51)* Lenkų karo vadovybė numatė lietuvių strategiją, kuri būtų pakenkusi jau prieš mėnesį Pilsudskio štabe rengiamai želigovskiadai. Tad duotas įsakymas vienai savanorių divizijai pulti Varėną ir ją užimti. Rugsėjo 30 d. užvirė smarkios kautynės dėl stoties. Daug mažesnis lietuvių dalinys kovėsi dviejų šarvuočių traukinių priedangoje ir gebėjo atlaikyti pirmą priešo puolimą. Spalio 3 d. lenkai su sustiprintomis jėgomis pakartojo puolimą ir stotis su Varėnos miesteliu teko jiems. Lietuviai neteko vieno šarvuoto traukinio „Gediminas". Teisingai suprasta, kad kova dėl Varėnos stoties yra įžanga į kovą dėl Vilniaus, ir todėl kitą dieną priešpuoliu buvo bandoma ją atsiimti. Pastangos ir aukos nuėjo niekais — stotis liko lenkams.

Kai vyko kovos dėl Varėnos, Suvalkuose jau buvo prasidėjusios paliaubų derybos. Jos pasiūlytos lenkų, kaip jie jau ne kartą darė. Mat, kol kariavo su bolševikais, jie rodėsi Santarvininkams ir Tautų Sąjungai esą pasiruošę geruoju susitarti su lietuviais ir karo su jais išvengti. Paskutinės nesėkmingos lenkų derybos buvo pasiūlytos Kalvarijoje. Čia bandyta derėtis dėl pietinių Suvalkijos sričių. Nuostabus ir mįslingas lieka lenkų pasiūlymas derėtis Suvalkuose tuo metu, kada Želigovskio „maištas" buvo jau pačioje baigimo stadijoje. Lietuvių delegacijos vadovas B. K. Balutis, lyg nujausdamas galimas klastas, pasirūpino turėti Santarvininkų kontrolės komisijos stebėtojus: anglą, amerikietį ir italą. Pažymėtina, kad prancūzai atsisakė skirti savo atstovą.*52)*

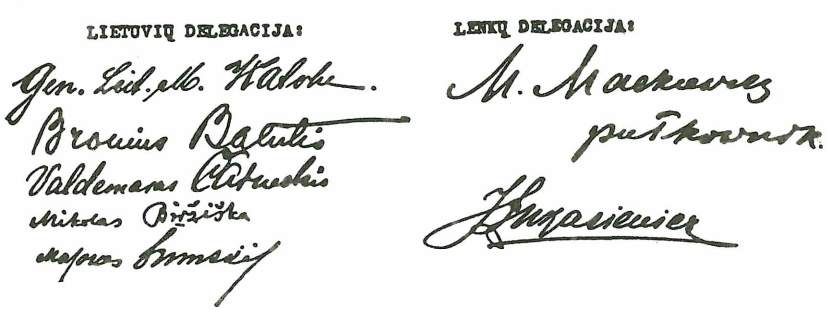

Lietuvių lenkų demarkacijos linijos 1919-1920 m.

Suvalkų sutartis — raštiškas patvirtinimas esamos padėties. Ji, įžangoje sakoma, nesprendė teritorinių klausimų.*53)* Vakarinė siena palikta Santarvininkų nubrėžtoji (vad. Focho linija). Pietinė siena pradėta nuo Nemuno, kur į jį įteka Gravės upelis, ir vesta į šiaurės rytus taip, kad Gardino-Vilniaus geležinkelis iki Varėnos

Lietuvos ir Lenkijos delegatai pasirašo sutartį Suvalkuose.

stoties ir du kilometrus už jos pasiliktų lenkų pusėje. Nuo ten geležinkelio linija krypo į pietryčius ir ėjo iki Bastūnų stoties. Tuo būdu radosi į Lietuvą įlenkta demarkacijos linija pagal lenkų užimtas vietoves. Pažymėtinas trečias sutarties straipsnis, dėl kurio ilgai ginčytasi, lietęs Varėnos stotį. Lenkai tepadarė tik mažą nuolaidą (ir kaip vėliau pasirodė — bereikšmę), leidę lietuviams naudotis ja civiliniam susisiekimui tarp Vilniaus ir Alytaus. Bet kariuomenės traukinių ir su kariška medžiaga tesutiko praleisti tik 7.

Jau savo turiniu lietuvius įžeidžianti sutartis pasirodė buvusi bevertis popieriaus skutelis. Kai ji spalio 7 d. pasirašyta, Želigowskio didelės jėgos jau stovėjo parengtos žygiui į Vilnių. Lenkams net nebuvo intereso tą sutartį pasirašyti prieš Vilniaus užėmimą, jiems labiau rūpėjo derybas nutęsti. Tik dėl spalio 4 d. atvykusios ir į derybas įsijungusios kontrolės komisijos, jie negalėjo ilgiau delsti.*54)*

Jau rugpjūčio antroje pusėje Pilsudskio pradėtas planuoti „maištas" Vilniui užgrobti buvo taikytas ne lietuviams, bet Santarvininkams ir Tautų Sąjungai apgauti. Dėl lietuvių jie būtų galėję atvirai brautis į Vilnių, kaip ir į kitas vietas. Kliūtis buvo jų pačių ministro pirmininko Grabskio 1920.VII.13 Spa konferencijoje (Belgijoje). Santarvininkams pasirašytas tokio turinio pasižadėjimas dėl Vilniaus: „Lenkų vyriausybė sutinka, kad Vilnius nedelsiamai būtų atiduotas lietuviams ir išskirtas iš bolševikų užimto ruožo paliaubų metu", kartu ji sutinka „priimti Aukščiausios Tarybos sprendimą Lietuvos sienų klausimu".*55)*

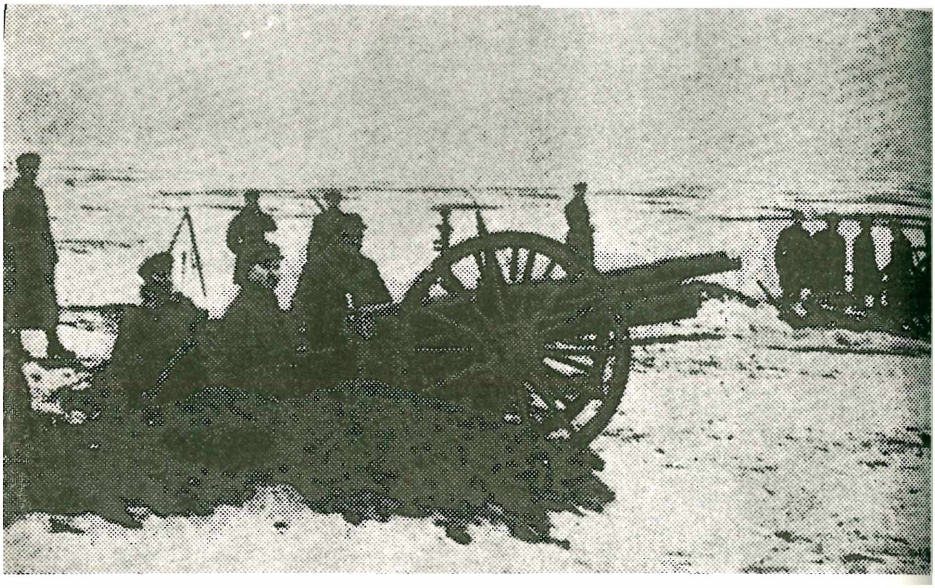
Lenkams buvo svarbi Santarvininkų parama karo su Sovietų Rusija metu, todėl jie nedrįso atvirai stoti prieš juos ir laužyti Spa duotą pasižadėjimą. Reikėjo dengtis „maišto" priedanga, nors tuo nei Santarvininkų, nei pasaulio opinijos neapgavo. Klastingas Želigowskio šuolis į Vilnių spalio mėn. pažadino neigiamas reakcijas diplomatiniuose sluoksniuose.

Po Vilniaus užėmimo lietuvių-lenkų kovos frontas persikėlė į jo apylinkes. Viršijančių lenkų jėgų spaudžiami, lietuviai pamažu tolo nuo sostinės ir spalio gale frontas išsitiesė Dubingių-Giedraičių-Širvintų rajone. Po dviejų savaičių lenkai pradėjo smarkų puolimą tame fronte ir mūsų daliniai turėjo pasitraukti. Fronto ruože pasidarė tarpai, į kuriuos lenkai pasiuntė savo

Lietuvos kariuomenė apkasuose prie Širvintų.

pajėgas.*56)* Per sutrikusį frontą prasiveržusi lenkų kavalerijos brigada ir pasileidusi per Ukmergės apylinkes, didino gyventojų paniką. Tai buvo kritiškos antrosios lapkričio pusės dienos, kada priešo puolimo pavojus grėsė ir pačiam Kaunui. Katastrofišką padėtį atskleidė pats krašto apsaugos ministras K. Žukas, kai, nuvykęs į užsienio reikalų ministeriją, kalbėjo apie kariuomenės pakrikimą ir prisipažino negalįs tvarkos palaikyti. Jis sakėsi esąs pasirengęs atsistatydinti.*57)* Slegiančią nuotaiką valdžios sferose dar sutirštino gautas Želigowskio ultimatumas, reikalavęs derybų ir priešingu atveju grąsęs užimti Kauną. Mūsų vyriausybė net buvo linkusi ultimatumą priimti. Tik Balučiui su svariais argumentais pasipriešinus, jį atmetė. Suduotas tautai smūgis pažadino kovos nuotaiką. Daugelyje vietų moksleiviai (ypač Kaunę) paliko mokyklos suolus ir veržėsi vykti į frontą. Greitai po pirmųjų smūgių atsipeikėjo, susitvarkė kariuomenė. Perėmus pačiam kariuomenės vadui gen. S. Žukauskui fronto vadovybę, buvo pasiekti istoriniai Širvintų-Giedraičių mūšių laimėjimai, kur lenkų antpuolis atmuštas (lapkričio 21 d.). Šie laimėjimai lieka visų laisvės kovų pabaigtuvių vainiku, nes, įsikišus Tautų Sąjungos

Lietuvos artilerijos baterija 1920 m. lapkričio mun. prie Širvintų.

kontrolės misijai, mūšiai buvo sustabdyti. Lapkričio 29 d. Kauno geležinkelio stotyje pasirašytos paliaubos, pagal kurias tarp kariaujančių pusių išvesta 6 km pločio neutrali zona.

Neutralioje zonoje atsidūrę gyventojai gyveno vargo, o kartais net siaubo dienas. Jie kentė nuo privisusių partizanų ir plėšikų. Visokie tamsūs gaivalai naudojosi valdžios nebuvimu. Tautų Sąjungos kontrolės misija, atsižvelgdama į gyventojų nusiskundimus, panaikino neutralią zoną ir kiekvienai pusei priskyrė po 3 km ruožo. Tad, vietoje buvusios neutraliosios zonos, atsirado demarkacijos linija. Kadangi ji reiškė Vilniaus krašto okupacijos sutvirtinimą, lietuviai dėl jos protestavo.

Lietuvių tauta, kaip ir vyriausybė, nerimo dėl padarytos skriaudos ir patirtos apgaulės. Prasidėjo ilga diplomatinė kova dėl Vilniaus per Tautų Sąjungą.

6. Didieji Steigiamojo Seimo darbai

Dideli įvykiai užklupo vos pradėjusį veikti Seimą. Jis tesuskubo priimti laikiną konstituciją, patvirtinti naujai sudarytą vyriausybę ir priimti kai kuriuos nežymius įstatymus. Pagrindiniai

Albinas Rimka, prof. ekonomistas Žemės ūkio reformos puoselėtojas ir įstatymo projekto autorius steigiamajame seime.

uždaviniai — žemės reforma ir konstitucija — turėjo būti atidėti, nes seimas dėl želigovskiados turėjo pertraukti darbą. Atstovai išsiskirstė po kraštą gynimo darbui. Einamiesiems reikalams tvarkyti nuo 1920.X.22. paliktas vad. mažasis seimas iš Steigiamojo Seimo pirmininko ir 6 narių su 6 kandidatais. Seimo pilnatis susirinko į posėdį 1921 vasario mėn. ir netrukus ėmė svarstyti žemės reformos įstatymą.

Žemės reformos reikalas buvo degantis ano laiko sąlygomis Lietuvoje; tame perdėm žemės ūkio krašte dar su kai kuriomis feodalizmo atgyvenomis stipriai jaustas žemės badas. Nuo baudžiavos laikų gauti ūkiai per 2 kartas susmulkėjo. Atsirado daug mažažemių, negalėjusių iš savo ūkių pragyventi. Tokie valstiečiai tapdavo, kaip žmonės sakydavo, „nei ūkininkai, nei bernai". Jie ieškojo sau žemės nuomoti ar, kas dažniau pasitaikydavo, dirbti iš pusės, ar eiti šiaip kur uždarbiauti. O mažiau veiklieji vedė skurdeivišką gyvenimą.

Sunkiai versdamiesi, mažažemiai matė čia pat didesnius ar mažesnius dvarus, viensėdžius ar palivarkus, kur savininkai, pagal žmonių posakį, „turi tiek, kad negali apžioti". Istoriškai

susidariusi yda žemės valdymo santykiuose buvo aiškiai jaučiama. Apytikrė statistika rodė, kad stambiesiems žemvaldžiams priklausė apie 40% geresnės žemės su miškais ir ežerais.

Teisingesnio žemės paskirstymo klausimas keltas mūsų kai kurių veikėjų jau nuo tautinio atgimimo pradžios. Jo reikalu nemaža kalbėta ir Didžiajame Vilniaus seime 1905 m.*58)*, nors priimtose rezoliucijose jis nutylėtas. Kai kurios partijos taip pat buvo įtraukusios žemės reformą į savo programas. Lietuvos sąlygomis klausimas turėjo ne tik socialinės ekonominės, bet ir tautinės reikšmės. Mat stambesni žemvaldžiai buvo daugiausia svetimtaučiai, lenkai. Žemės reforma turėjo nutrinti tą, istorijos užtrauktą lietuviui valstiečiui dėmę ir padaryti jį krašto šeimininku, savaimingu piliečiu. Visas tautinis atbudimas, vykęs stengiantis nusmelkti lenkų atneštą kultūrinę įtaką, savaime krypo ir prieš lenkus dvarininkus.

Kas tautoje nuo seniau glūdėjo, pokarinių revoliucijų (ypač spalio bolševikinės) tik pagyvinta. Kaip tik revoliucijos tiesiog paveikti tapo pirmaisiais žemės reformos propagandininkais Lietuvoje. Jų tarpe žymiausias buvo kun. Mykolas Krupavičius, vėliau, būdamas žemės ūkio ministru, lėmęs žemės reformos įstatymo turinį ir jo įgyvendinimą.

Prie žemės reformos klausimo eita atsargiai, rezervuotai. Nesiimta radikaliai laužyti įsigyvenusių santykių. Iš pradžių reforma projektuota tik karo sugriautam ūkiui atkurti. Štai 1918 m. pabaigoje pirmo ministrų kabineto deklaracijoje skaitome: „Aišku, kad didžiųjų dvarų savininkai jokiu būdu neįstengs atstatyti savo ūkio, jų nuosavybė jiems virs sunkia našta, nuo kurios jie rūpinsis nusikratyti. . . Rasis noras supirkti didžiules latifundijas į piniguočių rankas. Kad tai neatsitiktų, valdžia turės drausti tą spekuliaciją ir pati tapti dvarų pirkėja valstybės fondui sudaryti. Iš to fondo gaus žemės bežemiai ir mažažemiai įmanomomis sąlygomis. Nuomininkai galės pavirsti savininkais nustatyta žemės išpirkimo tvarka“.*59)* Kaip matome, apie priverstinį žemės nusavinimą pirmosios vyriausybės dar nekalbėta, kaip nekalbėta ir apie žemės dalijimą veltui bežemiams ir mažažemiams. Bet krikščionių demokratų partijos atstovas Tautų Tarybоje prabilo dėl ministro pirmininko A. Voldemaro deklaracijos: „Visos valstybės žemės bei majoratai turi jau dabar

būti parceliuojami ir mažažemiams arba bežemiams tam tikromis sąlygomis atiduodami".*60)* Tai balsas partijos žmogaus (A. Stulginskio), reiškusio vadovaujančio jos asmens, kun. M. Krupavičiaus, pažiūrą. Žemės reforma jam atrodė neatidėliojama gal ir dėl iš Rusijos atsinešto patyrimo.

Dėl įvykių Lietuvoje nuo 1919 m. pradžios, kai revoliucinė dvasia skverbėsi ypač dėl bolševikų okupacijos, žemės reformos klausimas negalėjo būti nejudinamas. Jis pažymėtas net skubiai 1919.I sušauktoje antroje valstybės konferencijoje „kad išvengti anarchijos, Lietuvoje būtinai neatidėliojant reikia pravesti valstybės įstatymo keliu žemės pertvarkymą".*61)* Toje konferencijoje nuspręsta duoti žemės stojantiems į kariuomenę savanoriams. Tam reikalui valdžia išleido įstatymą skirti savanoriams nuo 8 iki 10 dešimtinių žemės. Žemė turėjo būti imama iš valstybinių dvarų ir iš dvarininkų, turinčių ne mažiau kaip 500 dešimtinių, nuo 5% iki 10%.*62)*

Praktiškai su reforma mažai pažengta, kol vyko nepriklausomybės kovos. Nesiimta varžyti net ir stambių ūkių nuosavybės, kaip rodo 1920.II.3 išleistas įstatymas žemei pirkti ir įkeisti. Įstatymas leido pirkti žemės iki 50 dešimtinių, o, žemės ūkio ministrui leidus, net ir daugiau. Dvarininkai, turėję iki 200 dešimtinių, galėjo žemę laisvai pardavinėti, o tie, kurie valdė daugiau, turėjo gauti leidimą parduoti. Kad tuo įstatymu atidaryta spekuliacija žemėmis, netenka abejoti. Po karo nusigyvenę senieji dvarų savininkai pardavinėjo žemę įstatymo leistuose rėmuose iš Amerikos su doleriais grįžusiems, pralobusiems spekuliantams ir aukštiems valstybės pareigūnams. Lietuviams kaimiečiams įgimta trauka prie žemės viliojo ir mūsų aukštesnius valdininkus, taip pat iš kaimo kilusius, įsigyti stambesnius ūkius. Tuo būdu dar prieš žemės reformą ir vėliau ją vykdant, atsirado nauji, jau lietuviški dvarininkai. Žemės reformos metu jie rasdavo progos įsigyti dalijamų dvarų centrus su keliolika dešimtinių ar hektarų žemės. Buvusio dvaro centro savininkas tapo nauju dvarininko tipu.

Pagaliau 1922.IV.3 paskelbtas žemės reformos įstatymas. Jo tikslas šiaip nusakytas: „Žemės reformos įstatymas leidžiamas bežemiams ir mažažemiams žeme aprūpinti, žemės valdymui taip sutvarkyti, kad būtų tinkamos sąlygos žemės ūkiui ir visų pirma

smulkiam ir vidutiniam ūkiui tarpti, ir suvalstybinti tiems žemės turtams, kuriuos valstybė gali tikslingiau naudoti ir saugoti nei privatiniai asmenys".*63)* Pažymėtiems trims tikslams pasiekti turėjo būti sudarytas valstybinis žemės fondas. Jam priskirtos dar ankstesniu įstatymu konfiskuotos žemės, priklausiusios valstybei, carui, bankams, majoratams. Paskutiniu įstatymu į valstybės fondą paimtos privačių savininkų žemės, viršijančios 80 ha, Bermonto būriuose ir lenkų kariuomenėje tarnavusių ir asmenų, veikusių prieš Lietuvos nepriklausomybę, žemė. Bažnyčių ir vienuolynų žemės taikytas privačių asmenų nuosavybės įstatymas. Įstatymas nelietė svetimšalių, turėjusių prieš karą žemės Lietuvoje. Jiems uždėta pareiga per trejus metus žemę perleisti Lietuvos piliečiams.

Valstybinio fondo žemės, iš viso 541.000 ha, pirmiausia dalytos savanoriams, kariams ir bežemiams. Iš jų susidarė 39.000 naujakurių ūkių su 363.000 ha ploto, vidutiniškai 9,4 ha vienam ūkiui. Prašymų žemei gauti buvo paduota apie 55.000 bežemių ir apie 40.000 mažažemių. Jiems visiems patenkinti valstybei būtų reikėję turėti apie 1,5 mil. ha. Nors toks fondo dydis ir negalėjo būti pasiektas, tačiau sudarytasis galėjo būti didesnis. Valdžia būtų turėjusi vykdyti kiek gilesnę reformą nei ji darė ir susilaikyti nuo per didelio dosnumo, dalydama ypač dvarų centrus su inventoriumi visokiems pareigūnams už tikrus ir tariamus nuopelnus.

Už gautą žemę nustatyti mokesčiai pagal žemės rūšį ir sklypo padėtį, mokant per 36 metus. Kariams savanoriams išperkamų mokesčių nereikėjo mokėti. Be to, savanoriai gausiai aprūpinti miško medžiaga trobesiams pasistatyti ir sėklomis. Žemės ūkio ministerija davė 40.000 litų paskolą naujakuriams pinigais bei natūra (miško medžiaga, nusavintais trobesiais ir sėklomis). Naujakuriams daug padėjo 1924 m. įsteigtas Žemės bankas, išdavęs apie 16.000.000 litų paskolos.*64)*

Atlyginimas už nusavintas žemes nustatytas pagal tuometinę vokišką valiutą — auksiną. Kadangi ji tuojau krito ir nuo 1922.X įvesta sava valiuta, tai atlyginimo nuostatas buvusiems savininkams neteko savo reikšmės. Atlyginimo klausimas jiems taip ir liko nesutvarkytas. Atskiri buvę savininkai gaudavo atlyginimą pagal susitarimą su žemės reformos departamentu daugiausia

mišku, leidžiant jiems išsikirsti nustatytą normą, ar iš dalies pinigais. Iki 1936 m. 343 nusavintų žemių savininkams duoto atlyginimo vertė pinigais ir mišku sudarė iš viso 13,7 mil. litų, vidutiniškai apie 27 litus už ha.

Dvarų parceliacija smarkiausiu tempu vyko 1923-1926 m., kada išparceliuota 423.000 ha žemės. Vėliau, parceliacijai einant į galą, daugiau imtasi skirstyti kaimus į vienkiemius.

Nuo XVI a. valakinės reformos užsilikę kaimai Lietuvoje tramdė pažangesnį ūkininkavimą. Juose dar vis praktikuota trilaukio ūkio sistema. Lietuvos Užnemunėje, įėjusioje kurį laiką į Napoleono sudarytą Varšuvos kunigaikštiją ir jau XIX a. pradžioje panaikinusioje baudžiavą, kaimai išnyko XIX a. Likusioje Lietuvos dalyje kaimų skirstymas vienkiemiais pradėtas vos prieš I Pasaulinį karą didelės Stolypino reformos rėmuose.

Kaimiečių nereikėjo raginti ar versti skirstytis vienkiemiais, kaip priešingai tvirtina tarybiniai Lietuvos istorikai.*65)* Kaimiečiai patys gerai suprato atskiro ūkio pirmenybę prieš kaimo bendruomeninį ir valdžios prašėsi būti išskirstyti. Netiesa, kad į vienkiemius ėjusių kaimiečių bendros ganyklos būtų buvusios likviduotos, kaip tarybiniai istorikai rašo.*66)* 1922 m. išleistas įstatymas servitutams ir bendroms ganykloms likviduoti iš tikrųjų naikino vien miško medžiagų ir pievų servitutus. Už juos kaimiečiams duoti atitinkami miško ir žemės plotai.*67)* 1925 m. išleistu įstatymu pradėtas spartus kaimų skirstymas viensėdžiais. Ligi 1938 m. išskirstyta 6096 kaimai, 1.491.475 ha, 35% visos žemės naudojamo ploto. Išskirstytų kaimų apimtis sudarė 75% užbrėžto darbo. Likusieji kaimai planuoti išskirstyti per 5 metus. Užslinkusi bolševikinė okupacija ir II Pasaulinis karas neleido darbo baigti.

Viensėdžių pranašumas ūkiui tuojau paaiškėjo. Vien panaikinus rėžius visos Lietuvos naudojamos žemės plotas padidėjo keliolika tūkstančių ha. Ūkininkai savo asmenine nuožiūra galėjo gerinti žemę ir praktikuoti sėjomainą. Jų darbas pasidarė bent trečdaliu našesnis. Suklestėjo gyvulių ir pieno ūkis. Aplamai visas krašto ūkis žymiai suintensyvėjo, kas teigiamai atsiliepė žemės ūkio gaminių eksportui į užsienius. Įvykdžius visus žemės ūkio pertvarkymo planus su melioracija ir nauja statyba, Lietuvos

žemės ūkis turėjo perspektyvų greitu laiku prilygti pažangiausiam vakarų Europos, pvz. Danijos, ūkiui.

Pagrindinis Steigiamojo Seimo uždavinys buvo padėti teisinius pagrindus pastoviai demokratinei santvarkai, deklaruotai 1918 m. vasario 16 d. aktu ir antroje laikinoje konstitucijoje. Pagal demokratinę santvarką, kaip ji suprasta nuo liberalizmo ir racionalizmo sąjūdžio pradžios dar XVIII a. gale, aukščiausia valdžia priklauso patiems krašto gyventojams, piliečiams, tautai. Seimo priimtoje 1922 m. Lietuvos konstitucijoje šis klasiškas dėsnis nusakytas trumpu sakiniu: „Suvereninė valdžia priklauso Tautai". Tauta reiškia savo suverenumą per išrinktus atstovus, t.y. seimą. Tad seimas pripažintas suverenios tautos valios reiškėjas. Tik jam priklauso įstatymų leidimo ir jų keitimo teisė. Seimas renka valstybės prezidentą ir tvirtina jo sudarytą vyriausybę, pareikšdamas jai pasitikėjimą. Seimas prižiūri vyriausybės darbus, perduodamas paklausimus bei interpeliacijas ir skirdamas revizijas.

Valdžios demokratiškumą pabrėžti seimui duotas trumpas terminas — treji metai. Tam pačiam laikui renkamas ir prezidentas. Prezidentui duota teisė seimą paleisti. Bet tuo pačiu metu jis įpareigojamas skelbti seimo rinkimus 60 dienų laikotarpiu. Susirinkus naujam seimui, prezidentas turėjo būti perrenkamas.

Prezidentui leista labai ribotai įsikišti į įstatymų leidimo teisę. Jam suteikta galia per 21 dieną grąžinti seimui iš naujo persvarstyti jo priimtą įstatymą. Bet, absoliutinės seimo daugumos antrą kartą priimtas, įstatymas jau turėjo būti skelbiamas. O jei seimas dviem trečiosiomis balsų pripažintų įstatymą skubotą, tai prezidentui nevalia jo vetuoti.

Seimas yra visagalis įstatymų leidėjas ir vyriausybės kontrolierius. Jame sukoncentruota visa krašto valdžia. Pagal 1922 m. konstituciją įsteigta valdžios sistema, kuriai tinka parlamentarizmo vardas.

Konstitucija laidavo piliečiams plačias teises, įprastas demokratinių valstybių konstitucijoms. Jiems suteikta peticijos teisė, leidžianti savo reikalu kreiptis į seimą ir tam tikromis sąlygomis net iniciatyvos teisė. Tarp piliečių teisių randame ir žymų demokratinių konstitucijų nuostatą: „Nuosavybės teisė

saugojama". Bet čia pat priduriamas ir jos apribojimas pagal gyvenamo laiko reikalavimus. „Piliečių turtas galima nusavinti įstatymo keliu tik viešam reikalui esant". Nuostatas suderintas su kitu, kur sakoma: „Dvarai parceliuojami įstatymuose nustatyta tvarka". Konstitucija aiškiai taikyta čia pat svarstomam žemės reformos įstatymui, kaip rodo savaiminga pastraipa joje: „Valstybei paliekama teisė reguliuoti žemės valdymą taip, kad būtų sudarytos tinkamos sąlygos taisyklingai žemės ūkio gamybai, ypatingai smulkiajam ir vidutiniam žemės ūkiui tarpti".

Konstitucija buvo trijų Steigiamojo Seimo partijų: krikščionių demokratų, valstiečių-socialistų liaudininkų ir socialdemokratų — derybų ir ginčų objektas.*68)* Anų laikų revoliucinės dvasios įtakoje buvę socialdemokratai piršo radikalią konstituciją, pvz., priešinosi prezidento institucijai. Jiems iš dalies pritarė ir valstiečiai-socialistai liaudininkai. Abi partijas prilaikė krikščionys demokratai, ėję mūsų visuomenės daugumą atitinkančiu nuosaikesniu keliu. Kadangi Steigiamajame Seime jie turėjo absoliutinę daugumą, tai ir nulėmė nuosaikų konstitucijos pobūdį. Konservatyvus konstitucijos požymis itin ryškus jos švietimo ir tikybos bei kulto reikalus nusakančiuose skyriuose.

Visai pagal katalikų bažnyčios visuomet tvirtinamą taisyklę skelbiama, kad vaikų auklėjimas yra tėvų teisė ir natūralinė pareiga. Visoms tikybinėms organizacijoms teikiama laisvė tvarkytis pagal savo kanonus ir statutus, atseit, steigti mokyklas, įvairias organizacijas, vienuolynus ir laisvai rinkti mokesčius savo reikalams. Tikybos mokymas mokyklose skelbiamas privalomas. Išimtis padaryta tik mokykloms, įsteigtoms vaikams, „kurių tėvai nepriklauso jokiai tikybinei organizacijai". Praktiškai tokios mokyklos Lietuvos sąlygose negalėjo būti įsteigtos ir todėl tikybos mokymas tapo priverstinis visiems moksleiviams.

Didžiausias konservatyvumo požymis 1922 m. konstitucijoje buvo metrikacija. Apie ją sakoma: „Gimimo, jungtuvių ar mirimo aktai daromi tikinčiųjų pas jų dvasininkus, jei jie atitinka įstatymų nurodytai formai". Nenumatyta metrikacija netikintiesiems ir todėl šie turėjo naudotis tikybinių organizacijų vadovų patarnavimais. Šiam nuostatui nesiliovė priešintis netikinčiųjų grupės, nuolat keldamos civilinės metrikacijos klausimą. Dėl didelio katalikų bažnyčios pasipriešinimo jokia vyriausybė

nedrįso jos įvesti. Tik bolševikai, gali sakyti, iš pirmos dienos ją įgyvendino.

1922 m. konstitucija su skelbtomis teisėmis ir laisvėmis nebuvo niekuomet ištisai vykdoma. Jau jos paskelbimo metu veikė visame krašte karo padėtis. Konstitucija įvesta 1919.II.16 ir tvėrė per visą nepriklausomybės laiką, išskyrus du trumpus laikotarpius (nuo 1920.III.2 iki 1920.VII.23 ir nuo 1926.VII.27 iki 1926.XII.17). Karo padėties metu didelę valdžią turėjo karo komendantai. Jie galėjo suvaržyti piliečiams esmines teises. Lietuvos gyvenimo sąlygomis karo padėtis buvo reikalinga apsidrausti nuo pragaištingos pogrindinės komunistų partijos veiklos, dirbusios svetimos valstybės naudai.

7. Užsienio politikos tikslai ir priemonės

Lietuva kūrėsi savomis pastangomis, aukojantis dešimtmečiais vykusio tautinio atbudimo išugdytai visuomenei ir kartu padedant tam tikroms, Pabaltijyje susidėjusioms, tarptautinėms aplinkybėms. Pabaltijis buvo tas ruožas, kur susikryžiavo priešingos jėgos: bolševikinė Rusija ir su ja iš pradžių į karą stojusios Vakarų galybės (Santarvininkai). Jos iš pat pradžių pasirūpino neprileisti bolševikų prie Baltijos jūros ir laikė tos jūros blokadą iki 1920.I. Anglai jau 1918 m. gale atsiuntė karo laivų į Baltijos jūrą, įsisteigė laivyno bazę Taline ir užblokavo Sovietų laivyną Kronštate. Paskui užėmė ir kitus Baltijos uostus. Santarvininkų laivyno priedangoje ir jo remiamos galėjo kurtis Pabaltijo valstybės.

Lietuvai ši Santarvininkų politika buvo dviašmenis kardas: iš vienos pusės padėjo jai kurtis, iš kitos — ją tramdė, remdama Lenkiją vis tais pačiais antibolševikiniais tikslais. Santarvininkų politika buvo padaryti ją stipria užtvara vidurio Europoje prieš bolševikinę Rusiją. Jai leista tvirtai atsistoti prie Baltijos jūros ir joje pirmauti. Vakariečiai bei Santarvininkai net pageidavo matyti Lietuvą kaip nors sujungtą su Lenkija, atgaivintą istorinę uniją. To siekė ir J. Pilsudskis su savo federalizmo idėja.*69)* Mūsų valstybininkai pirmaisiais kūrimosi metais didžiai nusipelnė savo tautai, atremdami šią prolenkišką Santarvininkų politiką ir įrodydami, kad Lietuva turi teisę kurti

savaimingą valstybę. Tą pirmą diplomatinę kovą vedė mūsų misija prie Versalio taikos konferencijos su A. Voldemaru priešakyje. Prof. Augustinas Voldemaras, prancūziškai rašytomis brošiūromis ir kartą pakviestas į tam tikros komisijos posėdį, gynė Lietuvos nepriklausomybės reikalą. Tačiau Santarvininkų remiamos Lenkijos ekspansiją Lietuva gavo skaudžiai pajusti. Trečdalis Lietuvos su sostine Vilniumi tapo Lenkijos grobiu, turbūt su tyliu Santarvininkų (prancūzų) pritarimu.*70)*

Lietuviai pradėjo energingą diplomatinę kovą dėl Vilniaus. Jiems pavyko išgauti bent žodišką Tautų Sąjungos pirmininko L. Bourgeois Želigowskio aferos pasmerkimą.*71)* Ginčas atsidūrė Briuselyje susirinkusioje Tautų Sąjungos Tarybos sesijoje 1920.X.20. Taryba, išklausiusi abiejų pusių argumentus, nerado geresnio sprendimo, kaip pasiūlyti plebiscitą. Iš pasiūlymo nieko neišėjo, nes nei viena, nei kita pusė plebiscito nepageidavo. Lietuviams rodėsi netinkama spręsti sostinės priklausomybės klausimą plebiscito keliu. Taryba nerado priemonių plebiscitui organizuoti ir nuo jo atsisakė. Tada Taryba pasisiūlė spręsti ginčą tiesioginėmis derybomis, pirmininkaujant belgui prof. P. Hymansui. Derybos pradėtos Briuselyje 1920.IV.20, kur abi pusės gavo progos pasiginčyti be apčiuopiamų rezultatų. Lenkų delegacijai vadovavo žinomas istorikas Askenazy (žydų tautybės), iškalbingai gynęs lenkų teises į Vilnių iškraipytais istoriniais argumentais. Ilgai klausęs, Hymansas pagaliau — 1921.V.20 — parengė pirmąjį projektą.

Pagal projektą Vilnius perduodamas Lietuvai su sąlyga paversti ją dviejų kantonų, Vilniaus ir Kauno, federacija. Federacijos sostinė Vilnius. Oficialios kalbos abiejose valstybės dalyse — lietuvių ir lenkų. Kantonų vyriausybės bus suorganizuotos Šveicarijos kantonų pavyzdžiu. Bendra federacinė Lietuvos vyriausybė turės tokias pat funkcijas, kaip ir Šveicarijos vyriausybė Berne.

Lietuva ir Lenkija pripažįstamos suvereniomis valstybėmis. Jos tam tikrais bendrais organais ir sutartimis susijungia karo, užsienio politikos ir ūkio ryšiais. Ryšiai būtų vedę į uniją, kurios lietuviai nuo pradžių kratėsi. Ypač pažeidžiantis lietuvių savigarbą buvo nuostatas, kuriuo įvedama antroji oficiali — lenkų — kalba šalia lietuvių. Nesiderino su Lietuvos ir Lenkijos lygiateisiš-

Vyriausias Lietuvos Gynimo komitetas dalina dovanas Pilėnų kunigaikščio Margio pulko kariams lenkų fronte 1920 m.

kumu projekto 14 &, kur Lenkijai laiduojamas laisvas naudojimas Lietuvos uostų ir teritorijos bet kuriuo metu prekėms gabenti, neišskiriant nė karo medžiagos.

Nors projektas nieko gero nežadėjo, tačiau jis lietuvių ir lenkų priimtas derybų baze. Po kiek laiko ir vieni, ir kiti jį atmetė. Tada — 1921.IX.3 — Hymansas pateikė antrą pataisytą projektą. Jame atsisakyta federacijos, paliekant kantonu vien Vilniaus sritį. Jame centro valdžia tiek turėtų teisių, kiek Šveicarijos vyriausybė paskirame kantone. Užsienio, ekonominiai ir karo reikalai buvo numatyti tvarkyti tais pačiais pagrindais, kaip ir pirmame projekte. Žymus pakeitimas padarytas 14 &, kur numatyta perduoti Lietuvai Klaipėdos krašto suverenitetas. Tik Lietuva būtų turėjusi pasižadėti leisti lenkams naudotis Klaipėdos uostu ir laisvu tranzitu Nemunu. Prie projekto pridurtas protokolas, kur Vilniaus kantonui turės būti leista pasisakyti dėl šio Lietuvos-Lenkijos susitarimo.

Šis antras Hymanso projektas, kur be Vilniaus siūlyta dar ir Klaipėda, sujaudino mūsų visuomenę ir valdžios sferas. Nelengva

buvo apsispręsti: priimti jį, ar atmesti. Viliojo žadamas visų žemių sujungimas ir dėl to linkta sutikti su kitomis sunkenybėmis, kaip lenkų kalbos oficialumas Vilniaus kantone ir politiniai, ekonominiai, net kariniai saitai su Lenkija.*72)* Tikėtasi sunkenybes kaip nors įveikti. Pasisakyti už Hymanso projektą traukė dar ir kita, jau pašalinė mintis: pasirodyti dėkingiems Tautų Sąjungos Tarybai už priskyrimą Vilniaus Lietuvai. Dėl šio svarbiausio motyvo teigiamai projektą vertino lietuvių delegacijos derybose pirmininkas E. Galvanauskas, linkęs patarti vyriausybei jį priimti. Galvanausko ketinamas siūlymas dar buvo grindžiamas žinia, kad lenkai jo nepriims. Pasisakydami kitaip nei lenkai, lietuviai galėjo tikėtis sustiprinti savo politinę poziciją pasaulio akyse.*73)*

Taip žiūrėjo į Hymanso projektą vien siauras politikų ratelis. Be Galvanausko Hymanso projektui pritarė tuometinis užsienio reikalų ministras J. Purickis.*74)*

Prieš juos ir aplamai prieš projekto šalininkus pakilo aštri opozicija iš plačių visuomenės sluoksnių, ypač iš socialdemokratų *75)* ir net komunistų.*76)* Įrodinėta, kad priimdama Hymanso rekomendaciją, Lietuva puolanti į Lenkijos glėbį ir nerianti sau kilpą ant sprando. Vyriausybei delsiant pasisakyti dėl projekto, jo priešininkų agitacija vis smarkėjo. Agitacijos įkarštyje susidarė net slaptas Lietuvos Gelbėjimo komitetas propagandai prieš projektą varyti. Propagandos smaigalys nukreiptas prieš didžiuosius projekto šalininkus: E. Galvanauską ir J. Purickį. Net sąmokslininkauta juos pašalinti iš gyvųjų tarpo. Pasikėsinimas įvykdytas vien prieš Galvanauską. Turbūt ne dėl to pasikėsinimo, o dėl bendrų visuomenės nuotaikų ministrų kabinetas vienbalsiai atmetė Hymanso rekomendaciją. Kai tą pat padarė ir lenkai, Tarybai teliko tik priimti rezoliuciją ir konstatuoti, kad jos tarpininkavimas baigtas (1922.I.13).

Vilniaus krašto okupacija pasidarė permanentinė. Neutralioji zona virto demarkacijos, o vėliau administracijos linija. Lenkai pasistengė legalizuoti okupaciją, išsirinkdami „Vidurinės Lietuvos" seimą ir jam pavesdami nubalsuoti prisijungimą prie Lenkijos (1922.II.20). Santykiai „nei karas, nei taika" susidarė tarp Lietuvos ir Lenkijos. Jie tvėrė iki 1938.III.

Lietuvai, kaip ir kitoms dviem Pabaltijo valstybėms, susikūrusioms ne be vakariečių paramos, nuo pat pradžių rūpėjo įsijungti į tarptautinę bendruomenę — Tautų Sąjungą ir gauti didžiųjų valstybių de jure pripažinimą. 1920 m. Lietuva turėjo tik Vokietijos ir Rusijos de jure pripažinimą.

Visos trys Pabaltijo valstybės kreipėsi į Tautų Sąjungą su prašymais priimti jas nariais, vos tik ji susirinko pirmam posėdžiui 1920.IX.15. Nors kai kurios valstybės parėmė Lietuvos prašymą, tačiau Tautų Sąjungos visuma nusprendė priėmimą atidėti. Mat didžiosios Vakarų valstybės dar nebuvo tikros galutiniu bolševikų įsigalėjimu Rusijoje. Jos nedrįso užbėgti už akių antibolševikiniams rusų sluoksniams, kovojusiems dėl vieningos Rusijos ir nepripažinusiems Pabaltijo valstybių.

Teigiamai Pabaltijo valstybių klausimas buvo išspręstas kitų metų visuotiniame susirinkime (1921.IX.22). Lietuva įsileista ne be kliūčių, darytų Lenkijos ir jos rėmėjų prancūzų. Dėl šių dviejų valstybių priešinimosi Lietuva dar nebuvo gavusi didžiųjų valstybių pripažinimo de jure, kai ji buvo priimta į Tautų Sąjungą. Tuo tarpu Latvija ir Estija jau turėjo pripažinimus nuo 1921 m. pradžios. Tad Lietuvos priėmimas į Tautų Sąjungą reikia laikyti ne eiliniu lietuvių diplomatiniu laimėjimu. Po to sekė ir pripažinimas de jure, pirma mažesnių valstybių, po to ir didžiųjų. Pirmoji pripažinusi buvo JAV (1922.VII.28). Anglija, Prancūzija, Italija, Japonija (Santarvininkai) pripažino 1922.XII.20. Santarvininkų valstybės su pripažinimu uždėjo Lietuvai sąlygą: pripažinti Nemuno internacionalizaciją. Dėl šios sąlygos pasikeista su Santarvininkais notomis ir vienoje jų Lietuvos vyriausybė įterpė pageidavimą, kad Tautų Sąjungos Taryba „nustatytų Lenkijos sienas rytuose, priimant dėmesin iškilmingus šios valstybės įsipareigojimus linkui Lietuvos valstybės, kaip ir Lietuvos gyvybinius interesus ir teises".*77)* Nepraslinkus nė 4 mėnesiams nuo šios notos išsiuntimo, Santarvininkai pripažino Vilnių Lenkijai (1923.III.15), pasirėmę ir tuo mūsų vyriausybės pageidavimu. Tai buvo tikras smūgis vyriausybei, kartu tapęs proga opozicijai ją kaltinti neapdairumu.

Kovos su bendru priešu — bolševikine Rusija — ir bendri rėmėjai Santarvininkai artino visas tris Pabaltijo valstybes. Santarvininkams rūpėjo (jų intervencionistinės politikos sumeti-

Kunigaikščio Margirio pulko žvalgai žygiuoja Rūdiškių link.

mais) jas visas suburti bendram kariškam tikslui. Pirmas praktiškas bandymas suartinti Pabaltijo valstybes padarytas kaip tik Santarvininkų atstovo, D. Britanijos karinių misijų Pabaltijyje viršininko iniciatyva. Jis sušaukė į Valko miestą visų trijų valstybių karo vadovybių suvažiavimą (1920.I.20).*78)* Svarbiausias suvažiavimo tikslas — sudaryti karišką konvenciją kovai su bendrais priešais. Jau šiame pirmame suvažiavime pasirodė, kad tikslas neįgyvendinamas (jis niekuomet ir nebuvo įgyvendintas) dėl kiekvienos valstybės skirtingos politikos. Estijos vyriausybė jau turėjo sutarusi paliaubas su Sovietų Rusija ir rengėsi pasirašyti taiką. Latvija buvo gavusi paramą iš Lenkijos, išstumiant bolševikus iš Latgalos su Daugpilio miestu ir siūlė įtraukti Lenkiją į planuojamą konvenciją. Lietuva, aišku, negalėjo dalyvauti santarvėje, kurios nariu būtų ir Lenkija. Metus į šalį konvencijos klausimą, pasitenkinta smulkmeniškais susitarimais.

Antra plati konferencija, dalyvaujant Lenkijai ir Suomijai, Pabaltijo santarvei sukurti įvyko tais pačiais metais vasarą Balduri mieste. Konferencijos iniciatorius ir vadovas buvo Latvijos užsienio reikalų ministras Mejerovičius. Jis turėjo gan plačius sumanymus. Siūlė sudaryti bendrą Aukštą Ekonominę

tarybą, suvienodinti geležinkelio, telegrafo ir telefono tarnybas, tarifus ir kitus prekybos ir susisiekimo dalykus. Kalbėta apie finansinių, socialinių ir kultūrinių nuostatų derinimą visuose bloko kraštuose. Projektuota net sudaryti Baltijos arbitražinio teismo rūmus ir Nuolatinę Baltijos tarybą iš kiekvienos valstybės įgaliotinių.*79)*

Gan įspūdingi projektai gal ir būtų buvę priimti tuo metu, kai sovietai, stumdami lenkus, artėjo prie Varšuvos. Kai vėliau laimė pakrypo į Lenkijos pusę, bolševikai buvo nublokšti toli į rytus ir net sutartos paliaubos tarp Lenkijos ir Tarybų Rusijos, Lenkijai atkrito konvencijos reikalas. Neratifikavo jos ir Suomija dėl artimų ryšių su Skandinavija. Po Vilniaus okupacijos atsiribojo nuo konvencijos ir Lietuva. Dėl tos pačios priežasties Lietuva nedalyvavo ir 1921.III. Varšuvoje įvykusioje Pabaltijo valstybių konferencijoje. Jos nutarimai ir liko popieriuje, kaip ir Balduri, nes nei Suomija, nei Lenkija jų nepatvirtino.

Vos pradėjus Pabaltijo valstybėms megzti tarpusavio ryšius, suskasta pravesti pastovią sieną tarp Latvijos ir Lietuvos. Ji labiau rūpėjo lietuviams nei latviams, nes šie, pasinaudoję lietuvių sunkenybėmis, prisijungė visą buvusią Kuršo guberniją su grynai lietuviškomis sritimis ir dar reikalavo Mažeikių, nes per juos ėjo Liepojaus-Rygos geležinkelis. Ypač jautrus lietuviams buvo istorinės Palangos atskyrimas. Ji per amžius priklausė žemaičiams, kurie ją, kaip ir aplinkinį pajūrį, gynė nuo kryžiuočių puolimų. Į kadaise kryžiuočių valdytą Kuršą Palangą įtraukė Pabaltijo vokiečiai, kai jie panoro autonomiškai valdytą Livoniją prišlieti tiesiog prie Prūsijos. Be to, latviai turėjo užėmę 6 valsčius Iliukštos srityje su lietuvių gyventojų dauguma. Dėl minėtų trijų vietovių ir aplamai dėl sienų nesusitarta per pirmas derybas. Nutarta atnaujinti derybas su arbitru, pasikviečiant juo Edinburgo profesorių I. Y. Sumpsoną, kurį 1916 m. Anglijoje su Rusų Dūmos delegacija lankęsis M. Yčas sudomino Lietuva. Per jo pirmininkaujamas derybas, kurioms iš lietuvių pusės vadovavo A. Smetona, susitarta perleisti Lietuvai Palangos apylinkę su Šventosios uostu ir Mažeikiais, o Iliukštos sritį palikti latviams (1921 m. pavasarį).

Su iš praeities ėjusiais romantiniais sentimentais sutikta Lietuvoje Palangos atgavimo žinia. Į ją įžengimas (1921.III.31)

paženklintas įspūdingomis iškilmėmis, surengtomis ant Birutės kalno. Mūsų garbingas rašytojas Tumas-Vaižgantas, jose dalyvavęs kaip oficiozo *Lietuva* korespondentas, jas jausmingai aprašė.*80)*

8. Steigiamojo Seimo kadencijos pabaiga

Steigiamasis Seimas nutiesė tvirtus pagrindus Lietuvos valstybei. Be konstitucijos ir žemės reformos jis išleido dar daug kitų įstatymų. Jų svarbesni buvo du: savosios valiutos įvedimas ir universiteto įsteigimas.

Nuo 1922.IX.25 į apyvartą paleistas litas išstūmė iki šiol buvusias vokiečių ostmarkes (auksinus), kurios vis krisdamos tapo bevertėmis. Litas iš pradžių turėjo aukso bazę, pagal sutartį iš rusų gautų 3.000.000 aukso rublių, ir buvo tvirta valiuta. Lietuvos bankas, turėjęs lito emisijos teisę, stropiai sekė, kad litų apyvartoje būtų tiek, kiek bankas gali padengti auksu ar tvirta aukso vertės svetima valiuta. Todėl litas pradžioje buvo gan brangus pinigas ir žmonės tuojau pajuto didelį jų trūkumą. Pinigų nepriteklių ypač juto ūkininkai, nes jų gaminiai pasidarė labai pigūs. Atsirado disproporcija tarp ūkio gaminių kainos ir fabrikinių prekių, nes šios savo verte taip nekrito. Kaimiečius slėgė pinigų stoka, ir jų padėtis pasidarė žymiai blogesnė nei miestiečių, ypač tarnautojų, gavusių algas. Bet už tai litas pasiliko tvirta valiuta, o tarptautinėje biržoje išsilaikė nekritęs ir vėliau pasaulį prislėgusioje ūkio krizėje. Lietuva beveik išsivertė be valiutos suvaržymų, ko kitos, net ir didelės, valstybės neišvengė krizės metu.

Apie universitetą jau galvota nuo 1918 m. pabaigos, kai Lietuvos Valstybės Taryba išleido įstatymą atgaivinti, rusų 1832 m. uždarytą Vilniaus universitetą. Bolševikų įsibrovimas ir vėliau lenkų įvykdyta Vilniaus okupacija niekais pavertė lietuvių užmojį. Kai Kaunas turėjo būti pasirinktas laikinąja sostine, jame įsisteigė Aukštieji kursai (1920.I.27). Steigiamasis Seimas, pagal išdirbtą Vilniaus universiteto statutą, įkūrė Lietuvos universitetą, tiksliau pasakius, pakėlė Aukštuosius kursus į universitetą (1922.II.16).

Išleidęs konstituciją ir greta jos svarbius įstatymus, Steigiamasis Seimas savo kadenciją baigė ir išsiskirstė (1922.VIII.6). Su jo išsiskirstymu pasibaigė Lietuvos valstybės kūrimosi tarpsnis.

NUORODOS

1 Lietuvos Konstitucinės Teisės Paskaitos, ld., Kaunas, 1937, 170 p.
2 A. Šapoka (red.) Lietuvos Istorija, Kaunas, 1936, 556 p.
3 Lietuvių Enciklopedija (toliau LE) XXIII, S. Boston, 253 p., K. Ališauskas.
4 S. Lopajevas, Lietuvos komunistų partijos idėjinis ir organizacinis stiprėjimas, Vilnius, 1964, 41 p. ir kitur.
5 S. Lopajevas, T.p. 39 p.
6 T.p.
7 Lietuvos TSR Istorijos Šaltiniai (toliau LIŠ), IV t., Vilnius, 1961, 37 p.
8 R. Skipitis, Nepriklausomą Lietuvą Statant, Chicago, 1961, 178 p.
9 LIŠ, IV, 42.p.
10 T.p.
11 T.p., IV, 44 p. ir t.
12 T.p.
13 Pav., A. Smetona 1910 m. paskelbė *Viltyje* straipsnį „Tėvynėje apsigyventi idėja teprivers", kur ragino lietuvius inteligentus apsigyventi savame krašte.
14 LIŠ IV, 23 p.
15 LE XIII, 103 p., A. Mažulis.
16 LE XXXI, 122 p., P. Pauliukonis
18 LE XIII, 108 p., M. Krupavičius, A. Bendorius.
19 LE XXII, 371 p., S. Sužiedėlis.
20 M. Yčas, Lietuvos Vyriausybės sudarymo etapai, Pirmasis nepriklausomybės dešimtmetis, Kaunas, 1930, 30 p.
21 T.p. 65-66 p.
22 Apie pirmųjų Lietuvos liaudininkų veiklą žiūr. V. Merkys, Narodninkai ir pirmieji marksistai Lietuvoje, Vilnius, 1967.
23 J. Butėnas, Povilas Višinskis, Kaunas, 1936, 94 p.
24 Atsiminimai iš Petrapilio veiklos (1914-1918), Tautos Praeitis, 1961, I t., 3 kn., 444-445 p.
25 LE XXII, 370 p., S. Sužiedėlis.
26 V. Merkys, T.p. 43 p. ir t.
27 J. Šliūpas, Jaunystė. Gyvenimo Pavasaris, Šiauliai, 1927, 38 p.
28 S. Kairys, Lietuva Budo, New York, 1957, 284 p.
29 T.p. 302 p. ir t.
30 R. Skipitis, Nepriklausomą Lietuvą Statant, Chicago, 1961, 381 p.

31 K. Grinius, Atsiminimai ir Mintys, II t., Chicago, 1962, 90 p. ir t.
32 R. Skipitis, t. p. 390 p.
33 K. Žukas, Žvilgsnis į Praeitį, Chicago, 1959, 254 p.
34 LE XXVII, 164 p. M. Mackevičius.
35 R. Skipitis, T.p. 201 p.
36 T.p. 203 p.
37 T.p. 206 p.
38 LIŠ, IV, 62 p.
39 T.p. 64 p.
40 K. Račkauskas, Lietuvos Konstitucinės Teisės Klausimais, New York, 1967, 22 p.
41 Citata iš K. Račkausko, t.p.
42 B. Balutis, Jo Gyvenimas ir Darbai, Sodus, MI, 1957, 58 p.
43 LIŠ IV, 48 p.
44 T.p.
45 Lietuvos Taikos Sutartis su Rusija, Vyriausybės Žinios, 1920.XI.20, nr. 53.
46 K. Žukas, T.p. 281 p. ir t.
47 P. Lossowski, Stosunki polsko-litewskie w latach 1918-1920, Warszawa, 1966, 230 p., K. Ališauskas, Kovos su lenkais prieš 20 m., Draugas, II d., 1970.X.10.
48 P. Lossowski, T.p.
49 Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos Dešimtmetis, 167 p. Dr. J. Purickis, Nida, London, 1955.
50 LE XVII, K. Ališauskas, 186 p. ir t.
51 P. Lossowski, T.p. 281 p.
52 K.B. Balutis, T.p. 66 p.
53 LIŠ IV, 80-81 p.
54 P. Lossowski, T.p. 282 p. ir t., ypač 291 p.
55 T.p. 210-211 p.
56 LE VII, 210 p., K. Ališauskas
57 B.K. Balutis, T.p. 66 p. 58.
58 LE IV, 516 p., M. Biržiška.
59 Pirmasis Nep. Lietuvos Dešimtmetis, 142 p. J. Savickis.
60 T.p. 83 p.
61 Lietuvos TSR istorija, III t., Vilnius, 1965, 119 p. J. Marcinkevičius.
62. T.p.
63 LIŠ IV, 116 p.
64 Žemės reformos statistinės žinios ir jos vykdymas duotas pagal LE, XXXV, 242 p. ir t., V. Manelis.
65 Lietuvos TSR istorija, III, 122 p.

66 T.p.
67 LE XXVII, 311 p., B. Masiulis.
68 Plg. Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos Dešimtmetis, 128 p.
69 Žiūr. M.K. Dziewanowski, Joseph Pilsudski, A European Federalist, 1918-1920, Stanford, 1969.
70 K. Žukas, Žvilgsnis į Praeitį, 310 p., sako, kad iš majoro Pargeterio, anglo, sužinojęs kad Želigowskio „maištas" padarytas su žinia ir palaiminimu paties maršalo Focho.
71 P. Lossowski, T.p. 321 p.
72 R. Skipitis, T.p. 312-313 p.
73 A. Šapoka, Lietuvos istorija 1951, 566 p.
74 R. Skipitis, T.p. 315 p.
75 M. Roemeris apie socialdemokratų vaidmenį sako: "Hymanso projektą vertė ir nuvertė socialdemokratai". Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, I d., Kaunas, 1937, 186 p.
76 Lietuvos TSR istorija, III t., 321 p., J. Žiugžda.
77 B.K. Balutis, T.p. 78-79 p.
78 LIŠ IV, 32-33 p.
79 A. Bilmanis, A History of Latvia, Princeton, 1951, 340 p.
80 A. Merkelis, Antanas Smetona: Jo visuomeninė, politinė ir kultūrinė veikla, New York, 1964, 267 p.

B. PARLAMENTINĖ DEMOKRATIJA

1. Du Seimai

Kai Steigiamasis Seimas išsiskirstė, jo paliktas laikinas prezidentas tuojau paskelbė seimo rinkimus 1922.X.10-11 d. Trumpas laiko tarpas tarp Steigiamojo Seimo paleidimo ir naujo rinkimų neleido įsibėgėti agitacijai. Be to, mūsų konservatyvi kaimo visuomenė nesileido lengvai partinių agitatorių paveikiama. Daugiausia balsų gavo krikščionių demokratų partija su dviem frakcijomis — ūkininkų sąjunga ir darbo federacija, — gavusi 38 atstovus iš visų 78 atstovų skaičiaus. Šis seimas buvo vienintelis visu nepriklausomybės laikotarpiu, kur darbininkų kuopos vardu ir komunistų partija išstatė savo atstovus. Pogrindyje visados veikli partija tuo žygiu vykdė savo programos dalį — veikti, kur galima, legaliomis priemonėmis. Ji skverbėsi į profesines darbininkų sąjungas, kooperatyvus, kultūrines organizacijas, kur tik galėjo viešai varyti savo propagandą.*1)* Darbininkų partija surinko 52.000 balsų, daugiausia žydų mažumos, ir į seimą pravedė 5 atstovus. Per trumpą seimo gyvavimo laiką kuopininkai, kaip šios partijos nariai vadinti, galėjo varyti komunistinę propagandą iš seimo tribūnos ir, naudodamiesi seimo nario neliečiamybe, visame krašte.

Susirinkęs seimas būtų tuojau turėjęs rinkti naują prezidentą, kaip konstitucija reikalavo. Dėl prasidėjusių partinių ginčų tai galėjo būti padaryta vos keturioliktame posėdyje (1922.XII.21). Prezidentu išrinktas „pilietis" Aleksandras Stulginskis, gavęs visus paduotus 36 balsus iš 78 atstovų.*2)* Už balsavo krikščionių demokratų blokas. Jie savo balsų skaičių laikė konstitucijos reikalaujama balsų dauguma. Pagal opozicines partijas absoliuti dauguma prezidentui išrinkti turėjo būti visų seimo narių balsai. Dėl to kilo ginčas ir opozicija nenorėjo pripažinti išrinkto

prezidento. Tarp partinių ginčų sudaryta vyriausybė gavo tik pusės seimo balsų pasitikėjimą, ir lygiai kitos pusės nepasitikėjimą. Po tokio balsavimo krikščionių demokratų blokas laikė vyriausybę turinčia pasitikėjimą, o opozicija priešingai — neturinčia. Porą mėnesių vyriausybė ėjo pareigas interimistiškai, kol persigrupavusi vėl (1923.II.9) atvyko į seimą su deklaracija pasitikėjimui gauti. Per balsavimus pozicijos ir opozicijos balsai vėl pasidalijo. Paaiškėjo, kad tolimesnis vyriausybės su seimu bendradarbiavimas negalimas, ir todėl prezidentas seimą paleido.

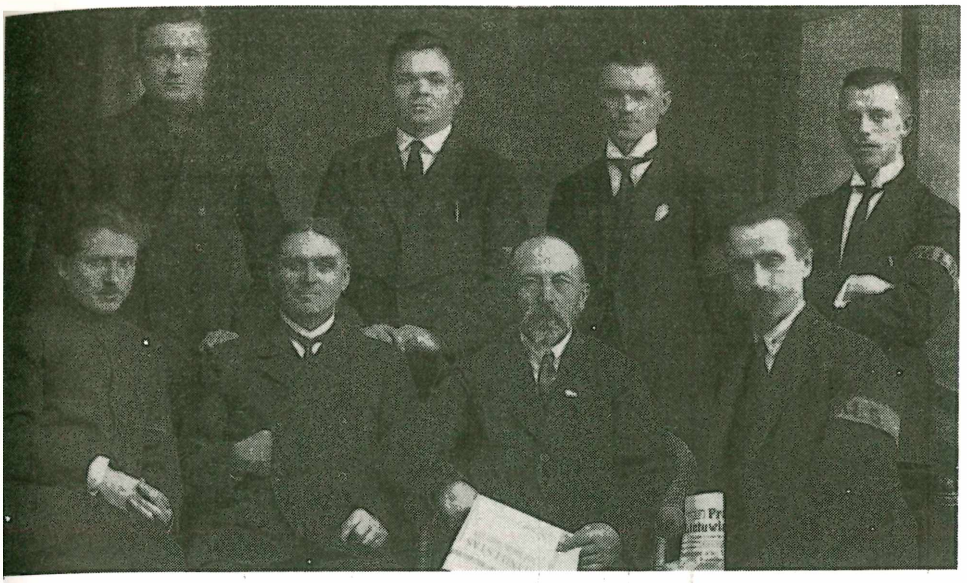
Kai pirmasis seimas paleistas su partiniais ginčais, tai prieš antrojo rinkimus gerokai pasipešta. Krikščionys demokratai pasistengė visomis jėgomis išlaikyti vadovaujančią poziciją būsimajame seime ir tai jiems pavyko. Jų pasisekimą nulėmė dvasininkai, turėję vis dar žymios įtakos liaudyje. Krikščionių blokas gavo 40 iš 78 balsų, t.y. absoliučią daugumą.

Seimui susirinkus, partiniai ginčai aprimo. Susidarė sąlygos tartis dviem didžiausioms partijoms — krikščionių demokratų blokui ir valstiečių-socialistų liaudininkų — dėl koalicijos. Tvirta koalicinė vyriausybė, turinti seimo pasitikėjimą, tuo metu kaip tik buvo labai reikalinga. Tokios vyriausybės reikalavo susidariusi padėtis, kai sėkmingu sukilimu buvo tik ką prisijungtas Klaipėdos kraštas (1923.I.15). Sunkus uždavinys stovėjo būsimai vyriausybei: susitarti su Santarvininkais dėl Klaipėdos krašto konvencijos ir statuto. Antras didelis darbas, laukęs vyriausybės, buvo tik ką pradėtos žemės reformos tęsimas. Tuos du uždavinius sėkmingai vykdė antrojo seimo koalicinė vyriausybė.

Sutarus koaliciją, prezidentu išrinktas A. Stulginskis, jau 49 balsų dauguma. Turint galvoje svarbias derybas dėl Klaipėdos krašto, ministru pirmininku parinktas E. Galvanauskas, pasiėmęs ir užsienio reikalų ministro pareigas. Žemės reformai sėkmingai tęsti parinktas kun. M. Krupavičius, krikščionių demokratų partijos pirmininkas, didžiausias žemės reformos reikalo judintojas ir jos įstatymo rengėjas.

2. Kova dėl Klaipėdos

Klaipėdos kraštas buvo atskirtas nuo Vokietijos pagal Versalio sutartį. Atskyrimas motyvuotas Taikos konferencijos

Vyriausias Mažosios Lietuvos Gelbėjimo komitetas ir bendradarbiai 1923 m. sausio 9 d. įvykdė sukilimą ir paskelbė manifestą: V. Šaulinskas — iždininkas, J. Lėbartas — vice-pirmininkas, M. Jankus — pirmininkas, J. Vanagaitis — sekretorius. Stovi: S. Darius, A. Ivašauskas - Ivas, A. Marcinkevičius - Mantautas, J. Pronskus.

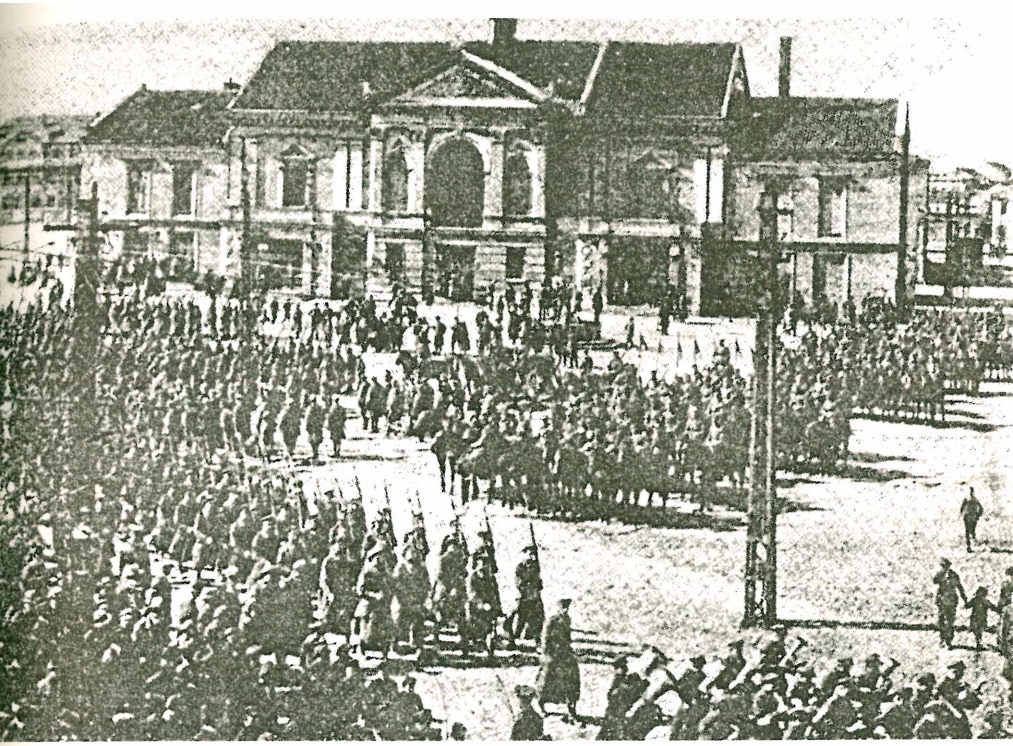
pirmininko Clemenceau pareiškimu, krašto lietuviškumu ir Klaipėdos uosto reikalingumu Lietuvai, nes jis jai vienintelis išėjimas į jūrą. Kadangi Versalio konferencijos metu Lietuva dar laikyta ne visai įsisteigusia, tai Santarvininkai laikinai pasiėmė krašto administraciją po vokiečių pasitraukimo. Jų vardu nuo 1920 m. pavasario krašto valdymą perėmė prancūzai su maža įgula.

Nors Klaipėdos kraštas buvo tik menka Mažosios Lietuvos dalis, apie kurios prijungimą prie Didžiosios Lietuvos nuo *Aušros* laikų kalbėta, tačiau tenkintasi juo ir nekantriai laukta jį perleidžiant Lietuvai. Lietuviai reikalavo Klaipėdos, pasiremdami tuo pačiu Versalio taikos konferencijos sprendimu, kuriuo jis atskirtas nuo Vokietijos. To nepaisydami, Santarvininkai, ar, geriau pasakius, prancūzai laikė kraštą savo administracijoje, darydami slaptas kombinacijas su lenkais ir su vietos vokietininkais padaryti Klaipėdos kraštą laisva valstybe (Dancigo pavyzdžiu). Kai lietuviams paaiškėjo, jog geruoju Klaipėda nebus atgauta, sumota organizuoti sukilimą. Po ilgesnio pasiruošimo sukilimas įvykdytas ir patys Santarvininkai sankcionavo susidariusią padėtį — pripažino Klaipėdos kraštą Lietuvai (1923.II.16).

Vyriausias Klaipėdos krašto sukilimo vadas ir vėliau gubernatorius Jonas Budrys.

Vyriausybei teko vesti nelengvos derybos dėl formalaus krašto perleidimo. Veikta dviem frontais: pačioje Klaipėdoje ir Ženevoje, derantis su Santarvininkais. Klaipėdoje sėkmingai veikė vyriausybės nepaprastas įgaliotinis Antanas Smetona. Jo susitarimu su vietinėmis įstaigomis Klaipėda faktiškai perleista Lietuvai. Mūsų kariuomenė viešai įžengė į kraštą ir kai kurių ministerijų atstovai perėmė įstaigas išimtas iš krašto direktorijos kompetencijos.*3)* Sunkiau reikėjo tartis su Santarvininkų komisija Paryžiuje, kur derybos pradžioje (nuo 1923.III.24) vyko. Lietuvos delegacijai vadovavo pats ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras E. Galvanauskas, Klaipėdos sukilimo pradininkas ir vadovas. Jis pirmiausia supažindino komisijos pirmininką su jau seniau Lietuvos vyriausybės pažadėta Klaipėdos kraštui autonomija. Pirmame posėdyje komisijos pirmininkas palankiai ją priėmė.*4)*. Tik antrame posėdyje, kai komisijos pirmininkavimą perėmė lenkofilas Laroche, lietuviai

Lietuvos kariuomenė įžygiuoja į išlaisvintą Klaipėdą.

gavo iš komisijos autonomijos projektą, kuris Klaipėdos kraštą pavertė beveik valstybėle, kurioje Lenkija turėtų ypatingas teises. Lietuviai atmetė Laroche projektą ir Galvanauskas apie jį po daugelio metų šitaip rašė: „Lietuvos vyriausybės vardu nesutikau su Santarvės reikalavimais: Lietuvai suteikti Klaipėdos krašte mažesnes teises, kaip Anglijos dominijoje, o Klaipėdos uostą tvarkytų Tautų Sąjunga, Lietuva, Klaipėdos kraštas ir Lenkija. Lietuvos vyriausybė buvo nusistačiusi Klaipėdos kraštui suteikti plačią savivaldą, kai Ambasadorių Taryba sumanė jį padaryti pusiau suverenine valstybe, o Klaipėdą — atsarginiu Lenkijos uostu".*5)*

Derybos tarp Santarvininkų komisijos ir Lietuvos tęsėsi lygiai 4 mėnesius, kiekvienai pusei siūlant įvairius projektus ir kontraprojektus.*6)* Kai pagaliau lietuviai nesutiko su komisijos

tariamu galutiniu projektu ir pateikė savo siūlymus, derybos su Santarvininkų komisija pasibaigė. Byla atsidūrė Tautų Sąjungoje ir ten vesta jos sudarytoje komisijoje.

Čia lietuviams jau lengviau sekėsi, nes prancūzai ir jų proteguojami lenkai iškrito iš vadovaujamos derybų pozicijos. Tautų Sąjungos komisija ėmėsi darbo rimtai ir bešališkai. Jai pirmininkavo amerikietis Hezekiah Norman Davis, gan palankus lietuviams asmuo. Jo vadovaujama komisija pirma apsilankė Klaipėdoje, Kaune ir Varšuvoje susipažinti su kraštu, kurio statusas turės būti sprendžiamas. Derybos su nauja komisija truko daugiau kaip mėnesį (nuo 1924.II.5 iki III.14) ir lietuviams pavyko išsiderėti palyginti palankią konvenciją ir statutą. „Nors Tautų Sąjungos Taryba susitarimą tuojau patvirtino, tačiau iki jos pasirašymo praėjo dar pora mėnesių. Ji galutinai pasirašyta gegužės 8 d. ir nuo to laiko Klaipėdos konvencija ir statutas pradėjo veikti. „Byla su Santarve baigta. Baigta kova tarp Lietuvos ir Galioto".*7)*

Klaipėdos atgavimas ir jos konvencijos bei statuto išsiderėjimas laikytinas dideliu Lietuvos politiniu-diplomatiniu laimėjimu.

3. Ūkis ir visuomeniniai santykiai

Po karo greitai atsigavęs, ūkis vis gerėjo ir žemės reformą vykdant. Vos ūkiui apsitvarkius, krašte atsirado derliaus perteklius ir 1923.II.10 finansų, prekybos ir pramonės ministro potvarkiu leista firmoms laisvai eksportuoti į užsienį žemės ūkio gaminius.*8)* Eksportas buvo kiek prilaikomas išvežamaisiais muitais. Pats žemės pertvarkymas stengtasi atsargiai varyti, nesutrikdant vis pažangą darančio ūkio. Pradžioje nusavinti ūkiai iki 200 ha dydžio, nes jų būta daugiau apleistų. Jų 1919 m. išdalyta 6.205 ha, 1920 — 21.865 ha, 1921 — 24.995 ha, 1922 — 11.610 ha, 1923 — 81.695 ha. Toliau skirstomų dvarų plotai tolydžio didėjo iki 1926 m.*9)*

Pirmenybę žemei gauti turėjo savanoriai, ne tik mažažemiai ir bežemiai, bet ir iš stambesnių ūkių kilusieji. Mat žemė savanoriams laikyta kaip ir atlyginimas už nuopelnus, stojus kovoti dėl laisvės. Dalis savanorių vietoje žemės gavo stambokas pinigines pašalpas. Savanoriai gavo žemę be išsimokėjimo. Jiems

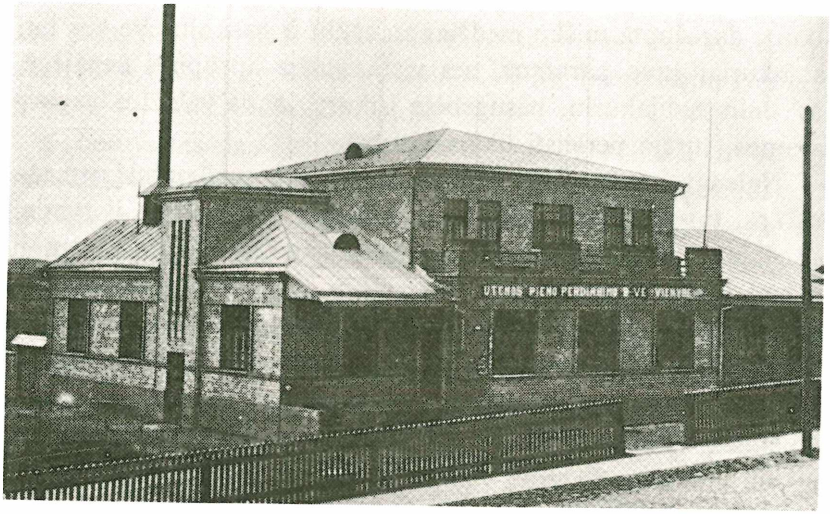
įsikurti dar duota miško medžiagos, sėklų ir paskolų. Ne visi kiti naujakuriai gavo paramos, nes visų valdžia aprūpinti nepajėgė. Tad dalis naujakurių, nesugebėję įsikurti ar iš valdžios negavę paramos, turėjo perleisti ūkius kitiems.

Nelengvai vykdyta žemės reforma, kad ir susilaukusi nemaža kritikos, turėjo didelės teigiamos reikšmės. Visų pirma ji žymiai sušvelnino, nors ir nepašalino, kaime jaustą žemės badą. Antra, ji pavertė Lietuvos kraštą, buvusį stambių dvarų ir skurdžių kaimų konglomeratą, ištisa smulkių ir vidutinių ūkių viensėdija. Viensėdija būtų buvusi dar vienodesnė, jei nebūtų palikta „centrų", kurie įvairiais keliais tekdavo naujiems dvarininkams. Tai mūsų valdžios klaida ir nuolaida tai vis konservatyviai politikai.

Žemės reforma, išplėsdama žemės nuosavybę ir žymiai išlygindama jos valdymo santykius, sustiprino ir demokratinę tautos bendruomenę. Prie konstitucijos paskelbtos politinės lygybės priartėjo ir ekonominė. Per žemės reformą padėti pagrindai tautinei bendruomenės konsolidacijai. Deja, vėliau daryti pakeitimai ją sutrikdė.

Žemės reforma teigiamai atsiliepė visam krašto ūkiui. Žymiai padidėjo jo našumas, palyginti su prieškariniais laikais.*10)* Su žemės ūkio gamybos pakilimu galėjo kurtis ir atitinkama pramonė.

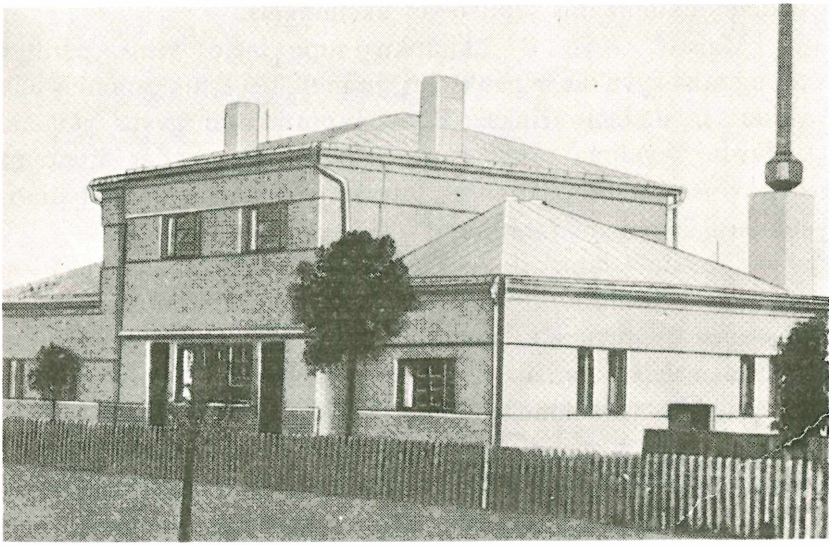
Menka prieškarinė Lietuvos pramonė taikėsi prie didelės Rusijos rinkos. Po karo ji buvo visai sunykusi ir, pakitus Lietuvos sąlygoms, nebūtų galėjusi atsikurti tokia, kokia buvo prieškariniais laikais. Atsikūrusioje Lietuvoje nuo 1920 m. kūrėsi smulkios pramonės šakos, kurioms žaliavą teikė daugiausia žemės ūkis. 379 tokio pobūdžio pramonės įmonės įsikūrė Lietuvoje (be Klaipėdos krašto) 1921-1924 m. Jos perdirbinėjo žemės ūkio gaminius vidaus rinkai ir eksportui. Ta pramonės šaka galėjo stiprėti ir būti pelninga pokariniais laikais, kada nualinti Vakarų kraštai dar nebuvo atsikūrę. Mūsų vyriausybė linko plėsti ir stiprinti tą, su žemės ūkiu susietą, pramonę. Kitos pramonės šakos, pvz., metalo, nesitikėta išvystyti, neturint vietinių žaliavų ir kuro (akmens anglies). Šias pramonės šakas tiek rūpintasi plėsti, kiek reikalinga vidaus rinkai tenkinti. Jos buvo silpnos ir vis

Nepriklausomoj Lietuvoje pastatytos pieninės.

PIENOKESKUSKUNTOPIIRI

kylančiam gyvenimo lygiui patenkinti, nepakankamos. Tad teko į Lietuvą daug įvežti įvairių fabrikatų.

Žemės ūkio gaminių pramonėje jau nuo 1923 m. pradėjo sparčiai augti mėsos ir pieno produktų gamybos įmonės. Vėliau jos turėjo lemiamos reikšmės visai šalies ekonomijai. 1926 m. Lietuvoje veikė 209 dešrų ir konservų dirbtuvės. Jos buvo daugiausia smulkios ir turėjo po kelis darbininkus.

Didžiausia mėsos gaminių įmonė buvo kombinatas „Maistas" Aleksote (netoli Kauno). Jį įsteigė broliai Vailokaičiai, labai žinomi bankininkai nuo pat Lietuvos nepriklausomybės pradžios. 1925 m. „Maistas" perėjo į trijų bendrovių nuosavybę: Lietuvos ūkininkų sąjungos, Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjungos (Lietūkio) ir Lietuvos eksimporto. Iš privatinės bendrovės jis virto kooperacine. „Maistas" teisiškai ir finansiškai dar sustiprėjo, tapęs reikšmingu veiksniu krašto ūkyje, kai jį perėmė valstybė, supirkusi apie 76% visų akcijų. Valstybė net sudarė sąlygas patiems ūkininkams tapti b-vės akcininkais.

„Maisto" b-vė iš ūkininkų supirkinėjo visus parduoti užaugintus gyvulius ir paukščius, jų mėsą bei kitus gaminius teikė vidaus ir užsienio rinkai. B-vė eksportavo ir gyvus gyvulius. „Maistui", galima sakyti, atiteko gyvulių prekybos monopolis Lietuvoje, kai be pakaunės fabriko vėliau dar pasistatydino 4 moderniai įrengtus fabrikus.

„Maisto" fabrikai ruošė jautieną, kiaulieną, paukštieną, gamino konservus ir dešras. Ypač didelės reikšmės turėjo konservų gamyba: konservuoti kumpiai, kiauliena, dešrelės, paštetai, veršienos ir paukštienos konservai. Nuo 1926 m. didžiausias supirkimo ir eksporto gaminys buvo bekonas (lašiniai). Tai pagrindinė mėsos eksporto prekė, ėjusi į Angliją ir daug reiškusi Lietuvos ūkiui pasaulinės ekonominės krizės metu. Kai Anglija įvedė bekonų kvotos sistemą, stengtasi išvežti daugiau kiaulienos ir gyvų kiaulių.

„Maistas" nemaža reiškė ir vidaus rinkai. Jis plėtė savo krautuvių tinklą miestuose ir miesteliuose, teikdamas miestiečiams šviežią ir labai higieniškai pagamintą mėsą.

Antra sparčiai augusi gyvulių ūkio šaka buvo pieno produktų gamyba. Ji pradėjo kilti nuo 1923 m., kai Lietuvos ūkininkų sąjunga pradėjo darbą su trimis pieninėmis. 1924 m. jų

išugdė ligi 22 ir 1925 m. ligi 102. Tais metais pagamino 95.000 kg sviesto.*11)*

Pieno produktų gamybą į priekį smarkiai pastūmėjo 1926 m. įkurta beveik valdiška bendrovė „Pienocentras". Jis jungė visas krašto pienines ir pieno nugriebimo punktus, kurių kiekis kasmet didėjo. Tuo būdu centralizuotai gamintas sviestas, sūris ir varškė vidaus, ir ypač užsienio rinkai. Vidaus rinka suvartodavo mažesnę dalį. Didesnei daliai reikėjo ieškoti užsienio rinkų. Užsienio rinkoms labiausiai tiko sviestas, ir jo daugiausia eksportuota į Vokietiją bei Angliją. Jos supirkdavo apie 90% sviesto. Mažesni kiekiai buvo parduodami Belgijoje, Šveicarijoje, Čekoslovakijoje ir Prancūzijoje. Kitų pieno produktų, — sūrio, pieno miltelių, kazeino — buvo eksportuojama tik nedideli kiekiai.

Lietuvos Žemės Ūkio Kooperatyvų sąjungos Lietūkio administracijos pastatas Kaune.

„Pienocentras“ plėtė ir organizavo vidaus rinką per steigiamas krautuves. Pirmoje eilėje stengtasi aprūpinti didesnių miestų gyventojus šviežiu pienu ir pieno produktais. Vėliau tam pačiam tikslui pradėtos steigti užkandinės.

Vos tik pasibaigus nepriklausomybės kovoms, imta kurti kooperatyvai. Pradėta nuo kooperatyvinių krautuvių. Vėliau suprastas reikalas rūpintis, greta prekybos, ir žemės ūkio kultūros kėlimu. Tam tikslui Kaune įsisteigė 1921 m. žemės ūkio draugija plėsti žemės ūkio darbui ir eiti prie organizuotos žemės ūkio produktų gamybos bei prekybos. Kai Kauno pavyzdžiu įsisteigė daugiau draugijų, kilo sumanymas sujungti jas į vieną centrinę organizaciją. Tuo reikalu 1923 m. pradžioje sušauktas suinteresuotų asmenų ir organizacijų susirinkimas. Jis įsteigė žemės ūkio kooperatyvų sąjungą „Lietūkį“.

„Lietūkis“ nuo pat pradžių ėmėsi kelių uždavinių.*12)* Jų tarpe buvo du svarbiausi: supirkinėti žemės ūkio produktus, pirmoje eilėje javus, ir juos parduoti užsienyje; antra, aprūpinti ūkininkus reikalingomis prekėmis. Šiems uždaviniams vykdyti „Lietūkis“ išplėtė savo skyrius visame krašte: steigė sandėlius, krautuves, elevatorius ir malūnus. Jis pasidarė didžiausias javų supirkėjas ir eksportuotojas į užsienio rinkas.

Svarbiausios „Lietūkio“ įvežamos prekės buvo mineralinės trąšos, kurias jis tik vienas importuodavo, druska, žemės ūkio mašinos, cementas, nafta, akmens anglis. „Lietūkis“ dar prekiavo geležimi, cukrumi, įvairiomis kolonialinėmis prekėmis, indais ir kitais dalykais.*13)*

Kai „Lietūkis“ aprūpindavo ūkininkus reikalingomis prekėmis, ypač trąšomis, jis drauge per agronomus-ekspertus instruktuodavo, šviesdavo juos. Tuo būdu „Lietūkis“ kėlė žemės ūkio kultūrą. Jo veiklos dėka Lietuvos ūkis darė didelę pažangą.

Tekstilės pramonė Lietuvoje turėjo sąlygas sparčiau augti. Ji buvo tuo naudinga krašto pramonei, kad sunaudojo vietinę žaliavą: vilnas ir linus, mažindama manufaktūrinių prekių importą. Lietuvos ūkį žymiai parėmė Amerikos lietuvių įkurta didžiausia audimo įmonė „Drobė“, kurioje dirbo apie 200 dardarbininkų. „Drobės“ b-vė įkurta ir plėtėsi amerikiečių lietuvių išpirktomis akcijomis, ir todėl buvo vertingas įnašas krašto ūkiui. Veikė dar kelios linų apdirbimo, vilnų verpimo ir audimo įmonės.

Tarp jų buvo dvi didesnės: O. Trejaus Juodupėje (Rokiškio apskr.) , kur jau 1923 m. dirbo per 100 darbininkų,*14)* ir Kučinsko-Pabedinskų linų pluošto ir medvilnės verpykla ir audykla Plungėje. Ši paskutinė nuo pokarinių laikų silpnai veikė ir turėjo vos 50 darbininkų.*15)* Ji pradėjo kiek sparčiau augti paskutiniame nepriklausomos Lietuvos dešimtmetyje.

Nors tekstilės pramonė ir augo, tačiau ji tegalėjo patenkinti vos trečdalį vidaus rinkos. Dirbtuvės nebuvo pasiekusios tokio lygio, kad būtų galėjusios gaminti plonus, švelnius dirbinius, kaip senieji Vakarų fabrikai. Jų gaminiai turėjo būti importuojami į Lietuvą.

Linų pluošto ir sėmenų išvežimas sudarė žymią poziciją Lietuvos eksporte. 1927 m. linų ūkio išvežta už 85 mil. litų, kas sudarė trečdalį viso Lietuvos eksporto.*16)*

Buvusių savininkų (ypač okupantų vokiečių) labai praretinti miškai vertė vyriausybę juos tausoti ir kiek galima aprėžti medžio apdirbamąją pramonę. Jos siaurą apimtį rodo nedidelis skaičius, vos 4600, darbininkų 1926 m.*17)* Medžio apdirbimo pramonę sudarė lentpjūvės, baldų dirbtuvės, kurių didesnės buvo Jonavoje, Klaipėdos celiulozės fabrikas ir kitos mažos įmonėlės bei dirbtuvėlės. Beveik visa celiulozė ir žymi dalis apdirbtos medienos eidavo į užsienio rinkas.

Kuriantis pramonei ir organizuojantis akcinėms bendrovėms, neišvengiamai stengėsi ir bankai. Apie 1920 m. Kaune jų įsisteigė net 6, kai kurie su skyriais kituose miestuose. Jie kreditavo pramonininkus ir prekybininkus, o kai kurie, pvz. brolių Vailokaičių Ūkio bankas ir M. Yčo Prekybos ir pramonės bankas, patys vertėsi prekyba ir pramone. Be 6 akciniu kapitalu pagrįstų bankų dar buvo 2 kooperaciniai bankai ir 2 valstybiniai: Lietuvos ir Žemės bankas. Šis pastarasis be valstybinio dar vertėsi ir Amerikos lietuvių kapitalu, kuris — kun. J. Žiliaus pastangomis surinktas — siekė 100.000 dol. *18)* Aplamai Lietuvos bankuose gulėjo nemaža Amerikos lietuvių kapitalo. Įvairios bendrovės ir privatūs asmenys organizavo ir perkeldinėjo jį į Lietuvą. Tuo keliu Amerikos lietuviai kūrė savo tėvynę kad ir su skriauda sau. Jų įdėtos taupmenos į Lietuvos bankus ir bendroves dingo be apčiuopiamos jiems naudos.

4. Švietimas

Prieškarinė Lietuva turėjo labai retą mokyklų tinklą. Jos jaunimas augo daugiausia be jokio mokslo ir likdavo analfabetiškas. Kaimiečių neraštingumas buvo kuo didžiausias. Geras buvo motinų paprotys — galbūt bažnyčios įdiegtas — išmokyti vaikus lietuviškai skaityti, „kad bažnyčioje galėtų iš maldaknygės melstis". Tuo būdu motina prie ratelio (pagal Rimšos sukurtą skulptūrą) buvo svarbi lietuviška švietėja prieš I Pasaulinį karą. Kaimiečiai, ypač bežemiai ir mažažemiai, per daug nesistengė leisti vaikus į rusiškas pradžios mokyklas, nes nesitikėjo jų padaryti „ponais", atseit, išleisti į aukštuosius mokslus. Daugelis leisdavo į rusiškas mokyklas vien sūnus, kad pramoktų rusų kalbos. Tai darė prieš akis turėdami kariuomenės tarnybą, kur jaunuolis lietuvis, nesuprantąs rusiškos komandos, tapdavo paskutiniu pastumdėliu, viršininkų pajuokiamu ir baramu. Dėl to negausios pradžios mokyklos beveik buvo lankomos tik berniukų, o mergaitės dažniausiai paliekamos bemokslės.

Karo metu ir tos negausios rusiškos mokyklos išnyko. Kraštas liko be mokytojų ir be mokslo įstaigų. Po kiek laiko okupacinė vokiečių valdžia pradėjo ne tiek pati organizuoti, kiek vietinius skatinti kurti mokyklas. Tuo pirmiausia pasinaudojo lenkai ir Vilniaus krašte įsikūrė nemažai pradžios mokyklų. Kai 1918 m. gale susidarė pirmoji Lietuvos vyriausybė, ji perėmė vokiečių įsteigtas mokyklas ir pradėjo rūpintis visu švietimu.

Didžiausias vokiečių palikimas švietimo ministerijai buvo pradžios mokyklos. 1919 m. buvo šaukiamos mokytojų konferencijos ir išdirbamos programos. Nusistatyta įvesti pilną ketverių metų pradžios mokyklų kursą vaikams nuo septynerių metų. Gan nemažam pradžios mokyklų kiekiui, 1919 m. siekusiam jau 1036 *19)* ir vis didinamam, labai trūko mokytojų. Susirūpinta jų greitu paruošimu, steigiant trumpalaikius kursus. Pirmiausia kurti vienų metų padėjėjų kursai.*20)* Jie veikė 8 vietose pačiam didžiausiam mokytojų trūkumui pašalinti. Tuo pačiu metu jau profesionalams pradžios mokyklų mokytojams rengti pradėtos steigti ketverių metų kurso mokytojų seminarijos. Pirmoji jų buvo „Saulės" Kaune, dar vokiečių leidimu įsteigta 1918 m. Tos aštuonios

seminarijos nebūtų galėjusios ir per ilgus metus paruošti pakankamai mokytojų vis plečiamam mokyklų tinklui. Tad mokytojų trūkumui kiek galima greičiau pašalinti sumota, pagal 1923 m. seimo priimtą įsakymą, kurti dvejų metų kursus. Stojantieji turėjo būti ketverių aukštesniosios mokyklos klasių absolventai. Jie kursuose eidavo, šalia bendrų lavinimosi dalykų, dar ir specialius pedagoginius, reikalingus pradžios mokyklų mokytojams. Kursai veikė daugiausia prie aukštesnių mokyklų ir iki 1927 m. išleido pakankamai mokytojų tuometinėms pradžios mokykloms. Kursai savo darbą atliko ir galėjo būti uždaryti. Po to vien mokytojų seminarijos išleisdavo pakankamą kiekį mokytojų, reikalingų prieaugliui.

Pradžios mokyklų tinklas lėtai, bet pastoviai plėstas pagal 1924 m. sudarytą planą.*21)* Tinkamų patalpų, inventoriaus, mokomųjų priemonių ir ypač cenzuotų mokytojų trūkumas neleido greitai įgyvendinti numatyto plano. Praslinko geras dešimtmetis, kol pristeigta tiek mokyklų, prisiugdyta pakankamai mokytojų ir įsigyta mokslo priemonių, kad galėjo būti įvestas priverstinis pradžios mokslas. Tai padaryta 1930 m.

Bendro lavinimo aukštesnės mokyklos kurtos dviejų tipų: 4 ir 8 klasių. Pirmaisiais nepriklausomybės metais jų tarpe buvo vadinamosios progimnazijos. Jomis vadintos dar 8 klasių nepasiekusios gimnazijos.

Pirmos lietuviškos aukštesnės mokyklos atsirado ir okupacijos metu iš privačios iniciatyvos. Pirmoji buvo Vilniaus vidurinė mokykla, jau 1915 m. vietos lietuvių įkurta. Tuo pačiu metu Kaune aukštesniųjų mokyklų steigimu ėmė rūpintis „Saulės“ draugija ir 1915 m. atidarė lietuvišką gimnaziją. Dar prieš pirmosios vyriausybės sudarymą ir jos pradžioje „Saulės“ draugija turėjo savo žinioje 10 gimnazijų ir progimnazijų.*22)* Kai kurios jų jau 1919 m. suvalstybintos, o ir pasilikusios „Saulės“ žinioje gavo valstybinį išlaikymą. Vėliau tautininkų vyriausybė jas beveik visas suvalstybino. Suvalkijoje nuo prieškarinių laikų veikė „Žiburio“ švietimo draugija. Ji turėjo įkūrusi Marijampolėje mergaičių vidurinę mokyklą. Karo metu pradėjo steigti gimnazijas ir progimnazijas. Pirmąją gimnaziją įkūrė Marijampolėje 1916 m. Po kurio laiko vokiečiai ją uždarė, ir 1917 m. gale leido vėl atidaryti. Kiek vėliau įkūrė 7 gimnazijas Suvalkijoje ir

vieną Žemaičiuose — Kražiuose. Daugumas jų vėliau perimtos Švietimo ministerijos.

Švietimo ministerija metai iš metų vis didino aukštesniųjų mokyklų skaičių, o 1928 m. jų turėjo jau 117: 66 vidurines, 8 progimnazijas ir 48 gimnazijas.*23)*

Iš pradžių ir negausioms aukštesnėms mokykloms trūko kvalifikuotų mokytojų. Nedaug jų buvo išėjusių mokslus rusų mokyklose ir į Lietuvą grįžusių. Švietimo ministerijai teko verstis su šiaip inteligentais, kartais net aukštųjų mokslų nėjusiais, skiriant juos gimnazijų mokytojais. Labai trūko svetimų, Vakarų kalbų mokytojų, nes maža kas prieškariniuose universitetuose studijavo kalbas. Bet sunkiausia, tiesiog katastrofiška, padėtis buvo su lituanistinių dalykų mokytojais. Jų nerengė jokios mokslo įstaigos prieš I Pasaulinį karą. Nenuostabu šiomis aplinkybėmis, kad ne vienoje lietuviškoje gimnazijoje lietuvių kalba ir literatūra labai silpnai dėstyta. Pirmieji nepriklausomybės laikų abiturientai išeidavo silpnai išmokslinti lituanistikoje.

Nuo pat valstybės kūrimosi pradžios jaustas didelis reikalas turėti savą universitetą, arba, kaip buvo sakoma, atgaivinti 1832 m. rusų uždarytąjį Vilniaus universitetą. 1918.XII.5 Lietuvos Valstybės taryba išleido tam reikalui įstatymą. Netrukus sekusi okupacija — pirma bolševikų, paskui lenkų — sutrukdė universiteto steigimą. Tuo pačiu metu prasidėjusios kovos dėl nepriklausomybės, vertė atidėti jo steigimą. Jo vietoje pradėjo veikti, privačia iniciatyva suorganizuoti, aukštieji kursai Vilniuje (nuo 1919.II.1) ir Kaune (nuo 1920.I.27). Vilniaus kursai okupacijos sąlygomis veikė vos dvejus metus ir užsidarė 1921.V.14.

Tuo tarpu Kauno aukštieji kursai rengė būsimam universitetui mokomąjį personalą, klausytojus ir mokslo priemones.

Kauno universitetas atidarytas 1922 m., sutapdant kūrimo datą su vasario 16 d. šventė. Taikantis prie šios datos, net nelaukta, kol Steigiamasis Seimas baigs svarstyti jo statutą. Vyriausybė jam leido veikti pagal Vilniuje priimtąjį. Naujas statutas paskelbtas 1922.IV.12. Nuo 1922 m. rudens semestro universitetas persiorganizavo į 6 fakultetus su plačia kiekvieno fakulteto autonomija. Ypač savaimingai veikė teologijos-filosofijos fakultetas, kuris faktiškai savyje jungė du fakultetus:

teologijos ir filosofijos. Neįprastai platus teologijos-filosofijos fakultetas sudarytas, duodant katalikiškai srovei lyg pakaitą, jos iš pradžių užsimotam steigti savam, grynai katalikiškam universitetui. Kadangi katalikams pirmiausia rūpėjo dėstyti humanitarinius mokslus sava dvasia, jie išplėstai pridurti prie teologinių, sudarė fakulteto apimtį.

Pradžioje universitetui trūko mokymo personalo. Reikėjo jo dalį prisitraukti iš užsienio, tenkintis buvusiais aukštesnių mokyklų mokytojais ar šiaip kvalifikuotais specialistais. Personalo trūkumą nuo pat pradžių stengėsi šalinti, jo kvalifikacijas gerinti jaunomis mokslo jėgomis, parenkant iš universitetą baigusių jaunuolių mokslo darbui atsidėjusius ir tinkamus. Fakultetų vadovybės rūpinosi gauti iš švietimo ministerijos ar iš kitų šaltinių akademinei karjerai parinktiems kandidatams stipendijas pasitobulinti užsienio universitetuose ir disertacijoms parašyti.

Tuo būdu universitetas metai iš metų tobulėjo, augo studentų skaičiumi ir plėtėsi savo institucijomis: bibliotekomis, laboratorijomis, kabinetais, institutais ir kita. Atsirado universiteto periodiniai ir neperiodiniai leidiniai. Profesoriai spausdino paskaitas ir šiaip tyrinėjimus. Beveik kiekvienas fakultetas turėjo savo organą. Žodžiu sakant, Lietuvos universitetas, nuo 1930 m. pavadintas Vytauto Didžiojo vardu, darėsi svarbus krašto kultūros židinys.

Šalia bendro lavinimosi mokyklų nuo pat pradžių imtasi kurti ir specialias, ypač žemės ūkio mokyklas. Suprasta, kad žemės kultūrą kelti tegali apšviestas žemdirbių klodas, sugebąs racionaliai ūkininkauti. Jam ugdyti ir tuo pačiu žemės ūkiui gerinti pirmiausia reikalingos žemės ūkio mokyklos. Jos kurtos trijų laipsnių: žemesniosios, aukštesniosios ir aukštoji. Dvimetės žemesnės mokyklos buvo skirtos jaunuoliams ir mergaitėms teikti žinias, reikalingas praktiškam ūkininkavimui. Tad mokoma buvo ne tiek teoretiškai, kiek praktiškai per atliekamas pratybas. Kiekviena mokykla gavo naudoti pratyboms ūkį. Jaunimas šiose mokyklose ne tik pasisavindavo praktiško ūkininkavimo žinių, bet dar įgydavo polinkį pažangiai atlikinėti ūkio darbus.*25)* Šios mokyklos pradėtos kurti nuo 1920 m. ir, metai iš metų vis naujomis papildomos, stūmė žemės ūkio kultūrą į priekį.

Gan riboto masto žemesnio ūkio švietimui derėjo ir žemės ūkio klasės prie pradedamųjų mokyklų. Jos pradėtos steigti nuo 1924 m., turint tikslą suteikti kaimo jaunimui elementarinių žemės ūkio žinių ir pratinti pamėgti žemdirbystę. Žemės ūkio klasės daugiau panašėjo į trumpalaikius kelių mėnesių kursus ir mokinius nelabai traukė. Ir jų teikiamos žinios buvo daugiau teoriškos negu praktiškos, nes per savaitę būdavo 12 val. teorijos ir tik 2 val. praktikos darbų.*26)*

Šios pamokos nuo 1933 m. uždarytos ir ieškota kitų kelių jaunimą praktiškai šviesti žemės ūkio kultūroje. Tada ir kilo sumanymas organizuoti jaunųjų ūkininkų ratelius (JŪR).

Vidutiniams žemdirbystės vadovams siaurose šakose ruošti buvo skirtos aukštesniosios ūkio mokyklos. Kiekviena jų taikyta kuriai vienai ūkio šakai, ir todėl jos įvairavo pagal paskirtį.

Pirmoji aukštesnioji žemės ūkio mokykla buvo vadinamasis Dotnuvos technikumas, įsteigtas 1922 m. Jis turėjo tris skyrius: agronomijos, miškininkystės ir kultūrtechnikos.

Į mokyklą tegalėjo stoti 4 klases baigę. Mokslas tęsėsi 4 metus. Be specialiųjų eiti ir bendrojo lavinimosi dalykai. Tuo būdu, baigusieji Dotnuvos aukštesniąją žemės ūkio mokyklą, gaudavo brandos atestatą ir specialybę. Mokykla davė Lietuvai pirmuosius paruoštus agronomus, miškininkus ir žemės ūkio tvarkytojus. Absolventų tarpe buvo ir kelios agronomės moterys.

Gruzdžių aukštesnioji gyvulininkystės mokykla ruošė gyvulininkystės technikus, kontrolasistentus ir didesniems ūkiams ūkvedžius. Į mokyklą buvo priimami vyrai ir mergaitės, ne jaunesni, kaip 17 m. amžiaus ir baigę 4 gimnazijos klases ar žemesniąją žemės ūkio mokyklą. Mokykloje teoriškai ir praktiškai dėstytas vien gyvulininkystės mokslas, ypač naudojantis prie mokyklos gerai sutvarkytu gyvulių ūkiu. Baigusieji mokyklą negaudavo brandos atestato.

Fredos aukštesnioji sodininkystės ir daržininkystės mokykla rengė sodininkus ir daržininkus teoretinėmis ir praktinėmis pamokomis. Mokyta daugiau pratybomis gerai įrengtuose medelynuose, soduose, daržuose, gėlynuose ir šiltnamiuose. Išėję 4 gimnazijos klases, galėjo stoti į tą mokyklą ir pilną kursą ėjo 4 metus.

Belvederio aukštesnioji pienininkystės mokykla, įkurta 1926

m., buvo labai naudinga pieno ūkiui plečiantis. Iš jos išėjo kvalifikuoti pieninininkai, pieninių vedėjai ir jų padėjėjai. Į mokyklą galėjo stoti baigę 4 klases ar žemesnę žemės ūkio mokyklą. Mokslas trukdavo 2 metus. Mokymas artimai jungtas su praktika, atliekama prie mokyklos buvusiame ūkyje su pavyzdine pienine, sūrine, laboratorijomis ir kitomis reikalingomis priemonėmis.

Alytaus aukštesnioji miškininkystės mokykla įsikūrė uždarius Dotnuvos žemės ūkio aukštesniąją mokyklą (1927 m.). Jos tikslas: ruošti miškų prižiūrėtojus ir jų ūkio tvarkytojus (technikus), Mokykla priimdavo 18 metų berniukus, išėjusius 6 gimnazijos klases. Mokslas tęsėsi 4 metus. Daug laiko buvo skiriama praktikai — 34 savaitinės pamokos. Mokykla turėjo jai priskirtą miško urėdiją, medelyną, mokomąjį sodą ir kitus reikalingus įrengimus bei priemones.

Aukštesnioji kultūrtechnikų mokykla Kėdainiuose, įkurta 1927 m., ruošė Lietuvai reikalingus kultūrtechnikus-hidrotechnikus, geodezininkus ir matininkus. Mokslas joje eitas 3 metus. Į ją galėjo stoti berniukai, išėję ne mažiau kaip 6 gimnazijos klases.

Baigusieji mokyklą daugiausia dirbo valdžios vykdytus nusausinimo ir žemėtvarkos darbus. Vykdant žemės reformą, kur stengtasi tvarkyti ir pagerinti žemės ūkį, kultūrtechnikams buvo nemaža darbo.

Vienintelė aukštoji žemės ūkio mokykla Lietuvoje buvo Dotnuvos akademija. Jos tikslas — ruošti Lietuvai vadovaujančius agronomus, miškininkus, namų ruošos šeimininkes, aukštesniųjų mokyklų mokytojus ir praktikos vadovus žemės ūkio darbams. Akademija įkurta Dotnuvos dvare ir jo buvusioje prieškarinėje žemės ūkio mokykloje. Ji iš pradžių gavo didelį ūkį su nedidelėmis patalpomis. Ji pradėjo veikti nuo 1924 metų su dviem skyriais: miškininkystės ir agronomijos. Uždarius miškininkystės skyrių 1928 m., liko vien agronomijos, suskaldytas į 3 sekcijas: žemės dirbimo, gyvulių ūkio ir žemės ūkio ekonomijos. Prie šių trijų sekcijų 1930-31 m. pridurta ketvirtoji — namų ūkio sekcija. Ji buvo skirta agronomėms-šeimininkėms ruošti. Jų paskirtis turėjo būti per namų ūkio mokyklas, kursus, paskaitas ir kitais būdais kelti lietuvių namų ūkio kultūrą ir tuo pačiu kaimo

Žemės Ūkio Akademija Dotnuvoje.

kultūrą.*27)* Paskutiniais nepriklausomo gyvenimo metais akademijos santvarka kito. Vėl buvo grąžintas miškininkystės skyrius, agronomijos sekcijos vėl buvo sujungtos į vieną agronomijos skyrių. Su paliktu namų ruošos skyriumi, akademija vėl paversta trijų skyrių aukštojo ūkio mokslo institucija.

Kaip matome, be bendro švietimo Lietuvoje nuo pat pradžių susirūpinta ir profesiniu mūsų priaugančios kartos žemės ūkio mokslinimu. Be įvairios rūšies mokyklų steigti dar trumpalaikiai kursai įvairiems darbuotojams žemės ūkyje paruošti. Kursų tikslas — plėsti žemės ūkio švietimą kaimiečių jaunimo tarpe. Originaliausia kaimo jaunimo švietimo organizacija buvo jaunųjų ūkininkų rateliai (JŪR). Bendrasis masinis ūkininkų švietimas buvo varomas agronominės propagandos priemonėmis: agronomų skaitomomis paskaitomis, ūkininkų konsultavimais, per spaudą ir radiją.*28)*

Tuo keliu eidama, Lietuva progresavo bendro švietimo srityje ir kartu gerino savo ekonominį būvį, keldama žemės ūkio kultūrą.

5. Užsienio politikos vingiuose

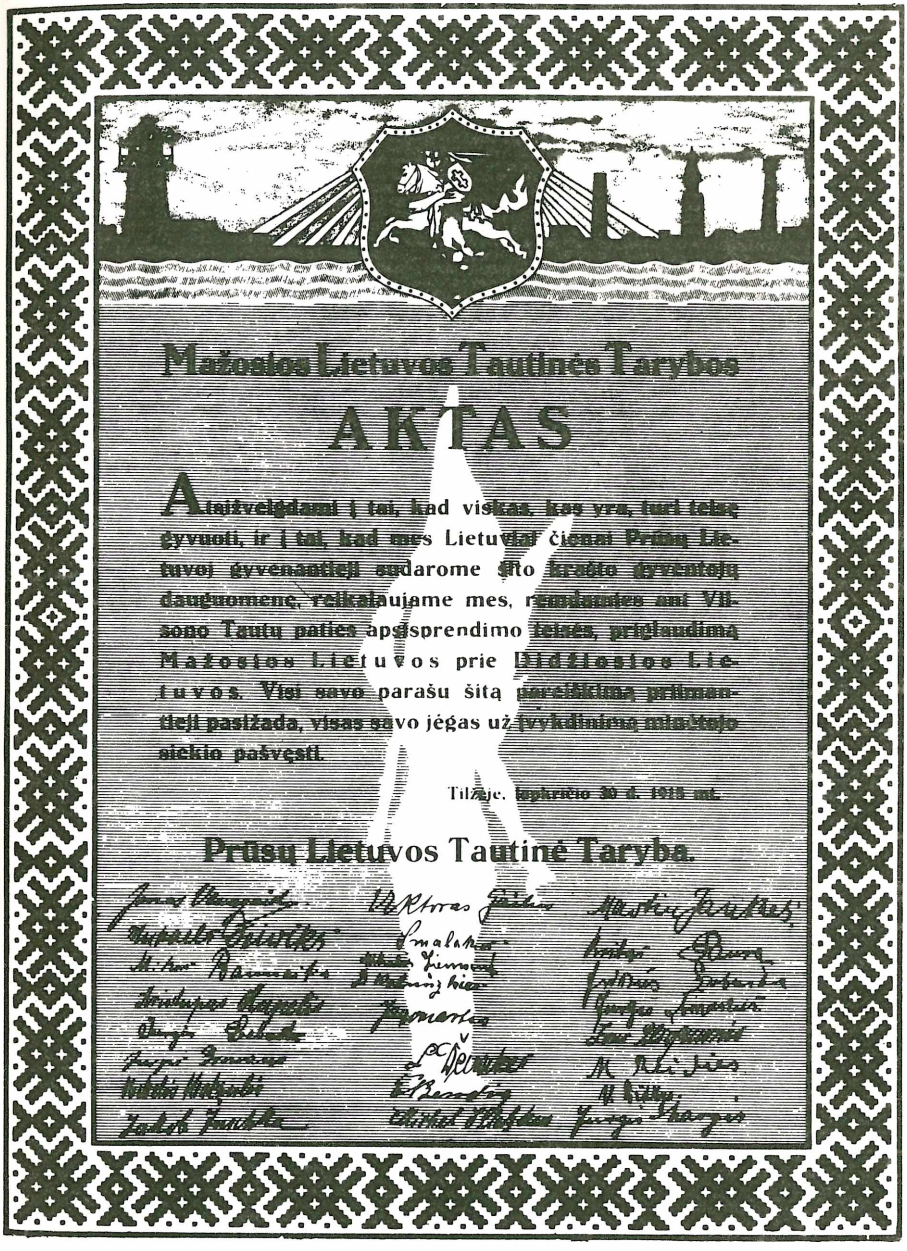
Pirmojo ir antrojo seimo laikais Lietuva jau turėjo savo vietą tarptautinėje bendruomenėje. Didžiosios valstybės, neišskiriant nė JAV, ją jau buvo pripažinusios de jure. Ji buvo pilnateisė Tautų Sąjungos narė. Po Ambasadorių konferencijos sprendimo, kuriame Vilnius pripažintas Lenkijai, ir po Klaipėdos konvencijos bei statuto priėmimo, baigtos (bent laikinai) dvi didelės lietuvių užsienio problemos. Bet vėliau jos vėl iškilo ir liko gyvos per visą nepriklausomybės laikotarpį.

Klaipėdos kraštas, kaip ir visa Mažoji Lietuva, nuo senų laikų buvo lietuvių kaimiečių apgyventas. Gyventojai papročiais, gyvenimo būdu ir net kalba išliko daugiausia lietuviais. Jiems būdingas kaimietiškas konservatyvumas apsaugojo nuo galutinio suvokietinimo. Bet iš to paties konservatyvizmo kilo neišdildomas palankumas tai vyriausybei, kurios valdžioje jie amžius gyveno. Senoje karališkoje Prūsijoje jie ištikimai tarnavo karaliams bei jų pastatytiems pareigūnams. Jie balsuodavo rinkimuose į reichstagą ar landtagą daugiausia už konservatyvias, dvarininkų vadovaujamas, prokarališkas partijas. Mažai jų politinę laikyseną paveikė

ir įvykusi pokarinė revoliucija; jie liko ištikimi senai prūsiškai-vokiškai politinei ideologijai. Nuo seniau jiems vyriausybės ir visuomenės diegta ir jų pačių patirta žeminanti pažiūra į Rusiją lietė ir jos valdžioje buvusią Didžiąją Lietuvą. Istorijos išraustas griovys tarp abiejų lietuvių tautos dalių negalėjo būti taip greitai užverstas. Skirtumas jau iš anksto buvo suprastas, ir todėl autonomija Klaipėdos kraštui jau 1921 m. Steigiamojo Seimo pažadėta.

Senąją Klaipėdos krašto lietuvių ištikimybę Prūsijai mokėjo išnaudoti vokiečių propaganda. Vokiečiai taip pat panaudojo ekonomines ir politines priemones laikyti lietuvius savo įtakoje. Krašto autonomija leido vokiečiams per jų suorganizuotas partijas vilioti lietuvius dėtis vokiečiais. Ant praeityje padaryto pagrindo vokiškos propagandos vaisiai pasirodė per pirmojo krašto seimelio rinkimus 1925 m. Dvi vokiškos partijos laimėjo absoliučią daugumą, o grynai lietuviška partija pravedė vos du atstovus. Panašios rinkimų pasekmės kartojosi ir vėlesniais metais, vis vokiškai propagandai spaudžiant.

Didelis ramstis vietiniams vokiečiams veikti prieš lietuvius buvo Vokietijos, kad ir neoficialus, kišimasis. Dėl Klaipėdos krašto nuo pat pradžių drumstėsi santykiai tarp Lietuvos ir Vokietijos. Ne tik Klaipėdos, bet ir visos Lietuvos ūkiui ši padėtis buvo gan kenksminga. Didelė ir pramoninga Vokietija nuo pat pradžių būtų galėjusi sudaryti patogiausią rinką Lietuvos žemės ūkio produktams. Lietuvos vyriausybei dėl Klaipėdos krašto reikėjo šiaip taip laviruoti, santykiaujant su Vokietija. Dėl prekybinių santykių palaikymo 1925 m. su Vokietija pasirašytos dvi sutartys. Viena jų, vad. „Lietuvos konvencija su Vokietija Versalio sutarties 371 straipsniui įvykdyti"*28a)* buvo daugiausia dėl geležinkelių ir jų riedmenų Klaipėdos krašte perdavimo Lietuvos vyriausybei. Kur kas svarbesnė antroji, prekybos ir vad. „obostų" (prieš lito įvedimą Lietuvoje kursavusių vokiškų pinigų) likvidavimo sutartis. Tikrai pasakius, tai ne tiek sutartis, kiek Lietuvos vyriausybės deklaracija, kur ji atsisakė reikalauti iš vokiečių okupacijos metu padarytų nuostolių atlyginimo. Tuo būdu Lietuva turėjo dovanoti vokiečiams jų iškirstus miškus kelių šimtų milijonų ar net milijardų markių vertės, rekvizicijas, septynerių metų jų banknotų emisiją ir kita.*29)* Tai nuolaida

Mažosios Lietuvos Tautinės Tarybos

AKTAS

Atsižvelgdami į tai, kad viskas, kas yra, turi teisę gyvuoti, ir į tai, kad mes Lietuvai čionai Prūsų Lietuvoj gyvenančiąjį sudarome šito krašto gyventojų daugumenę, reikalaujame mes, remdamies ant Vilsono Tautų patiės apsisprendimo teisės, prigludimą Mažosios Lietuvos prie Didžiosios Lietuvos. Visi savo parašu šitą pareiškimą priimantieji pasižada, visas savo jėgas už įvykdinimą mūsiškojo siekio pašvęsti.

Tilžėje, lapkričio 30 d. 1918 m.

Prūsų Lietuvos Tautinė Taryba.

Prūsijos lietuvių nutarimas prisijungti prie Didžiosios Lietuvos.

geriems santykiams išlaikyti ir ypač turėti rinką savo prekėms. Tai žadėjo tuo pačiu metu pasirašyta prekybos sutartis.

Po Klaipėdos statuto ir konvencijos pasirašymo vyriausybei iškilo uždavinys suteikti Klaipėdos pramonei progos užmegzti glaudesnius ryšius su Lietuvos užnugariu ir tuo ją palaikyti. Pirmiausia į naudą išėjo įvesti Lietuvos protekciniai muitai, apsaugoję jos gaminius nuo užsienio prekių konkurencijos ir tuo skatinę Klaipėdos miesto industrializaciją.*30)* Klaipėdos miesto pramonei nuo senų laikų daug reiškė miško medžiagos plukdymas Nemunu ir jos perdirbimas miesto įmonėse. Vyriausybė, susirūpinusi tos pramonės palaikymu ir vietos pramonininkų įtaigojama, ryžosi pradėti derybas su Lenkijos vyriausybe dėl medžių plukdymo Nemunu. Tuo būdu Lietuva vykdė ir Klaipėdos konvenciją, kurioje pasižadėjo netrukdyti Lenkijai plukdyti Nemunu miško medžiagą.

Lenkijai sutikus, derybos pradėtos Kopenhagoje 1925 m. rugsėjo mėn. Iš Lietuvos pusės nusistatyta vesti derybas vien dėl miško medžiagos plukdymo Nemunu reikalo. Tuo tarpu lenkai geidė derėtis dėl viso susisiekimo ir net dėl diplomatinių santykių užmezgimo.*31)* Dideli lenkų reikalavimai ir vyriausybės, ypač jos ministro pirmininko, staiga be visuomenės parengimo pradėtos derybos pažadino visuotinį pasipriešinimą. Prasidėjo mitingai, protestai. Protestavo ne tik opozicinės partijos, bet ir valdančiojo krikščionių demokratų bloko dalis. Kadangi derybos nedarė jokio progreso, tai nutarta jas nutraukti ir atnaujinti po mėnesio. Tuo tarpu pasikeitė vyriausybė. Ji atnaujino derybas su lenkais, kaip buvo susitarta. Šiuo kartu ištisą mėnesį derėtasi Lugano mieste, Šveicarijoje, ir išsiskirstyta be rezultatų.

Kadangi Sąjungininkai, ypač anglai, spaudė atidaryti susisiekimą Nemunu, Lietuvos vyriausybė pati išleido medžių plukdymo taisykles. Lenkai, kuriems rūpėjo ne medžių plukdymas, o diplomatinių santykių su Lietuva užmezgimas, tomis taisyklėmis, žinoma, nesinaudojo.

Skaudus Vilniaus klausimas lėmė Lietuvos santykius su Sovietų Sąjunga ir vertė ją eiti skirtingu keliu nuo kitų Pabaltijo valstybių. Pirmiausia Lietuva nesidėjo į Pabaltijo bloką, kuriame dalyvavo lenkai ir vis stengėsi jam vadovauti. Iš kitos pusės, Lietuva, labiau nei kitos dvi Pabaltijo valstybės, vis gerinosi

Sovietams, nes šie palaikė jų teises į Vilnių. Sovietų Sąjunga buvo vienintelė valstybė, protestavusi, kad ir pridengta forma, prieš Ambasadorių konferencijos sprendimą Vilniaus klausimu.*32)* Lietuva dėl skirtingos laikysenos Sovietų atžvilgiu neprisidėjo ir prie keturių Pabaltijo — Lenkijos, Suomijos, Estijos ir Latvijos — 1925 m. sausio mėn. sutarto pakto. Nors paktui sutarti Pabaltijo valstybes suvedė Estijoje įvykęs komunistų pučas ir ryšium su juo pakibusi Sovietų Sąjungos grėsmė, Lietuva toje konferencijoje tenkinosi tik stebėtojo vaidmeniu.*33)*

Sovietų Sąjunga, žinoma, negalėjo pakęsti šios sutarties, kaip ji buvo visą laiką priešinga bet kokioms kolektyvinėms Pabaltijo valstybių sutartims. Ji stropiai sekė, kad jos nesiblokuotų jokiomis sutartimis. Tad ir trijų Pabaltijo valstybių pasitarimai ekonominiais, gynimosi ir arbitražo klausimais, vesti 1924, 1925 ir 1926 m., nedavė laukiamų rezultatų, vis Sovietams diplomatiškai kliudant.*34)*

Sovietų Sąjunga, priešindamasi bet kokiam Pabaltijo valstybių suartėjimui, geidė su kiekviena atskirai sutarti nepuolimo ir neutraliteto paktus. Pabaltijo valstybės, lyg nujausdamos slaptus Sovietų kėslus, lengvai nepasiduodavo jų vilionėms. Bet Lietuva, atsidūrusi išskirtinoje padėtyje dėl Vilniaus ir turėjusi sunkenybių Klaipėdos krašte, mažiausiai spyrėsi Sovietų pasiūloms. Lietuvoje negalėjo būti neatkreiptas dėmesys į Sovietų užsienio reikalų komisaro G. Čičerino pareiškimą Varšuvoje (1925 m. rugsėjo mėn.): „Vilniaus statusą galima pakeisti tik sutikus Lietuvai ir Lenkijai, be trečiųjų valstybių įsikišimo; bet tam nusižengta, nes įsikišo Tautų Sąjunga ir nebuvo Lietuvos sutikimo".*35)*

Šiomis aplinkybėmis Lietuva priėmė seną Sovietų siūlymą ir 1925 m. lapkričio mėn. pranešė jų atstovui, jog pageidaujanti pasirašyti su Sovietų Sąjunga nepuolimo ir garantijos sutartį. Ta proga Sovietų komisaras G. Čičerinas buvo pakviestas apsilankyti Kaune. Jis buvo garbingai priimtas laikinojoje sostinėje, o jo vizitas išgarsintas visuomenėje per spaudą ir radiją. Priėmimo metu susitarta pradėti derybas, ir Lietuvos vyriausybės delegacija turėjo vykti į Maskvą. Bet Lietuva neskubėjo tartis, greičiausiai atsižvelgdama į Vakarų kraštų, ypač Anglijos, nepritarimą. Tik

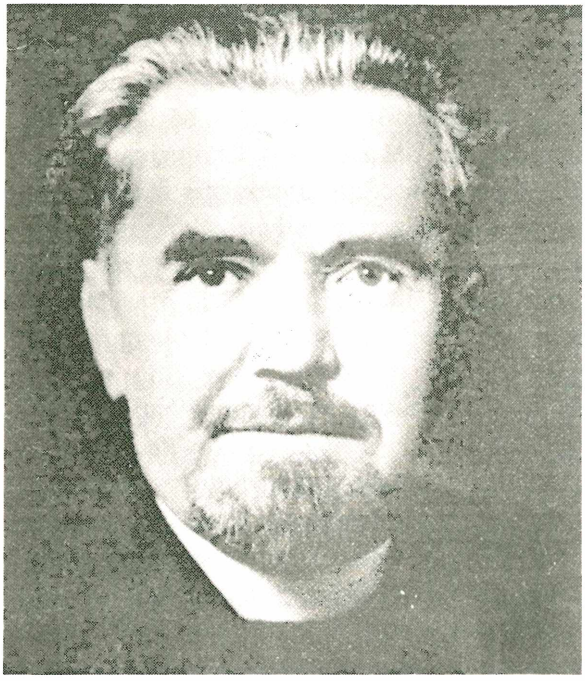
Sovietų Sąjungai pakartotinai pasiūlius Lenkijai, Lietuvai, Latvijai, Estijai ir Suomijai sutarti skyrium su kiekviena paktus, viena Lietuva atsiliepė teigiamai.*36)* Jos ministras pirmininkas L. Bistras 1926 m. kovo 9 d. pareiškė Sovietų pasiuntiniui Kaune, jog derybos dėl politinio susitarimo turėtų būti greičiau užbaigtos.*37)* Tačiau derybos ir šiuo kartu buvo uždelstos. Jas baigė naujoji Lietuvos vyriausybė, susidariusi po trečiojo seimo rinkimų.

6. Vidaus politika partiniuose kivirčuose

Pirmųjų seimų laikais valstybinis vidaus gyvenimas ramiai vystėsi. Vyko pradinis kūrybos darbas įvairiose gyvenimo srityse. Kilo krašto ūkinė gerovė, net ir sparčiai vykdomos žemės reformos metu. Miestai pamažu augo ir gražėjo, ypač laikina sostinė Kaunas. Pamažu steigėsi pramonės įmonės, daugiausia žemės ūkio žaliavoms perdirbinėti. Stropiai saugotas lito pastovumas ir stengtasi turėti subalansuotą biudžetą. Su sveika finansine politika galėjo būti sutvarkytos ir užsienio skolos. Didesnei ūkinei ekspansijai trūko savo kapitalo. Visur buvo jaučiamas pinigų trūkumas, ir litas pasidarė brangus. Jo mažai turėjo ūkininkai, nes jų produktai gan žemai vertinti.

Žemo ekonominio lygio kraštai, geidžią greičiau ūkiškai pakilti, paprastai neišsiverčia be svetimo kapitalo. O svetimas kapitalas mielai skverbiasi į tokius kraštus, nes tikisi neblogo pelno. Lietuva šiuo atveju nebuvo išimtis. Ji ir įsileido svetimą kapitalą.

Užsienio kapitalas iš pradžių skverbėsi į kredito sistemą, ir juo rėmėsi pirmieji Kauno bankai, įsteigti daugiausia Amerikos lietuvių doleriais. Amerikos lietuvių akcijų dalis buvo ir valstybiniuose (Lietuvos ir Žemės) bankuose. Užsienio, daugiausia Amerikos lietuvių, kapitalu kūrėsi ir pirmos stambesnės įmonės. Be Amerikos lietuvių Lietuvoje sau rinką rado ir kitų kraštų kapitalas. Lietuvos komercijos bankas buvo priklausomas nuo Drezdeno banko. Žymus Kauno centrinis Lietuvos žydų bankas priklausė tarptautinei žydų finansinei grupei, vadinamam Džionto fondui.*38)* Belgų kapitalistai tiekė elektrą Kauno miestui. Švedijos Kroigerio degtukų trestas 1923 m. įsteigė „Lietuvos degtukų akcinę bendrovę".

Prelatas M. Krupavičius, Zemės Ukio ministeris 1923-26 m. ir žemės ūkio reformos vykdytojas.

Svetimas kapitalas, be abejo, davė naudą kraštui, nes kėlė jo ekonominį lygį. Tuo jis netiesiogiai tarnavo visiems visuomenės sluoksniams. Bet tiesioginės naudos iš jo sėmėsi tik paskiri asmenys, tapę svetimų kapitalų dalininkais, įsijungę į bankus ir kuriamas įmones.

Vyko ir dvasinis mūsų visuomenės persiorientavimas. Naujoji inteligentijos karta brendo įvairios rūšies mokyklose. Ją veikė naujoviškos ideologinės srovės. Nemaža dalis studijuojančios jaunuomenės gavo progos tiesiog susipažinti su vakarietiškais mokslais jų universitetuose. Negalima neigti ir Rytų ideologijos įtakos, kurščiusios mūsuose radikalinį sąjūdį. Šiomis aplinkybėmis konservatyvi krikščioniškoji ideologija jau gerai mūsų inteligentijos daliai ėmė atrodyti „reakcionieriška", netinkama esamam gyvenimui. Reikalauta racionalesnės, laisvesnės krypties politikoje ir dar labiau mokyklose. Kintanti dvasinė būsena negalėjo neatsiliepti krašto vidaus politikai ir partiniams santykiams.

Po pirmojo seimo rinkimų sudaryta dviejų didžiausių partijų koalicinė vyriausybė: krikščionių demokratų ir valstiečių-socialistų liaudininkų. Abiejų partijų santarvė dėl vykusių mūsų krašte ideologinių pasikeitimų negalėjo būti patvari. Pradžioje vengta partinių kivirčų dėl svarbaus Klaipėdos klausimo, kol jo reikalu sunkiai derėtasi su Santarvininkais ir su Tautų Sąjungos komisija. Derybų sėkmingumui reikėjo išlaikyti partinę santarvę. Kai Klaipėdos konvencija ir statutas buvo pasirašytas (1924.V.28), partijos pasijuto laisvesnės ir prasidėjo kivirčai.

Gilesnės kivirčų priežastys glūdėjo ideologinėje plotmėje. Bet joms pretekstu derėjo ir plačius gyventojų sluoksnius labai lietusi žemės reforma. Kun. M. Krupavičius skubėjo reformą vykdyti ir dėl to dažnai neišvengė visokių netikslumų. Opozicija galėjo kibti ir seime duoti paklausimus. Opozicija ne kartą priekaištavo žemės ūkio ministrui, kad jis pirmiausia duoda žemės savo partijos žmonėms. Kartą atsakydamas (1924.VI.6) į priekaištus, ministras kalbėjo iš seimo tribūnos: „Aš visiems, einant įstatymais, žemės duodu. Ir jūs gerai žinote, kad visi lygiai žemės gauna, ir liaudininkai, ir darbo federacija, ir socialdemokratai, tik vieniems bolševikams žemės neduodu ir neduosiu, pyksit ar nepyksit, nes tai yra antivalstybinis elementas".*39)*

Jau šis ministro pareiškimas, vertinant jį iš formalinės pusės, rodo, kad jis, skirstydamas žemę, sprendė ir apie norinčių ją gauti valstybinę ištikimybę. Tuo būdu jis įnešė į žemės skirstymą politinį momentą, tuo pačiu susiedamas jį su partiškumu. Dėl to opozicija ir turėjo pagrindo kibti.*40)* Be kairiųjų partijų, liaudininkų ir socialdemokratų priekabių, žemės reforma dar smarkiai kritikuota tautos pažangos partijos, A. Smetonos ir A. Voldemaro vadovautos. Partija kritikavo ne tik reformos vykdymą, bet ir jos įstatymą. Dėl to partija neteko populiarumo ir negalėjo į seimus pravesti nė vieno atstovo.

Pagrindinė dviejų didžiųjų partijų nesantarvės priežastis — ideologinė, labiausiai pasireiškusi švietimo srityje. Liaudininkai, turėję savo pusėje mokykloms reikšmingą organizaciją — Mokytojų Profesinę sąjungą, ėmė nepritarti švietimo ministro, krikščionio demokrato L. Bistro mokyklų tvarkymo politikai. Labiausiai švietimo ministerijai užkliuvo privati Marijampolės realinė gimnazija, Mokytojų Profesinės sąjungos vadovaujama.

Dėl šių ir kitų priežasčių koalicinis Galvanausko kabinetas griuvo (1924 m. birželio mėn.). Koalicija negalėjo būti atstatyta, ir ėmė valdyti vieni krikščionys demokratai.

Krikščionių demokratų valdžia pirmą kartą nuo nepriklausomybės pradžios nereiškė jokio lūžio valstybiniame gyvenime, pačios demokratijos „didelio pažeidimo", kaip pastebėjo vienas šių dienų autorius.*41)* Iš tikrųjų visai demokratiškai Lietuva ir iki to laiko nesitvarkė. Dėl kybančios komunistų grėsmės ir dėl konflikto su lenkais vis laikytąsi karo padėties. Nebuvo žodžio, spaudos, susirinkimų ir organizavimosi laisvės. Didelę valdžią turėjo komendantai, galėję „valstybės saugumo" sumetimais tas laisves varžyti. Tuo atžvilgiu itin veiklus buvo Kauno komendantas. Jis baudė redaktorius kalėjimu ir piniginėmis baudomis. Garsus, per visą kraštą nuskambėjęs buvo pirmojo prezidento A. Smetonos pasodinimas į kalėjimą 1923 m. už straipsnį jo redaguojamame žurnale.*42)*

Iš tikrųjų Lietuvos parlamentinei santvarkai valdžios pasikeitimas tuo buvo lemtingas, kad pirmą kartą į opoziciją vyriausybei perėjo didžiausia po krikščionių demokratų partija — valstiečiai-liaudininkai. Jie turėjo daug šalininkų plačiuose sluoksniuose, įtakingą spaudą ir vadovybę įžymiose organizacijose, tokios kaip Mokytojų Profesinėje sąjungoje, Spaudos Fonde, Kooperacijos banke. Jos perėjimas į opoziciją reiškė ir mūsų konservatyvios bei krikščioniškos liaudies kilstelėjimą prieš valdantį krikščionių demokratų bloką. Prie valstiečių liaudininkų opozicijos prisidėjo dar nuo seniau prieš režimą nukreipta socialdemokratų ir pažangos partija, vėliau pasivadinusios tautininkų sąjungos, propaganda. Tad partinė kova ėmė aštrėti į 1924 m. galą. Pakilusią „legalią" opoziciją, išnaudojo visą laiką pogrindyje veikli komunistų partija. Ji panaudojo ir legalias veikimo priemones, lįsdama į veikliau pradėjusias reikštis profesines sąjungas. Lietuvos komunistų partijai kurstomuoju veiksniu derėjo, kad ir nepavykęs, Estijos komunistų pučas 1924 m. gruodžio mėn. Padėjo ir padidėjęs nedarbas, ypač Kaune, 1924-25 m. žiemą.*43)*

Komunistų partija net tiek įsidrąsino, kad 1925 m. pakartotinai kvietė socialdemokratus sudaryti bendrą darbininkų frontą.

Socialdemokratų partija nebuvo tiek antivalstybiška, kad būtų sutikusi su komunistų pasiūlymais.*44)*

Pasiryžusi kuo smarkiausiai kritikuoti valdančiuosius, opozicija surasdavo jų klaidas ir jas išpūsdama garsino. Pvz., išgarsėjo vadinama lašinių skutimo afera: krikščionių demokratų frakcijos ūkininkų sąjungos spekuliacija amerikietiškais lašiniais 1925 m. pradžioje.*45)*

Partiniai kivirčai vis aštrėjo paskutiniais antrojo seimo kadencijos metais. Partijos gan anksti ėmė ruoštis naujiems rinkimams. Opozicinės partijos, ypač didžiausioji — valstiečių-liaudininkų — su ypatingomis pastangomis ruošėsi palaužti krikščioniškų partijų pirmenybę. Jos nepraleido progų panaudoti ir 1925 m. antroje pusėje valdžios pradėtas vesti derybas su lenkais dėl medžių plukdymo Nemunu. Partinės propagandos tikslais net nesusilaikyta kaltinti vyriausybę Vilniaus išsižadėjimu. Aštri opozicija privertė derybas nutraukti.

Daugiausia kivirčai sukosi pasaulėžiūros bei auklėjimo srityje. Opozicija dažnai citavo klerikalizmo terminą ir priekaištavo, ypač švietimo ministerijai, skiepijant jį mokyklose. Jau po koalicijos suirimo liaudininkų frakcija įteikė švietimo ministerijai atitinkamą interpeliaciją.*46)* Ypač susidurta dėl minėtos Marijampolės realinės gimnazijos, kurioje nuo pat pradžių vyravo antikrikščioniška dvasia. Švietimo ministerija jai nuo 1924 m. rugpjūčio mėn. atėmė valstybės iždo pašalpą ir vėliau visai uždarė. Liaudininkai sekė valdžios švietimo politiką dėl turėtos nemažos įtakos mokytojų tarpe per jų partijai beveik afilijuotą Mokytojų Profesinę sąjungą.

Liaudininkai kibo prie valdžios ir dėl jos perdėto bažnyčios rėmimo; ypač priekaištauta, kad kunigams paskirtos algos už jų vedamą metrikaciją, pripažintą valstybine tarnyba.

Liaudininkų propagandai prieš krikščioniškas partijas tiko Lietuvai ne visai palanki popiežiaus vizitatoriaus A. Zechini veikla. Jis pasisiūlė būti ypatingu globėju lenkių bajorių benediktinių vienuolyno Kaune, priekaištavo vyriausybei lenkų dvarų nusavinimą, ir dėl to net mūsų bažnyčios sluoksniuose nebuvo mielas.*47)* Dėl jo veiklos valstiečiai-liaudininkai įteikė seime (1925 m. vasario mėn.) interpeliaciją ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui.*48)* Apie tą patį laiką A. Zechini

karjera Lietuvoje pasibaigė, kai jis dėl Vatikano sudaryto konkordato su Lenkija, priskiriant Vilnių lenkiškai bažnytinei provincijai, sujaudintos minios tiesiog išguitas iš Lietuvos. Išgarsintas Vatikano ignoravimas Lietuvos teisių į Vilnių anų partinių kovų metu tiko kairiųjų opozicijos propagandai prieš krikščionių demokratų vyriausybę.

Partinėms kovoms įsisiūbavus, imta skleisti gandai, kad valdantieji krikščionys demokratai rengiasi įvesti fašistinę diktatūrą Italijos pavyzdžiu. Tuo jie sutrukdysią būsimo seimo rinkimus ir patys pasiliksią valdžioje. Dėl diktatūros baiminosi ne tik kairiųjų partijos, bet ir tautininkai. 1925 m. rudenį įvykusiame tautininkų sąjungos suvažiavime prof. A. Voldemaras dalyvius ramino, jog Lietuvoje itališko pobūdžio fašizmas negalimas, nes nėra stiprių kapitalistų, kurie fašizmą paremtų.

Įsismaginusi valstiečių-liaudininkų krikščionių režimo kritika derinosi su visad opozicijoje buvusios tautininkų sąjungos laikysena. Ir vieni, ir kiti turėjo tą patį tikslą: sužlugdyti iki šiol pirmaujančią krikščionių demokratų partiją su jos frakcijomis. Bendras tikslas artino juos vienus prie kitų ir pagaliau suvedė į bloką. Formalaus bloko užuomazga buvo O. Pleirytės-Puidienės, žinomos rašytojos (Vaidilutės slapyvardžiu) surengtas vad. Atminimų vakaras 1925 m. lapkričio 17 d. Vakaras rengtas Didžiojo Vilniaus seimo dvidešimtmečiui prisiminti ir inž. P. Vileišiui pagerbti, minint jo penkiasdešimtmetį nuo jo leisto studentiško laikraštuko. Dėl priešrinkiminės kovos įkarščio pobūviui duotas aiškus politinis pobūdis. Į jį sukviesti, be kultūrinių viršūnių, dar ir pirmaujantys opozicinių partijų vadai: M. Sleževičius ir A. Smetona. Pokylyje pasakytos jų kalbos ženklino abiejų partijų artėjimą ir paties bloko užuomazgą.*49)*

Tų dviejų partijų susiblokavimas su skirtingomis visuomeninėmis programomis atrodė neįprastas dalykas. Krikščionių demokratų spaudoje rašyta, jog „neapykanta sujungė jas". Tautininkų vadovas kalbėjo apie sąjungą „iki seimo durų". Aišku, susijungta įnirtingoje rinkimų kovoje nugalėti valdančiąją partiją, paveržiant iš jos kiek galima daugiau balsų. Susiblokavimas tautininkams išėjo į gera, nes per III-jo seimo rinkimus pirmą kartą buvo išrinkti trys jų atstovai.

Partijų kovos vis smarkėjo, artėjant antrojo seimo kadencijos

galui. Jos vyko visame krašte ir įjungė net moksleiviją, ypač aukštųjų mokyklų. Kauno universitete smarkų politinį sambrūzdį pažadino studentų socialistų valdybos iškabintas protestas prieš kariuomenės mirties sprendimą komunistui, nušovusiam sargyboje stovėjusį kareivį. Kažkas tuojau sudaužė skelbimų lentą ir nuplėšė protesto raštą. Dėl įvykio studentų socialistų draugija tuojau (1925.II.8) ruošė viešą paskaitą didžiojoje universiteto salėje. Dar prieš paskaitos pradžią kilo muštynės, ir ji turėjo būti atšaukta.*50)* Nuotykis pakurstė ir taip kovingą nuotaiką universitete.

Įsibėgėjusi partinė kova atsiliepė ir seime. Plūdimai, obstrukcijos, asmeniniai išpuoliai pasidarė kasdieniniai dalykai. Porą kartų turėjo būti pakviesta policija neklusniems seimo nariams iš posėdžio išvesti. Tokiomis aplinkybėmis seimo darbas pasidarė sunkiai įmanomas. Net ir patys seimo nariai darėsi jam abejingi ir į posėdžius nenoromis rinkosi. Kartais posėdžiai negalėdavo įvykti, nes trūkdavo kvorumo. Vos vegetuojąs seimas baigė kadenciją kovo mėn. ir išsiskirstė. Naujo seimo rinkimai buvo paskirti gegužės 8-10 d.

Pačioje priešrinkiminės kovos aukštumoje sprogusios bombos įspūdį padarė Popiežiaus XI paskelbta enciklika *Lithuanorum gente* (1926.IV.4), pagal kurią įkurta Lietuvos bažnytinė provincija su Kauno arkivyskupija ir 4 vyskupijomis. Provincija įkurta paties Vatikano procedūros keliu, be susitarimo su valstybe, be konkordato. Opozicinės partijos tuojau pagriebė visuomenę staiga užklupusią žinią ir ją plačiai panaudojo prieš valdantį krikščioniškąjį bloką. Vatikano vienašališkas aktas vaizduotas valstybės įžeidimu, Vilniaus pirpažinimu lenkams ir kartu kalbėta apie užkraunamą didelę naštą valstybei, pagausėjusioms bažnytinėms institucijoms išlaikyti. Opozicinės partijos gavo naują ginklą kovoje su valdančiąja partija pačiose rinkimų išvakarėse ir jį veiksmingai naudojo.

7. Trečiasis Seimas

Rinkimai į trečiąjį seimą vyko didelės partinės kovos įkarštyje. Tankus partinių agitatorių tinklas laikė aprėpęs kraštą. Visur gausiai skleista brošiūros, atsišaukimai. Atrodė, kas buvo,

turės negrįžtamai žlugti, ir kažkas nauja prasidėti. Vyravo bendras įsitikinimas, kad krikščionių blokas neišsilaikys per šiuos rinkimus toks, koks jis iki šiol buvo. Tačiau rinkimų pasekmės nebuvo jam taip katastrofiškos, kaip daugelio laukta. Krikščionys demokratai atlaikė savo poziciją; jie gavo 14 atstovų (tiek turėjo ir paskutiniame seime). Pralaimėjo tik jų frakcijos: ūkininkų sąjunga, netekusi 3 atstovų, ir darbo federacija, praradusi 7 atstovus. Tuo būdu krikščionių blokas, turėjęs buvusiame seime 40 atstovų, naujame sumažėjo iki 30. Gausiausia vienalytė partija iš rinkimų išėjo valstiečiai-liaudininkai su 22 atstovais. Krikščioniškasis blokas, buvęs neišskiriamas trijų partijų junginys, būtų galėjęs save laikyti didžiausia partija ir nesišalinti nuo planuojamos naujos vyriausybės. Bet karštų priešseiminių grumtynių išjudintoje visuomenėje buvo jaučiamas visuotinis pageidavimas turėti naują, liberalesnę vyriausybę, ir į tai krikščionių blokas turėjo atsižvelgti. Opozicinių partijų kaltinimai krikščionims tiek supjudė kairiuosius su dešiniaisiais, kad jų tarimasis dėl bendros vyriausybės buvo neįmanomas. Dėl susidariusių tokių aplinkybių krikščionys apsisprendė pasitraukti iš valdžios, o jos vietą užleisti kairiesiems. Tada daugiausia balsų gavusiai partijai — valstiečiams liaudininkams — teko pareiga sudaryti naujovišką vyriausybę. Kaip vėlesnieji įvykiai parodė, krikrčionių bloko pasišalinimas ir vien kairiųjų vyriausybės susidarymas pakenkė mūsų valstybiniam gyvenimo keliui. Pagal seimo rinkimų pasekmes būtų buvę natūraliausia valstiečių liaudininkų partijai megzti ryšius su krikščionių bloku ir sudaryti tvirtą seimo daugumos vyriausybę. Tokia vyriausybė būtų atitikusi ir mūsų visuomenės mentalitetą, kuris iš esmės buvo dar vis konservatyvus. Tai rodo kad ir pastovus krikščionių demokratų balsuotojų kiekis buvusiame ir naujame seime. Jei liaudininkai būtų susiblokavę su krikščionimis, A. Smetona galėjo būti išrinktas prezidentu. Juk ne kas kitas, kaip M. Sleževičius, tuometinis ministras pirmininkas, dabar valstiečių-liaudininkų lyderis, 1919 m. jį pasiūlė į prezidento vietą. Jei taip dalykai būtų susiklostę, gal būtų išvengta to pikto sąmyšio, kuris užklupo mūsų tautą 1926 m. antroje pusėje ir gruodžio 17 d. perversmui nebūtų buvę progos įvykti.

M. Sleževičius, advokatas, 2-ojo ir 4-ojo ministrų kabineto pirmininkas, Steigiamojo seimo narys ir Socialistų Liaudininkų Demokratų partijos lyderis.

Įsismaginęs partijų kovingumas kliudė tokiai kombinacijai susidaryti. Valstiečių-liaudininkų centras nusprendė kurti naują vyriausybę „su sąlyga, kad vyriausybėje dalyvautų sekamoji didžiausioji iš opozicijos socialdemokratų frakcija".*51)* Be socialdemokratų nuspręsta kviesti ir „kitas opozicines grupes". Kokios tos grupės, nepasakyta. Laikyti vien mažumas opozicinėmis grupėmis netiko, nors valstiečiai jas ir pasikvietė į koaliciją. Galimas daiktas, kad jie tikėjosi turėti savo pusėje tautininkų sąjungą, susiblokavusią su jais. Valstybės kontrolieriaus pareigų pasiūlymas A. Smetonai planuojamoje vyriausybėje parodė valstiečių-liaudininkų ketinimą išlaikyti tautininkus koalicijoje. Bet A. Smetona nesutiko priimti pasiūlymą.

Dvi didžiausios opozicinės partijos, pasitelkusios mažumas, sudarė seimo daugumos bloką ir vyriausybę su ministru pirmininku M. Sleževičium, valstiečių-liaudininkų partijos vadu. Prezidentu išrinktas taip pat valstiečių-liaudininkų partijos žmogus, dr. Kazys Grinius.

Ryškus kryptelėjimas į kairę tuojau pasirodė įvairiose vidaus gyvenimo srityse. Prasidėjo „tikrosios demokratijos" laikas, kaip tada opozicinių sluoksnių kalbėta. Dar prieš naujai vyriausybei

pradedant eiti pareigas, komunistiniai priešvalstybiniai gaivalai demonstratyviai išėjo į viešumą.

Demonstracija įvyko birželio 13 d. Ji turėjo ryšį su vad. kuopininkų byla. Kuopininkai, kaip buvo vadinti pirmo seimo atstovai — prisidengę komunistai (žr. 60 p.) ir jų sekėjai, prieš antrojo seimo rinkimus apkaltinti priešvalstybine veikla, ir po to kai kurie iš jų pakliuvo į kalėjimą. Jų byla spręsta jau po rinkimų į trečiąjį seimą. Birželio 12 d. visi kaltinamieji (17 žmonių) buvo išteisinti ir tuojau paleisti iš kalėjimo. Juos sutiko komunistuojantys gaivalai ir demonstratyviai lydėjo per miestą iki Liaudies namų, kur surengė susirinkimą. Kitą dieną įvyko komunistinė demonstracija,*52)* tariamai pasveikinti iš kalėjimo paleistus politinius kalinius ir protestuoti dėl iš viešųjų darbų atleistų 200 darbininkų. Demonstracija įgavo savotišką atgarsį, kai demonstrantai užkliudė senuką generolą Bulotą ir, kaip buvo plačiai kalbama, jam net kepurę numušę už raudonos vėliavos nepagerbimą. Incidentas žymiai išpūstas, vėliau naudotas partinėse grumtynėse. Ši demonstracija, pirmas ir labai prasikišantis naujos valdžios ženklas, smarkiai palietė tautišką visuomenę. Pats, tik ką išrinktas, prezidentas turėjo įsikišti ir duoti įsakymą jai sutramdyti.

Kuopininkų pradėtos demonstracijos vyko ne tik Kaune, bet ir kai kuriuose kituose miestuose (Panevėžyje, Vilkaviškyje, Šiauliuose), kai kuopininkai grįždavo į savo namus.*53)*

Šalia demonstracijų ėmė kartotis streikų banga įmonėse. Streikus organizavo komunistai, veiksmingai darbavęsi profesinėse sąjungose. Jie savo kontrolėje laikė ir profesinės sąjungos organą „Darbininkų atstovą", ėjusį nuo 1926.IV.23. Apie šį laikraštį autorius komunistas šiaip kalba: „Partijos pastangomis 1926 m. balandžio 23 d. Kaune buvo pradėtas leisti legalus savaitinis kairiųjų darbininkų laikraštis „Darbininkų atstovas". Tai buvo gera legali Lietuvos komunistų partijos tribūna, kovingas ginklas darbininkų klasės rankose".*54)* Jam po cenzūros nuėmimo ir karo padėties panaikinimo niekas nekliudė virsti komunistiniu laikraščiu, kurio bendradarbiais tapo net Sovietų Sąjungoje gyvenę lietuviai komunistai. Laikraštis, aišku, varė komunistinę propagandą.

Komunistų partijos veiklą pagyvino ir naujosios vyriausybės

liepos 14 d. paskelbtas platus amnestijos įstatymas. Iš kalėjimų išėjo daug net vadovaujančių komunistų, pvz., K. Požėla, J. Greifenbergeris, K. Giedrys, R. Čarnas, K. Preikšas ir kiti. Jie griebėsi propagandinės veiklos partijoje ir legaliose profesinėse sąjungose, kur jie konkuravo su socialdemokratais, tų sąjungų kūrėjais, ir ėmė aiškų viršų. Komunistai pradėjo naudoti profesines sąjungas savo partiniams tikslams. Ne kieno kito, kaip tik komunistų iniciatyva Kauno profsąjungų konferencijoje 1926.IX.11 nutarta pasiųsti delegaciją į Sovietų Sąjungą. Tuo reikalu kai kuriuose fabrikuose ir dirbtuvėse vyko darbininkų susirinkimai ir buvo priimamos atitinkamos rezoliucijos.*55)*

Medžiagos komunistinei propagandai davė ir Kaune vis didėjanti bedarbių minia. Ją didino iš krašto į sostinę traukiantys darbo ieškotojai su viltimi dirbti viešuose darbuose ar gauti pašalpą. Komunistų kurstomi bedarbiai viešuose darbuose dykinėdavo, neklausydavo savivaldybės paskirtų darbų prižiūrėtojų ir net apkuldavo drįsusius juos raginti.*56)*

Palaidumas fabrikuose ir viešuose darbuose, komunistų mitingavimai ir jų beveik vieša propaganda slegiančiai veikė rimtai, valstybiškai bei tautiškai galvojančių piliečių nuotaiką. Kalbėta apie prasidėjusią kerenščiną, prisimenant Rusijos suirutę 1917 m. vasarą. O juk žinoma, kad ja pasinaudojo bolševikai valdžiai pasigrobti.

Padėtis metė juodą šešėlį valstiečių-liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybei ir kartu visai parlamentinei santvarkai. Mūsų vis dar perdėm konservatyvi kaimietiška visuomenė, kuriai vyraujančios įtakos turėjo dvasininkija, ypač jautė tas politines permainas. Opozicinės krikščioniškos grupės galėjo ja pasiremti, kai nurodinėjo pragaištingus kairiosios vyriausybės darbus tautai ir bolševikų pavojų. Labiausiai pulta Vidaus reikalų ministerija su ministru socialdemokratu Požėla. Buvo priekaištaujama, kad jis, pataikaudamas komunistams, beveik panaikino politinę (saugumo) policiją.*57)* Varant propagandą prieš Vidaus reikalų ministeriją, panaudota ir paties ministro praeitis, primenant, kad jis kadaise buvo Kapsuko vyriausybėje komisarų tarybos kabineto reikalų vedėjas. Iš to ir mestas įtarimas, kad ministras simpatizuojąs komunistams.

Lemtingas pasekmes turėjo ir naujos vyriausybės padarytos

ar planuotos permainos krašto apsaugos ministerijoje. Pirmiausia blogą įspūdį karininkams ir dešiniosioms srovėms darė karininkų: gen. Ladygos, plk. Glovackio, gen. Tomašausko paleidimas į atsargą. Jie visi trys turėjo nuopelnų iš nepriklausomybės kovų laikų ir atleisti tik dėl turėtų artimų ryšių su krikščionių demokratų partija. Vyriausybės suplanuotas biudžeto siaurinimas ir ryšium su tuo kariuomenės mažinimas dar labiau palietė karininkus, ypač aviaciją. Klausimas svarstytas seime ir socialdemokratų partijos atstovas J. Plečkaitis siūlė dalį Šančių kareivinių paversti darbininkų butais. Jau debatai seime erzino karininkus. Vienas jų pasipiktinęs išsitarė seimo atstovui: „Ne, ponai seimininkai, ne jūs kariuomenę sumažinsite, bet kariuomenė jus sumažins".*58)* Labiausiai piktinosi aviacijos karininkai, turėję gerą atlyginimą ir trumpą, vos 10 metų, laiką iki ištarnautos pensijos. Turint galvoje dar karininkų jauną amžių bei veržlumą, darosi suprantamas jų didesnis priešinimasis planuojamoms reformoms.*59)*

Didelis, ir anomis aplinkybėmis svarus, kaltinimas sviestas kairiajai vyriausybei dėl leistų beveik laisvai steigti lenkų mokyklų. Mokyklos buvo atsilyginimas lenkams už jų seimo mažumos dalyvavimą koalicijoje. Normaliomis sąlygomis padaugėjusios lenkiškos mokyklos nebūtų palaikytos žala valstybei. Jos buvo privačios ir valdžios iždui nieko nekainavo. Bet dėl ypatingų santykių su Lenkija jos kiršino visuomenę ir tapo dar viena priemone dešiniajai opozicijai pulti kairiąją valdžią.

Politinė įtampa veikė ir Kauno universiteto studentiją.

Prieš valdžią aiškiai stojo dvi didelės studentų korporacijos: ateitininkai, krikščionių demokratų sekėjai, ir neolituanai, tautininkų sąjungos šalininkai. Plačiai garsinami kraštutinių kairiųjų priešvalstybiniai išsišokimai paakino tas dvi korporacijas surengti viešą protestą prieš valdantį kairiųjų bloką.

Lapkričio 21 d., sekmadienį, nuspręsta surengti mitingą Liaudies namuose ir paskui eiseną per miestą iki Karo muziejaus pagerbti žuvusiuosius dėl Lietuvos laisvės prie jų paminklo. Policija leido rengti vien mitingą, o eiseną uždraudė, nors pradžioje buvo leidusi. Studentai nepaisė draudimo ir po mitingo organizuotai gan ilgą kelią žygiavo nuo Liaudies namų iki Karo muziejaus sodelio. Čia pat prie namų gatvėje raitosios policijos

dalinys pastojo kelią, bandydamas neleisti pradėti eiseną. Tačiau studentai susimetė į gretas, prasiveržė pro raitelių užtvarą ir pradėjo žygiuoti. Prasidėjo ilga kova tarp raitųjų policininkų ir studentijos. Policija nesigriebė aštrių priemonių studentams sklaidyti. Nemindžiojo jų arklių kanopomis ir nemušė lazdomis, kaip opozicinė spauda vėliau triūbijo. (Jokių lazdų raiteliai neturėjo).*60)* Laikas nuo laiko sklaidomi studentai vis sugebėdavo prasiveržti pro policininkų užtvarą ir, susimetę į voras, tęsė žygį net su dainomis. Ypač dažnai kartotas himnas, kai norėta sustabdyti kiek įnirtingiau pradėjusius veikti raitelius. Kai buvo giedamas himnas, ramiai stovėjo ir studentai, ir raitieji policininkai. Taip stumdydamiesi su policija, studentai po kelių valandų pasiekė Karo muziejų. Jie, nors policijos trukdomi, įsiveržė į muziejaus sodelį, iš kur raitoji policija bandė juos varyti. Tuo metu pasirodė muziejaus direktorius gen. Nagevičius ir, smarkokai supykęs, įsakė policininkams nešdintis iš sodelio. Po raitelių išvijimo studentai galėjo pagerbti žuvusius dėl laisvės karius, padėdami vainiką prie jų paminklo. Jie galėjo džiaugtis pasiekę tikslą šiuo paskutiniu žygiu. Prieš išsiskirstydami studentai susimetė dar prie uždarytų universiteto durų, kur sustoję aplink susikurtą laužą, juokavo ir dainavo iki geros vakaro tamsos.

Studentų ir policijos imtynės gražią sekmadienio popietę, gausių, gatvėse pasipylusių stebėtojų akivaizdoje, darė slegiantį įspūdį. Daugeliui piršosi mintis, kad valstybė vedama klaidingais keliais. Studentiška demonstracija buvo šviežia alyva, užpilta ant partinės kovos ugnies. Ji dar sustiprino partines rietenas seime, kurios ir be to buvo labai karštos. Krikščionys demokratai be visokių politinių priekaištų kaltino valdančiuosius ir bažnyčios persekiojimu. Mat valdžia sulaikė dvasininkams algas, mokėtas už vestą metrikaciją, ir nepripažino naujos bažnytinės provincijos.

Naujos vyriausybės tik ką baigta nepuolimo ir draugingumo sutartis su Sovietų Sąjunga, pasirašyta 1926.IX.28, irgi buvo įtraukta į partinės kovos sūkurį. Derybos dėl šios sutarties, kaip minėta, pradėtos krikščionių demokratų valdymo laikais. Tačiau dabar krikščioniškosios grupės pasisakė prieš jos ratifikavimą, nors sutartis buvo palanki Lietuvai. Ryšium su sutarties pasirašymu valstybių pasikeistose notose Sovietų liaudies komisaro G. Čičerino paminėtas „faktiškas Lietuvos sienų sulaužymas,

kuris buvo padarytas priešingai lietuvių tautos valiai".*61)* Pareiškimas ženklino kad ir netiesioginį Vilniaus krašto pripažinimą Lietuvai. Tautininkų sąjunga tinkamai įvertino sutarties reikšmę Lietuvai ir A. Smetona savo kalboje (vienoje iš nedaugelio jo pasakytų seime) siūlė ją be atodairos priimti.*62)* Daugumos balsais seimas sutartį patvirtino (1926.XI.5).

Po studentų demonstracijos įžūli kova vyko spaudoje. Čia netrūko visokių prasimanymų ir demagogijos. Tuo ypač pasižymėjo du laikraščiai: *Rytas* ir *Tautos valia*. Pirmasis, tada redaguotas Liudo Giros, panaudojo studentų demonstraciją perdėtai propagandai. Dar labiau išpūstai, net nevengdama prasimanymų, rašė prieš kairiuosius nukreiptus straipsnius *Tautos valia*. Laikraštis pradėtas leisti 1926.X., redaguojant plk. Grigaliūnui-Glovackiui. Jo pirmaujantis bendradarbis buvo J. Tomkus, atsargos majoras, bene žymiausias itališko fašizmo teoretikas. Šių ir kitų opozicinių laikraščių propagandai pakankamai medžiagos davė vis smarkiau įsigalintys komunistai, tapę rimtais socialdemokratų varžovais. Socialdemokratų sušauktas darbininkų mitingas Kaune, Tilmanso salėje 1926.XI.2 parodė komunistus turint daugiau įtakos darbininkams nei socialdemokratai. Komunistai užvaldė mitingą ir priėmė savas rezoliucijas balsų dauguma.*63)* Apie šį mitingą plačiai kalbėta ir rašyta. Jis erzino ir jaudino patriotišką visuomenę.

Šiomis aplinkybėmis brendo perversmo mintis, pirmiausia karininkų tarpe.

8. Gruodžio 17 d. perversmas

Visų smulkmenų, kieno ir kaip perversmas rengtas, nežinoma dėl jo konspiracinio pobūdžio. Jo pradininkai ir rengėjai buvo, be abejo, jaunesni kariai, iš anksto susitarę su dešiniųjų partijų vadais. Labai aštrios žodinės grumtynės seime lyg ženklino perversmo įžangą. Joms pagrindą davė nesiliaujančios dešiniųjų interpeliacijos ir vyriausybės į jas atsakinėjimai. Triukšmingos kalbos ir ginčai, pvz., vyko gruodžio 3 d. posėdyje, kai ministras pirmininkas atsakė į seniai dešiniųjų įteiktą interpeliaciją dėl lapkričio 21 d. studentų demonstracijos. Kita interpeliacija, taip pat didelį triukšmą sukėlusi, buvo dėl plk. Grigaliūno-Glovackio

suėmimo už jo redaguojamoje *Tautos valioje* išspausdintą straipsnį.

Komunistuojančių gaivalų drąsūs priešvalstybiniai išsišokimai, jų keliamas fašistinio perversmo pavojus, iš kitos pusės dešiniųjų vadų smarkūs pasisakymai prieš vyriausybę, aiškiai rodė, kad tokia padėtis ilgai tęstis negali, ir permainos valdžioje turi įvykti. Gyvai kalbėta apie krikščionių demokratų ir valstiečių-liaudininkų koaliciją, išskiriant iš valdžios socialdemokratus. Sakoma, kad tam pritaręs ir prezidentas dr. K. Grinius. Prieš svarstant valdžios pakeitimą, norėta priimti naują biudžetą, kurį kairioji vyriausybė rengėsi žymiai apkarpyti.*64)*

Tuo tarpu sąmokslininkai nusprendė daryti perversmą gruodžio 16-17 d. naktį, kaip tik prezidento 60 metų gimtadienio išvakarėse. Dėl ruošiamų prezidento gimimo iškilmių Kaune, susirinko viso krašto kariuomenės divizijų ir pulkų vadai prezidento sveikinti. Sukilėliams buvo gera proga palankius karininkus įtraukti į sukilimą, nepalankius padaryti neveiksmingus, nes jie buvo atskirti nuo savo dalinių. Sukilimas rengtas ir vykdytas su dešiniųjų partijų žmonių (tautininkų ir krikščionių demokratų) žinia ir pritarimu.*65)* Perversmo vykdytojai ir planuotojai kariai prisitraukė dar rinktinius studentus ateitininkus ir neolituanus. Jiems pavesta užimti paštą su centrine telefono-telegrafo stotimi ir tuo būdu nutraukti skubų žinių perdavimą. Lemiamą vaidmenį perversme atliko antrasis pėstininkų pulkas, vadovaujamas plk. J. Petruičio ir lakūnai karininkai su vadu kpt. A. Mačiuika priešakyje. Perversmas vyko sklandžiai, kariuomenei užimant generalinį štabą, apsupant prezidentūrą, seimą, policiją ir kitas įstaigas. Tuo pačiu metu buvo areštuojami ministrai, nepatikimi karininkai ir kiti.

Perversmininkų tikslas buvo pašalinti kairiąją vyriausybę ir jos vietoje betarpiškai pastatyti abiejų dešiniųjų partijų: tautininkų ir krikščionių demokratų valdžią. Iš perversmo eigos aiškėja, kad prezidentu naujoje vyriausybėje numatytas A. Smetona ir ministru pirmininku A. Voldemaras. Perversmininkams, rodos, šmėkščiojo prieš ketverius metus įvykusio Italijoje perversmo pavyzdys. Tai rodytų dar perversmo metu linksniuotas valstybės vado ar diktatoriaus titulas, pasekus italų fašistų vado B. Mussolini ducės titulu. Jau perversmo rytą laikinoji karo valdžia,

pirmininkaujama mjr. Povilo Plechavičiaus, kreipėsi į A. Smetoną, prašydama imtis valstybės vado pareigų.*66)* O pats A. Smetona tą patį rytą rašytame laiške dr. K. Griniui, jam per gen. V. Nagevičių įteiktame, vadino save tautos vadu ir prašė jį tuo pripažinti.*67)* Tuojau po gen. V. Nagevičiaus pas prezidentą atsilankęs gen. J. Bulota įkalbinėjo dr. K. Grinių perduoti prezidento pareigas tautos vadui.*68)* Tuo tarpu pats perversmas sukilėlių skelbtas esąs daromas diktatoriaus vardu.*69)* A. Smetona, atsakydamas į karinės valdžios prašymą tos pačios gruodžio 17 d. raštu, sakėsi „Pasiėmęs valstybės vado pareigas".*70)*

Po sėkmingo perversmo ir valstybės vado pakvietimo, kariai sukilėliai tuojau ėmėsi kurti naują vyriausybę, priversdami pasitraukti senąją. Atsižvelgiant į tarptautinius santykius, vengta formalaus politinio lūžio — kaip pradžioje, parenkant valstybės ar tautos vadą, planuota — ir stengtasi pakeisti valdžią konstitucijos ribose. Tad formaliai prezidentas ir ligšiolinė vyriausybė turėjo atsistatydinti. Taip ir įvyko. Kadangi prezidentas ir ministras pirmininkas jau turėti, tai teliko parinkti tik kitus ministrus, kas ir buvo tuojau padaryta. Laikantis konstitucijos, turėjo būti sušauktas seimas prezidentui formaliai išrinkti ir eventualiai vyriausybei pasitikėjimą pareikšti. Tai atliko dvi partijos — krikščionys demokratai ir tautininkai, po perversmo staiga suartėjusios. Jos tą pačią gruodžio 17 d. sudarė naują vyriausybę. Ją patvirtino senasis prezidentas, priėmęs ligšiolinio kabineto atsistatydinimą. Gruodžio 19 d. sušauktas specialus seimo posėdis priimti prezidento atsistatydinimą ir išrinkti naują. Prezidentas A. Smetona išrinktas 38 vien dešiniųjų balsais iš 42 posėdyje dalyvavusių narių. Pažymėtina, kad naujai išrinktas prezidentas po oficialaus vizito senajam tuojau važiavo į generalinį štabą ir, iškilmingai kariškių priimtas, pasakė jiems kalbą.

Seimui išrinkus prezidentą ir sudarius vyriausybę, pagal abiejų partijų susitarimą, parlamentinė tvarka buvo lyg begrįžtanti. Pirmą kartą po perversmo visas seimas susirinko gruodžio 30 ir 31 d. svarstyti 1927 m. biudžeto. Jei vyriausybė būtų bandžiusi išsaugoti parlamentarizmą, jos padėtis būtų buvusi silpna. Valdančioji koalicija teturėjo 35 balsus iš 78. Vyriausybė būtų

Antanas Smetona 1926.12.19 Lietuvos Seimo išrinktas respublikos prezidentu.

turėjusi pasiremti mažumomis, kurių laikysena nebuvo tikra. Tuo tarpu valstiečiai-liaudininkai ir socialdemokratai pėrėjo į griežtą opoziciją. Šiomis aplinkybėmis A. Voldemaro vyriausybė beveik ignoravo seimą ir net nesikreipė į jį pasitikėjimo gauti, kaip konstitucija reikalavo. Ėmusi valdyti seimo neaprobuotoje karo padėtyje, vyriausybė faktiškai paneigė parlamentinę santvarką. Po perversmo nepriklausomoje Lietuvoje ji negrįžtamai žlugo. Lietuvos politinis, visuomeninis, kultūrinis ir šiek tiek ekonominis gyvenimas įslinko į naują kelią.

NUORODOS

1 Lietuvos TSR Istorija, III t. L. Truska, 160 p.
2 Lietuvos Istorijos Šaltiniai, IV, 143 p.
3 Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos Dešimtmetis, 122 p.
4 E. Galvanauskas, Kova dėl Klaipėdos, Draugas, 1961 m. sausio-vasario mėn.
5 E. Galvanauskas, T.p.
6 R. Valsonokas, Klaipėdos Problema, Klaipėda, 1932, 148 p. ir t.
7 E. Galvanauskas, T.p.
8 LIŠ, IV, 147 p.
9 Pirmasis Neprikl. Lietuvos Dešimtmetis, 206 p.
10 Pirmasis Neprikl. Lietuvos Dešimtmetis, 214 p.
11 LE, XXII, 453 p., A. Trimakas ir LE redakcija.
12 LE XVI, 170 p., J. Audėnas.
13 LE XVI, 171 p., J. Audėnas.
14 LE, X, 90 p., A. Bendorius.
15 LE XXIII, 161 p., A. Bendorius.
16 Pirmasis Neprikl. Lietuvos Dešimtmetis, 213 p.
17 Lietuvos TSR Istorija, L. Truska, II t. 126 p.
18 Pirmasis Neprikl. Lietuvos Dešimtmetis, 42 p.
19 T.p. 314 p.
20 T.p. 312 p.
21 T.p.
22 LE, XXVI, 544 p., V. Liulevičius.
23 Pirmasis Neprikl. Lietuvos Dešimtmetis, 320 p.
24 A. Rukša, Lietuvos Vytauto Didžiojo Universitetas, Aidai, 1968-3, 103 p.
25 J. Daubaras, Žemės Ūkio Švietimas, Chicago, 1966, 185 p.
26 T.p. 213 p.
27 J. Daubaras, T.p., 150 p.
28 T.p. 229 p.
28a LIŠ, IV, 235 p.
29 Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos Dešimtmetis, 109 p., M. Yčas.
30 R. Valsonokas, T.p. 295 p.
31 T.p. 133 p.
32 K. Navickas, TSR Vaidmuo Ginant Lietuvą Nuo Imperialistinės Agresijos 1920-1940 m., Vilnius, 1966, 26 p.

33 A. Bilmanis, T.p. 393 p.
34 A. Bilmanis, T.p. 383 p.
35 K. Navickas, T.p. 26 p.
36 G.I. Naana, Istoriia Estonskoi SSR, Tallin, 1958, 535 p.
37 K. Navickas, T.p. p. 30 p.
38 Lietuvos TSR ist. III, 133 p., L. Truska.
39 LIŠ IV, 203 p.
40 Plg. A. Merkelis, T.p. 295 p.
41 V. Vardys, Lithuania under Soviets, New York, 1965 m., 33 p.
42 Nuotykis ir jo pasėkos smulkmeniškai atpasakotos A. Merkelio, A. Smetonos monografijoje, 297-8 p.
43 LIŠ IV, 227 p., 229 p.
44 Lietuvos TSR Istorija, III, 170 p., E. Dirvelė.
45 LIŠ IV, 253 p. ir t.
46 LIŠ IV, 211 p.
47 Vysk. Bučio Atsiminimai, Chicago, 1966, II, 76 p.
48 LIŠ IV, 237 p.
49 Vakaras išsamiai aprašytas, suminint dalyvių kalbas, A. Merkelio, T.p. 303 p.
50 Kalbamas nuotykis universitete išdėstytas J. Audėno, Paskutinis Posėdis, New York, 1966, 72-73 p.
51 LIŠ IV, 275 p.
52 „Demonstracijos organizavimas buvo pavestas LKP Kauno rajono Komitetui". E. Dirvelė, Klaisių Kova Lietuvoje 1926 m., 113 p.
53 LIŠ IV, 306 p.
54 R. Skĭpitis, Nepriklausomą Lietuvą Statant, 413 p.
55 K. Žukas, 455 p.
56 T.p. 456 p.
57 T.p.
58 R. Skipitis, Nepriklausomą Lietuvą Statant, 415 p.
59 K. Žukas, T.p. 457 p.
60 Ši studentiška demonstracija vėšliai panaudota opozicinės spaudos, ypatingai „Ryto", krikščionių demokratų organo, tuo metu redaguoto žinomo sukčiaus, vėjavaikio L. Giros. Jo buvo „išrasti" bizūnai ir guminės lazdos, naudotos policininkų studentams mušti. Tos lazdos ir bizūnai vartojami iki šių dienų. R. Skipitis knygoje *Nepriklausomą Lietuvą Statant,* 417 p. rašo: „Policija, raitoji ir pėsčioji, tuos studentus, Lietuvos himną giedančius, išvaikė, vartodama bizūnus bei gumines lazdas". Jaunas šių dienų tarybinės Lietuvos istorikas E. Dirvelė knygoje *Klasių Kova Lietuvoje 1926 m.,* dar gražiau postringauja: Lapkričio 21 d. . . .Liaudies namuose įvyko krikščionių

demokratų ir tautininkų organizuotas fašistinių elementų mitingas, kuriam pasibaigus, . . .fašistų gauja. . . pajudėjo Karo muziejaus link. Policijai pastojus kelią, fašistai, turėdami iš anksto paruoštas lazdas, puolė mušti policiją. . . Susidūrimo metu fašistai sužeidė 7 policininkus ir keletą arklių".

61 LIŠ IV, 303 p.

62 A. Merkelis, T.p. 311 ir t., duotas pilnas kalbos tekstas.

63 Mitingas smulkmeniškai, kad ir prokomunistiniai, aprašytas E. Dirvelės, T.p. 123 p. ir t.

64 R. Skipitis, Nepriklausomą Lietuvą Statant, 419 p.

65 R. Skipitis, Nepriklausomą Lietuvą Statant, 422 p.

66 LIŠ IV, 322 p., A. Merkelis, T.p. 329 p.

67 K. Griniaus laiškas Šalnai 1948.XII.17 (rankraštyje)

68 T.p.

69 LIŠ IV, 320 p.

70 LIŠ IV, 322 p., A. Merkelis, T.p. 330 p.

II. KARINĖS DRAUSMĖS VALDŽIA
1927 - 1929

1. Artimesnės perversmo pasekmės

Gruodžio 17 d. perversmo vykdytojai teisino savo žygį komunistų sukilimo grėsme. Pirmieji ir dar aštrūs smūgiai buvo prieš juos nukreipti. Buvo tuojau paskelbta (nuo gruodžio 17 d. 3 val. ryto) karo padėtis visame krašte, o Kauno mieste — apgulos padėtis.*1)* Komendantų pareigos pavestos karo sričių viršininkams, nes komendantų tada dar nebuvo. Perversmo tikslas aiškiai nusakytas mjr. P. Plechavičiaus pirmojo potvarkio paskutiniu sakiniu: „Visus bolševikų agentus tuojau suimti ir patalpinti kalėjimuose". Todėl tuojau po perversmo prasidėjo tikrų ir įtariamų komunistų medžioklė ir jų kalinimas. Tik Kaune areštuoti 45 bolševikai-komunistai, iš visų 110 areštuotų asmenų.*2)* Po areštų sekė karo lauko teismai, kur nemaža dalis nuteista politiniais motyvais sunkių darbų kalėjimu. Tomis pirmomis karo teismų dienomis buvo nuteisti mirties bausmėmis 4 žymūs komunistai veikėjai: K. Požėla, J. Greifenbergeris, R. Čarnas ir K. Giedrys. Jie įžūliai laikėsi teisme ir nepasinaudojo teise paduoti malonės prašymą prezidentui. Mirties bausmė jiems įvykdyta 1926.XII.27.

Naujo režimo priešai, kuriems trūko medžiagos teismo byloms kelti, sodinti į pirmąją po perversmo įsteigtą koncentracijos stovyklą Varniuose.

Naujoji valdžia taip pat griebė ir kai kurias profesines sąjungas, kur komunistai turėjo išplėtę „legalią" veiklą. Jie jau nuo 1920 m. turėjo paėmę profesinių sąjungų vadovybę į savo rankas.*3)* Kai po trečiojo seimo rinkimų pagyvėjo profesinių sąjungų organizavimas ir dėl jų vadovybės kovojo komunistai su socialdemokratais, Kaune įsikūrė ir du jų centro biurai. Buvo atsisteigęs senasis komunistinis centro biuras. Šalia jo, naujai socialdemokratų įkurtas, pasivadino Lietuvos darbininkų ir

tarnautojų profesinių sąjungų centro biuru.*4)* Komunistinis centro biuras tuojau po perversmo su visais padaliniais buvo uždarytas. Antrasis — socialdemokratiškas — veikė iki 1927.X.

Iš pradžių formaliai išlaikytas parlamentizmas akivaizdžiai prieštaravo griežtam, tikrai kariškam režimui. Prieš jį stojo nuo valdžios nušalintos kairiosios partijos. Jos galėjo reikšti protestus valdžiai kartas nuo karto šaukiamuose seimo posėdžiuose. Kitų priemonių protestui jos neturėjo. Spauda, susirinkimai, mitingai, per kuriuos opozicija būtų galėjusi kalbėti į visuomenę, buvo griežtai komendantų kontroliuojami. Dar laisvoje likusioje seimo tribūnoje ypač prasikišo opozicinėmis kalbomis valstiečių-liaudininkų atstovas dr. J. Pajaujis. Po ilgesnės pertraukos 1927.II.21 susirinkusiame seime jis pasakė perversmą smerkiančią aštrią kalbą. Jo kalba rado atgarsį žemesnio rango kariuose, kurie nuo pat gruodžio 17 d. puoselėjo mintį grąžinti priešperversminę santvarką. Jie ėmė tartis su Pajauju dėl naujo pučo ruošimo. Pasitarimai greitai susekti, dr. J. Pajaujis IV.4 buvo suimtas ir pasodintas į kalėjimą. Areštas reiškė konstitucijos sulaužymą, nes pagal ją atstovas tegalėjo būti areštuojamas tik su seimo sutikimu. Dėl to kairiosios partijos įteikė vyriausybei interpeliaciją, į kurią atsakė ministras pirmininkas A. Voldemaras IV.12 posėdyje. Po atsakymo, kaip įprasta parlamentinėje santvarkoje, pastatytas pasitikėjimo vyriausybe klausimas. Balsavimo rezultatai — 45 balsų dauguma prieš vyriausybę. Po tokio balsavimo ministrų kabinetas pagal konstituciją turėjo atsistatydinti. To, žinoma, iš perversmo kilusios vyriausybės ir dar linkusios eiti prieš parlamentinę tvarką, nebuvo ko tikėtis. Tad seimo paleidimas buvo neišvengiamas susidariusioje padėtyje. Tuojau ministro pirmininko perskaitytas prezidento seimo paleidimo aktas būtų buvęs konstitucinis, jei ir nauji seimo rinkimai juo būtų buvę paskelbti. Kai to nepadaryta ir nauji seimo rinkimai atidėti neribotam laikui, seimo paleidimo diena (1927.IV.12) reiškė ir formalų parlamentinės santvarkos galą.

Gruodžio 17 d. perversmu prasidėjęs, valstybės posūkis nauju keliu pasibaigė su seimo paleidimu. Kad tai buvo reikšmingas įvykis Lietuvai, pripažino ir pats prezidentas A. Smetona, matydamas reikalą kreiptis į visuomenę, paskelbdamas atsišaukimą. Čia pirmą kartą prezidentas paskelbė jam brangią vienybės mintį,

kurią vėliau vis kartojo per visą prezidentavimo laiką: „. . . dabar tegali vieninga mūsų tautos vaikų nuovoka visus sutaikinti ir jųjų geros valios talka sustiprinti mūsų mylimą Lietuvą".*5)*

Pagal kariško režimo drausmę buvo teisiamas seimo narys dr. Pajaujis su keliais kariškiais. Nors jie sukilimo dar nepradėjo ir tik galbūt dėl jo tarėsi, tačiau Pajaujui su vienu karininku karo lauko teismas skyrė mirties bausmę. Vadovaujančio valstiečių liaudininkų partijos veikėjo, pasireiškusio žymiu kalbėtoju paskutiniame seime, pasmerkimas mirti labai sujaudino Kauno visuomenę. Visi, net ir jam priešingų partijų žmonės, jautė, kad čia pasmerktas lietuvis patrijotas, kuris, kaip vienas žymus tautininkas išsireiškė: „ir šaudomas 'Lietuva, Tėvyne mūsų' giedos". Vyriausybė turėjo atsižvelgti į visuomenės reakciją ir prezidentas amnestijos aktu pakeitė mirties bausmę kalėjimu iki gyvos galvos. Tačiau 1929.IX.1 Pajaujis buvo paleistas su sąlyga, kad išvyks iš Lietuvos. Trejus metus išgyvenęs Paryžiuje, jis grįžo į Lietuvą.

Seimo paleidimas, nepaskelbus kitų rinkimų, griovė krikščionių demokratų ir tautininkų koaliciją. Išėjo aikštėn jų nesuderinamos pažiūros į tolimesnį valstybės tvarkymą. Krikščionys demokratai tikėjo, prisidėdami prie perversmo, parlamentinės santvarkos patvarumu ir turėjo viltį būsimuose rinkimuose vėl gauti balsų daugumą. Tuo tarpu tautininkai, kurie po perversmo ėmė stiprėti ir steigti naujus skyrius, reiškė nepasitenkinimą esama parlamentine santvarka. Jau 1927.II.6 tautininkų sąjungos skyrių pirmininkų pasitarime priimta rezoliucija, reikalavusi paleisti seimą, pakeisti konstituciją ir seimo rinkimų įstatymą.*6)* Rezoliucija aiškiai neigė parlamentinę santvarką ir pranašavo naują, kurią tautininkų vyriausybė vėliau ėmė kurti. Valdžiai delsiant skelbti naujus rinkimus, krikščionys demokratai gavo įsitikinti, kad prie senos parlamentinės tvarkos nemanoma grįžti. Iš to jie suprato, kad su tautininkais bendradarbiauti nėra prasmės ir iš valdžios reikia pasitraukti. Tuo būdu 1927.V.2 įvyko Voldemaro vyriausybės krizė, kai krikščionys demokratai ir ūkininkų sąjunga atšaukė savo ministrus. Susidarė vien tautininkų kabinetas, nors jame ir pasiliko trys iš vyriausybės išėjusių partijų nariai. Partijų centrai išbraukė juos iš savo tarpo už nepaklusnumą.

Nepriklausomos Lietuvos vyrai išėjo gerą apmokymą kariuomenėje. Daugelis jų gavo aukštesnį išsilavinimą, įsigijo specialybes.

2. Kieta tautinė valdžia

Tuojau po seimo paleidimo oficialiose sferose dar galvota apie naujo seimo rinkimus. Matyti, pradžioje nedrįsta eiti griežtai naujovišku politiniu keliu. Tačiau netrukus persvarą gavo perversmo autorių karių paženklintas kursas, kuriam pritarė ir ministras pirmininkas A. Voldemaras. Jis liko artimas aktyvių perversmo vykdytojų įkurtai slaptai Geležinio vilko organizacijai, besitvarkiusiai kariškais pagrindais. Ji buvo kraštutinė nacionalistinė organizacija su šūkiu: „Tautos garbė — valstybės gerovė". Ji liko visą laiką veikti slaptai, ir tik jos padalinys, sporto sąjunga, tebuvo viešai įregistruota. Geležinio vilko partija gavo oficialų pripažinimą, minint gruodžio 17 d. metines, kada jos globėju tapo A. Voldemaras, o šefo titulą pasiėmė prezidentas A. Smetona.*7)*

A. Voldemaro vyriausybės kietos valdymo priemonės derinosi su Geležinio vilko linija. Atšiaurios priemonės buvo nukreiptos, kaip vis skelbta, priešvalstybiniams gaivalams smelkti. O tų priešvalstybinių gaivalų tuo metu daug surasta ne tik komunistų tarpe, bet ir kairiosiose grupėse. Suėmimai, administracinės bausmės, tremiant į koncentracijos stovyklą, ir karo lauko teismai pasidarė dažni reiškiniai. Po perversmo padėtį Lietuvoje ne per daug perdėtai pavaizdavo 9 Kauno universiteto laisvamaniškų studentų organizacijų protesto pareiškimas (1927.III.25).*8)* Protestas pirmiausia nukreiptas prieš laisvos kultūrinės veiklos slopinimą. Kalbama, kaip iš mokyklų bibliotekų mėtoma laisvesnės minties literatūra, kliudoma laisvai veikti „Kultūros" švietimo draugijos būreliams, minimas net caro laikais ėjusios *Aušrinės* sulaikymas. Kalbama apie areštus ir masinius trėmimus net legalių organizacijų narių, apšaukiant juos, kerštu sumetimais, bolševikais. Įskųstieji „be jokių rimtų kaltinimų tremiami į koncentracijos lagerius, pūdomi kalėjimuose, perduodami karo lauko teismams".

Studentų atsišaukimo turinį patvirtino ir kai kurie statistiniai duomenys. Pagal juos 1927 m. politiniais motyvais buvo nuteisti 84 žmonės, jų tarpe 59 sunkiųjų darbų kalėjimu; 1928 m. — 128 asmenys, 65 sunkiųjų darbų kalėjimu; 1929 — 310 žmonių, 241 sunkiųjų darbų kalėjimu.*9)*

Perdėtai kieta valdžios vidaus politika nesiderino su švelnia, humaniška, idealistiška prezidento A. Smetonos asmenybe, kaip galima spręsti iš jo kelionių po Lietuvą.

Kai Lietuva po trečiojo seimo paleidimo atsidūrė kryžkelėje, prezidentui parūpo prieiti prie plačiųjų kaimiečių masių, betarpiškai patirti jų nuotaikas, reikalus ir pageidavimus. Tuo tikslu jis pradėjo plačiai lankyti kraštą nuo 1927 m. vidurio. Pirmiausia aplankė įvairias Žemaičių vietas. Dalyvavo naujai kuriamos ūkininkų vienybės suvažiavime, senoje Žemaičių vyskupijos sostinėje Varniuose atidarė vyskupui Motiejui Valančiui paminklą. Visoje kelionėje prezidentą lydėjo jo artimas bičiulis rašytojas J. Tumas-Vaižgantas, aprašęs tą kelionę *Lietuvio* dienraštyje.

Prezidento lankymasis dažnai buvo susietas su įvairiomis iškilmėmis ar suvažiavimais. Taip antai, rugpjūčio 2 d. jis aplankė Papilę ir prie Simano Daukanto kapo pasakė kalbą. To paties mėnesio viduryje lankėsi savo tėviškėje Užulėnyje, Ukmergėje, kur pirmam pėstininkų pulkui įteikė 2-o laipsnio Vyčio kryžiaus vėliavą, ir Širvintose, kur atidengė paminklą žuvusiems dėl Lietuvos laisvės. Važinėdamas ištisas 5 dienas po rytų Lietuvos miestelius, aplankė 10 vietovių, visur sustodamas ir pasakydamas aplinkybėms pritaikytas kalbas. Be to, poroje vietų dalyvavo ūkininkų suvažiavimuose. Paskiausiai lankėsi Trakų apskrityje, apvažiavęs 5 žymesnes vietoves.

Visur prezidento priėmimas buvo parengiamas vietinių pareigūnų (dažniausiai apskričių viršininkų), duodant jam viešą, valstybinį pobūdį. Stengtasi kai kuriose prezidento pravažiuojamose gyvenvietėse pastatyti garbės vartus ir kviesti ar raginti žmones susirinkti prie jų. Prezidentas būtinai sustodavo prie garbės vartų, išklausydavo žmonių sveikinimų ir priimdavo teikiamą duoną su druska. Beveik visur užeidavo į bažnyčią ir buvo sutinkamas kunigų su tam tikromis apeigomis; užsukdavo ir į žydų sinagogas, rabinų kviečiamas. Jose net kalbas sakydavo. Dažnai su prezidentu keliavo ir Jaunalietuvių dramos kuopelė. Ji ilgesnio sustojimo vietose ruošdavo vaidinimus iškilmėms padidinti ir žmonėms patraukti.

Prezidentas atlikinėjo varginančias ir laiką atimančias keliones tam tikrų tikslų vedamas. Jis geidė tiesiog gyvu žodžiu

Respublikos prezidentas A. Smetona lanko Marijampolę.

pasakyti visuomenei, ypač kaimiečiams, ką valdžia užsibrėžusi daryti, kaip valstybę pertvarkyti, kad visiems būtų gera gyventi. Nuoširdžios, kuklios, nieko neįžeidžiančios prezidento kalbos, kvietusios į vienybę, užmirštant partiškumą, darė įspūdį geros valios žmonėms. Jo humaniškos, idealistinės kalbos ne visai derinosi su atšiauroka valdžios praktine politika. Galbūt šiame prieštaringume jau glūdėjo tos nesantaikos daigai, kurie po dvejų metų išėjo aikštėn tarp prezidento ir ministro pirmininko, pasibaigę šio atleidimu.

3. Užsienio politikos verpetuose

Atviras ir labai opus Vilniaus klausimas visad lietė Lietuvos vidaus buitį. Nepajudinamai tvėrusi savaiminga karo padėtis tarp

kaimyniškų valstybių, lenkų aiškiai nepakenčiama, palaikė nerimą Lietuvoje. Bet kokie, kad ir maži, sutrikimai vidaus politikoje dažnai žadino lenkų puolimo baimę.*10)* Voldemaro vyriausybė po gruodžio 17 d. perversmo ėmėsi kiek griežtesnės politikos lenkų atžvilgiu. Pradėtos uždarinėti kai kurios lenkiškos mokyklos, leistos steigti buvusios Sleževičiaus vyriausybės. Griežtesnė Lietuvos vyriausybės antilenkiška linija susidūrė su panašia antilietuviška linkme okupuotame Vilniaus krašte. Ji buvo jau ir be to pagriežtėjusi po 1926 m. gegužės perversmo, kada vyriausybės priešakyje atsistojo J. Pilsudskis. Reikėjo mažo akstino persitempusiems santykiams virsti tarptautiniu konfliktu. Akstinas buvo Tauragės pučas.

Kai po seimo paleidimo valdžia nesirengė rinkimams, opozicinių partijų vadams darėsi aišku, kad tautininkai ryžtasi vieni valdyti neribotą laiką. Vienintelis kelias jų valdžiai nuversti ir parlamentinei santvarkai atkurti buvo sukilimas. Pakartoti J. Pajaujo mėgintą pučą ėmėsi pirmiausia socialdemokratai su buvusiais seimo atstovais J. Plečkaičiu ir Paplausku priešakyje. Vyriausias vadovas Plečkaitis veikė Vilkaviškio ir Alytaus apskrityje, kur būrė patikėtinius ir stengėsi susirasti šalininkų vietos kariuomenės įgulose. Socialdemokratams ir vietomis liaudininkams vadovaujant, rengtasi perversmui ir kitose vietose.*11)*

Tauragėje, kaip iš vėlesnių tyrinėjimų paaiškėjo, pats burmistras J. Bildušas, žymus valstiečių liaudininkų partijos narys, birželio mėn. sudarė „Respublikos gelbėjimo komitetą“.*12)* Matyt, vietos administracija pajuto jo veiklą ir jį suspendavo iš burmistro pareigų, ištremdama net iš Tauragės apskrities. Bet sukilimo ruoša Tauragėje nenutrūko. Jo rengėjai čia turėjo gerą dirvą — mieste nuo seniau vyravo kairieji. Be to, Tauragė turėjo veiklius vadovus, socialdemokratus P. Mikulskį ir Paulauską, mokytojų profesinės sąjungos knygyno vedėją Saltaną ir kitus.

Įvairiose vietose vienu metu (rugsėjo 8-9 naktį) sukilimas įvyko vien Tauragėje. Čia geras būrys ne tik tauragiškių, bet dar ir iš apylinkės pritrauktųjų, puolė policijos nuovadą bei kitas administracines įstaigas ir jas lengvai užėmė. Sukilėliai, ėmę šeimininkauti mieste, pasipylė po namus ir ieškojo pirmiausia

šaulių bei dešiniųjų, ypač tautininkų, partijų narių. Surastus areštuodavo ir vesdavo į nuovadą.

Mieste paskelbtas gan pretenzingas įstatymas, kad „kariai savanoriai, darbininkai ir valstiečiai. . . šiandien sutriuškino smurtininkus, kraugerius dvarininkus".*13)* Įsakymas išleistas kpt. A. Majaus, tituluojamo Tauragės karo komendantu. Kpt. A. Majus, paleistas į atsargą dėl parodyto kairumo, gyveno ūkyje Tauragės apylinkėje. Gal jis ir turėjo ryšių su sukilėliais, bet pačiame sukilime nedalyvavo. Tačiau pradžioje jis įtartas dalyvavimu sukilime ir palaikytas sukilėlių komendantu. A. Majus, tai pajutęs, pabėgo pradžioje į Vilnių, kur bendradarbiavo kurį laiką su Plečkaičiu, vėliau pasitraukė į Rytprūsius ir iškeliavo į Braziliją.

Sukilėliai su pirmuoju vadu Mikulskiu tuojau gavo nusivilti, kai apie sukilimus kitose vietose nieko negirdėjo.*14)* Vadų apgaulė ir žygio beprasmiškumas jiems darėsi aiškus. Nusivylimo pagauti, sukilėliai slampinėjo mieste, neardydami rimties, kol po pietų iš Šilalės atvykusio kariuomenės būrio paleisti šūviai juos išgąsdino. Sukilėliai bėgo į visas puses, kareivių, policijos ir šaulių persekiojami. Pats vadas Mikulskis nušautas žuvo, kai bėgo nuo jį besivejančių kareivių.

Sekė karo lauko teismas. Jo pirmoje sesijoje 8 nuteisti mirties bausme ir buvo tuojau sušaudyti, neleidus jiems paduoti net malonės prašymų prezidentui. Tolimesnėse sesijose mirti nuteistiems leista duoti prezidentui malonės prašymus. Pagal prašymus nuteisti mirties bausme gavo kalėjimą iki gyvos galvos. Atvežtas iš Kauno ir teistas J. Bildušas taip pat gavo mirties bausmę, pakeistą amžinu kalėjimu. Po kelerių metų nuteistiesiems pritaikyta amnestija ir jie iš kalėjimų buvo paleisti.

Kadangi Tauragės sukilimas buvo vienas visame krašte rengiamo sąmokslo narys, tai jis ir palietė jį visą. Valstybės saugumas suskato smarkiau persekioti įtariamus režimo priešus ir jų nemaža dalis, vengdama kalėjimo, bėgo į užsienį. Kai kurie su vadais Plečkaičiu ir Paplausku pabėgo į Vilniaus kraštą ir pradėjo veikti prieš Lietuvą. Jie tuojau ėmė leisti laikraštuką *Pirmyn*, nukreiptą prieš tautišką vyriausybę. Jie veikė su Lenkijos valdžios parama ir davė jai progos stiprinti akciją prieš Lietuvą. Lenkų vyriausybė griebėsi net provokacinių priemonių ir sufabrikavo laišką 28

Lietuvos lenkų mokytojų, tariamai uždarytų Varnių koncentracijos stovykloje. Tariami mokytojai laiške skundėsi, kad jie esą persekiojami už Lenkijos istorijos ir geografijos mokymą.*15)* Aiškiai sufabrikuotas laiškas panaudotas pagrindu uždaryti lietuvių mokslo įstaigas Vilniaus krašte ir suimti 20 veikėjų, jų tarpe 10 kunigų.

Tuo pačiu metu lenkų spaudoje pradėti smarkūs, grėsmingi puolimai prieš Lietuvą. Lietuvių visuomenėje ėmė sklisti tiesioginio lenkų puolimo ar jų remiamų emigrantų pučo baimė. Tačiau mūsų vyriausybė nepasimetė ir, atidžiai sekdama didžiųjų valstybių laikyseną, buvo tikra, kad lenkų grasinimai grasinimais ir liks. Lietuvai gera atrama buvo Vokietijos ir Sovietų Sąjungos priešingumas lenkų grasomai agresijai.*16)* Ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras A. Voldemaras, lenkų grūmojimų nepaisydamas, kreipėsi į Tautų Sąjungos Tarybą su labai aštriais žodžiais surašyta deklaracija, skųsdamas Lenkiją sulaužius mažumų teisėms saugoti duotus pažadus. Nuo deklaracijos pasiuntimo spalio 28 iki Tarybos sesijos gruodžio 10 d. lietuvių-lenkų konfliktas vyravo didžiųjų valstybių diplomatiniuose pokalbiuose.*17)* Ryškiausiai į savo vakarinių kaimynų kivirčą įsikišo Sovietų Sąjunga. Ji iš vienos pusės patarinėjo Lietuvai nutraukti karo padėtį su Lenkija,18) iš kitos pusės pasiuntė Lenkijos vyriausybei notą lapkričio 24 d.*19)* Sovietų vyriausybė aiškiai perspėjo Lenkiją dėl grasinimo Lietuvai: „Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos vyriausybė, artimiausia Lenkijos ir Lietuvos kaimynė. . . yra priversta labai rimtai atkreipti Lenkijos vyriausybės dėmesį į didžiausią pavojų dėl eventualaus Lenkijos pasikėsinimo prieš Lietuvos nepriklausomybę kokia tai bebūtų forma".*20)*

Kai vyriausybė su pasitikėjimu laukė Tarybos sesijos, visuomenė vis dėlto nerimavo, opozicinių partijų veikėjų kurstoma. Nors A. Voldemaras suminkštino savo režimą ir lapkričio mėn. paleido kiek suimtųjų politikų, tačiau partijų nenuramino. Ypač veiksmingi pasirodė krikščionys demokratai, vertę vyriausybę persiorganizuoti į partijų koaliciją. Jie prisitraukė vyriausybei paspausti patį divizijos vadą plk. J. Petruitį, karišką gruodžio 17 d. perversmo vadovą. Jis, turėjęs nuopelnų vyriausybei, drįso įteikti prezidentui ultimatumą, kur tiesiog

reikalavo sudaryti koalicinę vyriausybę su krikščionimis demokratais.*21)* Kai vyriausioji kariuomenės vadovybė jį dėl to papeikė ir Kauno dalių vadai jam nepritarė, jis susiprato klydęs ir bandė prezidento atsiprašyti. Kaip pozicinėje spaudoje buvo pranešta, jis susijaudinęs atvyko pas prezidentą, lenkų grėsmės paveiktas. Ultimatumas prezidentui nebuvo kažkokio dėmesio vertas, tačiau Petruitis dėl jo turėjo pasitraukti į atsargą ir priverstinai išvykti iš Kauno. Dėl Petruičio demaršo, kuris kartais net puču vadinamas, vienas krikščionių demokratų vadų (L. Bistras) turėjo bėgti į Rytprūsius.

Įtemptų Lietuvos-Lenkijos santykių finalas buvo Tautų Sąjungos Tarybos sesija, kuriai ypatingą svarbą suteikė maršalas Pilsudskis, pats į ją atvykęs. Dramatiškoje, diplomatinių manierų nepaisančioje kalboje maršalas šūktelėjo A. Voldemarui klausimą: „Karas ar taika?". A. Voldemarui atsakius „taika", Pilsudskis kvietė visus 14 delegatų liudininkais ir sakėsi telegrafuosiąs į Varšuvą, įsakydamas skambinti bažnyčių varpais ir giedoti Te Deum Laudamus. Žodžiu sakant, kalbų dvikova pašalino karo pavojų.

Pagal Tarybos sprendimą Vilniaus krašto mokyklų klausimas perduotas ypatingai komisijai ir kitais klausimais pasiūlyta abiem valstybėm tartis. Vykdant Tarybos rekomendaciją, derybos pradėtos 1928.III. Jos vyko su pertraukomis Kaune, Karaliaučiuje, Varšuvoje ir pasibaigė be jokių rezultatų. Vienintelis teigiamas susitarimas tas, kad sulaikytieji Vilniaus krašto lietuviai, paruošti tremti į Lietuvą, paleisti ir vietoje palikti.

Dar prieš iškylant kivirčui su Lenkija, Lietuvos vyriausybė pasistengė baigti tvarkyti santykius su Vatikanu. Tuojau po perversmo Voldemaro vyriausybė paprašė popiežiaus delegato arkivyskupo J. Matulevičiaus rengti konkordato projektą.*22)* Arkivyskupas, vos baigęs projektą, staiga susirgo ir mirė (1927.I.27). Dėl jo mirties konkordato baigmė užtruko. Jį baigė A. Voldemaras, nuvykęs į Romą 1927 m. vasarą. Ta proga lankėsi Kvirinale su valstybiniu vizitu. Buvo priimtas ir vaišinamas paties Mussolini ir tosto kalboje prasitarė, jog Italija buvusi Lietuvai pavyzdžiu.*23)*

Nemažos reikšmės Lietuvai turėjo A. Voldemaro kelionė į Londoną su apsilankymu pas karalių. Ta proga pavyko sudaryti

prekybos sutartį, pagal kurią gauta plati rinka Lietuvos žemės ūkio produktams, ypač kiaulienai (bekonams).*24)*

4. Naujoji konstitucija

Pirmas didesnis naujos tautinės vyriausybės užmojis vidaus politikoje buvo 1928.V.15 konstitucija. Valdžios dekretu paskelbta konstitucija iš dalies kartojo 1922 m. konstitucijos nuostatus ir kartu įnešė į juos žymių pakeitimų. Pakeitimais siekta įteisinti naująją santvarką, kur seimas jau nebūtų vienintelis suverenios tautos valios reiškėjas. Šalia jo įvesta, nuo jo beveik nepriklausoma, prezidento institucija. Jo rinkimas išimtas iš seimo kompetencijos. Jis turėjo būti visos tautos renkamas 7 metams. Prezidentas skelbia seimo rinkimus, tvirtina jo priimtus įstatymus ir turi sąlyginę veto teisę seimo priimtiems įstatymams. Seimo priimti ir prezidentui pasiųsti įstatymai, jo grąžinti iš naujo persvarstyti, turėjo būti 2/3 balsų pakartotinai priimti, kad prezidentas būtų įpareigotas juos pasirašyti ir skelbti. Vadinasi, mažuma, palaikanti prezidentą, galėjo panaikinti seimo daugumos priimtą įstatymą. Prezidentui duota teisė leisti galiojančius įstatymus tarp seimo sesijų, arba jei jo nebūtų. Įstatymai galiotų iki seimas juos pakeistų. Prezidentui leista skirti ministrą pirmininką ir kitus ministrus, valstybės kontrolierių. Sudarytam ministrų kabinetui nenumatytas seimo pasitikėjimas. Prezidentas galėjo savo aktu atleisti visą ministrų kabinetą.

Sustiprinta ir visos vyriausybės galia, leidžiant jai pateikti tautos referendumui spręsti vyriausybei nepriimtinus įstatymus.

Konstitucija numatė šalia seimo valstybės tarybą įstatymams ruošti ir svarstyti. Jos sudėtis, teisės ir pareigos turėjo būti apibrėžtos atskiro įstatymo. Įstatymas išleistas 1928 m. ir netrukus taryba buvo įsteigta.

Paskelbtos naujosios konstitucijos dalies apie seimo valdžios sandarą nesirengta tuojau įgyvendinti. Leidėjų mintis delsti aiškėja iš nuostato, kur pirmam seimui rinkti netaikomas pusės metų laikotarpis tarp dviejų seimų.

Paskelbta konstitucija neskubėta vykdyti, po perversmo įvestas rėžimas veikė toliau. Grynai deklaratyvia formule liko ir jos įvedamasis nuostatas, kad ji veiks nuo paskelbimo dienos ir „tikrinama ne vėliau kaip per dešimtį metų tautos atsiklausimo keliu". Užuot atsiklausus, tris dienas anksčiau paskelbta nauja 1938 m. konstitucija. „1928 m. konstitucijos laikotarpis pasižymėjo prieštaringu dvilypumu — vienaip turėjo būti pagal konstituciją, kitaip praktikoje".*25)*

5. Karinės drausmės vyriausybės galas

Ministras pirmininkas A. Voldemaras, būdamas kartu ir užsienio reikalų ministras, daugiau buvo atsidėjęs užsienio nei vidaus politikai. Vidaus reikalams nerodė didelės iniciatyvos ir todėl trukdė kitų ministrų veiklą. Jų paruoštus įstatymų projektus, kurie turėjo būti ministrų kabineto apsvarstyti ir priimti, A. Voldemaras laikydavo, neleisdavo jų vykdyti. Dėl to blogėjo santykiai ministrų kolegijoje, ir šių skundai pasiekdavo prezidentą.*26)* A. Voldemaro asocialus, egoistinis, per daug savimi pasitikįs būdas kenkė darniai kabineto veiklai. Nesklandumams valdžioje atsiradus, prezidentas linko greičiau palaikyti ministrus, bet ne jų pirmininką. Iš to kilo abipusis nepasitikėjimas tarp prezidento ir ministro pirmininko.

A. Voldemaras, turėjęs pagal padėtį paisyti prezidento nurodymų ir jaustis jam palankus, ėmė per daug savaimingai veikti. Jo tariami pasisekimai užsienio politikoje, pvz. žodinės rungtynės Ženevoje su Pilsudskiu, apsilankymas Italijoje su priėmimais Vatikane ir Kvirinale, pagaliau kelionė į Angliją ir karaliaus audiencija, dar kilstelėjo A. Voldemaro savimylą ir pasitikėjimą savimi. Jo garbei tiko ir atslūgdyto konflikto su lenkais aiškinimas ir nesėkmingos su jais derybos. Juose įžiūrėtas pakartotinis Vilniaus klausimo iškėlimas tarptautinėje plotmėje.

Atsiradusi nesantarvė tarp prezidento ir ministro pirmininko atsiliepė visame krašte. Pirmiausia ji pajusta pačioje tautininkų sąjungoje. Joje prasidėjo lyg ir skilimas į dvi sroves: voldemarininkų ir smetonininkų. Voldemarininkai — radikalūs tautininkai, sekę fašizmu ir naujai kylančiu nacionalsocializmu. Voldema-

Lietuva gėrėjosi kariuomenės gretomis.

rininkų srovės vidurkis buvo slaptoji Geležinio vilko organizacija. Jai vadovavo jaunieji karininkai. Geležinio vilko organizacija sklido visame krašte ir vietomis ėmė sauvaliauti, terorizuoti opozicininkus, apšaukdama juos komunistais. 1929 m. Geležinio vilko nariai užpuolė darbininkų demonstraciją prie Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo, kur ji vyko dėl kalinių paskelbto bado streiko.

Geležiniai vilkai veikė, ištikimai tarnaudami savo šefui ir vadovui A. Voldemarui. Iš to sekė griežta Voldemaro kova su bet kokia opozicija, einančia ne vien iš komunistų, bet ir šiaip iš kairiųjų partijų. Visur imta matyti „valstybės priešus", trėmimai į koncentracijos stovyklas, karo teismai nesiliovė. A. Voldemaro sekėjai gavo viršų tautininkiškose moksleivių organizacijose, ypač Kauno universiteto studentų neolituanijos korporacijoje, nors tos korporacijos garbės narys buvo prezidentas A. Smetona.

Atšiauri valdžios politika aštrino opozicijos, kad ir pridengtą, pasipriešinimą. Opozicijos nariai gerai žinojo, kad jų priespaudos šaltinis yra ministras pirmininkas. Nesitikėdami surengti sekmingo pučo prieš jo valdžią, jie griebėsi dar kraštutinesnės priemonės — atentato.

Atentatą organizavo slapta studentų eserų (specialistų revoliucionierių) draugija, pavedusi jį vykdyti trims savo nariams.

Pasikėsinimui panaudotas 1929.V.6 vakaras, kai ministras pirmininkas su palyda ir šeima vyko į valstybės teatro vaidinimą. Anksčiau atvykę, pasikėsintojai, laukę jo prie teatro, paleido į ministro pirmininko būrį keletą šūvių. Buvo mirtinai nušautas ministro adjutantas, aviacijos vyr. ltn. Gudynas, o kitas adjutantas, aviacijos kpt. L. Virbickas, žudikus besivydamas, buvo sužeistas. Pats ministras pirmininkas išliko nepaliestas ir įsmuko į teatro prieangį. Atentatas, matyt, buvo gerai suorganizuotas, nes pasikėsintojai galėjo pabėgti ir pasiekti Lietuvos-Lenkijos administracijos liniją. Tik vienas jų pakliuvo į policijos rankas ir karo lauko teismo sprendimu buvo sušaudytas. Kiti du atsidūrė užsienyje, išliko sveiki ir nebausti, ir šiandien (1989 m.) tebegyvena žinomais vardais, tapę net knygų autoriais.

Atentatas dar pagriežtino Voldemaro režimą. Sujudusi saugumo policija labai uoliai ieškojo pasikėsinimo organizatorių ir jų bendrininkų. Kaltinamųjų ir įtariamųjų tarpe atsidūrė nemaža visai nekaltų, ypač studentų, nubaustų ilgomis kalėjimo bausmėmis. Šiaip visuomenėje atentatas nerado jokio atgarsio. Ji pasirodė jam abejinga, netikėdama, kad atentatais būtų galima ko pasiekti.*27)*

Atentatas smarkiai paveikė prof. A. Voldemarą. Jis pradėjo nepasitikėti visais, visur matyti savo priešus, tykojančius jo gyvybės. Šalindamasis nuo platesnės visuomenės, labiau įsitraukė į Geležinio vilko organizaciją. Jau anksčiau nesutaręs su kolegomis ministrais, dabar dar labiau nutolo nuo jų. Pablogėjo santykiai ir su prezidentu. A. Voldemaras pradėjo įtarinėti prezidentą, kad tas linksta juo kaip galima greičiau nusikratyti. Susidarius tokioms sąlygoms, vyriausybės darbas buvo lyg paralyžuotas. Prezidentui neliko kitos išeities, kaip paleisti A. Voldemaro ministrų kabinetą, vadovaujantis 1922 m. konstitucija. 1929.VIII.19 prezidentas padarė lemtingą sprendimą. Bet A. Voldemaro nenorėta visai išstumti iš valdžios. Jam siūlyta pasilikti užsienio reikalų ministro pareigose. Voldemaras, įžeistas atleidimo ir dėl to net protestavęs, nesutiko pasilikti valdžioje. Tačiau jis pasiliko gyventi ministrui pirmininkui įrengtame puikiame bute Lietuvos banko rūmuose, kur laikė susikaupęs didelę biblioteką. Kadangi butas pagal paskyrimą priklausė banko direktoriui, ir ministrui pirmininkui nederėjo jo užimti,

valdžia po kurio laiko net su policija išgyvendino jį ir ištrėmė į Platelius. Prasidėjo A. Voldemaro-tremtinio, kalinio ir vėl tremtinio (šį kartą į užsienius) gyvenimo dienos. Jis ir mirė tremtyje, S.S.S.R., neapgalvotai pasidavęs Lietuvos okupantui.

NUORODOS

1 LIŠ IV, 321 p.
2 LIŠ IV, 331 p.
3 Lietuvos TSR Istorija III, 213 p., J. Marcinkevičius.
4 T.p.
5 A. Merkelis, T.p. 345 p.
6 A. Merkelis, T.p. 343 p.
7 LE VII, 101 p., V. Misiulis.
8 LIŠ IV, 337-8 p.
9 Lietuvos TSR Istorija, III, 211 p., A. Gaigalaitė.
10 Pasak prez. K. Grinių, gen. Nagevičius, atsilankęs perversmo naktį pas jį, „Išsigandęs ėmė pasakoti, kad reikia ką nors daryti, nes lenkų kariuomenė nuo Vilniaus slenkanti į vakarus". Laiškas Šalnai.
11 LIŠ IV, 347 p.
12 LIŠ IV, T.p.
13 LIŠ IV, 345 p.
14 R. Skipitis, Nepriklausoma Lietuva, 122 p.
15 A.E. Senn, The Polish-Lithuanian War Scare, Journal of Central European Affairs, 21 t. (1962)
16 A.E. Senn, T.p. 275 p.
17 Didžiųjų valstybių nuomonių pasikeitimai lietuvių-lenkų ginčo klausimu išdėstyti Senno minėtame straipsnyje.
18 K. Navickas, TSRS Vaidmuo Ginant Lietuvą Nuo Imperialistinės Agresijos 1920-1940 m., Vilnius, 1968, 33 p.
19 Navickas, T.p., Senn, T.p. 277 p.
20 LIŠ IV, 361 p.
21 A. Merkelis, T.p. 358 p.
22 P. Bučio Atsiminimai, II t., Chicago, 1966, 136 p.
23 A.E. Senn, T.p. 269 p.
24 Owen J.C. Norem, Timeless Lithuania, Chicago, 133 p.
25 K. Račkauskas, Lietuvos Konstitucinės Teisės klausimais, New York, 1967, 51 p.
26 A. Merkelis, T.p. 369 p.
27 A. Merkelis, T.p. 372 p.

III. AUTORITETINIO VALDYMO LAIKOTARPIS 1929-1939

1. Juozo Tūbelio kabinetas

Režimas po Voldemaro atleidimo iš esmės ir nepakito, tačiau jis žymiai sušvelnėjo. Liovėsi uolūs „valstybės priešų" medžiojimai, sumažėjo karo lauko teismai ir trėmimai į darbo stovyklas. Aiškų atoslūgį lydėjo Geležinio vilko paleidimas, kai jo vadovaujantys nariai nenorėjo paklusti naujai paskirtam vadovui plk. Štenceliui.

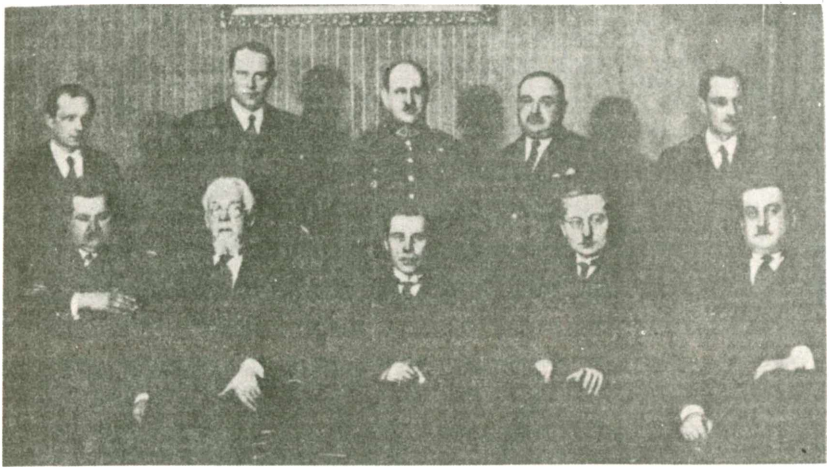
Prezidentas pavedė naują ministrų kabinetą sudaryti J. Tūbeliui, ligšioliniam finansų ministrui A. Voldemaro kabinete. J. Tūbelis buvo artimas prezidentui, jo svainis. Be giminystės ryšių juos dar jungė bendri būdo bruožai. Abu buvo praktiško, kaimietiško, nuosaikaus būdo žmonės. J. Tūbelis, išėjęs agronomijos mokslus (1908 m.), dirbo Lietuvoje žemės ūkio komisijose, prižiūrėjo kaimų skirstymą į vienkiemius. Tuo pačiu metu dalyvavo lietuvių visuomeninėje veikloje, rašė straipsnius spaudoje ir vertė iš lenkų kalbos naudingas ūkininkams knygutes. Nuo pat Lietuvos kūrimosi pradžios buvo ministru keliuose kabinetuose. Kai seimų laikais nuo valdžios nutolo, atsidėjo žemės ūkio kooperacijai. 1923 m. buvo vienas Lietūkio steigėjų ir pirmasis jo pirmininkas bei direktorius; 1925-16 m. — Maisto bendrovės pirmininkas ir vyriausias direktorius; 1926 m. — vienas pirmųjų Pienocentro steigėjų, pirmasis jo pirmininkas ir direktorius.

J. Tūbelis, ministeris pirmininkas 1929 - 1938 m.

J. Tūbelis pasirodė geriausiai pažinęs Lietuvos žemės ūkį ir supratęs, kaip reikia kelti jo lygį. Kadangi žemės ūkio produktai buvo pagrindinės eksporto prekės, tai nuo jų gausos, aišku, priklausė krašto gerovė ir jo finansinis pajėgumas. Todėl J. Tūbelis atsargiai ir apdairiai tvarkė finansus pagal žemės ūkio pajėgumą, kai dar buvo finansų ministru A. Voldemaro kabinete.

Paskirtas ministru pirmininku ir toliau tesirūpino žemės ūkio reikalais. J. Tūbelis turėjo sau labai tinkamą talkininką žemės ūkio ministro J. Aleksos asmenyje. Tais sunkiais pasaulinės ūkio krizės metais Lietuvai buvo laimė turėti tokį žemės ūkio ministrą, koks buvo J. Aleksa. Jis buvo nepaprastai atsidėjęs Lietuvos žemės ūkiui, jį iš pagrindų pažinęs tiek praktiškai, tiek ir teoriškai. Jis sugebėjo išlaikyti žemės ūkį nesutrikusį ir tais sunkmečio metais. Dėl atsargios ir sumanios J. Tūbelio ir J. Aleksos žemės ūkio politikos Lietuvos litas galėjo nevaržomas kursuoti, tuo išsiskirdamas net iš didelių kraštų valiutų, kur vyriausybės jų laisvą kursavimą varžė. Mažas lito cirkuliacijos

Ministrų kabinetas 1930 m.: A. Žilinskas — teisingumo ministras, V. Matulaitis — valstybės kontrolierius, J. Tūbelis — ministras pirmininkas ir finansų ministras, J. Aleksa — žemės ūkio ministras, K. Šakenis — švietimo ministras, stovi: V. Mašalaitis — reikalų vedėjas, D. Zaunius — užsienio reikalų ministras, B. Giedraitis — krašto apsaugos ministras, V. Vileišis — susisiekimo ministras, P. Aravičius — vidaus reikalų ministras.

apribojimas įvestas tik 1932 m. pradžioje. Apie J. Tūbelio ūkio politiką prof. A. Rimka rašė: „Jei Lietuva, palyginti, mažai tebuvo paliesta ekonominės finansinės krizės, tai ne dėl to, kad pas mus nebūtų buvę ekonominio dekadentizmo siūlomų ūkio politikos priemonių šalininkų — jų buvo nemaža — o dėl to, kad visos jų pastangos atsimušdavo į Tūbelio. . . sveiką, darbštaus lietuvio ūkininko būdą“.*1)*

J. Tūbelio vyriausybei teko nelengvas palikimas, kuris kartu buvo ir bandymas. 1928 m. nepaprastos liūtys sunaikino nemaža Lietuvos derliaus. Labiausiai nukentėjo šiaurės Lietuva, stambesnių ir geresnių ūkių sritis. Daug valstiečių neturėjo kuo patys maitintis ir gyvulius šerti. Stambesnieji ūkininkai atleidinėjo samdinius, todėl kaimuose ir miestuose padidėjo bedarbių. Valdžios finansinė politika paremti valstybiniais kreditais privatinį ūkininkavimą pirmiausia pritaikyta nuo liūčių nukentėjusiems pagelbėti. 1928 m. pabaigoje ir 1929 m. pradžioje nederliaus kreditams buvo paskirta 14,5 mil. litų iš valstybės iždo rezervų

fondo. To dar neužteko. Kai, prasidėjus sėjos darbams, valstiečiai neturėjo kuo laukų apsėti, valstybė atėjo su paskola natūravasariniais javais.*2)*

Paskolos duotos daugiausia smulkiems valstiečiams — iki 500 litų ūkiui. Jie sudarė 94, 6% visų skolinusiųjų. Labai mažas procentas buvo stambesnes paskolas gavusių.

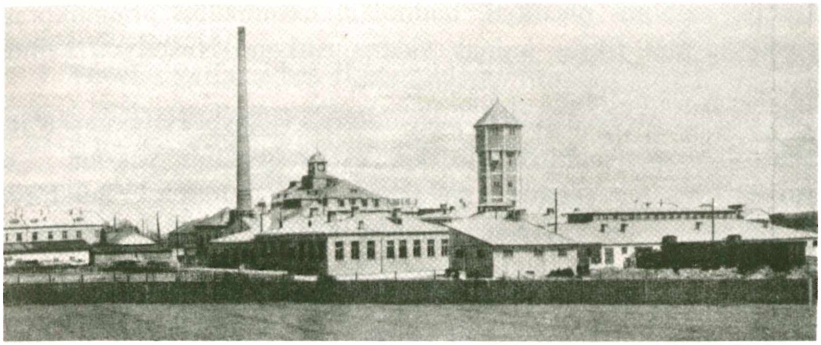
Valstiečiai turėjo grąžinti gautą paskolą su 40% palūkanų. Nelaimė, kad tuojau užklupo ūkio krizė, kada žemės ūkio gaminių kainos krito užsienio rinkose. Kainų kritimas atsiliepė ir vidaus rinkoje. Ūkininkams pasidarė sunku paskolas grąžinti. J. Tūbelio vyriausybė, stengdamasi žūtbūt išlaikyti subalansuotą biudžetą, negalėjo atsisakyti skolų. Kai jų negalėjo geruoju atgauti, nevengė kartais ir varžytinių. Varžytinės pykino gyventojus ir didino opoziciją vyriausybei krašte. Pasitaikydavo ir smurto aktų, nukreiptų prieš vyriausybei palankius asmenis, ypač stambesnius ūkininkus.

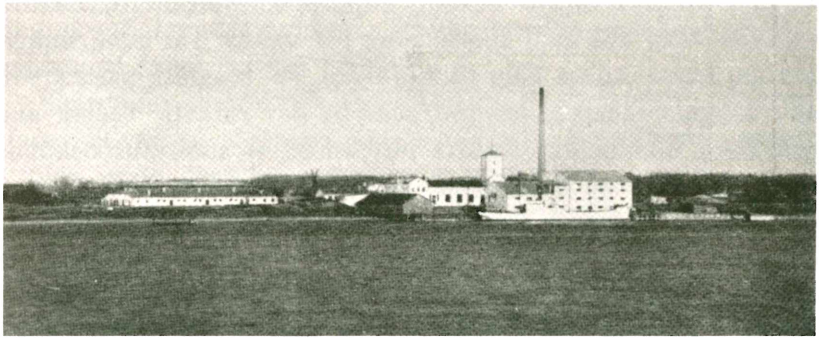
Vyriausybė griebėsi dviejų priemonių kovai su Lietuvą palietusia krize: palaikyti kritusias pasaulinėje rinkoje žemės ūkio produktų kainas priemokomis iš valstybės iždo ir plėsti savo pramonę importui siaurinti.

Pagrindinės primokamos išvežamos prekės buvo gyvuliai ir maisto produktai — sviestas, pienas, kiaušiniai, mėsa ir paukščiai. Dar buvo išvežamas neapdirbtas ir pusiau apdirbtas medis: pušiniai, egliniai, drebuliniai rąstai, lentos, celiuliozė. Be to, linai, kailiai, skarmalai ir kita.

Iš išvežamų prekių platesnę rinką turėjo gyvulininkystės produktai. Jie sudarė 62,4% viso eksporto. Dėl to vyriausybė ėmė raginti ūkininkus, kad jie, kiek galėdami, plėstų gyvulių ūkį — prisitaikytų prie užsienio rinkų sąlygų. Didžiausias sąjūdis keltas dėl kiaulių, skirtų anglų rinkai, auginimo. Iš čia atsirado sulietuvintas angliškas žodis *bekonas*, kuriuo žymėta tam tikru būdu pagaminta kiauliena, pritaikyta anglų pirkėjams. Tuo pačiu žodžiu imtos vadinti ir kiaulės, skirtos bekonui gaminti.

Bekonų gamyba prasidėjo nuo 1930 m., kai teko atsisakyti nuo Vokietijos rinkos dėl įvestų aukštų muitų kiaulienai ir pasukti į Anglijos prekyvietę, į kurią tik su bekonais tebuvo galima įlįsti. Vyriausybė tuojau ėmė organizuoti kiaulių ūkį, prisitaikydama prie Anglijos rinkos. 1930 m. išleistas įstatymas

Akcinės Bendrovės Maistas mėsos paruošimo fabrikai.

kiaulių kainoms palaikyti, laiduojant ūkininkams priemokomis palaikyti tam tikras kainas vidaus rinkoje. Nustatyos kainos palaikytos eilę metų.

Maisto b-vė, veikusi su pagrindiniais valstybės ištekliais ir jos kontroliuojama, supirkinėjo kiaules ir gamino bekoną. Per Maistą valdžia skirstė ūkininkams ir priemokas. Bendrovė pasistatydino be anksčiau perimto Kauno fabriko dar Panevėžio, Šiaulių ir Klaipėdos skerdyklas.

Per porą metų Lietuvos bekonas pasiekė rekordinį dydį — 25.000 tonų (1932 m.). Tai sudarė 4% viso pasaulio bekonų eksporto.*3)* Nuo 1933 m., kai pasaulinės ūkio krizės paliesta, Anglija pradėjo varžyti bekonų importą kontingentais, Lietuva tegalėjo įvežti vos apie 10.000 tonų per metus. Tai buvo smūgis bekonų ūkiui, ištikęs kaip tik tuo metu, kai rengtasi, pasistatydinus daugiau fabrikų, bekonų gamybą dar išplėsti. Tačiau nuo priemokų ūkininkams valdžia neatsisakė, ir supirktus bekonus stengėsi, kad ir su nuostoliais, kur nors kitur parduoti.

Pusiau valdiškas Maistas supirkinėjo mėsą, o b-vė Lietūkis — javus, kurių kraštas nesuvartodavo maistui, pašarui ar technikos reikalams. Prasidėjusi visuotinė ūkio krizė, žymiai pakenkė Lietūkio eksportui. 1929 m. jis dar galėjo išvežti už 20.157.800 litų, o 1930 m. eksportas sumažėjo iki 10.985.800 litų. Vėliau jis dar labiau krito ir tik nuo 1933 m. pradėjo kiek didėti.*4)* Ūkininkai skaudžiausiai pajuto pasaulinę ūkio krizę dėl javų eksporto sumažėjimo. Valdžia lengvino jų padėtį priemokomis, nors ir negalėjo supirkti visų javų pasiūlų.

Tuo tarpu, kai ūkininkų parduodamų prekių kainos smarkiai krito, įvežamosios laikėsi senos pastovios kainos. Ūkininkai tai skaudžiai juto ir linko kaltinti vyriausybę. Opozicinės partijos, labiausiai komunistų pogrindis, išnaudojo ūkininkų sunkumus propagandos reikalui.

Pieno produktams, ypač sviestui, supirkinėti ir eksportuoti veikė Pienocentro b-vė. Ūkio krizei prasidėjus, kai eksportuojamo sviesto kainos ėmė smarkiai kristi, valdžia taip pat turėjo ateiti su parama. Nuo 1930 m. ji pradėjo per Pienocentrą mokėti priedus prie užsienio prekyvietėse gaunamų kainų. Tai laidavo ūkininkams pastovias kainas, nežiūrint pasaulinės rinkos svyravimų. 1930-39 m. vyriausybė išmokėjo sviesto kainoms palaikyti 81.9

mil. litų. Daugiausia primokėta 1934 m. (1.52 litai už kg eksportuoto sviesto).

J. Tūbelio vyriausybės ekonominė politika remti privatų ūkį valdžios ištekliais lengvino Lietuvos padėtį sunkiausiais pasaulinės ūkio krizės metais. Lietuvos ūkis nesutriko, išvengė didesnių bankrotų, nebuvo didelio bedarbių skaičiaus ir miestuose. Svarbiausia, kad valstybės biudžete buvo suvedamas galas su galu.

Lietuva, kaip ir kiekviena valstybė, buvusi atsilikusi nuo toliau ūkiškai pažengusių kraštų, stengėsi pritraukti svetimą kapitalą. Jis buvo reikalingas ūkio lygiui kelti, kuriant vietos pramonę. J. Tūbelis gerai suprato svetimo kapitalo vaidmenį, kai į ūkio programą įrašė punktą: „Traukti kraštan užsienio kapitalą ekonominei šalies gerovei kelti".*5)*

Šiais ūkio sumetimais vadovaudamasi, vyriausybė pasirašė sutartį su švedų degtukų trestu (1930.IV.12). Pagal sutartį valstybė įvedė degtukų gamybos ir pardavimo monopolį ir jį perdavė švedų Kroigerio trestui. Trestui leista išpirkti visus Lietuvos degtukų fabrikus ir tik jam vienam leista gaminti bei pardavinėti prekes per 35 metus. Kartu trestui pavesta įsteigti popieriaus fabriką, kuris pagamintų per metus ne mažiau kaip 4 mil. kg popieriaus.*6)* Trestas pagal sutartį pastatė Petrašiūnuose (prie Kauno) didelį fabriką. Trestas turėjo mokėti 3.5 cnt. akcizo nuo kiekvienos už 10 cnt. parduodamos degtukų dėžutės.

Nauda valstybei numatyta iš b-vės pagamintų degtukų dalies eksporto. Jai uždėta pareiga per kiekvieną penkmetį eksportuoti kas metai ne mažiau kaip 12 mil. dėžučių ir 1000 tonų šiaudelių. Jei kuriais metais to skaičiaus neišvežtų, tai turėtų valstybei iš savo pelno sumokėti po 5 litus nuo neišgabentų degtukų dėžučių ar nuo atitinkamo šiaudelių kiekio.*7)*

Pagrindinė nauda numatyta iš trestui uždėtos pareigos tuojau nupirkti iš Lietuvos valstybės paskolos lakštų už 6 mil. JAV dolerių.*8)* Numatant tą paskolą, išleistas tam tikras įstatymas, pagal kurį iš numatomos paskolos turėjo būti sudarytas atskiras fondas „hipotekos kreditui praplėsti". Šis fondas turėjo būti panaudojamas Žemės banko kapitalui papildyti. Tad švedų išpirkti lakštai būtų labai naudingi kaip tik apie tą metą ūkininkams duodamoms gan gausioms paskoloms. Deja, švedai

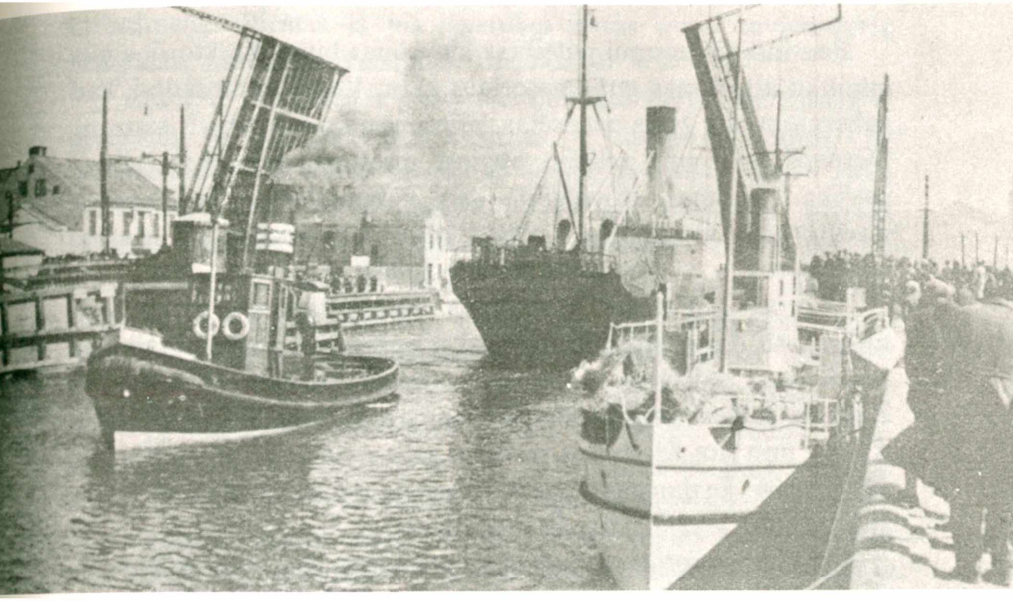
nupirko lakštų tik už 2 mil. dolerių ir toliau netesėjo. Sutartis tik iš dalies įvykdyta.

Be sutarties su švedų b-ve Lietuvos vyriausybė dar leido svetimam kapitalui tiesiog ar per finansines institucijas investuotis krašte. Tas kapitalas buvo ypač svarbus akcinėms bendrovėms. Jo remiamos, jos kūrė Lietuvos pramonę ir tuo pačiu didino savo pelną. Savaime suprantama, kad gera to pelno dalis tekdavo ir užsienio kapitalistams. Bet aiškiai matomai ūkio pažangai svetimas kapitalas nekenkė. Jis greičiau patvirtino sveiką J. Tūbelio vyriausybės ekonominę finansinę politiką.

2. Du laimėjimai užsienio politikoje

Vilnius ir Klaipėda per visą nepriklausomybės laiką liko dvi opios valstybinės problemos, lemtingos užsienio politikoje. Abi įtaigojo Lietuvos santykius su dviem kaimynais.

Triukšmingai atsinaujinęs Vilniaus ginčas 1927 m. pasibaigė tuščiomis derybomis ir vienašališku Nemuno navigacijos taisyklių paskelbimu. Jomis būtų galėję pasinaudoti lenkai plukdyti miško medžiagai į Klaipėdos lentpjūves ir toliau gabenti į užsienius. Kadangi lenkams pirmiausia rūpėjo ne plukdymas, o diplomatinių santykių užmezgimas, tai jie tomis taisyklėmis nesinaudojo. Kai lietuviai nesutiko tenkinti jų pageidavimo, lenkai apskundė Lietuvą Tautų Sąjungai, kaltindami ją tarptautinio susisiekimo varžymu. Tautų Sąjunga nukreipė lenkų skundą į Tranzito ir Komunikacijos komisiją. Ši kaltino Lietuvą trukdant tarptautinį susisiekimą. Lietuva, nenusileisdama komisijos sprendimui, nukreipė bylą į Tarptautinį Hagos teismą. Lietuvos vyriausybė, pasikviestų gerų tarptautinės teisės žinovų padedama, sugebėjo įtikinti Teismą, jog santykiai tarp Lietuvos ir Lenkijos leidžia jai nepaisyti Tautų Sąjungos narius įpareigojančių tarpvalstybinio susisiekimo nuostatų. Teismas padarė palankų Lietuvai sprendimą, priešingą Tranzito ir Komunikacijos komisijos nutarimui (1931 m.). Lietuvoje teismo sprendimas sutiktas su džiaugsmu, įžiūrint jame kad ir netiesioginį Lietuvos teisių pripažinimą Vilniaus byloje.

Išlaisvintos Klaipėdos jūrų uostas — Lietuvos vartai į pasaulį.

Rimtesnis konfliktas iškilo su Klaipėdos statuto signatarais — trimis didžiosiomis valstybėmis: Anglija, Italija ir Prancūzija. Konfliktui pradžią davė slapta Klaipėdos direktorijos pirmininko kelionė į Berlyną pačiame 1930 m. gale ir tarimasis su Vokietijos vyriausybe Klaipėdos krašto reikalais. Direktorijos pirmininkas Boettcheris tuo elgesiu aiškiai peržengė savo kompetencijos ribas ir pasisavino funkcijas, priklausančias centro vyriausybei. Dėl tokio neteisėto žygio gub. A. Merkys pasiūlė Boettcheriui atsistatydinti. Kai jis nesutiko, buvo pašalintas ir jam uždėtas namų areštas (1932.II.6). Kiek delsęs, gubernatorius paskyrė lietuvišką mokytojo E. Simaičio direktoriją. Kai seimelis pareiškė naujai direktorijai nepasitikėjimą, gubernatorius jį paleido. Vokietija, jau nuo seniau variusi dėl Klaipėdos smarkią propagandą prieš Lietuvą, dabar šoko ją kaltinti Tautų Sąjungoje. Klaipėdos konvenciją pasirašiusios valstybės intervenavo Kaune, reikalaudamos atstatyti normalią padėtį Klaipėdos krašte.*9)* Pagaliau Vokietija iškėlė bylą Tautų Sąjungoje, apkaltindama Lietuvą Klaipėdos konvencijos ir statuto pažeidimu. Tautų Sąjunga perdavė bylą spręsti Tarptautiniam Hagos teismui.

Pagrindinis teismui pateiktas klausimas buvo direktorijos pirmininko atleidimas gubernatoriaus aktu. Vokietija skundėsi, kad gubernatoriaus žygis neteisėtas, priešingas konvencijai ir statutui. Lietuvos gynėjams reikėjo apginti priešingą tezę ir tai jiems pavyko. Teismas pripažino, kad gubernatorius, atleisdamas direktorijos pirmininką, nenusižengė konvencijos ir statuto nuostatams, o jo potvarkis teisėtas (1932 m.).

Antras Lietuvos laimėjimas tarptautiniame teisme vėl sutiktas su džiaugsmu. Kauniečiai jį pažymėjo labai nuotaikingu susirinkimu valstybės teatre, kur užsienio reikalų ministras D. Zaunius padarė išsamų pranešimą apie visą bylą. Jis pareiškė viltį, kad nuo šiol Klaipėdos reikalus galįs perduoti Vidaus Reikalų ministerijai, jie daugiau nebebus užsienio politikos reikalas. Viltis, kaip vėlesni įvykiai parodė, neišsipildė.

Pakilios nuotaikos pagautas, ministras, pats kilęs iš Mažosios Lietuvos ir dar iš tautinėje veikloje labai pasižymėjusios šeimos, baigė kalbą jautria užuomina.*10)* Jis papasakojo legendą apie miestą, nuskendusį ežere, kurio paviršiuje šviesių mėnesienų vidurnakčiais tebegirdimas varpų skambėjimas. „Tas ežeras — taip maždaug kalbėjo jis — netoli nuo mūsų, ir grįždamas iš Vakarų girdėjau ten skambančius varpus: Įsrutis, Lazdėnai, Tolminkiemis, Labguva, Tepliuva. . .“ Ministro „varpų skambėjimą“ tuojau išgirdo Berlynas ir per žinių agentūrą pagarsino. Vienas žymus Berlyno profesorius istorikas rado reikalą atsakyti D. Zauniui, skaitydamas paskaitą studentams ir primindamas, kad tie varpai jau „vokiškai skamba“. Vokiečių reakcija buvo kylančių jų kėslų į Lietuvos pajūrį grėsmingas ženklas. Po kelerių metų teko skaudžiai pajusti jų užmačias.

3. Platesnis 1928 m. Konstitucijos vykdymas

1928.V.15 paskelbus naują konstituciją, neskubėta prie jos derinti pačios valstybės santvarkos. Vis dar gyventa gruodžio 17 d. perversmo sudarytomis sąlygomis. Tik viena institucija tuojau įsteigta ryšium su konstitucija — Valstybės Taryba (1928 m.). Tik nuo 1931 m. pradėta palaipsniui persitvarkyti pagal naują

konstituciją. Pirmas iš jos išplaukęs aktas buvo savivaldybių įstatymas, paruoštas Valstybės Tarybos.

Jau 1929 m. išleistas įstatymas šiek tiek pertvarkė valsčių ir apskričių savivaldą, reformuodamas jų tarybų rinkimus. Jis nelietė miestų. 1931.V.2 įstatymas apėmė miestus ir buvo gana plačios apimties — 336 straipsnių.*11)* Savivaldybėms pavesta rūpintis plačiais viešojo gyvenimo reikalais, nusakytais 32 punktuose. Jų tarybos galėjo leisti gyventojams įsakymus įstatymo nustatyta tvarka. Tačiau jų savaimingumas buvo suvaržytas. Jų darbą galėjo prižiūrėti teisėtumo ir tikslumo atžvilgiu vidaus reikalų ministras įstatymo nustatyta tvarka pats ar per jo skiriamus apskrities viršininkus. Apskrities viršininkai galėjo dalyvauti savivaldybių tarybų posėdžiuose su patariamuoju balsu. Jie buvo kartu ir apskrities valdybų pirmininkai. Jie galėjo užprotestuoti valsčių, apskričių ir miestų tarybų bei burmistrų nutarimus. Dėl apskrities viršininko protesto leista skųstis vidaus reikalų ministrui, o dėl šio nuosprendžio — apeliuoti į Valstybės Tarybą.

Savivaldybių rinkimo įstatyme ne visai laikytasi visuotinumo principo. Valsčių seniūnijose ir miesteliuose (antraeiliuose miestuose) viešuose rinkimuose galėjo dalyvauti 24 metus turintys Lietuvos piliečiai ir bent vienus metus vietoje išgyvenę. Jie rinko vieną atstovą į valsčiaus tarybą iš savo narių tarpo, mokančių valstybinius ar savivaldybinius mokesčius, tarnaujančius valstybės ar savivaldybės įstaigose ar baigusius aukštąjį bei specialų žemės ūkio mokslą. Išrinkti valsčiaus tarybų atstovai rinko vieną narį į apskrities tarybą. Panašiu būdu rinkimai vyko ir pirmaeiliuose miestuose (su apskrities teisėmis). Šiuose miestuose gan plačias teises turėjo burmistrai, bet jie priklausė nuo vidaus reikalų ministro ar apskrities viršininko.

Po įstatymo paskelbimo, tą pačią vasarą, įvykdyti savivaldybių rinkimai.

1921.XI.1 buvo paskelbtas ir respublikos prezidento rinkimų įstatymas, jau iš anksto taikytas esamam režimui išlaikyti, ir todėl jį lydėjo paties prezidento parašyta preambulė — kreipimasis į tautą.*12)*

Atsišaukimas ištisai išreiškė autoritetinį, asmeninio režimo pobūdį. Prezidentas pasisako pats esąs naujosios konstitucijos, o

taip pat savivaldybių visų, net prezidento rinkimo, įstatymų autorius. Atsišaukimo turinys — lyg prezidento veiklos apyskaita su žodžiais, reiškiančiais pasitikėjimą savimi: „Rodos, esu tesėjęs nemaža to, ką buvau pasižadėjęs". Baigiant kiek pridengtai reiškiama viltis-pageidavimas būti išrinktam prezidentu, kartu taikant sau „valstybės vado" titulą: „Turėdamas akyse atsakingą vadovavimo pareigą, tariuosi, kad valstybės vadui pravartu viešai pareikštas Tautos pritarimas sunkiame jo uždavinyje".

Išleistu įstatymu *13)* prezidentas renkamas 7 metams netiesioginiais ypatingų atstovų rinkimais. Atstovus renka iš valsčių, miestų ir apskričių tarybų narių sudaryta rinkikų kolegija. Rinkėjai, įtraukti į apskrities viršininko sąrašą, to paties viršininko sušaukti, susirenka į apskrities miestą ir siūlo bei balsuoja už tai apskričiai nustatytą atstovų skaičių. Kiekviena apskritis renka vieną atstovą nuo 20.000 gyventojų. Susidarius liekanai, ne mažesnei kaip 10.000, renkamas dar vienas atstovas. Iš apskričių išskirti 4 miestai: Kaunas, Klaipėda, Šiauliai ir Panevėžys. Jie vieni renka atstovus apskričių pavyzdžiu. Klaipėdos krašte ypatingus atstovus renka apskričių ir Klaipėdos miesto seimeliai.

Kiek kiekviena apskritis ar miestas turi išrinkti atstovų, nurodo ministro pirmininko potvarkis. Ministras pirmininkas taip pat iš rinkėjų tarpo skiria ir atstovams rinkti susirinkimo pirmininką.

Išrinkti ypatingieji atstovai iš apskričių ir miestų susirenka ministro pirmininko nurodytoje vietoje ir jo nurodytu laiku. Jų susirinkimui pirmininkauja pats ministras pirmininkas, arba jį pavaduojąs ministrų kabinete ministras. Ne mažiau kaip 20 atstovų gali siūlyti kandidatą į prezidentus. Sudarius kandidatų sąrašą, balsuojama slaptu balsavimu. Absoliučią balsų daugumą gavęs kandidatas laikomas išrinktas prezidentu. Jei absoliučios daugumos nesurenka nė vienas kandidatas, balsuojama antrą kartą. Dabar prezidentui išrinkti pakanka reliatyvios daugumos. Jei kartais keli kandidatai gautų po lygų balsų skaičių, išrinktu laikomas vyriausias amžiumi.

Prezidento rinkimų įstatymas, kur administracijai pripažinta lemiama įtaka, turėjo tikslą tik sutvirtinti esamą autoritetinį

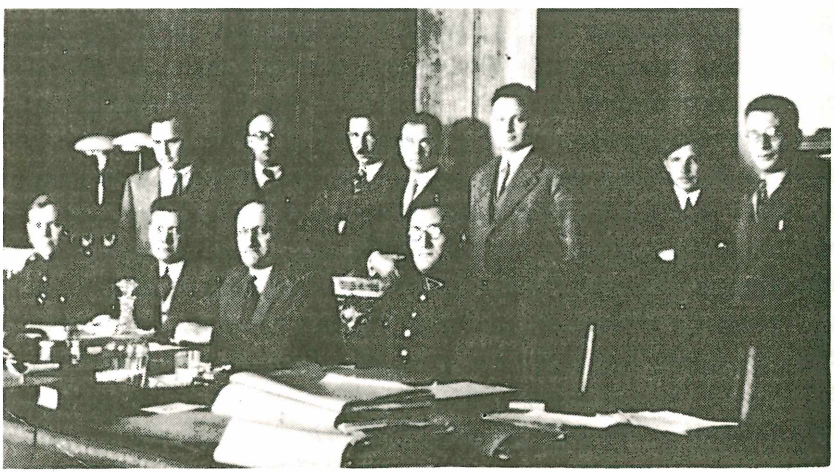
režimą. Pirmenybė, kad ir neoficialiai, duota tautininkų sąjungos nariams. Ne be jų iniciatyvos lapkričio 30 — 2 dienas prieš ypatingų tautos atstovų išrinkimą — pasirodė rinkikų grupės atsišaukimas „Mes rinksime Lietuvos Respublikos prezidentu dabartinį Lietuvos Respublikos Prezidentą Antaną Smetoną“.*14)* Atsišaukimas atsirado, be abejo, ne be vyriausybės įtaigos. Jis aiškiai bylojo, kas bus išrinktas valstybės prezidentu. Iš tikrųjų, 1931.XII.11 susirinkę atstovai išstatė tik vieną kandidatą A. Smetoną ir jį išrinko prezidentu. Išrinktasis tuojau pasirodė tautos atstovų tarpe ir perskaitė savo programinę kalbą.*15)*

Kalba buvo daugiau deklaracinio pobūdžio. Joje kartojama A. Smetonos mėgstamiausia mintis apie tautos vienybę. Plačiausiai kalbama apie vyriausybės ir visuomenės bendradarbiavimo reikalą. Kokios dalykiškos, apčiuopiamos programos kalboje nedėstoma. Paminimi trys konkretūs dalykai: reikalas sušaukti tautos atstovybę, „sunki sloga, negerovė mūsų dvasininkų santykiuose su vyriausybe“, ir Vilniaus byla.

Prezidento perrinkimo metu Lietuva turėjo vidaus ir užsienio sunkumų. Pasaulinė ūkio krizė buvo jaučiama, nors ir ne tokiu mastu, kaip aukštos pramonės šalyse. Blogėjantys santykiai su Vokietija pasiekė kritišką stadiją dėl Klaipėdos direktorijos pirmininko kelionės į Berlyną. Vidaus gyvenimą dar drumstė A. Voldemaro šalininkų priešvalstybinė veikla, kur nevengta net kriminalinių nusikaltimų. Pvz., pasikėsinimas prieš saugumo departamento direktoriaus St. Rusteikos gyvybę. Turėta žinių, kad voldemarininkai liepos-rugpjūčio mėn. ruošė pučą ir dėl to kai kurie jų buvo nuteisti. Santykiai vis darėsi įtemptesni ir su bažnyčios hierarchija, krikščionių demokratų įtakai pasidavusia. Švietimo ministerijos potvarkis (1931 m.), kuriuo uždarytos moksleivių srovinės kuopelės, dar labiau nuteikė dvasininkus prieš vyriausybę. Protestuodami ateitininkai daugelyje vietų liko slaptai veikti, mokyklų kapelionų vadovaujami. Kai kurie kunigai ėmė kalbėti apie bažnyčios persekiojimą net ir per pamokslus, nors tebesinaudojo valstybinio iždo parama.*16)*

Šiomis aplinkybėmis autoritetinis režimas labai suartėjo su tautininkų sąjunga. Sąjunga, kad ir nesieta su valstybe, kaip komunistų partija Sovietuose ar nacionalsocialistų hitlerinėje Vokietijoje, tapo valdžios ramsčiu, tarpininkė tarp valdžios

ir visuomenės, kaip jos vaidmenį nusakė pats A. Smetona.*17)* Gavusi tokį vaidmenį, sąjunga sumojo persiorganizuoti ir veiklą pagyvinti. Svarbiausia jai buvo paruošti naujus įstatus ir išsiryškinti ideologiją. Ši formuluota pagal A. Smetonos mintis.*18)* O patys įstatai rengti Valstybės Tarybos ir tuo jiems duotas lyg viešas, valstybinis pobūdis. Tarybos teisininkų kruopščiai parengti įstatai, diskutuoti su pačiu prezidentu, priimti tautininkų suvažiavime 1933.XII.15. Tame pat suvažiavime kreiptasi į prezidentą su prašymu imtis vyriausios lietuvių tautininkų sąjungos vadovybės.*19)* Prezidentas priėmė kvietimą ir tuo būdu savo asmeniu susiedino valstybę su sąjunga. Nėra abejonės, kad prie prezidento Tautos Vado titulas pridurtas, pasekus itališku fašizmu ir vokišku nacionalsocializmu. Bet Smetona nei vienu, nei antru nesižavėjo. Jis vis ieškojo savitų, lietuviškų pagrindų valstybės santvarkai. Minėtame reorganizaciniame tautininkų sąjungos suvažiavime jis kalbėjo: „Mes turime savo krašte iš savo medžiagos kurti ir mūsų stilius turi būti tiktai tautiškai lietuviškas".*20)* Autoritetinis Smetonos režimas atsidūrė antinomijoje, ir jam pasipriešinimas brendo laiko dvasios poveikyje net tarp pačios tautininkų sąjungos narių.

Neumann'o - Sass'o bylos kaltinamojo akto redakcinė komisija, stovi: V. Bulotas, A. Merkelis, A. Kaminskas, Buksta, M. Krygeris, J. Dainauskas, Lisauskas; sėdi: Gruodis, D. Monstavičius, gen. Vimeris ir Lapšys.

Lietuvos vyriausybė pirmoji Europoje iškėlė baudžiamąją bylą naciams, kuriems vadovavo Klaipėdos nacių vadai Neumann'as ir Sass'as. Teismo posėdis 1934 m. Teisingumo ministerijos salėje Kaune.

a. Vokiškojo nacionalsocializmo sambrūzdis Klaipėdos krašte

Maža Lietuvos valstybė visą laiką gyveno didžiųjų kaimynų — Vokietijos ir Sovietų Sąjungos — veikiama. Sovietų Sąjungos kurstomoji įtaka jausta iš jos agentūros — komunistų partijos — pogrindinės veiklos. Vokietija darė įtakos Lietuvai ekonominiu ir kultūriniu svoriu. Įtaka dar padidėjo, kai nacionalsocialistų partija paėmė jos valdžios vairą (1933.I.). Nacionalsocialistų veržlumas ne tik vidaus, bet ir užsienio politikoje pajudino visą Europą. Jos poveikyje visur ėmė stiprėti dešiniosios radikalios, profašistinės srovės ir drauge griežtos antikomunistinės, antiliberalinės linkmės.

Ši tarptautinė politinė atmosfera gyvino ir tautinės radikalios srovės veiklą. Ji, tiesa, liko gyva, kad ir kiek prislopinta, po A. Voldemaro pašalinimo ir vis pasireikšdavo viena ar kita proga. Ją dar kurstė labai veiksminga nacionalsocialistinės Vokietijos vidaus ir užsienio politika. Tuo pačiu metu nacionalsocialistinė Vokietija sunkino Lietuvai tvarkytis Klaipėdos krašte.

Klaipėdos krašte, jau nuo 1928 m. veikusi nacionalsocialistų partija 1933 m. pradžioje pasivadino krikščionių socialistų darbo bendruomene (Christlich-Socialistische Arbeits-gemeinschaft). Po seimelio rinkimų 1933.V.22 ji išėjo gausiausia partija krašte ir įsiregistravo pirmąja partija krašte su nacionalsocialistiniu statutu. Jai vadovavo pastorius Sasas ir vyriausias prokuroras baronas Ropas. Šie du vadai, matyt, pasirodė vyriausiai Vokiečių partijos vadovybei netinkami, todėl jos vadas R. Hesas paskyrė jų partijai (CSA) vadovu veterinarijos gydytoją dr. K. Neumaną. Kai Sasas atsisakė perduoti jam vadovybę, jis įsteigė savo partiją, socialistinę liaudies bendruomenę (Socialistische Volksgemeinschaft). Ši Vokietijos remiama partija ilgainiui nuslopino Saso vadovaujamąją ir sujungė visus krašto nacionalsocialistus.

Nacionalsocialistų veiklai Klaipėdos krašte prislopinti 1933.VI. išleistas specialus įstatymas, kuriuo svetimšaliams leista apsigyventi Lietuvoje, tik gavus leidimą iš centro valdžios organų.*21)* Tad ir Klaipėdos krašte apsigyventi ir įsidarbinti tegalėjo tik su centro valdžios leidimu. Kadangi įstatymas trukdė vokiečiams iš Reicho lįsti į Klaipėdos kraštą, dėl to Vokietija ir priekaištavo Lietuvai, jį išleidus.*22)* Kitu vyriausybės išleistu įstatymu Klaipėdos teismai turėjo priklausyti nuo vyriausio tribunolo.

Dėl pasipriešinimo nacionalsocialistų sąjūdžiui Klaipėdoje Vokietija labai suvaržė Lietuvos prekių importą ir praktiškai beveik nutraukė 1928 m. prekybos sutartį. Atnaujintos derybos dėl prekių pasikeitimo ir ypač dėl tranzito tarifų 1933 m. nedavė jokių rezultatų. Vokietija jungė derybas su Klaipėdos reikalų sutvarkymu.

Mažą diplomatinę paramą Lietuva gavo, pasirašydama Sovietų Sąjungos pasiūlymą agresijos ir užpuoliko aptarimo konvenciją 1933.VII.5.*23)* Ji kiek sustiprino Lietuvos saugumą Vokietijos grėsmės akivaizdoje. Tiesa, ta konvencija nebuvo

kokia išimtinė paslauga Lietuvai. Panašias konvencijas Sovietai pasirašė su eile tiesioginių kaimynų, tarp jų ir su abiem Pabaltijo valstybėmis bei Lenkija.*24)*

Su vis didėjančia Vokietijos agresijos politika stiprėjo ir nacionalsocialistų veikla Klaipėdoje. Dvi minėtos nacionalsocialistų partijos ir kitos (net ir sporto) organizacijos darėsi panašių Vokietijos organizacijų padaliniais. Kai kurioms net vadovavo Vokietijos piliečiai. Įvairios provokiškos draugijos veikė pagal iš Vokietijos gaunamas instrukcijas ir buvo pinigais remiamos. Klaipėdos krašto vokiškos organizacijos priklausė Rytų Vokiečių sąjungos Rytprūsių apygardai. Nuo 1933 m. jai vadovavo jaunuolis Oberlaenderis, paskirtas Karaliaučiaus universiteto profesoriumi. 1934 m. pradžioje jis lankėsi Klaipėdoje, žinoma, ne ko kito, kaip hitlerininkų instruktuoti.*25)*

Provokiškos Klaipėdos organizacijos pradėjo aiškiai veikti pagal Reicho vairuojamą agresyvią rytų politiką. Lietuvos vyriausybė ryžosi reaguoti. 1933.XI. ji paskyrė veiklų ir drąsų gubernatorių J. Navaką. Jis potvarkiais ir administracinėmis priemonėmis stengėsi kelti centrinės valdžios autoritetą krašte. Pirmiausia pareikalavo, kad sporto organizacijos išstotų iš tolygių Vokietijos organizacijų ir pašalintų iš valdybų svetimšalius. Vyriausio tribunolo prokuroras įsakė autonominėms įstaigoms kreiptis į bendrus respublikos organus tik lietuvių kalba.*26)* 1933.XII.12 potvarkiu gubernatorius pareikalavo, kad direktorija atimtų 101 mokytojui ir valdininkui, Vokietijos piliečiams, darbo leidimus.

Dėl Lietuvos savigynos veiksmų Klaipėdos krašte Vokietijos spauda ir jos vadai savo kalbose ėmė šaukti apie vokiečių persekiojimą. Negana to, hitlerinė vyriausybė keršto sumetimais griebėsi ekonominių priespaudos priemonių. Ji iki 70% sumažino įvežamo sviesto kontingentą, vienašališku sprendimu smarkiai suvaržė prekybą mažame pasienio susisiekime. Imtas net trukdyti Lietuvos prekių tranzitas per Vokietiją. Nuo 1934.II. Vokietija palaipsniui nutraukė mėsos, kiaušinių, sviesto ir kitų Lietuvos produktų įvežimą.

Lietuva ryžosi atsilaikyti prieš vokiečių represijas ir nepabūgo grasinimų. Užbėgant už akių nacių rengtam Klaipėdos krašte sukilimui, išleistas 1934.II.8 „Tautai ir valstybei saugoti įstaty-

mas“. Šiuo įstatymu vadovaujantis, saugumo policija suėmė abiejų nacionalsocialistų partijų vadus Neumaną ir Sasą ir šiaip nemažai politinių veikėjų. Tuo pačiu metu gubernatorius sustabdė ir abiejų partijų veiklą.

Prasidėjo suimtųjų ir už užstatą paleistų tardymas. Tardymo metu nužudytas policijos vachmistras G. Jasutis, senas nacionalsocialistinių organizacijų veikėjas, per parengiamąjį tardymą per daug pasakęs apie tų organizacijų turėtus ryšius su Vokietija ir jos konsulu. Jasučio žudikai buvo 4 jo partijos nariai, pasamdyti Tilžės nacionalsocialistų vadovo. Mūsų saugumas žudikus tuojau išaiškino ir suėmė.

Ilgai užtrukęs tardymas ir bylos rengimas baigtas 1934.VIII. ir pradėtas teismo procesas. Jis tęsėsi iki 1935 m. III, kuomet paskelbtas kariuomenės teismo nuosprendis. Tik 4 Jasučio žudikams skirta mirties bausmė. Kiti gavo įvairaus ilgumo kalėjimo bausmes. Paisant santykių su Vokietija, ir mirti nuteistiesiems bausmė prezidento aktu pakeista kalėjimu iki gyvos galvos, nes pasmerktieji patys nedavė malonės prašymų. Lietuva pirmoji pasaulyje išdrįso pasipriešinti nacių kėslams ir kaltininkus nubausti.

Po nuosprendžio Lietuvai vėl teko patirti didelius Vokietijos išpuolius, pasireiškusius demonstracijomis įvairiuose miestuose. Plūstama Lietuva nesulaukė paramos iš didžiųjų valstybių. Priešingai, trys Klaipėdos konvencijos ir statuto signatarės (Anglija, Italija ir Prancūzija) net vertė Lietuvą nusileisti vokiečiams. Jiems spaudžiant, leisti ir seimelio rinkimai (1935.IX) senąja tvarka. Rinkimai, vykę naciams sauvaliaujant ir grasinant gyventojams, vėl davė vokiškoms partijoms didelę daugumą (apie 80%). Jų daugumos direktorija pradėjo valdyti. Lietuvos suverenumas, hitlerininkams apylaisviai siautėjant, buvo nuolatos pažeidinėjimas.*32)*

Tąsynės Klaipėdos krašte ir įtampa su Vokietija slegiančiai atsiliepė Lietuvai. Taip pat posūkis ne vienoje Vakarų valstybėje, kur ėmė darytis lyg du frontai: profašistinis ir liaudinis, atsiliepė Lietuvos visuomenėje. Pogrindyje veikusi komunistų partija, kominterno diriguojama, bandė kurti liaudies frontą. Iš kitos pusės, tautiškuose sluoksniuose pagyvėjo radikali linkmė. Vokiško nacionalsocializmo veržlumas švietė pavyzdžiu tos linkmės politikams.

b. Vadinamasis A. Voldemaro pučas

Radikali tautinė srovė, reikalavusi daugiau akcijos negu atsargi J. Tūbelio vyriausybė vykdė, sau idealiu vadu laikė prof. A. Voldemarą. Išstumtas iš valdžios, jis pradžioje bandė grįžti į universitetą dėstytoju. Universiteto vadovybė negalėjo jo įsileisti be vyriausybės sutikimo. Vyriausybei jis atrodė nepageidaujamas universiteto profesorius dėl galimos blogos, prieš vyriausybę nuteikiančios įtakos studentams. Tačiau valdžia atsižvelgė į jį, dabar atsidūrusį sunkioje padėtyje, be pajamų ir darbo. Jam paskirta pašalpa pragyvenimui ir moksliniam darbui dirbti.*27)* Jis galėjo baigti ir išspausdinti nuo seniau rašytą prancūzišką veikalą: „Lithuanie et ses problèmes: Lithuanie et Allemagne" (išl. Prancūzijoje 1933 m.). Didelės apimties veikalas (338 p.) nėra griežtai mokslinis-istorinis. Jis yra daugiau apypalaidžių politinių istorinių apybraižų rinkinys.

Apgyvendintas Plateliuose, vėliau pastoviai įsikūręs Zarasuose, Voldemaras palaikė ryšius su tautiškais vyriausybės opozicionieriais. Kartais išleisdavo kokį spaudinį, kuris, paprastai, tapdavo cenzūros auka. Žymiausieji jo šalininkai buvo jaunieji karininkai, susispietę į slaptą karininkų organizaciją (SKS) ir 1934.V. iš buvusio Geležinio vilko narių įsisteigusi nacionalsocialistų partija. Šie profašistiniai, daugiau kariški junginiai simpatizavo vokiškam nacionalsocializmui. Jų nariams atrodė, kad Voldemaras, būdamas ministru pirmininku, galėtų pagerinti santykius ir su Vokietija, kas būtų Lietuvai naudinga.

Seniau brendęs skilimas tarp tautininkų į „voldemarininkus" ir „smetonininkus" padėjo Voldemaro šalininkams ruoštis pučui. Apie jų pučą iš anksto kalbėta tylomis ir jo rengimas ryšium su klaipėdiečių byla bei Vokietijos grūmojimais buvo jaučiamas. Tad voldemarininkų pasiryžtas pučas 1934.VII.7 rytą nebuvo didelė staigmena, ir valdžios tvarkos pajėgos nebuvo netikėtai užkluptos.

Saugumas ir policija budėjo, sekė įtariamus karius, numatydami galimą sukilimą. Vos tik pradėjus sukilėliams judėti, vidaus reikalų ministras St. Rusteika sutelkė dalį Kauno policijos centrinėje policijos nuovadoje (III) ir kitą dalį išstatė prezidentūrai ginti. Su prijungtu prezidentūros sargybos karo policijos būriu (apie 11 žmonių) iš viso prezidentūrą gynė maždaug 152 vyrų

policijos rezervas, kai kariuomenės daliniai (lakūnai, husarai ir pėstininkai) bandė ją supti. Kariai, neparengti gatvės kovai, turėjo sustoti prieš pasiruošusią policiją, nepasiekę prezidentūros.

Policijos apsaugos priedangoje prezidentas galėjo autoritetingai kalbėti su atvykstančia sukilėlių vadovybės delegacija, vadovauta paties gen. štabo viršininko gen. P. Kubiliūno. Delegacija tegalėjo su policijos sargybos viršininko leidimu ir jos lydima įžengti į prezidentūrą. Tokioje padėtyje sukilėliai karininkai negalėjo priversti prezidento priimti jų reikalavimus, pakeisti ministrą pirmininką J. Tūbelį A. Voldemaru ir perorganizuoti ministrų kabinetą, įsileidžiant opozicijos narius. Pradžioje, kol automatinė telefono stotis nebuvo užimta, prezidentas galėjo telefonu susisiekti su ištikimomis kariuomenės dalimis. Vėliau sukilėliai stotį užėmė. Prezidentas perdavė karo mokyklos viršininkui tokį įsakymą: „Prezidentūra laikosi. Prašau suorganizuoti gynėjus ir atsiųsti prezidentūros ginti".*28)*

Sukilėliams nepavyko apsupti prezidentūros. Gen. štabo, Saugumo departamento, pagrindinės (III) policijos nuovados, telegrafo centrinės ir kitų vietų užėmimas ar bandymas užimti nuėjo perniek. Sukilėliai nieko nelaimėjo iki ryto. Jų vadai turėjo paklusti prezidentui ir nuvesti kareivius atgal į kareivines. Iš Zarasų atskraidintas A. Voldemaras galėjo tik konstatuoti sukilimo nepasisekimą. Telefonu pakviestas, jis turėjo vykti į generalinį štabą ir buvo areštuotas. Nevykusiai rengtas sukilimas pasibaigė fiasco.

Tuojau nauju Gen. štabo viršininku paskirtas gen. Jackus kirto smūgį sukilėlių vadams. Pirmiausia atstatydintas ir suimtas gen. P. Kubiliūnas. Sekė pagrindinis kariuomenės valymas, suimant daug vadovaujančių ir šiaip eilinių karininkų. Iš suimtų į teismą patraukti tik vyriausieji vadai. Skaudžiai nubausti gen. P. Kubiliūnas ir plk. J. Narakas — mirties bausme. Prof. A. Voldemaras gavo 12 metų kalėjimo. Kiti nubausti mažesnėmis bausmėmis. Daugumas karininkų, palaikytų kurį laiką kalėjime, susilaukė disciplinarinės bausmės: degraduoti į eilinius ir paleisti iš kariuomenės.

c. Suvalkijos-Dzūkijos ūkininkų streikas

Iš bendros krašto padėties, susidariusios besikeičiančios tarptautinės politikos įtakoje, kilo vadinamas Suvalkijos ir Dzūkijos ūkininkų streikas. Nors bendra ūkio krizė 1935 m. ėmė slūgti, tačiau Lietuvos žemės ūkyje ji dar buvo jaučiama ir vis turėjo tendencijų blogėti dėl labai įtemptų santykių su Vokietija dėl užbaigtos hitlerininkų bylos.

Vokietija beveik visai nutraukė prekybos santykius, ir Lietuva neteko didžiausios rinkos žemės ūkio gaminiams. Užnemunės valstiečiai tiesiogiai pajuto Vokietijos rinkos netekimą. Jie ten parduodavo daugiausia prekių mažojo susisiekimo ir kitas keliais. Pvz., jautrus smūgis jiems buvo suduotas prieš 1934 m. Kalėdas, kai Vokietija nebepirko jų žąsų, kaip kasmet darydavo. Užnemunės ūkininkai kaip tik augindavo žąsis vokiečių Kalėdų stalui. Mūsų vyriausybė turėjo ateiti į pagalbą, uždėdama pareigą valdininkams pirktis Kalėdoms po tam tikrą žąsų kiekį.

Dėl ūkinių sunkumų stiprėjo opozicija krašte. Ji ėjo iš dešiniųjų ir kairiųjų-komunistų. Šieji maždaug nuo 1934 m. dėjo pastangų sudaryti vadinamam liaudies frontui. Jiems rūpėjo įtraukti visas režimui priešingas kairiąsias partijas bei jų narius.*29)* Nors komunistams ir nepavyko sudaryti formalaus liaudies fronto, jie vis tiek galėjo paveikti visuomenę. Jų naudai derėjo Vokietijos išpuoliai prieš Lietuvą ir iš to kilęs dėmesys Sovietų Sąjungai, pripažintai ideologiniu ir politiniu Vokietijos priešu. Mūsuose augo net simpatijos rytiniam kaimynui ir iš to komunistų įtaka kaimiečiams. Ji buvo stipresnė Užnemunėje, nes čia tiesiog jaustas Vokietijos spaudimas ir iš to kylantys sunkumai. Buvo keista, kad komunistų kėslai susiderino su dešiniosios opozicijos, kilusios net iš tautininkų kuriamos Ūkininkų Vienybės. Iš bendros neapykantos esamam režimui veikė abi, kad ir priešingos, srovės vienoje plotmėje. Iš nusivylimo kaimiečiai pakluso komunistų ir kitų propagandai *30)* ir miesto darbininkų pavyzdžiu nutarė streikuoti.

Kadangi streikas turėjo būti nukreiptas prieš vyriausybę, jis ir taikytas prieš jos buveinę — Kauną. Jis pradėtas artimiausioje nuo jo užnemunės apylinkėje — apie Veiverius. 1935.VIII.4 to valsčiaus Gustaičių kaime, pas stambų ūkininką J. Gustaitį,

susirinko Alytaus, Marijampolės, Šakių, Vilkaviškio apskričių valstiečių atstovai pasitarti. Pasitarime aptartas streiko planas ir propaganda, leidžiant tam tikrą atsišaukimą. Panašūs susirinkimai įvyko Jiezne ir Prienuose. Prienų susirinkime nustatyta streiko data tarp rugpjūčio 20 ir rugsėjo 20, ir ji turėjo būti išpropaguota tam tikru atsišaukimu į valstiečius.*31)*

Prienų valsčiaus Šaltupės ir Valengiškių kaime rotatoriumi išspausdinta keli tūkstančiai atsišaukimo lapelių ir paskleista apylinkėje.

Atsišaukimas — tuščiavidurė politinė invektyva, nukreipta pirmiausia prieš ūkininkų labui skirtas organizacijas (Maistą, Lietūkį, Pienocentrą) ir jų vadovybes. Kimbama prie „viršūnių nežmoniškų algų". Ta pati priekabė lipdoma ir aukštiems valdininkams. Primenamas kainų skirtumas tarp ūkio ir fabriko prekių, varžytinės, skolos, koneveikiama policija. Pagaliau daroma išvada: „Ūkininkas, darbininkas negalėdamas pakelti nepakeliamos naštos, atsisako remti vyriausybę ekonominiai ir politiniai. Nemoka mokesčių nei skolų, išskyrus asmenines skolas; neperka parduodamų iš varžytinių ūkių ir neleidžia nesusipratėliams pirkti, kol bus sutvarkyti politiniai bei ekonominiai santykiai vyriausybės su piliečiais. Tad „vardan šventos žmoniškos tiesos" skelbiamas streikas".

Atsišaukimas išleistas nebuvėlio „Lietuvos ūkininkų ir darbininkų, ir visuomenės vykdomojo komiteto" vardu. Atsišaukimo data ir vieta: „1935 liepos 20 d., Perloja", prasimanyta policijai suklaidinti.

Netenka abejoti, kad prie atsišaukimo bus prikišę nagus ir komunistų partijos agentai. Jie buvo užsimaskavę streiko kurstytojai. Tai rodo ir Lietuvos komunistų partijos atsišaukimas 1935.VIII.22, *33)* kuris skyrėsi nuo ano atsišaukimo tik smarkesniu plūdimo leksikonu. Komunistai kreipėsi ne tik į valstiečius ir darbininkus, bet ir į tarnautojus, smulkius krautuvininkus, amatininkus ir net į „draugus kareivius". Tai darė dėl jiems rūpimo liaudies fronto, į kurį kvietė valstiečius-liaudininkus, socialdemokratus ir žydus sionistus socialistus. Liaudies fronto užmojais jie sugebėjo sujudinti Užnemunės valstiečius.

Streikininkai nuo rugpjūčio 20 d. užstojo vienoje kitoje vietoje kelius ir neleido ūkininkams vežti savo produktų parduoti

į Kauną bei kitus mažesnius miestus. Prieš neklausančius ėmė vartoti smurtą. Kai policija pradėjo tramdyti streikininkus ir jų statomas sargybas ant kelių, ji vietomis turėjo rimtai pasipriešinti suagituotiems valstiečiams ir net su jais susiremti. Didžiausias susirėmimas įvyko Prienuose, kur turgaus dieną streikininkai (rugpjūčio 26) surengė mitingą su kalbėtoju komunistu.*34)* Atvykusiems iš Kauno ir Marijampolės, pareigūnams pavyko nuraminti minią. Panašūs streikininkų susidūrimai vyko dar kai kuriose Prienų apylinkėse ir kiek tolimesnėse vietose, pvz., Veiveriuose, Butrimonyse, Dauguose, Balbieriškyje, Gražiškiuose. Susirėmimas Veiveriuose VIII.27 baigėsi tragiškai: du valstiečiai buvo nukauti ir 6 sužeisti. Paskutinė vieta, kur policininkai skleidė streikininkus, buvo Plokščiai. Pažymėtina, kad čia prieš policiją sukilę, streikininkai 1935.XII.12 dainavo revoliucinę dainą, kurios marseljetiška melodija priminė 1919 m. bolševikų okupuotoje Lietuvoje girdėtąsias.*35)*

Streikininkų susirėmimai su policija, kur iš abiejų pusių vartoti ginklai, turėjo ir žmonių aukų. Be dviejų kritusių ūkininkų Veiveriuose dar buvo viena sukilimo auka kitur. Nemaža sužeista valstiečių ir policininkų. Apdaužytos policijos mašinos, padarant daugiau kaip 20.000 litų nuostolių.

Nuo 1936 m. pradžios streikuojančiųjų susidūrimų su policija nebeįvyko. Tačiau streikas dar vis nepasibaigė. Užnemunėje ir kitose vietose plito slapti atsišaukimai prieš valdžią. Nenurimę riaušininkai griebėsi individualaus teroro prieš ūkininkus, vežusius produktus į miestų prekyvietes ar supirkimo punktus. Šių ūkininkų trobesiai padeginėti, šaudyti arkliai, važiuojantys pakelėse apšaudyti, o jų turtas visokiais būdais naikinamas. Riaušininkai tuo metu sudegino ir buvusio Valstybės Tarybos nario St. Šilingo trobesius.

Ypatingas riaušininkų taikinys buvo pieninės. Jie versdavo vedėjus jas uždarinėti. Kur jų neklausydavo, patys pasistengdavo sugadinti ir tuo būdu veikimą sustabdyti. Riaušininkams kliuvo ir telefono, telegrafo stulpai. Jie ėmė juos pjaustyti ir traukyti laidus. Riaušininkų teroras palietė ir vietos pareigūnus: viršaičius, seniūnus, apšaudant jų namus.*36)*

Sustiprinus policiją riaušių paliestose vietose ir izoliavus kurstytojus, tvarka ir rimtis ėmė pamažu grįžti. Keli šimtai

riaušininkų nubausti administraciniu būdu ir pora šimtų atiduota teismui. Teismai vyko keliomis sesijomis. Nuteistieji gavo įvairaus ilgio kalėjimo bausmes. Tik keturiems, kurių trys buvo stamboki ūkininkai, pritaikyta mirties bausmė sušaudant.

Vėliau, padėčiai aprimus, daugelis nuteistųjų buvo amnestuoti.

Valstiečių streikas paveikė vyriausybę. Pirmiausia ji pati persitvarkė: pasikeitė vidaus ir žemės ūkio ministrai. Ūkininkams pasigerinti, *37)* nustatytos tvirtos javų kainos, jas žymiai pakeliant. Labai opus ūkininkams skolų mokėjimas taip pat buvo pertvarkytas. Atsilikusias palūkanas žemės bankas išdėstė 6 metams. Tuo metu už pagrindinę skolą leido mokėti vien palūkanas. Didelis palengvinimas valstiečiams buvo įstatymas, leidęs mokėti skolas paskolos lakštais. Panaikintas mokestis už skirstymą į vienkiemius, už servitutų likvidavimą, už žemės nuosavybės dokumentų išdavimą. 10% sumažinti žemės mokesčiai, ūkininkai atleisti nuo žemės mokesčių trejus metus po išskirstymo į vienkiemius. Padidintas žemės ūkio produktų, ypač bekono, supirkimo kontingentas. Panaikintas 2.5 lt. išskaitymas nuo parduodamo bekono Maisto akcijoms įsigyti per spalio, lapkričio, gruodžio ir sausio mėnesius. Panaikinta 5 lt. pabauda už laiku nepristatytą bekoną. Taip pat panaikinti išskaitymai už parduotą sviesto kilogramą po 5-10 ct.

Sumažintos ir kai kurių, ūkininkų perkamų, prekių kainos — odos, žibalo, benzino, plytų, trąšų.

Padarytos vyriausybės nuolaidos, be adejo, pagerino ūkininkų būvį. Jis lengvėjo pamažu ir pasaulinei krizei nuslenkant.*38)* Palengvėjimas Lietuvai būtų buvęs dar didesnis, jei ji būtų turėjusi draugiškesnius santykius su Vokietija.

5. Permainos valstybės santvarkoje

Po Užnemunės riaušių ir ne be jų poveikio jau antrą kartą imtasi kai kurių reformų autoritetiniame režime. Pirmiausia eita prie seimo rinkimų pagal 1928 m. konstituciją.

J. Tūbelis, po ministrų kabineto perorganizavimo ir dar valstiečių streikui visai nepasibaigus, pareiškė Eltos korespondentui: „Šiam kabinetui teks ypatingai padirbėti, kad būtų galutinai

sutvarkyti ir įgyvendinti šalies įstatymai ir parengtas įstatymas tautos atstovybei rinkti".*39)* Panašus pažadas kartotas jau nuo 1928 m. konstitucijos išleidimo. Tačiau nesiryžta rinkti seimą pagal seną partinę sistemą, o su naujais planais vis delsta gal ir dėl ūkio krizės. Krizei švelnėjant ir dar kai kurioms Vakarų valstybėms pasukus nuo buvusio parlamentarizmo, susidarė palankesnės sąlygos svarstyti seimo rinkimus nepartiniais pagrindais. Geras Lietuvai pavyzdys buvo abu Pabaltijo kaimynai. Estijoje nuo 1934.I įsigalėjo referendumo keliu priimta konstitucija, smarkiai apribojusi parlamentą ir suteikusi prezidentui (jo institucija to paties referendumo įsteigta) plačias teises. Jam iš dalies leista skelbti įstatymus dekretais.*40)* Tais pačiais metais gegužės mėn. įvyko perversmas ir Latvijoje, palaidojęs parlamentarizmą. Seimas buvo paleistas. Įsigalėjo autoritetinis ministro pirmininko K. Ulmanio režimas.*41)*

Politinis posūkis Vakaruose, ypač Pabaltijyje, atsiliepė ir Lietuvos visuomenėje. Net krikščionių demokratų partijoje iškilo jaunųjų srovė, bandžiusi nusisukti nuo seno parlamentarizmo ir pynusi „organiškos" valstybės santvarkos planus. Ryšium su numatytais seimo rinkimais 1936.II.23 išspausdinta deklaracija *Naujosios Romuvos* žurnale, pavadinta „Į organiškos valstybės kūrybą". Po ja pasirašė 16 žymių to žurnalo bendradarbių ateitininkų, jų tarpe ir prof. K. Pakštas.

Deklaracija atsargiai kritikavo parlamentarinę partinę valstybę, teisino autoritetizmą ir tvirtino, kad per jį „gali eiti kelias į organišką valstybę".*42)*

Šiomis aplinkybėmis Valstybės Taryba parengė seimo rinkimų įstatymą (1936.V.9). Dar prieš jį paskelbiant, vidaus reikalų ministras dekreto keliu uždarė politines partijas, net ir ūkininkų vienybę, kurią patys tautininkai po perversmo pradėjo kurti. Iš politinių organizacijų palikta vien tautininkų sąjunga. Partijos uždarytos, be abejo, ruošiant kelią naujoviškiems seimo rinkimams, iš kurių jos turėjo būti išskirtos.

Rinkimų reikalui ministro pirmininko įsaku visa Lietuvos teritorija suskirstyta 8 rinkimų apygardomis ir kiekvienai nustatyta rinktinų kandidatų kiekis, proporcingas gyventojų skaičiui (vienas atstovas 50.000 gyventojų). Kiekviena apskritis ir apskrities miesto teises turinti taryba, Klaipėdos miesto taryba ir

jos krašto apskrities seimeliai, turėjo surašyti tiek kandidatų, įstatymo vadinamų „tautos atstovais", kiek jų apygardai skirta. Sąrašai turėjo eiti į vyriausią rinkimų komisiją. Komisija iš jų sudarė apygardų sąrašus ir juos kiekvienai persiuntė, kad jos pateiktų piliečiams balsuoti.*43)*

Po įstatymo paskelbimo gegužės mėn. 18-19 d. įvyko rinkimai „visuotiniu, lygiu, slaptu ir tiesioginiu balsavimu proporcine sistema", kaip 1928 m. konstitucijoje numatyta. Šie labai savaimingi seimo rinkimai buvo paskutiniai nepriklausomoje Lietuvoje ir labai ramiai praėjo. Nesigirdėjo susirinkimų, mitingų, kalbų, agitacijos. Dalis visuomenės net apie juos nežinojo ir nepasistengė žinoti. Tad ir dalyvavimas juose buvo mažesnis nei ankstesniuose rinkimuose. Galbūt ir neperdėtais Eltos duomenimis, rinkimuose dalyvavo 68,3% visų rinkėjų.

Kaip visur autoritetiniuose (ir diktatūriniuose) režimuose vyksta, šiuos rinkimus dirigavo administraciniai organai. Jie pakreipė rinkimus taip, kad išrinktų vien esamai santvarkai ištikimus atstovus. Tarp 49 seimo narių daugiau kaip pusė buvo įvairaus laipsnio valdžios pareigūnai. Seimo pirmininku išrinktas valstybės kontrolierius inž. K. Šakenis.

Tautos atstovai susirinko rugsėjo 1 d. pirmam posėdžiui, atidarytam prezidento A. Smetonos kalba. Rugsėjo 21 d. respublikos prezidentas paskelbė seimo statutą. Jame nustatytos seimo sesijos, jų kadencijos, seimo darbų tvarka plenumo posėdžiuose ir jo komisijose ir aplamai nusakyta seimo kompetencija.

Su šio seimo išrinkimu autoritetinis režimas gavo galutinį apipavidalinimą. Jei seimas būtų turėjęs tiek galios, kiek buvę, jis būtų galėjęs įgyvendinti tautininkų sąjungos programą, nes jos nariai sudarė absoliučią daugumą. Tačiau ne seimas turėjo tą paskirtį, o vykdomoji valdžia su prezidentu priešakyje. Seimas buvo daugiau jos instrumentalinė institucija, skirta lyg ir tautos vardu tvirtinti vyriausybės darbus.

Kaip iš vienos pusės autoritetinį režimą rėmė įsivyraujanti antiliberalinė srovė, taip iš kitos — jį rausė radikali kairioji — komunizmas. Komunistai išnaudojo dėl ūkio krizės pasunkėjusią darbininkų padėtį ir juos kurstė prieš valdžią. Visur išbandyta jų griaunamoji priemonė — streikai — buvo panaudoti ir Lietuvoje.

Po ne be jų kurstymo sukeltų Užnemunės ūkininkų riaušių streikai vyko Kaune ir kituose miestuose. Pirma streikavo statybininkai (1936.V.6-18). Po jų prasidėjo streikas kai kuriose lentpjūvėse ir, komunistų partijos agitacijos veikiamas, išplito Kauno įmonėse. To streiko metu vienas darbininkas nušovė savo darbdavį ir pats nusišovė. Tragiškas įvykis įkaitusioje streiko atmosferoje palengvino komunistams surengti 1936.VI.17 demonstratyvines laidotuves su ilgomis eitynėmis Kauno gatvėmis. Kapinėse laidotuvių apeigos virto komunistiniu mitingu su kalbomis ir revoliucinėmis dainomis.

Komunistai, kartą pasinaudoję proga miniai prieš valdžią pažadinti, bandė ją laikyti toliau antivalstybinėje nuotaikoje. Laidotuvėse jie paleido visuotinio streiko šūkį. Kai kurių įmonių darbininkai paklausė agitatorių ir jose prasidėjo streikas.*44)* Bet visuotinio streiko nebuvo, nes didesnė įmonių dalis veikė normaliai. Neturėjęs visuotinio darbininkų pritarimo, streikas turėjo būti nutrauktas.

Nors ir trumpalaikės buvo komunistų vadovautos streikų bangos, tačiau jos yra pakankamas liudijimas jų padidėjusios veiklos. Jų veiklą skatino nuo 1935 m. VII komunistinio internacionalo suvažiavimo paskelbta liaudies fronto kūrimo programa. Lietuviai komunistai, ją vykdydami, traukė kairiąsias socialines sroves ir atskirus asmenis į liaudies frontą. 1936.V.26 jų centras išleido specialų atsišaukimą liaudies frontui kurti.*45)* Ryšium su paskutinio seimo rinkimais ir politinių partijų uždarymu komunistinė liaudies fronto propaganda turėjo kiek pasisekimo. 1936.VIII.18 išleistas bendras komunistų, socialdemokratų, kairiųjų liaudininkų, liaudininkiškos jaunimo sąjungos ir eserų atsišaukimas, nukreiptas prieš seimą ir pasirašytas antifašistinio liaudies fronto vardu.*46)* Bet toliau liaudies frontas nesivystė, nes socialdemokratai ir liaudininkai formaliai prie jo nesidėjo.

Komunistų partijos propagandai derėjo seimo nepopuliarumas bei jo rinkimų būdas, ir dar Lietuvos artėjimas prie hitlerinės Vokietijos.

Vokietija rytų politikos tikslais ėmė gerintis Pabaltijo valstybėms, neišskiriant nė Lietuvos. Priėmusi klaipėdiečių nuteisimo faktą, stengėsi gerinti jų padėtį ir išgauti jiems

amnestiją. Lietuva ūkiniais ir politiniais sumetimais leidosi Vokietijos traukiama ir 1936 m. Berlyne pasirašė prekybinį susitarimą.*47)* Vokietija vėl plačiai atvėrė duris lietuviškoms prekėms, nors ir Lietuva turėjo pirkti vokiečių fabrikatus. Prie prekybos sutarties pridurti nuostatai ir dėl mažojo pasienio susisiekimo, iš kurio naudą turėjo Klaipėdos kraštas. Po ūkinio susitarimo Lietuva atsargiai vedė Vokietijai palankią politiką ir gerokai nuolaidžiavo, vis labiau Klaipėdoje įsigalintiems, hitlerininkams.

Iš dalies provokiškai vyriausybės politikai prieštaravo senųjų uždarytų demokratinių partijų nariai ir šiaip liberali inteligentija. Iš priešingumo Vokietijai augo ypatingas dėmesys ir net simpatijos jos antipodui — Sovietų Sąjungai. Šioje politinėje atmosferoje komunistų partija turėjo sau palankią veikimo dirvą ir ja naudojosi.

1936.X.12 Saugumo departamentas paskelbė biuletenį, kuriame pabrėžė padidėjusį komunistų veikimą ir nurodė priemones su juo kovoti.*48)* Apie tą laiką liaudies fronto klausimas svarstytas net ministrų kabinete. Vidaus reikalų ministras padarė apie jį pranešimą. Nutarta remti organizacijas, kovojančias prieš liaudies frontą, stiprinti propagandą per spaudą ir radiją ir šiaip tramdyti kairiojo nusistatymo žmones, palankius liaudies fronto sąjūdžiui. Griebtasi ir administracinių baudimo priemonių, taikytų liaudies frontui artimiems asmenims.*49)*

Pasmarkėjęs komunistų veikimas viduje ir pilna netikrumo tarptautinė padėtis, dar sujaukta Ispanijoje vykusio pilietinio karo, vertė vyriausybę tvirtintis. Tam reikalui taikyti du svarbūs valstybiniai aktai: naujosios konstitucijos paskelbimas ir prezidento perrinkimas.

1938.V.12 respublikos prezidento paskelbta konstitucija ypatingai pabrėžė valstybės tautiškumą. Lietuva paskelbta *par excellance* tautinė valstybė, kaip jos labai savaiminga, tiesiog romantiška dvasia parašyta preambulė sako: „Lietuvių tauta, senosios Lietuvos didingos praeities gaivinama, yra atstačiusi nepriklausomą suvereninę Lietuvos valstybę ir ginklo kovoje ją apgynusi tam, kad, vykdydama savo amžinąją teisę būti laisvai ir nepriklausomai savo tėvų žemėse, vieninga valia sergėtų, kas jai iš

amžių priklauso, tęstų garbingus Lietuvos žygius ir esamosioms bei būsimųjų kartų pastangomis ugdytų Lietuvos galią.

Lietuvių tautos patyrimu, kurį jai davė senovė ir valstybinė praeitis, jos atgimimas ir kovos dėl nepriklausomybės, prisikėlusios Lietuvos gyvenimas ir Tautinės valstybės kūrimas, nustatoma Lietuvai ši konstitucija".

Tautinės valstybės santvarkoje ypač tvirtinamas valdžios autoritetas. Kartu stengiamasi iškelti ir sustiprinti ne tik valstybės, bet ir kitų bendruomeninių junginių autoritetą. Autoritetą tikimasi paremti tvirtais pagrindais, kai jis siejamas su vienu asmeniu — valstybės prezidentu. Piliečiai įpareigojami būti ištikimi valstybei ir jai padėti.*50)* Prezidentas, būdamas aukščiausio autoriteto asmuo, ne tik atstovauja valstybei, kaip 1922 ir 1928 m. konstitucijoje buvo sakoma, bet ir jai vadovauja, kaip įsakmiai pasakyta: „Jis vadovauja valstybei". Kadangi valstybė palenkta prezidento vadovybei, tai jos valdžia yra vienlypė ir nedaloma. Apie garsią valdžios padalinimo į tris šakas taisyklę, taikytą visokeriopoms liberalinėms konstitucijoms, 1938 m. konstitucijoje nekalbama. Tiesa, sakoma, kad valdžios priešakyje stovi „Respublikos Prezidentas, Seimas, Vyriausybė ir Teismas". Bet jų tarpe prezidentas tiek pirmauja, kad ir paties seimo galią jis aprėžia. „1938 m. konstitucijoje seimas yra nužemintas, o prezidento institucija padaryta labai galinga".*51)*

Visai naujoviškai aptarti visuomeniniai dalykai. Įvestas skyrius „Darbas". Nors jame nekalbama apie teisę į darbą, kaip Sovietų konstitucijoje, tačiau sakoma, jog „Valstybė siekia, kad galintieji dirbti turėtų darbo". Konstitucijos originalumo ženklas yra sujungimas piliečių teisių su pareigomis, nors apie jas teužsimenama vienu sakiniu: „Piliečio pareiga būti ištikimam valstybei".

Skyriuje (IV) apie tikybą beveik kartojama buvusių konstitucijų nuostatai su kai kuriais bažnytinių laisvių apribojimais. Didžiausia, tiesiog revoliucinė naujovė šioje konstitucijoje — tai nepripažinimas dvasininkams teisės daryti gimimo, jungtuvių ir mirimo aktų. Valstybė šią teisę pasilaikė sau. Tačiau tikintiems leista surašyti juos ir pas savus dvasininkus: jie neverčiami kartoti aktų valstybinėse įstaigose. Dėl šių metrikacijos nuostatų ir šiaip buvę ne kokie santykiai tarp Bažnyčios ir valstybės 1938 m.

vasarą dar labiau įsitempė. Dvasininkai kurstė tikinčius prieš bedievišką įstatymą ir parapijose priimamos rezoliucijos plaukė į centro įstaigas, ypač į prezidentūrą. Valdžia iš tikrųjų leidosi bažnytinių agitatorių paveikiama ir kurį laiką paliko seną tvarką.

1938 m. konstitucija yra paskutinis žymus autoritetinės vyriausybės aktas. Jame atsispindi anų prieškarinių laikų dvasia, kur, nukrypus nuo parlamentarizmo, ieškota pagrindų naujoviškai, organiškai, luominei ar kitaip vadinamai valstybei. Trumpas laikas tebuvo tai konstitucijai įgyvendinti — vos vieni metai. Turbūt ne be sąryšio su ta konstitucija 1938.VII įkurta Visuomenės Darbo vadyba.

Artėjo prezidento A. Smetonos kadencijos galas (1938.XII.11) ir todėl lapkričio mėn. įvykdyti ypatingų tautos atstovų rinkimai pagal 1931 m. įstatymą. Susirinkę 120 atstovų išrinko vienintelį pasiūlytą kandidatą — Antaną Smetoną. Prezidentas A. Smetona pradėjo ketvirtą ir paskutinę kadenciją, kurios nebuvo lemta baigti.

6. Du ultimatumai

Nacionalsocialistinės Vokietijos labai veržli vidaus ir užsienio politika purtė Europą. Ji veikė santykius ir visoje vidurio Europoje, atseit, Pabaltijo erdvėje. Lietuva skaudžiai juto jos spaudimą Klaipėdos krašte. Ypač lemtingas Lietuvai buvo Vokietijos kažkokiais sumetimais parodytas draugiškas mostas pilsudskinei Lenkijai. Lenkijos ir Vokietijos sutartis (1934.I.26) užantspaudavo abiejų šių valstybių draugiškumą. Dviejų didžiųjų ir Lietuvai nedraugiškų kaimynų susitarimas nelėmė nieko gero. Šios padėties akivaizdoje Lietuva taisė santykius su Vokietija, stipriai nuolaidžiaudama jai Klaipėdos krašte.

Dėl naujos Vokietijos politikos pakitusi tarptautinė padėtis vertė ir Lietuvą pajudinti įsisenėjusią bylą su Lenkija, ieškant bet kokio susitarimo. Tas pats rūpėjo ir Lenkijai, ketinusiai ruošti dirvą Pabaltijo santarvei ir jai vadovauti. *52)* Užsispyrėliška Lietuvos laikysena Vilniaus klausimu stojo skersai kelio šiai lenkų politikai. Kadangi Lenkijos politika atitiko vakariečių (anglų ir prancūzų) tikslus, o ir abiejų kitų Pabaltijo valstybių, tai lietuvių „užsispyrimas" rodėsi visiems įkyrus. Lietuva dėl savo laikysenos pasijuto tarsi izoliuota. Mūsų

vyriausybei aiškėjo reikalas ieškoti išeities iš tos izoliacijos. Akivaizdus šio vyriausybės susirūpinimo liudijimas yra slaptas užsienio ministro Stasio Lozoraičio memorandumas, įteiktas prezidentui 1935.IV.18.*53)*

Memorandumas suskirstytas į dvi dalis. Pirmoje dalyje įrodinėjama, kad Lietuvos laikysena Vilniaus klausimu per 15 metų rėmėsi Vokietijos-Lenkijos ir Sovietų Rusijos-Lenkijos priešingumais. Dėl priešingumų abu mūsų kaimynai bent kiek diplomatiškai mus rėmė Vilniaus byloje. Byla buvo jiems abiem pageidaujama kliūtis, nes ji kliudė susidaryti rytų-centro Europos blokui nuo Lenkijos iki Suomijos.

Dabar padėtis pasikeitė. Vokietija ir Lenkija sutarė dešimties metų nepuolimo paktą. Sovietų Rusija, jausdama augantį jai pavojų Tolimuose Rytuose, stengiasi gerinti santykius su Lenkija. Šie pasikeitimai, išveda ministras, „yra viena mums nepalankios konjunktūros pusė".

Antroje dalyje ministras ieško išeities iš tos nepalankios padėties. Kadangi memorandumas rašytas aukščiausio kivirčo su vokiečiais metu, tai ministras ypatingai ir pabrėžė Vokietijos pavojų. To pavojaus akivaizdoje keistina laikysena Lenkijos atžvilgiu: reikia užmegzti santykius su ja. Sąlygos tam dabar darosi palankios, nes ir „tenai tebėra interesas pasiekti su mumis modus vivendi". Siūloma tartis dėl normalių santykių, gavus iš Lenkijos „abipusį teritorinį ginčo buvimo pripažinimą". Iš susitarimo su Lenkija išeitų nauda Vilniaus krašto lietuviams, o ypač Vilniaus bylai, nes „mes jai duotume naują aspektą ir impulsą".

Pabaigoje pateikiama 10 punktų, dėl kurių reikėtų tartis su Lenkija, jei ji pirma pripažintų teritorinio ginčo buvimą.

Neoficialūs pasitarimai su Lenkijos vyriausybe, matyti, vyko. Iš Lietuvos pusės pasitarimus vedė min. Lozoraitis per Lenkijos „korespondentą" Kaune Katelbachą ir per Lietuvos dvarininką S. Narutavičių, pakartotinai siųstą į Lenkiją.

Pats min. Lozoraitis kalbėjosi su Lenkijos užsienio reikalų ministru Becku Ženevoje. Pasikalbėjimas liko be rezultatų.*54)* Ruošiant dirvą diplomatiniams santykiams užmegzti, į Lenkiją pasiųstas „Lietuvos Aido" redaktorius V. Gustainis. Pagyvenęs ten ilgesnį laiką, 1937 m. išleido veikalą „Lenkai ir Lenkija".

Iš pasitarimo lenkai, be abejo, suprato, kad Lietuvos vyriausybė pageidauja normalių santykių, tik už tai norėtų bent simboliško abipusio Vilniaus ginčo pripažinimo. Bet lenkams jokio Vilniaus ginčo nebuvo ir jis jiems nekeltinas. Kai pasitarimai slinko be pasekmių, lenkai, suinteresuoti turėti su Lietuva normalius santykius dėl slenkančios vokiečių grėsmės, *55)* sumojo versti lietuvius dviem priemonėmis: persekiojant Vilniaus krašto lietuvius ir provokuojant incidentus prie administracijos linijos.

1936, 1937 ir 1938 m. lenkai griebėsi uždarinėti lietuvių laikraščius, mokyklas, organizacijas.*56)* Vien 1937 metais uždaryta 145 privačios ir 20 valdžios mokyklų. Jų aukomis tapo tokios centrinės lietuvių įstaigos, kaip Vilniaus komitetas, „Ryto" draugija Vilniuje ir Švenčionyse, Šv. Kazimiero draugija ir net dr. Jono Basanavičiaus 1907 m. įkurta Lietuvių Mokslo draugija. Kartu su persekiojimu visokiomis priemonėmis žadinta ir neapykanta lietuviams. Tuo būdu Lenkijos visuomenė ruošta agresijai prieš Lietuvą.

Lenkai tyčia pradėjo varginti lietuvius, gyvenančius abipus administracijos linijos. Trukdė ūkininkams dirbti žemę, tos linijos atskirtą nuo jų sodybų. Delsta duoti leidimus, skirtos nepatogios vietos administracijos linijai pereiti ir kai kam iš viso neduoti leidimai. Kartodavosi šaudymai, gairių perkeldinėjimai į lietuvių pusę. Bet kokie pasipriešinimai iš lietuvių pusės lenkų panaudoti nuteikti savai visuomenei prieš Lietuvą. Net ir ministras Beckas lenkiškai propagandai panaudojo provokacinius lenkų išpuolius pasienyje, kai 1937.X pareiškė Estijos atstovui Ženevoje, kad prie administracijos linijos jau yra buvę 7 incidentai, bet „jei dar vienas atsitiktų, tai Kaune sudrebėtų žemė".*57)*

Becko pareiškimas yra tinkamas įrodymas, kad lenkai provokuojančiais incidentais stengėsi sudaryti *casus belli* santykius tarp Lietuvos ir Lenkijos. Tą jie ir pasiekė 1938.III.11.

Tą dieną, anksti rytą, Alytaus apskrities bare, ties Trasnykų kaimu, lenkų kareiviai prie administracijos linijos paleido kelis šūvius. Mūsų policininkas ėjo pagal liniją ištirti, dėl ko šaudoma. Eidamas pamatė krūmuose judantį kažkokį šešėlį ir paleido į viršų įspėjamą šūvį sustoti. Žmogus už krūmų atsakė šūviu. Tada policininkas paleido porą šūvių. Vienas šūvis pataikė į besislap-

stantį už krūmų. Pasirodė, kad tai buvo lenkų kareivis, perėjęs apie 17 metrų į Lietuvos pusę. Lietuviai policininkai parnešė sužeistąjį į savo sargybos būstynę. Sužeistasis netrukus mirė.

Nuotykis, pasibaigęs kareivio mirtimi, tuojau panaudotas nuo seniau ruoštai akcijai. Tuojau Varšuvoje ir kituose miestuose vyko valdžios suorganizuotos piktos priešlietuviškos demonstracijos. Srautas kaltinimų ir grūmojimų paleista prieš Lietuvą per spaudą ir radiją. Lenkų grasinimų ir jų koncentruojamos kariuomenės prie administracijos linijos akivaizdoje užsienio reikalų ministras J. Urbšys pasiuntė telegramą lenkų ambasadoriui į Paryžių, kur siūlė abiem šalim paskirti po diplomatinį atstovą snatykiams tarp abiejų kraštų sutvarkyti.*58)* Atrodo, kad lenkai bus ignoravę min. J. Urbšio telegramą, kai jie kovo 17 d. vakare per savo pasiuntinį Taline įteikė Lietuvos pasiuntinybei ultimatumą. Svarbiausias ultimatumo reikalavimas: užmegzti diplomatinius santykius iki kovo 31 d. Atsakyti į ultimatumą duotos 48 valandos. Ultimatumas tuojau telefonu perduotas į Kauną.

Dar prieš gaudama ultimatumą, Lietuvos vyriausybė kreipėsi į Vakarų valstybes dėl diplomatinės paramos. Visur gavo patarimą susitarti geruoju. Ypatingą nepalankumą parodė Vokietija, pasiruošusi Lenkijos puolimo atveju užimti Klaipėdos kraštą. Tik Sovietų Sąjunga kiek perspėdinėjo Lenkiją nesikėsinti į Lietuvos nepriklausomybę.*59)* Nors tikros paramos ir iš jos nebuvo ko tikėtis. Ribbentropas turbūt teisingai vetino padėtį, kai jis po ultimatumo įteikimo per pasiuntinį J. Šaulį patarė Lietuvos vyriausybei laikytis „realistinės politikos" ir nelaukti pagalbos iš Rusijos.*60)*

Po šio įvykio Lietuvos vyriausybei neliko kitos išeities, kaip ruoštis priimti ultimatumą. Dar paskutiniu momentu bandyta gauti iš didžiųjų Vakarų valstybių diplomatinę paramą paveikti Lenkijos vyriausybę atsisakyti nuo ultimatyvinio reikalavimo. Kai niekur negauta pritarimo, teko priimti ultimatumą daugiau formaliai vyriausybei, pačiam prezidentui pirmininkaujant, apsvarsčius ir nutarus. Sušauktas seimo posėdis vyriausybės nuosprendį vienbalsiai patvirtino. Visa tai įvyko kovo 19 d.

Ultimatumo priėmimo išvakarėse mūsų sostinėje įvyko lenkų plačiu mastu ruošta paskutinė didelė propagandinė

demonstracija prieš Lietuvą. Ja išskirtine darė paties kariuomenės vado Rydz-Smigly dalyvavimas. Po Urbšio telegramos ir ultimatumo įteikimo demonstracija jau buvo po laiko. Bet sukiršintiems demonstrantams dienos įvykiai nebuvo žinomi, jie šūkavo prieš Lietuvą ir lietuvius. Kariuomenės vadas, be abejo, žinojo paskutinius diplomatinius ėjimus, ir todėl jis neturėjo ką demonstrantams pasakyti. Jis tylomis stebėjo demonstraciją, nė vieno žodžio neprataręs. Demonstrantai jo tylėjimo pasijuto nuvilti.*61)*

Ultimatumo priėmimas visuomenės sutiktas su mišriais jausmais. Po vakarykščios dienos skaudaus slogučio, kokį sudarė pasklidusi žinia apie ultimatumą ir pakibusį karo pavojų, jo priėmimas kiek prablaivino nuotaiką. Bet nusileidimas pikto kaimyno prievartai ir jėgai įspaudė visuomenėje neišdildomą kartėlį. Kai nusileista tam per visą nepriklausomybės laiką piktam priešui, rodos, tikru disonansu skambėjo tą pačią kovo 19 d. tautininkų sąjungos ir kitų organizacijų kreipimasis į vyriausybę, pasižadant „visomis jėgomis ir net gyvybe su vyriausybe bendrai stovėti lietuvių tautos ir valstybės sargyboje"; nekaip atliepė visuomenės nuotaiką ir tą pačią dieną Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos išleistas patriotinis kreipimais „Į lietuvių tautą".

Visuomenės širdgėla pasireiškė beveik tyliomis demonstracijomis Karo muziejaus sodelyje, o studentijos — prie universiteto rūmų kieme. Jautri visuomenės reakcija kilo ir įvairiose krašto vietose, kur netrūko protestų vyriausybės adresu.

Ir vyriausybei, ir tautai teko susitaikyti su permainomis ir vakarykščiam priešui rodyti gerą veidą. Tuojau, kovo 20 d., buvo pertvarkyta vyriausybė. Dėl užsitęsusios ministro pirmininko J. Tūbelio ligos, ministru pirmininku pakviestas kun. V. Mironas. Jis pirmavo anksčiau vestuose neoficialiuose pasikalbėjimuose su lenkais. Todėl jis geriau nei kas kitas tiko tvarkyti su jais santykius.

Pirmas po ultimatumo reikalas buvo susitarimas dėl abiejų kraštų diplomatinių atstovų, tarnybinio pašto, telefono-telegrafo ir geležinkelių susisiekimo. Tai padaryta Lietuvos ir Lenkijos delegacijų derybose Augustave kovo 24-30 d. Ultimatume pažymėtą dieną (kovo 31) į Kauną atvyko Lenkijos atstovas, o į

Kun. V. Mironas, ministeris pirmininkas 1938-39 m.

Varšuvą nuvažiavo Lietuvos. Sekė tolimesni susitarimai dėl plaukiojimo ir miško medžiagos plukdymo Nemunu, dėl tiesioginio viešojo susisiekimo geležinkeliais, telegrafu, telefonu ir kita. Pagal šiuos susitarimus Lenkija įgijo teisę siųsti savo krovinius Nemunu ir geležinkeliais Klaipėdos link, o miško medžiagą apdirbti Klaipėdos lentpjūvėse. Tad Klaipėdos miško pramonininkai gavo tai, ko seniai troško. O lenkai priėjo prie Baltijos jūros ir Klaipėdos uosto, kas jiems nuo seniau rūpėjo.

Su užmegztais diplomatiniais santykiais turėjo keistis ir visuomenės laikysena Lenkijos bei Vilniaus atžvilgiu. Liautasi dainuoti taip pamėgtą „Geležinio vilko maršo“ dainą, lenkams spaudžiant, teko uždaryti Vilniui vaduoti sąjungą su jos organu „Mūsų Vilnius“, ir, lenkų pasiuntiniui reikalaujant, neminėti spalio 9 d. — Vilniaus gedulo dienos. Lenkija su Varšuva lyg priartėjo prie Lietuvos. Prie Lietuvos pasiuntinybės Varšuvoje priskirtas gabus žurnalistas ir rašytojas S. Leskaitis, Eltos ir *Lietuvos Aido* korespondentas, rašė įdomius straipsnius apie Lenkiją ir Varšuvą. Jie žadino net ir palankų dėmesį mūsų pietvakarių kaimynui, vakarykščiam priešui.

Lietuviams, kaip ir lenkams, pakibusi nacionalsocialistinės Vokietijos grėsmė iš dalies stūmė praeitį į užmarštį. Vokiečiai, rodos, tik ir laukė lietuvių sandėrio su lenkais, kad galėtų brukti Lietuvai diktatus Klaipėdos krašto administravimo reikalu. 1938 m. kovo 25 d. Vokietijos užsienio reikalų ministerija įteikė Lietuvos pasiuntiniui 11 punktų „pageidavimą". Visi punktai sukosi apie vieną pagrindinį reikalavimą: leisti hitlerininkams nekliudomai veikti Klaipėdos srityje, nesikišant centriniams organams. Svarbiausias konkretus reikalavimas — panaikinti karo padėtį ir politinę policiją. Reikalavimas buvo įžanga į Klaipėdos okupaciją, numatytą palaipsniui vykdyti. Lietuvos vyriausybė numanė vokiečių kėslus, tačiau jautėsi suvaržyta ir jiems aiškiai priešintis nedrįso. Bandymas gauti paramos iš Klaipėdos konvenciją pasirašiusių valstybių nebuvo sėkmingas. Reikėjo iš principo priimti vokiečių reikalavimus ir tik derėtis ar, geriau pasakius, prašyti kai kurių lengvatų, juos vykdant. Vokiečiams kol kas to ir pakako. Jie dar nebuvo pasiruošę žygiui į Klaipėdą. Pirma jiems rūpėjo apsidirbti su Čekoslovakija, prieš kurią tuo metu varė piktą propagandą. Klaipėdoje šiuo kartu pakako lietuvių nuolaidžiavimo. Jie neturėjo nieko prieš, kad visi „pageidavimai" būtų įvykdyti „per pusmetį". Juos įvykdžius, taip buvo sakyta oficialiame pareiškime, bus galima kalbėti apie nepuolimo sutartį.*63)* Užuomina apie nepuolimo sutartį rodo, kad Vokietija, spausdama Lietuvą dėl Klaipėdos, kartu planavo ją patraukti į savo pusę. To ji ir pasiekė vėliau su Klaipėdos aneksija. Užsienio min. S. Lozoraitis, aplankęs Ribbentropą 1938.VI, jį patikino, kad Lietuva patenkinsianti Reicho pageidavimus.*64)*

Vyriausybei iš prievartos nusileidinėjant vokiečiams, Klaipėdos kraštas slydo iš Lietuvos suvereniteto. Jis ėmė virsti tarsi Vokietijos provincija, kur jos agentai, gausiai remiami, nevaržomi veikė prieš Lietuvą. Iš Reicho ėjusi propaganda ir didėjantis jo spaudimas leido nacionalsocialistams kurstyti minias prieš lietuvius, kaip parodė dvi demonstracijos 1938.VI, kai į uostą atplaukė 2 vokiečių laivai. Lietuvių padėtis Klaipėdoje darėsi prieškarinė.

Vokietija po garsaus Miuncheno sandėrio 1938.IX.29-30 d.

gavo Sudetus, jos spaudimas Klaipėdoje dar padidėjo. Tai buvo ženklas, kad Klaipėdos atplėšimo valanda artėja.

Šiuo kartu Vokietija kibo dėl karo padėties. Jos panaikinimo reikalavo jau minėtuose kovo mėn. punktuose, tik dar neprimygtinai. Be to, Vokietijos pasiuntinys Cechlinas reikalavo visiems buvusiems nuteistiems partiečiams Neumanno ir Saso bylose grąžinti pilietines teises. Vyriausybė turėjo paklusti, juos įteisinti ir dar leisti gauti pensijas, kurios jiems priklausė. 1938.XI.1 buvo panaikinta karo padėtis.*65)* Tuo pačiu metu panaikinta ir spaudos cenzūra. Nepaisant šių nuolaidų, vokiečių išpuoliai prieš Lietuvą vis tęsėsi.

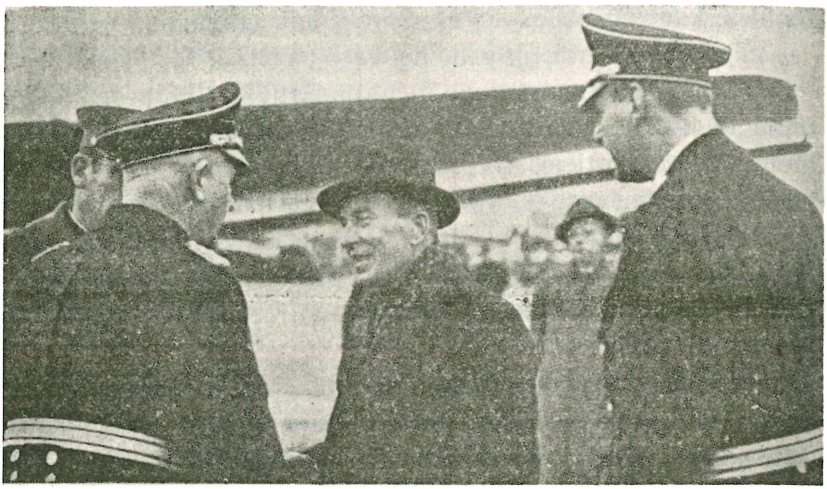
Panaikinus karo padėtį, hitlerininkai gavo didelę veikimo laisvę. Jie organizavo viešas demonstracija su atvirais nacionalsocialistiniais šūkiais. Teroristiniai veiksmai, nukreipti prieš lietuvius, lydėjo demonstracijas. Lietuviai moksleiviai ir studentai buvo užgauliojami; lietuvių gyvenamųjų namų langai daužomi, iš autonominių įstaigų mėtomi valstybiniai ženklai, plėšomi prezidento portretai.

Teroro aplinkybėse vyko paskutiniai seimelio rinkimai 1939.XII.11. Nacionalsocialistiniai junginiai jiems kruopščiai ruošėsi. Turėdami visišką veikimo laisvę, prievarta ir gąsdinimais paveikė balsuotojus savo naudai ir gavo vokiečių sąrašams 25 atstovus. Lietuviai tegavo 4 vietas.

Po rinkimų tuojau sudaryta vokiškos seimelio daugumos direktorija su pirmininku K. Bertulaičiu, Neumanno pavaduotoju. Visa Klaipėdos krašto administracija atsidūrė vokietininkų rankose. Lietuvos saugumo organai mažai ką tereiškė. Reicho agentai stengėsi sudaryti žmonėms nuotaiką, kurią Neumannas galėjo išreikšti žodžiais: „. . .pagal raidę mes esame dar Lietuvos piliečiai, bet vidujinai nebėra jokio ryšio".*66)*

Vyriausybė nedrįso ir šios labai kritiškos padėties akivaizdoje drausti išsišokėlių, aiškiai pažeidžiančių valstybę. Opozicinių partijų veikėjų (neišskiriant nė voldemarininkų) bruzdėjimo dėl jos pasyvumo visiškai nepaisyta.

Priešingai, ji ir šiuo kartu rodė vokiečiams gerą veidą. Ministras pirmininkas kun. V. Mironas pareiškė spaudos atstovams: „Lietuvos vyriausybė, atkreipdama dėmesį į šiandien Klaipėdos krašte vadovaujančių sluoksnių nusistatymą ir į

J. Urbšys — užsienio reikalų ministras, sutinkamas Berlyno aerodrome. 1939.3.22 buvo pasirašyta Klaipėdos atidavimo Vokietijai sutartis.

Vokietijos suinteresavimą tuo klausimu, nemano varžyti autonominių organų reiškiamo noro tvarkytis, vadovaujantis nacionalsocialistinės ideologijos pagrindais".*67)* Taip pat ir seime V. Mironas 1938.XII.1 kalbėjo apie Klaipėdą tik bendrybėmis, nė kiek nepriekaištaudamas vokiečiams dėl jų daromų išsišokimų. Jis net nesidrovėjo sakyti, kad esą „Lietuvos-Vokietijos santykiai normalūs ir geri", ir kad „bet kokie gandai apie Vokietijos pasikėsinimus į Klaipėdos kraštą yra melas ir prasimanymas".*68)*

Neginčijama tiesa, kad Lietuvos vyriausybė su rezignacija žiūrėjo, kaip jos pajūris riedėjo į Reicho glėbį. Bet ji nedrįso erzinti kylančio galingo kaimyno, kuriam net didelės valstybės nusileidinėjo. Tuo tarpu šis kaimynas ruošėsi Klaipėdos susigrąžinimui. Niurnbergo teisme paaiškėjo 1938.X.21 Hitlerio pasirašyta slapta direktyva, kur pasakyta, jog Vokietijos ginkluotos pajėgos bet kuriuo laiku turi būti pasirengusios ne tik „likviduoti likusią Čekoslovakijos dalį, bet ir užimti Klaipėdos rajoną".*69)* Vadinasi, Klaipėdos krašto grobimas sujungtas su Čekoslovakijos užėmimu. Kai ją 1939.III.15 Reichas pasiglemžė, atėjo ir Klaipėdos krašto eilė.

Dėl Klaipėdos krašto Reichas nesirengė kelti jokio konflikto Rytuose.*70)* Jo vyriausybė net surado būdą paversti aneksiją

formaliu Lietuvos vyriausybės sutikimu perduoti jį taikiai susitarus. Smurtą pridengti taikos skraiste ir tuo dumti pasauliui akis panaudotas pats Lietuvos užsienio ministras J. Urbšys, grįžtantis iš Romos, kur dalyvavo popiežiaus Pijaus XII intronizacijos iškilmėse. Dar prieš jam atvykstant į Berlyną, Reicho užsienio ministerija paprašė per pasiuntinį J. Škirpą jį apsilankyti ministerijoje „aptarti kai kurių, su Klaipėdos kraštu susijusių, klausimų". Atvykęs į Berlyną, min. Urbšys tuojau, J. Škirpos lydimas, nuvyko į Reicho ministeriją. Įleistas vienas be palydovo J. Škirpos į Ribbentropo kabinetą, tuojau išgirdo iš jo ultimatyvinį reikalavimą kuo greičiau pasirašyti Klaipėdos grąžinimo sutartį. J. Urbšys net buvo spiriamas sutartį čia pat savo atsakomybe ar susisiekus su Kaunu telefonu pasirašyti. Kai mūsų ministras griežtai atsisakė tai padaryti, jam duotas lėktuvas skubiai skristi į Kauną. Tuo tarpu vokiečių pasiuntinys, Berlyno įsakytas, spaudė vyriausybę kuo greičiau veikti. Nepaisant to, užsienio reikalų ministerija per pasiuntinius susisiekė su Klaipėdos konvenciją pasirašiusiomis valstybėmis. Kai iš jų negauta mažiausios paspirties, reikėjo sutikti su Reicho ultimatumu. Kovo 22 d. ministras skrido į Berlyną tariamos Klaipėdos grąžinimo sutarties pasirašyti. Apie vyriausybės nuosprendį min. pirmininkas V. Mironas referavo seimui, baigęs kalbą su ašaromis akyse. Seimo nariai atsakė desperatišku pritarimu.

Dar tą pačią dieną Berlyne sėsta prie derybų stalo ir intensyviai dirbta iki 11 val. 55 min., iki sutartis pasirašyta. Be jokio formalaus perdavimo ir dar prieš sutarties pasirašymą Klaipėdos kraštas įjungtas į Reichą. Hitleris skubėjo laivu plaukti į Klaipėdą ir formaliai kraštą perimti, ir tik pakeliui pasirašė inkorporacijos aktą. Klaipėdos konvencija ir statutas, dėl kurių tiek daug derėtasi ir ginčytasi, sutrypti, ir mielasis Lietuvos pajūris vėl tapo svetimų valdomas.

Klaipėdos krašte per 16 metų gaivinta lietuvybė, negailestingai naikinta. Mokyklos, kurios dar buvo organizavimo stadijoje, tuojau uždarytos. Lietuviai veikėjai — vieni pasitraukė į Didžiąją Lietuvą, kiti uždaryti kalėjimuose ar išvežti į koncentracijos stovyklas. Viskas taip daryta, kad neliktų jokių lietuvybės pėdsakų ir kraštas taptų vokiškas.

Lietuvių tauta daug skaudžiau išgyveno Klaipėdos netekimą

nei prieš metus lenkų ultimatumą ir jo pasekmes. Šiuo pirmuoju atveju lietuviams kartėlis buvo daugiau dėl įžeistos garbės. Tuo tarpu Klaipėdos netekimo smūgis reiškė moralinę ir materialinę skriaudą. Tas Klaipėdos kraštelis buvo Mažosios Lietuvos dalis ir tarsi jos visos simbolis. Klaipėda mums reiškė Mažvydo, Bretkūno, Donelaičio, Rėzos ir daugelio mūsų literatūros bei kultūros pradininkų tėviškę. Pajūris mums buvo pasidaręs toks mielas, artimas su Kuršių mariomis, Neringos kopomis ir jų elniais. Pagaliau skaudžiai justi dideli ekonominiai-finansiniai nuostoliai.

Lietuva, gavusi Klaipėdą, pirmiausia plėtė ir tobulino jos buvusį mažą žvejų ir medžių plukdymo uostą. Ji įdėjo į jį apie 140 mil. lit. ir pavertė prekybos uostu. Didelės sumos investuotos statyboms, tarp jų ypač Maisto fabrikui ir jo šaldytuvams. Smeltės priemiestyje buvo pastatytos gražios darbininkų butų kolonijos. Iš viso statyboms išleista apie 140 mil. litų.*71)* Klaipėdos krašte telkėsi beveik visa celiuliozės ir medvilnės pramonė, 50% vilnos gamybos — 27% visos Lietuvos pramonės

Vokiečių kariai peržengė Lietuvos sieną.

buvo Klaipėdos krašte.*72)* Reikėjo priimti ir aprūpinti darbu kelis tūkstančius į D. Lietuvą pasitraukusių tarnautojų ir darbininkų. Teko sutalpinti evakuotas mokslo įstaigas, kad jos toliau veiktų.

Vyriausybė apsidirbo su visomis sunkenybėmis, ir normalus gyvenimas nesutriko, tačiau kraštą apgaubusi slegianti nuotaika buvo stipriai pajusta. Uždarytų partijų vadai sukruto veikti ir žadinti nepasitikėjimą autoritetine vyriausybe. Ši turėjo paisyti krašto nuotaikų ir keisti ligšiolinį kursą. Autoritetinio režimo laikas pasibaigė.

NUORODOS

1 Cituota iš A. Merkelio, T.p. 378 p.
2 Lietuvos TRS Istorija, III, 221 p., A. Gaigalaitė.
3 LE III, 347 p.
4 LE II, 347 p.
5 A. Merkelis, T.p. 377 p.
6 LIŠ IV, 386 p.
7 LIŠ IV, 384 p.
8 T.p.
9 Apie visų konfliktų dėl Boettcherio kelionės į Berlyną, žiūr.: R. Valseonokas, T.p. 323 p. ir t.
10 V. Rastenis, D. Zaunius, Dirva, 1965.II.24.
11 LE XXII, B. Masiulis, 41 p., A. Merkelis, T.p. 390 p.
12 Kreipimosi tekstas, žiūr. A. Merkelis, T.p. 391-2p.
13 LIŠ IV, 423 p. ir t.
14 A. Merkelis, T.p. 394 p.
15 A. Merkelis, T.p.
16 Pirmasis Neprikl. Lietuvos Dešimtmetis, 187 p., LIŠ IV, 623 p.
17 A. Merkelis, T.p. 403 p.
18 A. Merkelis, T.p. 402 p.
19 A. Merkelis, T.p. 400 p.
20 A. Merkelis, T.p. 402-3 p.
21 Navickas, T.p. 100 p.
22 Navickas, T.p. 101 p.
23 LIŠ, 468-70 p.
24 Navickas, T.p. 100 p.
25 Navickas, T.p. 108. p.

26 Navickas, T.p.
27 A. Merkelis, T.p. 425 p.
28 Citata iš privataus prezidentūros gynėjo laiško.
29. Lietuvos komunistų partijos Kauno rajono komitetas 1934.IX pakartotinai kreipėsi į socialdemokratus ir sionistus socialistus bendro fronto sudarymo reikalu (LIŠ IV, 547-8 p.). 1935.IV kvietė „smulkia-buržuazines organizacijas bendru frontu atžymėti gegužės pirmąją". LIŠ IV, 568 p.
30 Saugumo departamento direktorius A. Povilaitis 1934.IV.11 siuntė slaptą raštą Marijampolės apygardos viršininkui dėl padidėjusios komunistų partijos įtakos toje apygardoje. LIŠ IV, 588 p.
31 J. Leonavičius ir J. Maksimavičius, Valstiečių Streikas Suvalkijoje ir Dzūkijoje 1935 m., Vilnius, 1958, 52 p.
32 Fotostatinis atsišaukimo tekstas, žiūr. Leonavičius, T.p. 54 p.
33 LIŠ IV, 578 p.
34 Leonavičius, T.p. 68 p.
35 Dainos tekstas, žiūr. Leonavičius, T.p. 96 p.
36 Leonavičius, T.p. 102-3 p.
37 Apie valstiečiams suteiktas lengvatas po streiko, žiūr. T.p. 152 p.
38 Leonavičius, T.p.
39 Cituota iš Leonavičiaus, T.p. 105-9 p.
40 I. Naana, Istoria Estonskoi SSR, Talinn, 1958, 544 p.
41 K.I. Strazdin, Istoriia Latviskoi SSR, III, Riga, 1958, 362 p. ir t.
42 Cituota iš A. Merkelis, T.p. 453 p.
43 J. Bulavas, Rinkimai ir Tautos Atstovavimas Buržuazinėje Lietuvoje, Vilnius, 1956, 126 p.
44 Net ir komunistas korespondentas iš Kauno laikraštyje *Priekalas* rašė: . . .„visuotinio streiko iškilimą negalima laikyti gaivaliniu. Prie jo iškilimo žymioje, svarbioje dalyje prisidėjo komunistų, ypač pastarųjų metų, darbas. . ." LIŠ IV, 629 p.
45 LIŠ IV, 619 p.
46 Lietuvos TSR Istorija, III, 306 p.
47 Navickas, T.p. 172 p.
48 LIŠ IV, 49 p.
49 LIŠ IV, t.p.
50 Plg. K. Račkauskas, T.P. 98 p.
51 K. Račkauskas, T.p. 55 p.
52 Plg. Navickas, T.p. 192-3 p.
53 Ilgas memorandumas ištisai paskelbtas A. Merkelio parašytoje A. Smetonos monografijoje, 485 p. ir t.

54 Navickas, T.p. 191 p.
55 Po lenkų ultimatumo, Lietuvai įteikto kovo 17 d., prancūzų žurnalistas Sauerveinas išgavo iš lenkų pasiuntinio Berlyne J. Lipskio pripažinimą, kad „mūsų (t.y. lenkų) priemonės prieš lietuvius padiktuotos pageidavimo apsidrausti nuo vokiečių šioje srityje". J. Lipski, Diplomat in Berlin, New York, 1968, 355 p.
56 Navickas, T.p. 194 p.
57 Navickas, T.p. 199 p.
58 DGFP D V t., 331 Nr., 456 p.
59 Navickas, T.p. 204 p.
60 DGFP D V t. 328 nr., 433 p.
61 Demonstracija aprašyta A. Merkelio, T.p. 480-1 p.
62 Navickas, T.p. 220 p.
63 Navickas, T.p. 223 p.
64 Navickas, T.p. 225 p.
65 A. Merkelis, T.p. 509 p.
66 Cituota iš Navickas, T.p. 234 p.
67 Cituota iš Navickas, T.p. 241 p.
68 Cituota iš Navickas, T.p. 233 p.
69 Cituota iš Navickas, T.p. 229-30 p.
70 Dar kovo 16 d. vokiečių telegramų agentūra paneigė gandus apie Vokietijos ketinimą užimti Klaipėdą. „Čia apie tokį planą nieko nežinoma", sakoma skelbime. LIŠ IV, 709 p.
71 Navickas, T.p. 247 p.
72 Navickas, T.p.

IV. NEPRIKLAUSOMYBĖS SUTEMOS 1939-1940

1. Vieningo darbo vyriausybės metas

Kalbos apie pavojų nepriklausomybei skleistos dar vokiečiams grasant dėl Klaipėdos. Ypač uolūs pavojaus skleidėjai buvo komunistai. Jie vaizdavo didį susirūpinimą Lietuvos nepriklausomybe. Pagal iš svetur įtaigautą liaudies fronto programą, jie kvietė opozicinių srovių narius, net ir krikščionis demokratus, spiestis į krūvą ir veikti prieš vyriausybę bei radikalius tautininkus-voldemarininkus. Tuo tikslu įdomus atviras komunistų partijos centro komiteto laiškas liaudininkams ir katalikiškai visuomenei, išleistas 1939.II.4. *1)* Komunistai smarkiai pasisako prieš liaudininkų ir krikščionių bandytą susiblokavimą su voldemarininkais ir tiesiog rėžia, kad šiems „rūpi ne Lietuvos nepriklausomybės gynimas, bet naujos vokiečių okupacijos paruošimas. Jie mato Vokietijos remiamų voldemarininkų artėjantį pučą ir dėl to kviečia liaudininkus ir krikščionis į savo draugystę iš vieno kovoti dėl Lietuvos nepriklausomybės ir prieš dabartinę vyriausybę". „Vieni ir kiti esame Smetonos fašistinio režimo priešai, demokratijos šalininkai, Lietuvos nepriklausomybės gynimo šalininkai. Mes pabrėžiame, kad mus neskiria tie bendri reikalai nuo katalikų masių". Komunistai pabrėžtinai pritarė katalikiško laikraščio *Panevėžio Garsas* mintims, kad katalikų ir komunistų bendradarbiavimas galimas.

Turint galvoje 1938-1939 m. gyvenamą laiką, vargiai galima laikyti šį komunistų laišką vien propagandai skirtu tauškalu. Gūdus prieškarinis laikas su netikru rytojumi ir Vokietijos grūmojimai ugdė tarp senų opozicinių partijų sekėjų radikalią nuotaiką, artimą komunizmui. Čia dar, be abejo, galėjo veikti ir Sovietų Sąjungos atsargi politika, rodžiusi Lietuvai palankų veidą. Jos pasiuntinys Pozdniakovas palaikė ryšius su daugiau liberalia inteligentija ir jos svarbesniems nariams ruošdavo

priėmimus pasiuntinybėje. Palyginti lengvai buvo duodami leidimai keliauti į Sovietų Sąjungą. Kai kas grįždavo iš jos, prisirinkę palankių įspūdžių, tapę Sovietų Sąjungos ir jos kultūros gerbėjais (pvz., Liudas Gira, P. Pakarklis). Atvirą kultūrinį posūkį Sovietijos link jau 1936 m. parodė žurnalas *Literatūra*, kurio redaktoriumi rašėsi žinomas rašytojas ir Vytauto Didžiojo universiteto profesorius V. Krėvė-Mickevičius. Jame bendradarbiavo ir kai kurie humanitarinio fakulteto profesoriai. Faktiškai žurnale vyravo jaunieji marksistiniai rašytojai, Sovietų Sąjungos simpatikai. Dėl prosovietinių tendencijų į žurnalą atkreipė dėmesį Valstybės saugumas, *2)* jo trečias numeris buvo konfiskuotas ir jis pats uždarytas. Prof. Krėvė-Mickevičius buvo vicepirmininkas ir Lietuvos draugijos SSSR tautų kultūrai pažinti. Valstybės Saugumas ir ją siūlė uždaryti.*3)* Mūsų inteligentijos posūkį į kairę 1938 m. po lenkų ultimatumo pavaizdavo Lietuvos tarybinis rašytojas A. Venclova, sakydamas: „Tokių įvykių akivaizdoje (turima galvoje lenkų ultimatumo suduotą smūgį) ir mūsų inteligentija vis aštriau analizavo padėtį ir ieškojo sau vietos. Nebeišvengiamas idėjinis susigrupavimas inteligentijos buvo vykęs nebe šiandien. Tačiau geriausi jos atstovai, matydami vis didėjančią fašizmo ir imperializmo grėsmę dabar, ėmė sukti nauju keliu. (1938 m. pradėjo eiti daugiau ar mažiau kritiškas režimo atžvilgiu „Dienovidis“, prie kurio prisidėjo ir dešinieji, išskyrus, žinoma, užkietėjusius fašistus)“.*4)*

Po Klaipėdos atplėšimo dėmesys ir net simpatijos Sovietų Sąjungai dar padidėjo. Tuo pačiu metu smarkiau pajudėjo ir komunistai. Saugumo departamento direktorius Povilaitis rašė, kad Lietuvos komunistų partijos propaganda daro įtakos darbininkams, ypač po Klaipėdos praradimo.*5)* Komunistai net pasišovė įsijungti į tautinių srovių gretas, kai jose kilo sumanymas burtis į vad. patriotinį frontą.

1939.III.23 d. 14 organizacijų, jų tarpe dvi katalikiškos, Katalikų veikimo centras ir Pavasario federacija, išleido atsišaukimą „Lietuvos visuomene!“*6)* Atsišaukime tarp kita ko sakoma: „Užmiršę visokius asmeninius ir srovinius samprotavimus, rimtimi, tvarka ir pasiryžimu parodykime vispusišką valstybės ir tautos reikalų supratimą, susiburkime vienybėn, nes visi jaučiame

ir suprantame pavojaus didumą". Atsišaukimo turinys reiškė ne ką kitą, kaip visuomenės kvietimą dėtis į patriotinį frontą. Apie jį tada imta plačiai kalbėti. Komunistai ir ėmė naudotis tuo naujovišku sąjūdžiu savo propagandai. Jie net „ragino darbo žmones stoti į Šaulių sąjungą ir reikalauti, kad surinktos į ginklų fondą lėšos būtų iš tikrųjų naudojamos gynybiniam pajėgumui stiprinti".*7)* Komunistai gražiai pasinaudojo buvusių senųjų partijų opozicija, dabar dar kilstelėjusia dėl kraštą palietusių sukrėtimų. Nerodydami aiškiai savo partiškumo, jie mokėjo patraukti dirbančias mases patriotinio fronto šūkiu. Patriotiniu frontu pridengtą komunistų veiklą tuojau išaiškino Saugumo departamentas, ir jo direktorius Povilaitis balandžio mėn. rašė vyriausybei: „. . . jeigu nebus imtasi kitokių priemonių ir nebus sustabdytas patriotinio fronto kūrimas tokia tvarka ir tokiais principais, kaip iki šiol daroma, tai galima tikėtis, jog esame liaudies fronto išvakarėse".*8)* Dėl prasikišančios komunistų veiklos tuometiniame seime jau pradėta kalbėti apie prasidedančią „kerenščiną".*9)* Vyriausybė turėjo drausti sąjūdį patriotiniam frontui kurti ir tuo prislopinti komunistų veiklą.

Po Klaipėdos atplėšimo iš naujo pagyvėjo ir kraštutinių tautininkų-voldemarininkų veikimas. Sąjūdis, kaip matėme, buvo gyvas nuo A. Voldemaro pašalininmo, o po 1934 m. pučo dar kiek sustiprėjo. Antivalstybinė hitlerininkų veikla Klaipėdos krašte ir ryšium su tuo paaštrėjusi opozicinė nuotaika voldemarininkus įgalino vadovauti jiems artimesnėms opozicinėms srovėms. Kaip komunistai skverbėsi vadovauti pirma liaudies, paskui patriotiniam frontui, taip voldemarininkai telkė į vienybę dešiniuosius opozicionierius. Ryškiausia jų vienijančios veiklos apraiška buvo sukurta vadinamoji Lietuvių Aktyvistų sąjunga.

Dviejų didžiųjų opozicijos partijų (krikščionių demokratų ir liaudininkų) veiklesni nariai parengė tą sąjungą. Jos užuomazga buvo slapti pasitarimai Kaune 1938 m. vasarą, t.y. po lenkų ultimatumo ir vokiečių grėsmei kylant. Po ilgokai trukusių pasitarimų abi grupės sudarė vad. „ašį". Buvo surašyta ir tam tikra deklaracija, pavadinta „ašies platforma". Jos vadovaujantys autoriai buvo A. Rimka ir dr. P. Dielininkaitis. Rūpėjo, žinoma, išeiti į visuomenę su ta platforma, t.y. ją išspausdinti. Dėl karo padėties ir cenzūros Kaune to nebuvo galima padaryti.

Tad pasinaudota po lapkričio 1 d. panaikinta karo padėtimi Klaipėdos krašte. „Ašies" susirinkimas Kaune įgaliojo dr. P. Karvelį nuvežti į Klaipėdą tą platformą ir susitarti su bendraminčiais, ypač su dr. J. Pajauju, dėl laikraščio išleidimo. Laikraštis, pavadintas „Žygiu" tuojau, gruodžio 17 d., ir pasirodė. Pirmoje vietoje išspausdinta minėtoji „ašies platforma".

Tuo metu Klaipėdoje buvo susispietę ir veiklesni voldemarininkai. Kai kurie jų sėdėję Bajorų kalėjime už politiką ir pasilikę ten kaip tremtiniai. Jie čia galėjo palyginti patogiai veikti. autonominių organų netrukdomi. Jie net paskleidė atsišaukimą „Lietuviai — voldemarininkai!" seimelio rinkimų dieną (XII.11), kur ragino nerinkti lietuviškų sąrašų, tardami juos „klastingus esant".*10)*

Aštri „ašies" žmonių ir voldemarininkų opozicija vyriausybei jungė abi sroves. Jos susijungusios išleido ir bendrą laikraštį, pavadintą „Bendras Žygis", kurio pirmame numeryje išspausdintas vedamasis su būdinga antrašte: „Lietuva bunda". Sekė ir formalus Lietuvių aktyvistų sąjungos įkūrimas. Jos pirmininku išrinktas sąjungos iniciatorius, žinomas voldemarininkas A. Sliesoraitis, už priešvalstybinę veiklą sėdėjęs Bajorų kalėjime. Valdybos nariais išrinkti krikščionių atstovas J. Štaupas ir liaudininkų — dr. J. Pajaujis. Pastarasis, būdamas laikraštininkas, gavo dar ir propagandos pareigas.*11)*

Sąjunga tegalėjo veikti Klaipėdoje tik iki jos atplėšimo. Bet voldemarininkai ir toliau veikė. Praslinkus vos mėnesiui nuo Klaipėdos užėmimo, jie mezgė ryšius su vokiečių vyriausybe ir iš jos geidė paramos savai vyriausybei nuversti. Jų veikla ir ryšiai su Reichu išėjo aikštėn pokariniais laikais, kai sąjungininkai ėmė skelbti Reicho užsienio reikalų dokumentus.*12)* Pirmą kartą trys jų iškilo Niurnbergo teismo procesuose.*13)* Vienas aukšto esesininkų pareigūno (Gruppenfuehrer) Heydricho laiškas „brangiam partijos draugui" Ribbentropui 1939.VI.29 data.*14)*

Iš dokumento matyti, kad voldemarininkai net primygtinai prašė vokiečių padėti jiems pinigais, ginklais ir net automašinomis. Paskutinių dviejų dalykų vokiečiai duoti atsisakė. Bet nedidelė piniginė parama voldemarininkams galėjo būti duota, kaip iš Weizsaekerio atsakymo į Heydricho laišką matyti.*15)* Reicho vyriausybė, sutikdama paremti voldemarininkus, pageida-

Gen. J. Černius, ministeris pirmininkas 1939 m.

Koalicinė vyriausybė — XX min. kabinetas 1939.3.28. Sėdi iš k.: L. Bistras — švietimo ministras, J. Černius — ministras pirmininkas, A. Smetona — respublikos prezidentas, K. Bizuaskas — ministerio pirmininko pavaduotojas, J. Urbšys — užsienio reikalų ministrras, stovi: A. Tamošaitis — teisingumo ministras, K. Skučas — vidaus reikalų ministras, J. Kriščiūnas — žemės ūkio ministras, J. Sutkus — finansų ministras, K. Musteikis — krašto apsaugos ministras, K. Germanas — susisiekimo ministras.

vo, kad jie apsiribotų veikti vien legaliomis priemonėmis.*16)* Vokiečių vyriausybė karo su Lenkija išvakarėse tiek domėjosi voldemarininkų veikla, kiek matė joje nedraugiškas pastangas Lenkijos atžvilgiu.*17)*

Senų opozicinių partijų, komunistų ir voldemarininkų, pakilimas ženklino prasidėjusią autoritetinio režimo krizę. Kilo gyvas reikalas jį keisti, iš esmės perorganizuoti. Iš kairės ir iš dešinės pusės leidžiamas vieningo valstybinio darbo šūkis, įtraukiant į vyriausybę ir opozicines sroves, turėjo būti paisomas. Tačiau, atsargiai ir konservatyviai politikuojantis, prezidentas neleido vystytis krizei iki kraštutinumo. Jis ieškojo ištikimo tautinei vyriausybei, kad ir nepartinio, ministro pirmininko. Kadangi naujos vyriausybės reikalą prezidentui primygtinai kėlė kariškiai, pirmoje eilėje gen. Raštikis, *18)* tai ir ministru pirmininku pasirinktas kariškis, gen. J. Černius, generalinio štabo viršininkas. Jam pavesta nauja vyriausybė, sudaryta 1939.III.27. Be generolo ministro pirmininko joje buvo dar trys generolai, kas rodė karinį kabineto pobūdį. Pakvietimas į kabinetą dviejų krikščionių demokratų ir dviejų liaudininkų ženklino nuolaidą bendram frontui. Ypatingą sensaciją sudarė, į kabinetą pakviestas, L. Bistras, dar neseniai už priešvalstybinę veiklą išsiųstas į provinciją, dabar netikėtai atsisėdęs į švietimo ministro kėdę.

Ministrų kolegijai duotas naujas vardas „vieningo darbo vyriausybė" rodė, kad atsisakyta nuo vienintelės legalios politinės partijos, t.y. tautininkų sąjungos valdžios ir padaryta nuolaida opozicinėms grupėms. Iš tikrųjų plati ir visašališka ministro pirmininko deklaracija seime buvo kupina naujų užmojų, rodžiusių, lyg valstybė būtų iš naujo kuriama.*19)*

Sudarius naują vyriausybę, visuomenė aprimo. Sunormavus santykius su Lenkija ir išnykus Vokietijos grėsmei po Klaipėdos atplėšimo, rimtis buvo begrįžtanti. Liovėsi ir sąjūdis dėl patriotinio fronto, kai vyriausybė uždraudė jį kurti. Naujieji vyriausybės nariai raminančiais pareiškimais maldė partinius priešingumus ir skiepijo visuomenėje tautinės vienybės mintį. Ėmė taisytis ir ekonominė padėtis, dėl artėjančio karo padidėjus žemės ūkio produktų pareikalavimai užsienio rinkose. Ypač Lietuvai naudinga buvo plačiai atsidariusi vokiečių rinka. Prekių pasikeitimas su Vokietija vyko pagal naujai pasirašytą prekybos sutartį.

2. Antrojo Pasaulinio karo išvakarėse ir jo pradžioje

Trumpalaikė ramybė po Klaipėdos krizės buvo tyla prieš audrą. Nesiliovusi veržtis Vokietija pasirinko sau naują auką — Lenkiją. Pagrindinis taikinys buvo Vyslos baseinas (koridorius) ir laisvasis Dancigo miestas. Lenkijos puolimas pradėtas, nutraukus su ja nepuolimo (1934 m.) sutartį (1939.IV.28). Tikru artėjančiu karu pakvipusi propaganda paleista per spaudą, radiją ir kartu diplomatinėmis priemonėmis. Vokietijos išpuoliai prieš Lenkiją ženklino didelius įvykius rytų Europoje.

Puldama Lenkiją, Vokietija ėmė rodyti ypatingą palankumą, net draugiškumą Lietuvai. Staigi Vokietijos metamorfozė iš grūmojančio priešo į „draugišką kaimyną" pademonstruota jau kitą rytą po pasirašytos sutarties — kovo 23 d. Tą dieną Ribbentropo sekretorius Weizsaekeris paskelbė aplinkraštį apie Klaipėdos bylą.*20)* Jame sakoma, kad min. J. Urbšys **savo iniciatyva** kovo 20 d. vizitavo Reicho užsienio reikalų ministrą. Vizito metu „labai atvirai diskutuotas Klaipėdos klausimas. Po to Lietuvos ministrų taryba su parlamento dalyvavimu kovo 21 d. nusprendė sutvarkyti Klaipėdos problemą, perleidžiant Klaipėdos teritoriją Vokietijai". Tuo būdu Vokietija, suvaidinusi klasišką makiavelišką politiką, apsisprendė ignoruoti prievartavimą ir pasilenkti sau Lietuvą gražiuoju. Jos planuojamam karui su Lenkija svarbu buvo turėti Lietuvą savo pusėje ir žiūrėti, kad ji per daug nesuartėtų su savo kaimynu. Lietuva, nors ir išgėrė karčią Klaipėdos praradimo taurę, vis dėlto leidosi vokiečių viliojama. Ji pakreipė savo politiką Vokietijos link. Kovo 22 d. 4 „sutarties" straipsnis, kuriuo pasižadėta nevartoti jėgos vienos prieš kitą ir vokiečių pažadas įrengti laisvą uosto zoną Klaipėdoje, vertė Lietuvą taikstytis su Vokietija. Bendra nerami tarptautinė padėtis taip pat reikalavo šlietis prie vieno didžiųjų kaimynų.

Vokietija pademonstravo akivaizdų draugišką mostą Lietuvai, kai pakvietė į Hitlerio 50 metų gimimo šventės iškilmes mūsų gen. St. Raštikį. Jis laikytas Hitlerio garbės svečiu ir kaip Lietuvos atstovui jam parodytas ypatingas dėmesys. Iškilmingo

priėmimo metu gen. Raštikis buvo nuvestas pas patį Hitlerį pasikalbėti.*21)*

Vokiečiams rūpėjo atpalaiduoti Lietuvos ūkį nuo Anglijos rinkos ir patiems užimti jos vietą. Hitleris apie tai kalbėjo gen. Raštikiui priėmimo metu.*22)*

To siekė Vokietija vėliau sudarytoje prekybos sutartyje.*23)* Lietuviai, gerai numanydami, ko vokiečiai siekia, vengė visai pasiduoti jų ūkinei hegemonijai. Nors vokiečiai ir matė lietuvių rezervuotą laikyseną, tačiau nepriekaištavo ir vertino palankią vyriausybės politiką. Draugiškų Lietuvos-Vokietijos santykių ženklas buvo užsienio ministrui J. Urbšiui Hitlerio suteikta audiencija (1939.V.21) ir kitą dieną sekęs ministro pasikalbėjimas su Ribbentropu.*24)* Pažymėtina Ribbentropo šia proga Lietuvos ministrui padaryta pastaba, kad iš Lietuvos pusės nebūtų jokių suartėjimų su Lenkija ar pasižadėjimų jai. Šioje pastaboje prasikišo Vokietijos draugystės su Lietuva tikslas: norėta turėti visai neutralų ar gal net sąjungininką kaimyną karo su Lenkija atveju. Vokietijos tikslas buvo visai aiškus Lietuvos vyriausybei, ir todėl stengtasi saugoti kuo griežčiausią neutralumą, vengiant visko, kas galėtų būti suprasta kryptelėjimu į Lenkijos pusę. Kai Lenkijos maršalas Rydz-Śmilgy pakvietė gen. St. Raštikį apsilankyti Varšuvoje, Lietuvos vyriausybė per pasiuntinį Berlyne tuojau perdavė vokiečiams pasiaiškinimą, jog vizitas grynai kurtuazinio pobūdžio ir nejungtinas su jokiais politiniais tikslais.*25)*

Į Klaipėdos „sutartį" įtrauktas punktas (4), kuriuo atsisakyta vartoti jėgą viena prieš antrą ir nesidėti su trečiąja puse, kuri grasintų vienai jų, derėjo Lietuvai bent iš pradžių kaip priedanga nuo Sovietų kėslų. Sovietų Sąjunga išskyrė Lietuvą iš abiejų Pabaltijo valstybių, kai kreipėsi į jas su notomis (1939.III.28), kuriose kalbėjo apie draugiškumą ir perspėjo nesutarti jokių paktų su trečiąja valstybe. Ką reiškė tas Sovietų draugiškumas ir susirūpinimas valstybių nepriklausomybe, kiekvienam pabaltiečiui buvo aišku. Neveltui kreipimasis į estus ir latvius Lietuvoje praleistas negirdomis. Dėl tų ypatingų santykių su Vokietija Lietuva buvo aplenkta ir žinomose derybose Maskvoje, kurias vedė sovietai su anglais ir prancūzais gegužės-rugpjūčio mėn. Derybininkai netraukė Lietuvos į tarpą valstybių, kurioms siūlytos

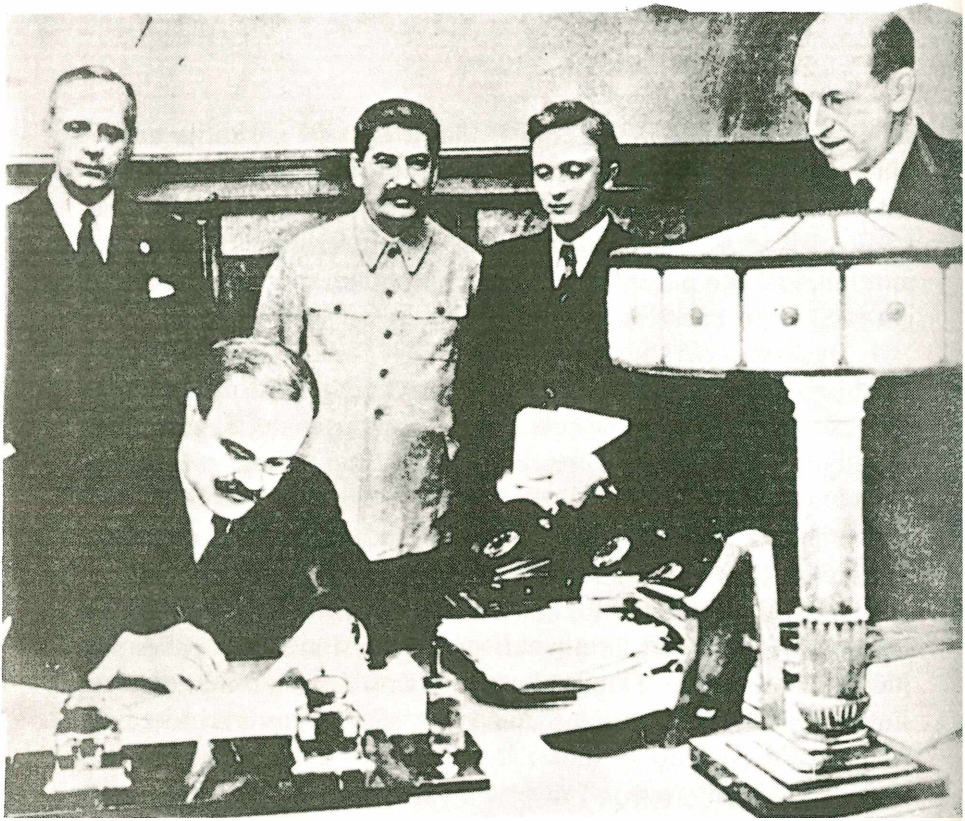
saugumo garantijos. Tuo tarpu Estijai ir Latvijai garantija turėjo būti uždėta. Nors tada dar tikrai nežinota, ką reiškia tos sovietų net primygtinai reikalautos garantijos Pabaltijui, tačiau žinia apie Lietuvos išskyrimą sutikta su pasitenkinimu. Visuomenė raminosi mintimi, kad tuo pagerbtas Lietuvos neutralumas, kurį vyriausybė jau tada buvo paskelbusi.

Maskvos derybos su vakariečiais nutrūko nesusitarus, svarbiausia dėl Pabaltijo garantijos.*26)* Tuo gražiai pasinaudojo Reicho vyriausybė ir pasiūlė Sovietams tartis dėl savitarpinės pagalbos pakto. Sovietai, priėmę vokiečių pasiūlymą, pirmiausia pasiteiravo, tarp kitų dalykų, ar pasitarimuose bus keliamas Pabaltijo klausimas.*27)* Gavę teigiamą atsakymą, sutiko priimti Vokietijos užsienio ministrą Maskvoje.

Vokiečiai gerai žinojo, kad Sovietams pirmiausia rūpi Estijos ir Latvijos uostai, tai jie nuvyko su parengtu projektu pavesti jų įtakai Pabaltijį iki Dauguvos upės. Kai Sovietai nesutiko su Latvijos skaldymu ir reikalavo jų įtakos sferą pratęsti iki Lietuvos sienos, Hitleris lengvai sutiko ir telegrafavo savo delegacijai tik vieną žodelį „ja" (taip). Tad prie Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo pakto pridurtame slaptame protokole rugpjūčio 23 d. Lietuva palikta Vokietijos įtakos sferoje.

Didelėje paslaptyje laikytas Niurnbergo teismo protokolas pasidarė visuotinai žinomas. Vokiečių užsienio ministerija atskleidė jį po 6 dienų (VIII.29) ministro telegrama savo pasiuntinybei Lietuvoje.*28)* Jis atskleistas labai sukta, pridengta užuomina, kurios prasmė tada nebuvo aiški. „Kaip mes — kalbama telegramoje — per primestą Versalio diktatą turėjome atplėštą grynai vokišką Dancigo miestą ir koridorių, taip lietuvių tauta liko apgauta Lenkijos ir Tautų Sąjungos, kai ji gyveno savo siekimus Vilniaus atžvilgiu, pavogto lenkiško pučo". Toliau minimas vokiečių-sovietų nepuolimo paktas, kuriuo atidarytas kelias „pagrindinei permainai bendroje Rytų Europos padėtyje". Reiškiama viltis, kad „naujos padėties rėmuose" Vokietijos-Lietuvos santykiai ir toliau draugiškai plėtosis.

Draugiškų Vokietijos-Lietuvos santykių viltis, iš nepuolimo pakto išvedama, būtų beprasmiška, jei po tuo paktu nesislėptų kita mintis. Juk nepuolimo paktas Lietuvos visai nelietė. Visas telegramos turinys darosi suprantamas, tik turint galvoje tą

W. Molotovas pasirašo slaptą Vokietijos - S.S.S.R. sutartį, kurią buvo nutarta leisti S.S.S.R. okupuoti nepriklausomą Lietuvos repsulbiką.

slaptą protokolą, kur Lietuva palikta Vokietijos įtakos sferoje, kitaip tariant, galimoje vokiečių okupacijoje. O ta neįprasta Vilniaus paminėjimo forma implikuoja Vilniaus klauzulę slaptame protokole. Pagal ją, politinių ir teritorinių pertvarkymų Pabaltijyje atveju, „abi šalys pripažįsta Lietuvos interesus Vilniaus krašte".*29)* Kadangi Lietuva skiriama Vokietijai, tai ir Vilniaus padėties pakeitimas jai pavedamas. Tad Vilnius pasidarė Vokietijos meškere Lietuvai prisitraukti. Pačiomis pirmomis karo dienomis ji ir bandė tai daryti.

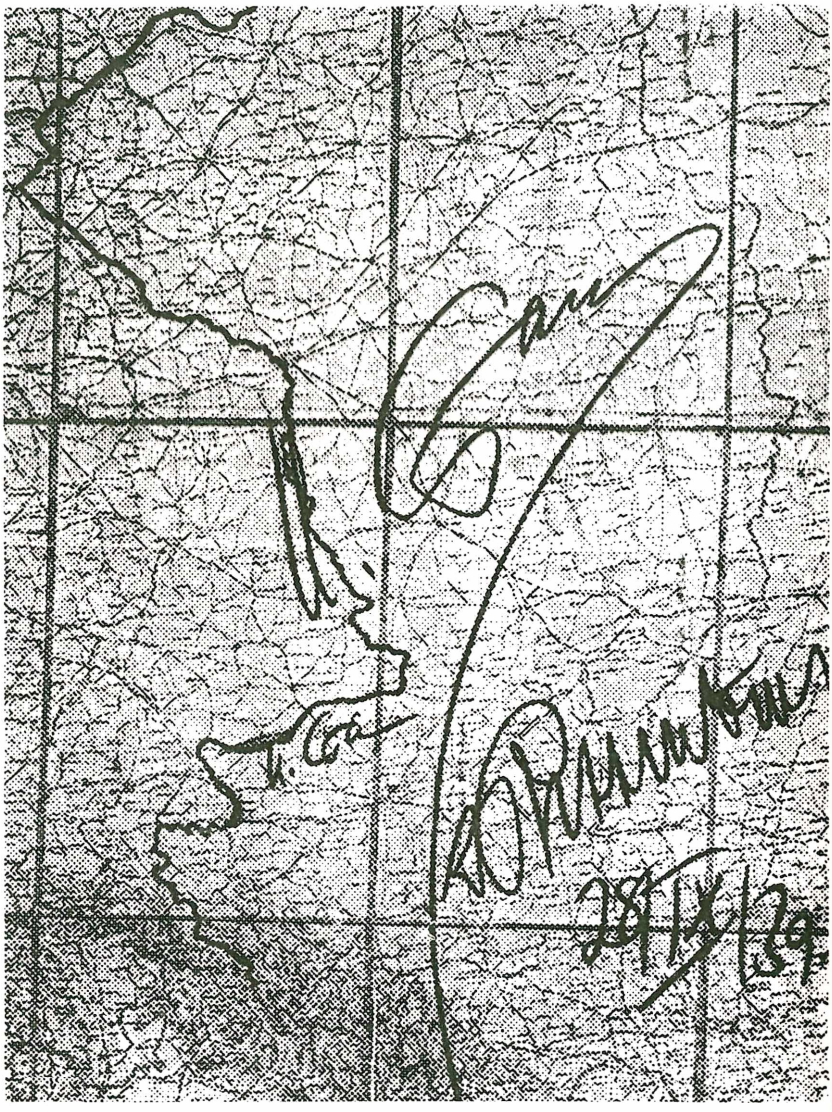
Vokietijos pradėtas žaibiškas Lenkijos puolimas labai sėkmingai vyko. Jau pirmomis karo dienomis vokiečiai triuškinamais smūgiais žengė per Lenkiją ir artėjo prie jos rytinių sričių. Dabar Vokietijos vyriausybė ėmė kalbinti lietuvius stoti į karą prieš Lenkiją ir atsiimti Vilnių. Nors vokiečiai ir primygtinai ragino lietuvius ryžtis kariauti ir žadėjo paramą, tačiau mūsų

vyriausybė su prezidentu priešakyje nesidavė suviliojama. Nieko nepadėjo ir mūsų pasiuntinio Škirpos, virtusio lyg tarpininku tarp Vokietijos ir Lietuvos vyriausybių, raginimas dėtis su Vokietija prieš Lenkiją dėl Vilniaus. Gali būti suprasta, kad žygis į Vilnių būtų tenkinimas vokiečių pageidavimo turėti Lietuvą savo pusėje, *30)* kas būtų galėję vesti prie net priverstinės sąjungos su jais. To mūsų vyriausybė, atsižvelgdama į tarptautinę padėtį ir tolimesnę ateitį, labai vengė. Ji tvirtai apsisprendė laikytis dar metų pradžioje paskelbto ir karui prasidėjus sutvirtinto neutralizmo.*31)*

Sprogusios bombos įspūdį padarė Lietuvoje rugsėjo 17 d. Molotovo iš Maskvos paskelbtas ir Sovietų pradėtas Lenkijos puolimas. Vokiečiams nebuvo paslaptis rusų žygis jau rugsėjo 16 d., kad tos dienos vakare jų užsienio reikalų ministras telegrafavo pasiuntiniui į Kauną, įsakydamas nekalbėti Vilniaus reikalu ir jei jis Lietuvos vėl būtų užvestas, tai pasikalbėjimą nutraukti*32)*. Vadinasi, Vokiečių dėmesys lietuvių žygiui į Vilniaus sritį dingo, kai Sovietai įžengė į ją. Dabar jiems nebuvo prasmės panaudoti Lietuvą savo tikslams.

Sovietų puolimas sudrumstė rugsėjo 17 d. sekmadienį. Prasidėjęs karas palei administracijos liniją vertė vyriausybę sukrusti ir paskelbti dalinę mobilizaciją. Mobilizuotieji daugiausia panaudoti administracijos linijai sustiprinti. Bet jiems netrukus teko priimti lenkus, besitraukiančius į Lietuvą nuo Sovietų, kai šie užėmė Vilniaus kraštą su pačiu miestu. Tūkstančiai karių ir civilių užplūdo Lietuvą. Reikėjo jiems skubiai parūpinti pastogę ir išlaikymą. Lietuva gavo betarpišką kaimyną — Sovietų Sąjungą, pagrobusią mūsų sostinę. Vos tik sovietams įžengus į Vilnių, vokiečiai tuojau kreipėsi į Kremlių. Jų užsienio reikalų ministras pavedė savo ambasadoriui Maskvoje priminti Molotovui ir Stalinui „draugišku būdu" susitarimą, pagal kurį toje srityje pripažintas Lietuvos interesas.*33)* Ministras taria, kad ta sritis turės būti perleista Lietuvai tam tikru būdu, kuris „dar turės būti sutartas tarp mūsų".

Kaip kreipimasis į Kremlių rodo, Vokietija neliko abejinga Lietuvai ir jai susilaikius nuo žygio į Vilnių. Galimas dalykas, kad, įsitraukusi Lietuvą į savo įtakos sferą, ji kėsinosi primesti jai bet kokios formos hegemoniją. Tuo atžvilgiu dėmesio vertas

Dalis žemėlapio, kuriame J. Stalinas ir J. Ribbentropas 1939.9.28 dieną savo parašais patvirtino sau palankias valstybių sienas ir pasidalino įtakos zonomis.

1939.IX.20 dokumentas, atrastas Reicho užsienio ministerijos archyve. Dokumentas be jokio parašo, kalbąs apie Vokietijos ir Lietuvos vyriausybių susitarimą, kur Lietuva pasiduoda Reicho protektoratui.*34)* Nėra jokio pagrindo dokumentą laikyti kokia valstybine sutartimi, apie kurią Lietuvos vyriausybė būtų žinojusi.*35)* Jis galėjo būti kurio ministerijos pareigūno sumestas planas dėl tolimesnių Lietuvos-Vokietijos santykių. Iš jo tegalima daryti išvadą, kas laukė Lietuvos, jei ji būtų jungusi savo likimą su Reichu.

Gal vis pindama Lietuvos protektorato planą, Vokietijos vyriausybė buvo bekviečianti Lietuvos užsienio ministrą į Sopotą (prie Dancigo), kur Hitleris su savo štabu buvo persikėlęs iš Berlyno. Kai Lietuvos vyriausybė laikėsi rezervuotai dėl pakvietimo ir reikalavo, kad kelionė būtų vieša ir jos tikslas iš anksto praneštas, ir net painformavo apie kvietimą Sovietų Sąjungos atstovą Kaune, *36)* vokiečiai savo nusistatymą pakeitė. 1939.IX.22 vakare Cechlinas gavo instrukciją iš Berlyno „pranešti Urbšiui, kad jo kelionė neskubi ir atidedama kelias dienas“.*37)*

Vokietija, nepalenkusi sau Lietuvos, pradėjo iš naujo derybas su Sovietais dėl įtakos sferų bei sienų, kai po galutinio Lenkijos užkariavimo abiejų armijos susitiko maždaug Vyslos aukštupyje. Atsirado reikalas tartis dėl užkariautų žemių pasidalinimo. Ribbentropas pasisiūlė vykti į Maskvą ir rugsėjo 28 d. jau tarėsi Kremliuje. Yra įdomus tos dienos Ribbentropo raportas Hitleriui apie, prieš paktą pasirašant, pasikalbėjimą su Stalinu ir Molotovu.*38)* Svarstyti du galimi sprendimai dėl grobio pasidalinimo: palikti Lietuvą vokiečių įtakos sferoje, o nukariautą Lenkiją pasidalinti, pagal anksčiau išvestą 4 upių — Pisos, Vyslos, Narevo ir Sano liniją; perleisti Lietuvą Sovietų įtakos sferai ir už tai vokiečiams gauti Lenkijos dalis už minėtų 4 upių. Dėl pirmo projekto nebuvo ko ginčytis, nes jis tik kartojo rugpjūčio 23 d. slapto protokolo turinį. Dėl antrojo Ribbentropas siūlė tris planus. Visuose planuota Lietuvą perduoti Sovietų įtakos sferai. Tačiau ministras derėjosi su Stalinu pasilaikyti Vokietijai nors dalį Lietuvos. Daryti du pasiūlymai. Pirmas: siena tarp Vokietijos ir Sovietų eis nuo Lietuvos Brastos iki Gardino, toliau Nemunu iki vakarinio Kauno pakraščio ir nuo ten iki Latvijos sienos; antras: siena nuo Suvalkų iki Marijampolės ir nuo jos suks spirale

iki Latvijos sienos. Abu Ribbentropo siūlymai sudužo į „atkaklų" Stalino pasipriešinimą. Apie šiuos projektus, atrodo, ir bus kalbėjęs Stalinas, juokaudamas Lietuvos delegacijai, kaip liudija gen. Raštikis.*39)*

Ypatingo dėmesio verti Ribbentropo svarstymai toje telegramoje Fiureriui: kuris iš tų dviejų planų (pasiliekant Lietuvą, ar ją perleidžiant sovietams) priimtinesnis. Čia jis primena beveik tą pačią dieną pasirašytą Sovietų paktą su Estija ir jau rengiamą su Latvija, pastebėdamas, jog Vokietija gali būti „priversta" po savaitės kitos pasirašyti su Lietuva „apsaugos sutartį". Pasaulis galėtų palaikyti sutartį pridengta aneksija ir priekaištauti Vokietijai imperializmą. Taip samprotavo Vokietijos ministras. Šiose svarstybose randame ir ryškią užuominą, būdingą šimtmetinei vokiečių rytų politikai: „Sprendimas, mano nuomone, turėtų tą pirmenybę, kad turint Lietuvą, vokiečių kolonizacinė sritis išplistų į šiaurės rytus".

Laimėjo Stalinas. Vokiečiai turėjo perleisti beveik visą Lietuvą sovietams, išsiderėję sau pasilaikyti mažą Užnemunės kampelį, ir mainais paimti Lenkijos rytinius plotus, sovietų perleistus.*40)*

Kai Lietuva dangstėsi neutralumu ir stengėsi balansuoti tarp didžiųjų kaimynų, Reichas, nors dėjosi jos globėju,*41)* po kovo 22 d. „sutarties", išdavė ją sovietams 1939.IX.28. Atrodo, lyg vokiečiai būtų keršiję lietuviams už tai, kad jie atsisakė žygiuoti į Vilnių, jų stumiami. Bet turint galvoje klastingą vokiečių politiką karo išvakarėse ir jo pirmomis dienomis, gal nebūtų pagrindo apgailestauti nepaklusnumo jiems. Žiauresnis likimas galėjo ištikti mūsų tautą, nei jis iš tikrųjų ištiko, jei Lietuva būtų tapusi Vokietijos bendrininku nuo pirmųjų karo dienų.

3. Lietuvos-Sovietų sutartis ir Vilniaus grąžinimas

Sovietai įsitraukė Lietuvą į savo sferą kaip tik patogiu jiems laiku. 1939.X.5 jie pasirašė vad. savitarpio pagalbos sutartį su Latvija po to, kai jau buvo pasirašę tokią sutartį su Estija. Tuojau

sekė Lietuvos eilė. Ta vad. savitarpio pagalbos sutartis tarp Lietuvos ir Sovietų Sąjungos gausiai aprašyta spaudoje ir veikaluose (ypač gen. S. Raštikio atsiminimuose) ir todėl nėra reikalo ją dėstyti.

1939.X.10 sutartis Lietuvai — kaip ir abiem Pabaltijo valstybėms — buvo jėga įbrukta. Sutartis su prievarta į kraštą įvestomis įgulomis reiškė įžangą į Lietuvos nepriklausomybės laiko perspektyvos. Sutarties turinys ano laiko aplinkybėmis laiko perspektyvos. Sutarties turinys ano laiko aplinkybėse neatrodė slėpęs nepriklausomybės sutemų. Prie sutarties pirmuoju straipsniu pridurtas Vilniaus grąžinimas net sužadino didelį entuziazmą tautoje.*41a)* Spalio 11 diena tiesiog spontaniškai virto Vilniaus atgavimo švente, kuri ypač pakiliai švęsta Kaune. Tuojau atgijusi Vilniui vaduoti sąjunga vadovavo iškilmėms prie Nežinomo Kareivio kapo muziejaus sodelyje. Didelės demonstracijos vyko sveikinti prezidento, kuris iš prezidentūros balkono pasakė momentui pritaikytą kalbą. Pasidžiaugė Vilniaus grąžinimu, apgailestavo, kad neatiduoti Švenčionys ir baigdamas priminė „gautus įsipareigojimus". Kokie tie įsipareigojimai, klausytojai aiškiai suprato. Tai sutartyje numatytos sovietų įgulos. Jos kiek drumstė skaidrią Vilniaus atgavimo nuotaiką. Dėl to ir demonstracijos nebuvo nukreiptos į Sovietų pasiuntinybę, kaip, rodos, būtų derėję.

Tik komunistai ir jų šalininkai savo kontrademonstracijomis ryškino tikrąją sutarties prasmę. Vieno asmens komunistinę demonstraciją padarė su minia į prezidentūros sodelį nuėjęs žurnalistas ir bohemiškas rašytojas J. Paleckis, sviedęs prezidento adresu įžeidžiančius šūkius. Komunistai, susitelkę mieste, veržėsi net pro policijos užtvaras prie Sovietų ambasados. Mūsų policijai buvo vargo kovoti su „trockininkais", kaip demonstrantai, vengdami žodžio komunistas, buvo praminti.

Sovietų Sąjungos vadovai nuo pat pradžių gerai numanė, ką reiškia Lietuvai Vilnius ir todėl didžiuodamiesi vis priminė jo grąžinimą. Jie tarėsi tuo parodę Lietuvai didelę malonę. Dabartinės tarybinės Lietuvos istorikai (ne vien tik komunistai), dar vis pataikaudami Sovietams, primena Vilniaus dovaną.

Bet tikrų istorinių įvykių šviesoje tas Sovietų dosnumas ne toks jau skaidrus. Juk žinoma, kad Vilniaus klauzulė pirmiausia

įtraukta į slaptą 1939.VIII.23 d. protokolą, kur Lietuva perleista Vokietijos įtakos sferai. Atrodo, Vokietijos interesas buvo iškelti Vilniaus klausimą, tą protokolą surašant, ir reikalauti būsimuose pertvarkymuose priskirti Lietuvai jos sostinę. Vokiečių ministro iniciatyvą šiuo atveju tvirtintų, rodos, ir jo labai prolietuviška Vilniaus užuomina telegramoje savo pasiuntiniui Kaune 1939.VIII.29, kur jis viliojo Lietuvą į Reicho pusę. Vokiečiai pasirodė itin jautrūs Vilniui, kai Sovietai į jį įžengė. Jų ambasadorius Maskvoje tuojau teiravosi Molotovo, ir šis jam paaiškino, *43)* kad Sovietų vyriausybė laikysis susitarimų dėl Vilniaus. Bet laikas dar neatėjęs dėl to kalbėtis. Molotovas pareiškęs ir Lietuvos pasiuntiniui, jog Sovietų Sąjunga neužmirštanti Lietuvos. Be to, jis priminė ambasadoriui kaip šio telegramoje-atsakyme kalbama, kad Vilniaus klausimas yra dalis viso Pabaltijo klausimų komplekso ir gali būti keliamas galutiniame sprendime.

Kai po kelių dienų Ribbentropas tarėsi Kremliuje su Stalinu ir Molotovu, jų dalybų projektuose Vilniaus jau nebebuvo. Jis neminimas ir rugsėjo 28 d. slaptame protokole. Vadinasi, Vilniaus klauzulė išnyko, kai Lietuva atiduota Sovietams. Iš to leistina spėlioti, jog vokiečiams rūpėjo turėti savo pusėje Lietuvą su Vilniumi, todėl jie pasistengė įtraukti į slaptą protokolą jo klauzulę. Sovietams nebuvo pagrindo nevykdyti vokiečiams duoto sutikimo, dėl to jie atidavė Vilnių Lietuvai. Bet jie neturėtų girtis, kad patys vieni savo gera valia tai būtų padarę.

4. Sovietų įgulos ir nepriklausomybės žlugimas

Džiugi Vilniaus atgavimo nuotaika užgožė Sovietų įgulų įkurdinimo įspūdį. Pagal vyriausybės nusistatymą nekelti į viešumą įgulų buvimo krašte, jų įsikūrimas nebuvo garsinamas ir liko mažai žinomas platesnei visuomenei. Atvežtos ramiai įslinko į joms paskirtas kareivines keturiose paskirtose vietose: Alytuje, Prienuose, Gaižiūnuose ir Naujoje Vilnioje (laikinai Naujai Vilniai skirta įgulos dalis įkurdinta Vilniuje, kol turėjo būti įrengtos patalpos nuolatinėje vietoje). Tyliai įsodintos, įgulos laikytos beveik uždarytos kareivinėse, neleidžiant kareiviams

A. Merkys, krašto apsaugos ministras 3-čiame, 4-tame ir 14-tame kabinetuose ir ministras pirmininkas paskutiniame nepriklausomos Lietuvos kabinete.

laisvai išeidinėti už jų rajono ribų. Spauda, radijas vengė duoti žinių apie įgulas ir jos beveik iškrito iš visuomenės dėmesio. Sovietų kareiviai buvo labiau pastebimi Vilniuje, kur jie važinėdavo gatvėmis sunkvežimiais ir net garsiai dainuodavo kariškas dainas. Tai erzino mūsų visuomenę.

Pagal duotą Maskvos pažadą įgulos nedarė tiesioginės įtakos nusistovėjusiai krašto visuomeninei ir politinei būklei. Vyriausybė galėjo laisvai persiorganizuoti, iš dalies slapto protesto ženklan, dėl primestos Sovietų sutarties. *44)* Be to ji kiek pakeista ir, pačiam prezidentui pageidaujant, išskirti kai kurie, jam nepatikimi, ministrai. Naujas, lapkričio mėn. sudarytas ministrų kabinetas nebuvo partijų kabinetas. Į jį pakviesti įvairių srovių žmonės, atsižvelgus į jų tinkamumą skiriamoms pareigoms. Tačiau šiam kabinetui jau neduotas bendro darbo kabineto vardas. Pats A. Merkys pavadino savo vadovaujamą kabinetą „visuomenės konsolidacijos vyriausybe“.*45)*

Ministras pirmininkas Merkys perskaitė gruodžio 6 d. seimo posėdyje vyriausybės deklaraciją. Ji buvo trumpesnė nei pavasarį Černiaus ir tik bendrybėmis palietė vidaus padėtį. Deklaracijos pradžioje, kur kalbėta apie santykius su kitomis valstybėmis, jau netvirtintas Lietuvos neutralumas, kurį itin pabrėžė Černiaus

deklaracija balandžio mėn. Už tai laikoma „minėtina spalio 10 d. sutartis su drauginga mums Sovietų Sąjunga“.*46)* Posakis — aiškus liudininkas prieškarinės Lietuvos padėties, kurioje ji tuo metu buvo atsidūrusi.

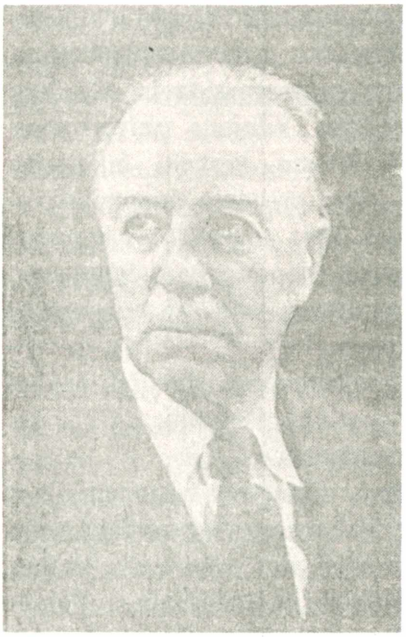
Didžiausias rūpestis naujai vyriausybei buvo kiek galima greičiau įjungti Vilniaus kraštą su gautu ruožu į visą valstybę. Pirmiausia reikėjo atkurti karo ir trumpalaikio bolševikų šeimininkavimo suardytą ūkį. Didelėms ūkinėms bendrovėms, pvz., Maistui, Pienocentrui ir Lietūkiui, pavesta kurti skyrius, krautuves ir tuo keliu aprūpinti gyventojus savo gaminiais. Kitos bendrovės, pvz., Valgis, Rūta ir privatūs prekybininkai, kūrė savo įmones. Tuo būdu sostinėje ir jos apylinkėse netrukus atsikūrė normalus ūkinis gyvenimas. Vilnius su savo ruožu tapo visos Lietuvos ūkio vienetu.

Kol dar neatslūgo entuziazmas Vilniui, vyriausybė suorganizavo didelę vidaus paskolą vilniečių naudai. Valdžios potvarkiu nemaži procentai iš valdininkų algų išskaityti Vilniaus paskolos bonams pirkti. Paskola daugiausia panaudota iškeisti lenkiškus zlotus, kurių keitimo kursas socialiniais ir ekonominiais sumetimais nustatytas gana aukštas. Tuo būdu paskola pasinaudojo labiau nelietuviški vilniečių sluoksniai, turėję daugiau zlotų. Šiaip ar taip, paskola buvo gausi lietuvių dovana atgautajai sostinei ir jos apylinkei.

Sklandžiai vyko ir administracinis Vilniaus įjungimas į visą valstybę. Tam reikalui vyriausybė iš pat pradžių paskyrė įgaliotinį viceministrą Bizauską lenkiškoms įstaigoms perimti. Jų dauguma palikta veikti sena tvarka, paskyrus lietuvius vedėjus. Tik Saugumo ir policijos įstaigos suorganizuotos grynai lietuviškos.

Sunkiau buvo su kultūrine penetracija. Švietimo ministerijai teko perimti mokyklas ir jas kreipti lietuviškumo linkme. Reikėjo turėti lietuvių mokytojų, mokančių lenkų kalbą ir palankių Lietuvai lenkų dirbti Vilniaus mokyklose. Nelengva buvo lietuviams mokytojams palaužti lenkų jaunuomenei įdiegtą šovinizmą.

Sunkiausia buvo perimti ir sulietuvinti lenkišką Stepono Batoro universitetą su daugybe įstaigų. Vos Lietuvai gavus Vilnių, to universiteto delegacija atvyko į Kauną ir prašė Švietimo ministerijos palikti toliau veikti universitetą sena tvarka. Švietimo

Vilniaus Universiteto valdytojas prof. Ig. Končius.

LIETUVOS RESPUBLIKA

ŠVIETIMO MINISTERIJA

ATSTOVAS
VILNIAUS KRAŠTUI

№ 83.

Vilnius, 1939 m. XI mėn. 10 d. 4

Ponui Stepono Batoro Universiteto
R e k t o r i u i

Pridėdamas Pono Švietimo Ministro raštą, kuriuo prof. Ignui Končiui pavedamas Stepono Batoro Universiteto vadovavimas ir reikalų tvarkymas, turiu garbę prašyti dar šiandie perduoti jam rektoriaus pareigas.

Dr. A. Juška,
Švietimo Ministerijos
Atstovas.

ministerija negalėjo su tuo sutikti ir paskyrė universiteto valdytoju prof. Ig. Končių, kad jis universitetą perimtų ir sulietuvintų. Kantriai, taktiškai, su žemaitiška ištverme dirbdamas, profesorius sėkmingai įvykdė jam pavestą uždavinį.*47)* Nuo 1940.I.1 pradėjo veikti jau lietuviškas Vilniaus universitetas. Iš pradžių jame tebuvo du iš Kauno perkelti fakultetai: humanitarinis ir teisių. Vasarą dar prisidėjo matematikos-gamtos, taip pat iš Kauno perkeltas. Prie jo priskirtas ir naujai atidaryto medicinos fakulteto (buvusio Stepono Batoro universitete) pirmas semestras. Teisės fakultetas Vilniaus universitete išplėstas į du: teisės ir ekonomijos mokslų. Tuo būdu senasis garbingas jėzuitų universitetas, vėl pakeitęs savo rūbą jau penktą kartą, pradėjo ramiai, be jokių ypatingų iškilmių, darbą, jau tikriems krašto šeimininkams tarnaudamas.

Greitai apsitvarkius su Vilniumi, tolimesnis visuomeninis ir ūkinis gyvenimas tekėjo sena vaga. Vakaruose vykęs didelis karas beveik nebuvo jaučiamas. Nepritekliai dar nevargino krašto. Lietuvą šalia karo nusiaubtos Lenkijos ir jo liečiamos Vokietijos atrodė lyg laiminga salelė. Dar įprasto gyvenimo aplinkoje atšvęstos pirmą ir paskutinį kartą atgautoje sostinėje lapkričio 23 d. Kariuomenės ir Vasario 16-sios Nepriklausomybės šventės. Kariuomenės šventėje laikytos iškilmingos pamaldos Katedroje, rengtas visos Vilniaus įgulos paradas, priimtas kariuomenės vado S. Raštikio, pasakiusio iškilmėms pritaikytą kalbą.*48)* Vasario 16 d. šventėje dalyvavo pirmininkas Merkys su 4 ministrais. Keliose bažnyčiose ir žydų sinagogose laikytos pamaldos, ministrams dalyvaujant. Po pamaldų surengtas kariuomenės paradas ir po to minia su organizacijų vėliavomis traukė prie namo, kuriame Lietuvos Taryba 1918.II.16 pasirašė nepriklausomybės paskelbimo aktą. Prie namo prikalta paminklinė lenta ir ministras pirmininkas pasakė kalbą. Orkestras, griežęs himną ir maršus, dar labiau kėlė šventišką nuotaiką ir jaudino minią tuo nepaprastu ir vieninteliu momentu ilgus metus išsiilgtoje sostinėje. Šventė baigta iškilmingu aktu valstybės teatre, kur kalbėjo ministras pirmininkas ir daug kitų kalbėtojų. Žinomas Martinonio šaulių choras baigė iškilmes.*49)*

Su išaušusiu pavasariu Lietuvai prasidėjo lemtingos dienos. Artėjančius sukrėtimus pranašavo ir pasmarkėjęs karas Vaka-

ruose su pradėta didele vokiečių ofenzyva. Jie balandžio pradžioje puolė Daniją ir Norvegiją, po to Belgiją, Olandiją ir pradėjo laužti Maginot liniją. Smarkiai susikibus didžiosioms Vakarų galybėms, sovietams atsirado tinkama proga vykdyti jau nuo seniai tykotą užmojį — Pabaltijo valstybių okupaciją ir aneksiją. Pradėta nuo Lietuvos.

Įgulų įvedimas buvo įžanga į okupaciją. Tai gerai žinojo įgulų vadovybė ir numanė negausūs, bet veiklūs Lietuvos komunistai. Jie pradėjo knistis po Lietuvos nepriklausomybe, kai sutraukė savas pogrindžio jėgas prie sovietų įguloms statomų kareivinių. Jų nariai ar sekėjai gausiai samdėsi prie statybos darbų. Daugiausia susirinko rusų darbininkų. Jie laisvai elgėsi prie darbų, prieš ir po darbo drąsiai giedojo rusišką internacionalą, niekino ir neklausė prižiūrėtojų. Ne ką jiems reiškė ir pats rangovas lietuvis. O kai policija suėmė 7 agitatorius, apie tai sužinojo net Molotovas ir priminė mūsų pasiuntiniui.*50)* Be to, darbininkai išeidavo streikuoti ir statydavo rangovams per didelius, neįmanomus reikalavimus. Streikai sulaikydavo statybas, ir dėl to įgulų vadovybės skųsdavosi vyriausybei. Skundai pasiekdavo Kremlių ir Molotovas ne kartą priekaištavo pasiuntiniui dėl sąmoningo Lietuvos vyriausybės statybos darbų trukdymo. Ruoštas aiškus sąmokslas, komunistų partijai, įgulų vadovybei ir pačiai Sovietų vyriausybei rengiantis okupacijai.

Žengiant į okupaciją, Kremliui reikėjo surasti priekabę. Netrukus sufabrikuotas fantastiškas kaltinimas Lietuvai dėl sovietų kareivių iš Vilniaus įgulos dingimo, vieno net nužudymo, ir tai buvo ta pagrindinė priekabė. Fabrikatui apvilkti realumo skraiste buvo atsiųstas iš Maskvos vienas karo komisaro pavaduotojas. Jis pirmą kartą aplankė Vilnių, paskui atskrido į Kauną, kur kalbėjosi su krašto apsaugos ministru gen. K. Musteikiu. Jis ministrui papasakojo apie Vilniuje matytą išgelbėtą raudonarmietį, kuris buvęs saugumo organų pagrobtas, kankintas ir rastas kanalizacijos vamzdyje. Jis buvęs sumuštas, apdraskytas, išalkęs. Sovietų emisaras, tariamai pasipiktinęs matytu vaizdu, pagrasė mūsų ministrui, jog Maskva padarysianti tinkamas išvadas.*51)*

Kremliaus karininkui padiktuotą ir jo išdėstytą pasakaitę tuojau, gegužės 30 d., paskelbė Sovietų žinių agentūra *Tass* dar

su visokiais priedais.*52)* Mūsų vyriausybės pasiūlymo sudaryti mišrią komisiją įvykiui ištirti, nebuvo paisyta. Lietuvos vyriausybė pati ėmėsi tirti sovietų kaltinimus per paskirtą komisiją. Ji nuodugniai ištyrė iškeltus kaltinimus ir surašė atitinkamą aktą.

Sovietų vyriausybė, suteikdama nuotykiams su kareiviais didelę reikšmę, iškvietė mūsų ministrą pirmininką A. Merkį į Kremlių. Ministras nusivežė komisijos tyrimo aktą ir pirmame susitikime su Molotovu bandė jam perskaityti. Molotovas šiurkščiais žodžiais jį nutraukė ir ėmė versti visokius prasimanytus kaltinimus Lietuvos vyriausybei.

A. Smetona

Gen. K. Musteikis

J. Jokantas

K. Šakenis

Paskutiniame ministrų tarybos posėdyje pasisakę už ginkluotą pasipriešinimą S.S.S.R. užmacioms.

Jau tas pirmas birželio 7 d. susitikimas su Molotovu parodė, kad nuotykiai su kareiviais prasimanyti Lietuvai kaltinti ir po to ją okupuoti. Kremliaus valdovai, vengdami pasirodyti pasauliui grubiais aneksionistais, sumojo vykdyti Lietuvos, kaip ir abiejų Pabaltijo valstybių, okupaciją, pridengtą laisvo įsijungimo į Sovietų Sąjungą skraiste. Tam tikslui taikytas ir ultimatumo turinys, pateiktas birželio 14 d. Reikalauta dviejų pagrindinių dalykų: įsileisti neribotą sovietų kariuomenės skaičių ir sudaryti naują, Sovietams palankią vyriausybę. Pažymėtina, kad ultimatumą kelti delsta ištisą savaitę ir per tą laiką leistasi į kalbas su ministru pirmininku A. Merkiu ir su atvykusiu užsienio reikalų ministru J. Urbšiu. Kodėl delsta su ultimatumu, galėtų būti aiškinama tik pagal Kremliaus šaltinius, jei jie būtų paskelbti. Dabar jie, deja, slepiami. Bet turbūt neatsitiktinai ultimatumo data sutampa su didžiaisiais įvykiais Vakaruose, kuomet vokiečiai pergalingai žengė į Paryžių. Datos greičiausiai Kremliaus sinchronizuotos, atsižvelgiant į Vokietiją, kuri tuo didžiausios įtampos metu Vakaruose negalėjo kreipti dėmesį, kas vyksta Rytuose. Būdami tikri dėl Vokietijos abejingumo, sovietai įteikė ultimatumą Lietuvai ir vykdė krašto okupaciją.

Kad delsimas su ultimatumu Lietuvai turėjo tam tikrą prasmę, rodytų jo staigus įteikimas Estijai ir Latvijai, be jokių parengiamųjų kaltinimų. Mat šias abi valstybes vokiečiai nuo pat pradžių pripažino bolševikams. Dėl jų Kremlius neturėjo jokių varžtų. Keblumas buvo Lietuvoje, vokiečių pasiliktame Užnemunės ruože, į kurį kelias dienas sovietai nesiuntė savo kariuomenės. Jį užėmę, gavo priekaištą iš vokiečių ir turėjo atsilyginti, sumokėję 7.5 milijonų aukso markių.

1940.VI.14 ultimatumas buvo vinis į laisvos Lietuvos karstą. Nepriklausomybės epocha tuo būdu baigėsi.

NUORODOS

1 LIŠ IV, 703 p.
2 LIŠ IV, 633 p.
3 T.p.
4 T.P.
5 T.p.
6 T.p.
7 Atamukas, T.p. 219.
8 T.p.
9 T.p.
10 Navickas, T.p. 237 p.
11 A. Merkelis, T.p. 509 p.
12 A. Merkelis, T.p. 694 p.
13 A. Merkelis, T.p.
14 A. Merkelis, T.p.
15 A. Merkelis, T.p.
16 A. Merkelis, T.p.
17 S. Raštikis, Kovos Dėl Lietuvos Laisvės II, 523 p. Los Angeles, 1957.
18 T.p. I t. 551 p. ir t.
19 A. Merkelis, T.p. 521 p.
20 DGFP, V t. 406 nr.
21 S. Raštikis, T.p. I t., 559 p. ir t.
22 Pasak S. Raštikio, T.p. I t. 565 p., Hitleris kalbėjo: „Dabar, kada tarp mūsų neliko jokių kliūčių, aš pageidauju, kad susinormuotų ir mūsų ūkiniai santykiai. Juk dabar yra nenormalu, kada Lietuva, būdama Reicho kaimynė, beveik visą savo žemės ūkio eksportą atiduoda ne Reichui, bet Anglijai".
23 DGFP VI, 445 nr.
24 DGFP VI, 421 nr.
25 DGFP VI, 311 nr.
26 Komunistuojantis latvių autorius G. Meiksins, The Baltic Riddle, New York, 1943, 110 p. sako: „. . .the Moscow talks collapsed having slipped on the banana peels of the Baltic problem."
27 E.F. von Weizsäcker, Vokietijos užsienio reikalų ministerijos valst. sekretoriaus 1939.VII.29 dekretas ambasadoriui Maskvoje. Pasaulio Lietuvis, 1989.
28 DGFP VII, 410 nr.
29 A. Merkelis, T.p. 529 p.
30 Dar karo išvakarėse (VIII.29) valstybės sekretorius Weizsäckeris telegrafavo pasiuntiniui į Kauną pranešdamas ministerio pageidavimą

užminti „atsargiai“ Lietuvos vyriausybei, ar ji kartais nebūtų pasiruošusi kokiai demonstracijai palei Lenkijos sieną, pvz., koncentruodama kariuomenę. DGFP VII, 429 nr.

31 Apie vokiečių pastangas įtraukti Lietuvą į karą prieš Lenkiją dėl Vilniaus, žiūr.: S. Raštikis, T.p. I t. 591 p. ir t.

32 DGFP VIII, 76 nr.

33 DGFP VIII, 114 nr.

34 DGFP VIII, 113 nr.

35 Navickas, T.p. 273 p. Be mažiausio pagrindo laiko dokumentą valstybiniu paktu ir kaltina „buržuazinius nacionalistus“ bandymu paversti Lietuvą Reicho protektoratu.

36 S. Raštikis, T.p. I t., 604-5 p.

37 DGFP VIII, 121 nr.

38 DGFP VIII, 152 nr.

39 S. Raštikis, Kovose dėl Lietuvos, T.p., 609 p.

40 Slaptas Vokietijos-SSR Susitarimas, žiūr. DFGP VIII, 159 nr.

41 DGFP VI, 421.nr.

42 DGFP VII, 410 nr.

43 DGFP VIII, 123 nr.

44 A. Merkelis, T.p. 560 p.

45 J. Audėnas, Paskutinis Posėdis, New York, 1966, 136 p.

46 A. Merkelis, T.p. 563 p.

47 Gražus, daugiau literatūrinis nei istorinis paties prof. Ig. Končiaus darbuotės pavaizdavimas: Stepono Batoro universitetas — Vilniaus universitetas, Tautos Praeitis, II t., 2 k., 1965.

48 Šventės aprašymas, žiūr. S. Raštikis, T.p. I t., 643 p. ir t.

49 Iškilminga vasario 16 d. šventė Vilniuje plačiai aprašyta J. Audėno, T.p. 156 p.

50 J. Audėnas, T.p. 142 p.

51 K. Musteikis, Prisiminimų Fragmentai, London, 1970, 90 p.

52 LIŠ IV, 764 p.

PRIEDAI

1922 metų

KONSTITUCIJA

("Vyriausybės Žinios" Nr. 100, eil. Nr. 799)

Einąs Respublikos Prezidento Pareigas Steigiamojo Seimo Pirmininkas skelbia 1922 m. rugpiūčio mėn. 1 dieną Steigiamojo Seimo priimtą Lietuvos Valstybės Konstituciją.

LIETUVOS VALSTYBĖS KONSTITUCIJA

Vardan Dievo Visagalio, Lietuvos Tauta, dėkingai minėdama garbingas savo sūnų pastangas ir kilnias aukas, Tėvynei išvaduoti padarytas, atstačius nepriklausomą savo Valstybę, ir norėdama nutiesti tvirtus demokratingus jos nepriklausomam gyvenimui pagrindus, sudaryti sąlygas teisingumui ir teisėtumui tarpti ir patikrinti visų piliečių lygybę, laisvę ir gerovę, o žmonių darbui ir dorai tinkamą Valstybės globą, per savo įgaliotus atstovus, susirinkusius į Steigiamąjį Seimą 1922 metų rugpiūčio mėnesio 1 dieną priėmė šią Lietuvos Valstybės Konstituciją.

I. Bendrieji dėsniai

§ 1. Lietuvos Valstybė yra nepriklausoma demokratinė Respublika. Suverenine Valstybės Valdžia priklauso Tautai.
§ 2. Valstybės Valdžią vykdo Seimas, Vyriausybė ir Teismas.
§ 3. Lietuvos Valstybėje neturi galios joks įstatymas, priešingas Konstitucijai.
§ 4. Lietuvos teritorijos sienos gali būti keičiamos tik įstatymo keliu.
§ 5. Administracinį Lietuvos teritorijos padalinimą nustato įstatymas.

Dėl vietos gyventojų reikalų ypatingumo iš atskirų Lietuvos sričių gali būti sudaryti autonominiai vienetai, kurių sienas ir teises nustato įstatymas.

§ 6. Valstybės kalba — lieutvių kalba. Vietinių kalbų vartojimą nustato įstatymas.

§ 7. Valstybės spalvos: geltona—žalia—raudona. Valstybės ženklas — baltas Vytis raudoname dugne.

II. Lietuvos piliečiai ir jų teisės

§ 8. Pilietybės teisė įgyjama ir jos nustojama einant atatinkamu pilietybės įstatymu.
Svetimos valstybės pilietis gali būti priimtas Lietuvos pilietybėn, jeigu jis yra išgyvenęs Lietuvoje ne mažiau kaip dešimt metų.

§ 9. Niekas negali būti kartu Lietuvos ir kurios kitos valstybės pilietis.

§10. Visi Lietuvos piliečiai, vyrai ir moterys, yra lygūs prieš įstatymus. Negali būti teikiama ypatingų privilegijų nei mažinama teisių piliečiui dėl jo kilmės, tikėjimo ir tautybės.

§11. Piliečio asmuo neliečiamas. Traukti pilietis tieson galima tik įstatymuose nurodytais atsitikimais ir tvarka. Pilietis gali būti suimtas arba jo laisvė suvaržyta tik užtikus jį nusikalstamąjį darbą bedarant, arba teismo valdžios organo nutarimu. Suimtajam piliečiui turi būti ne ilgiau kaip per 48 valandas įteiktas nutarimas dėl jo suėmimo ir nurodytas suėmimo pagrindas. Negavęs šio nutarimo, suimtasis tuojau paleidžiamas.

§12. Piliečio butas neliečiamas. Įeiti į butą ir daryti jame kratą galima tik įstatyme nurodytais atsitikimais ir tvarka.

§13. Pilietis turi tikėjimo ir sąžinės laisvę. Priklausymas kuriai tikybai arba išpažinimas pasaulėžiūros negali būti pagrindu nusikaltimui pateisinti ar atsisakyti nuo viešųjų pareigų.

§14. Piliečiui laiduojama korespondencijos ir susižinojimo paštu, telefonu, telegrafu paslaptis. Išimtis gali būti daroma įstatyme nurodytais atsitikimais.

§15. Piliečiams laiduojama žodžio ir spaudos laisvė. Ši laisvė galima suvaržyti tik įstatyme nurodytais atsitikimais, kada tai yra reikalinga dorai ar valstybės tvarkai apsaugoti.

§16. Piliečiams pripažįstama laisvė daryti įstatyme nuro-

dyta tvarka susirinkimus be ginklo ir neardant viešosios ramybės.

§17. Piliečiams laiduojama draugijų ir sąjungų laisvė, jei jų tikslai ir vykdomosios priemonės nėra priešingos baudžiamiesiems įstatymams.

§18. Einančio savo pareigas valdininko nuskriaustas pilietis turi teisės įstatyme nurodyta tvarka traukti jį teisman be jo vyresnybės leidimo ar sutikimo ir ieškoti nuostolių atlyginimo.

§19. Kiekvienas pilietis turi peticijos į Seimą teisę.

§20. Piliečiai turi įstatymų iniciatyvos teisę: 25 tūkstančiai piliečių, turinčių teisės rinkti į Seimą, gali patiekti Seimui įstatyme nurodyta tvarka įstatymo sumanymą, kurį Seimas privalo svarstyti.

§21. Nuosavybės teisė saugojama. Piliečių turtas galima nusavinti įstatymo keliu tik viešajam reikalui esant.

III. Seimas

§22. Seimą sudaro Tautos atstovai.

§23. Atstovai renkami visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu, proporcingąja rinkimų sistema. Rinkimų tvarką ir atstovų skaičių nustato įstatymas.

§24. Rinkti atstovus į Seimą turi teisės pilnateisiai Lietuvos piliečiai, vyrai ir moterys, turintieji ne mažiau kaip 21 metus amžiaus, o būti renkamiems — turintieji ne mažiau 24 metus amžiaus.

§25. Seimas renkamas trejiems metams.

Kai Valstybė veda karą, arba kai daugiau kaip pusėje jos teritorijos yra įvesta karo padėtis, Respublikos Prezidentas tam tikru aktu gali pailginti Seimo laiką, kuriam jis yra išrinktas. Toks Respublikos Prezidento aktas yra reikalingas Seimo patvirtinimo.

§26. Naujojo Seimo rinkimai turi įvykti prieš pasibaigiant senojo Seimo kadencijai. Naujojo Seimo rinkimų dieną skelbia Respublikos Prezidentas.

Naujojo Seimo kadencija prasideda, kuomet baigiasi senojo Seimo kadencija.

Seimas susirenka ne vėliau kaip po 30 dienų jo rinkimams pasibaigus. Dieną Seimui susirinkti skiria Respublikos Prezidentas.

§27. Seimas leidžia įstatymus. Įstatymų skelbimo tvarką ir jų įsiteisėjimo laiką nustato atskiras įstatymas.

§28. Seimas prižiūri Vyriausybės darbus, duodamas jai pa-

klausimų bei interpeliacijų ir skirdamas revizijas.

§29. Seimo tvirtinimo yra reikalingi Valstybės biudžetas ir jo išpildymas.

§30. Seimas tvirtina šias Vyriausybės daromas Valstybės sutartis: taikos sutartis; Valstybės teritorijos įgijimo, išsižadėjimo ar perleidimo sutartis; prekybos sutartis su kitomis valstybėmis; užsienio paskolas, sutartis, kurios visai ar dalinai naikina arba pakeičia esamuosius įstatymus; sutartis, kurios uždeda pareigų Lietuvos piliečiams; sutartis, kurios nustato tiesiogines arba netiesiogines monopolijos arba nusavinimo teises.

§31. Seimo kompetencijoje yra pradėti ar baigti karas.
Karo veiksmai gali būti pradėti be Seimo, kai priešininko šalis paskelbia Lietuvai karą, arba kai priešininkai, karo nepaskelbę, yra peržengę Lietuvos sieną.

§32. Kilus karui, ginkluotam sukilimui ar kitokiems pavojingiems neramumams Valstybėje, Ministerių Kabinetui pasiūlius, Respublikos Prezidentas gali visoje Valstybėje arba tam tikrose jos dalyse įvesti karo arba kitą kurią nepaprastą padėtį, laikinai sustabdyti konstitucines piliečių teisių garantijas (§§ 11, 12, 14, 15, 16 17) ir imtis priemonių pavojui atremti ar pašalinti, vartojant ir ginkluotą pajėgą, ir tuo pat metu apie visa tai turi pranešti Seimui, kuris tą Vyriausybės žingsnį tvirtina arba atmeta.

§33. Seimas renka sau Pirmininką ir kitus Prezidiumo narius. Seimas priima savo darbui statutą, kuris turi įstatymo galios.

§34. Seimo posėdžiai šaukiami Seimo nustatyta tvarka. Seimo Pirmininkas privalo sušaukti Seimą, jei to reikalauja Respublikos Prezidentas arba ¼ dalis atstovų.

§35. Kiekvienas atstovas, pradėdamas eiti savo pareigas, prisiekia arba iškilmingai pasižada būti ištikimas Lietuvos Respublikai, saugoti jos įstatymus ir sąžiningai vykdyti Tautos atstovo įgaliojimus.
Atstovas, kuris atsisako prisiekti ar pasižadėti, arba kuris prisiekia ar pasižada lygtinai, nustoja atstovo įgaliojimų.

§36. Atstovai vadovaujasi tik savo sąžine ir negali būti jokių mandatų varžomi.

§37. Atstovas dėl savo kalbų, pasakytų pareigas einant, negali būti teismo baudžiamas, tačiau už garbės įžeidimą gali būti traukiamas atsakomybėn paprastąja tvarka.

§38. Atstovo asmuo neliečiamas. Atstovą suimti galima tiktai Seimui sutikus, išskyrus tuos atsitikimus, kada atstovas yra užtiktas nusikaltimo vietoje (in flagranti).
Apie atstovo suėmimą ir suėmimo pamatą tokiu atsitikimu ne vėliau kaip po 48 valandų pranešama Seimo Pirmininkui, kuris praneša apie tai Seimui jo artimiausiame posėdyje. Seimas gali suimtąjam atstovui grąžinti laisvę.

§39. Atstovai turi teisės nemokamai važinėti visais Lietuvos geležinkeliais.
Atstovai už savo darbą gauna atlyginimą, kurį nustato įstatymas.

IV. Vyriausybė

§40. Vyriausybę sudaro Respublikos Prezidentas ir Ministerių Kabinetas.

§41. Respublikos Prezidentą renka Seimas.
Respublikos Prezidentas renkamas slaptu balsavimu absoliutine atstovų balsų dauguma. Jei du kartu balsuojant nei vienas kandidatas negautų absoliutinės atstovų balsų daugumos, tad Respublikos Prezidentas renkamas iš dviejų kandidatų, gavusių daugiausia balsų, ir išrinktu laikomas tas, kuris gaus daugiau balsų. Jei abu kandidatu gautų lygų skaičių balsų, išrinktu laikomas vyresnio amžiaus kandidatas.

§42. Respublikos Prezidentas, pradėdamas eiti savo pareigas, prisiekia arba iškilmingai pasižada visomis savo jėgomis rūpintis Respublikos ir Tautos gerove, saugoti Konstituciją ir įstatymus, sąžiningai eiti savo pareigas ir būti visiems lygiai teisingas.

§43. Respublikos Prezidentu gali būti renkamas kiekvienas Lietuvos pilietis, kuris gali būti renkamas atstovu į Seimą ir yra ne jaunesnis kaip 35 metų.

§44. Respublikos Prezidentas yra renkamas trejiems metams. Respublikos Prezidentas eina savo pareigas ligi bus išrinktas kitas.
Respublikos Prezidentas gali būti Seimo atstatytas ⅔ visų atstovų balsų dauguma.
Tas pats asmuo negali būti renkamas Respublikos Prezidentu daugiau kaip dviems trimečiams paeiliui.

§45. Respublikos Prezidentui išvažiavus iš Valstybės sienų arba susirgus ir laikinai nebegalint eiti pareigų, jį pavaduoja Seimo Pirmininkas.

Respublikos Prezidentui atsistatydinus, jį atstačius, jam mirus arba susirgus, ligi nebegalint daugiau eiti savo pareigų, yra renkamas kitas tam laikui, kuris liko senojo Respublikos Prezidento neatprezidentautas.

§46. Respublikos Prezidentas atstovauja Respublikai, akredituoja pasiuntinius ir priima svetimų valstybių pasiuntinius.

§47. Respublikos Prezidentas kviečia Ministerį Pirmininką, paveda jam sudaryti Ministerių Kabinetą, tvirtina sudarytą ir priima Ministerių Kabineto atsistatydinimą.

§48. Respublikos Prezidentas skiria ir atledižia Valstybės Kontrolierių.
Valstybės Kontrolierius atsako Seimui, ir atsistatydina, Seimui išreiškus jam nepasitikėjimą.

§49. Respublikos Prezidentas skiria ir atleidžia Respublikos valdininkus, kurių skyrimas ir atleidimas įstatymų yra jam pavestas.

§50. Respublikos Prezidentas skelbia įstatymus.
Seimo priimtieji įstatymai Respublikos Prezidento skelbiami per 21 dieną, skaitant nuo įstatymo įteikimo dienos.
Respublikos Prezidentas turi teisės per 21 dieną, skaitant nuo įstatymo įteikimo dienos, grąžinti Seimui su savo pastabomis Seimo priimtąjį įstatymą antrą kartą apsvarstyti. Jei po to Seimas antru svarstymu priima tą patį įstatymą absoliutine visų atstovų balsų dauguma, tad Respublikos Prezidentas privalo jį paskelbti.
Jei Seimas ⅔ visų atstovų balsais pripažįsta įstatymo paskelbimą esant skubotą, tad Respublikos Prezidentas neturi teisės grąžinti jį Seimui antrą kartą svarstyti.

§51. Respublikos Prezidentas turi bausmės dovanojimo teisę. Dovanoti bausmę Ministeriams, kurie yra nusmerkti dėl tarnybos nusikaltimų, Respublikos Prezidentas gali tik Seimui sutikus.

§52. Respublikos Prezidentas turi teisės paleisti Seimą.
Naujam Seimui susirinkus, Respublikos Prezidentas perrenkamas. Naujojo Seimo rinkimai privalo įvykti ne vėliau kaip po 60 dienų Seimą paleidus. Naujojo Seimo kadencija prasideda nuo jo rinkimų dienos.

§53. Respublikos Prezidentas yra vyriausias visų Respublikos ginkluotų pajėgų viršininkas.
Už Respublikos ginkluotų pajėgų tvarkymą ir vadovavimą joms atsako Seimui Ministerių Kabinetas ar ata-

tinkamas Ministeris.
Karo metu, Ministerių Kabinetui pasiūlius, Respublikos Prezidentas skiria Vyriausiąjį Kariuomenės Vadą.

§54. Respublikos Prezidentas turi teisės dalyvauti Ministerių Kabineto posėdžiuose, juose pirmininkauti ir reikalauti iš Ministerių Kabineto ar atskirų Ministerių pranešimų raštu apie jų darbą.

§55. Visi Respublikos Prezidento aktai, kad turėtų galios, privalo turėti Ministerio Pirmininko arba atatinkamo Ministerio parašą. Atsakomybė už aktą tenka jį pasirašiusiam Ministeriui.

§56. Ministerių Kabinetas sudaromas iš Ministerio Pirmininko ir kitų Ministerių. Ministerių skaičių ir jų darbų paskirstymą nustato įstatymas.

§57. Ministeris Pirmininkas pristato pasirinktus Ministerius Respublikos Prezidentui patvirtinti. Ministerius atleidžia Respublikos Prezidentas.

§58. Pradėdami eiti savo pareigas, Ministeriai prisiekia arba iškilmingai pasižada bešališkai ir sąžiningai eiti savo pareigas ir pildyti Konstituciją bei įstatymus.

§59. Ministerių Kabinetas atsako solidaringai Seimui už Bendrą Vyriausybės politiką, o kiekvienas Ministeris skyrium atsako Seimui už savo darbą jam pavestoje valdymo srityje.
Ministeriai turi turėti Seimo pasitikėjimą. Ministerių Kabinetas ir kiekvienas Ministeris turi atsistatydinti, jei Seimas stačiai pareiškia jiems nepasitikėjimą.

§60. Ministerių Kabinetas ruošia ir pristato Seimui įstatymų sumanymus.
Ministeriai, pasilikę mažumoje, spręsdami Ministerių Kabinete įstatymų sumanymus, turi teisės savo atskirą nuomonę ir jos pagrindus išdėstyti raštu, kuris įduodamas Seimui drauge su Ministerių Kabineto įnešamuoju sumanymu.

§61. Ministerių Kabinetas vykdo Respublikos Konstituciją ir įstatymus, veda Respublikos vidaus ir užsienio politiką, saugoja Respublikos teritorijos neliečiamybę ir vidaus tvarką.

§62. Ministerių Kabineto posėdžiuose turi teisės dalyvauti patariamuoju balsu Valstybės Kontrolierius.

§63. Iškelti Respublikos Prezidentui, Ministeriui Pirmininkui ar kitam kuriam Ministeriui baudžiamąją bylą dėl jų tarnybos nusikaltimų ar dėl valstybės išdavimo turi

teisės tik Seimas absoliutine visų atstovų balsų dauguma. Iškeltą bylą sprendžia Augščiausias Lietuvos Teismas.

V. Teismas

§64. Teismas sprendžia eidamas įstatymais Respublikos vardu.

§65. Teismo sprendimas negali būti keičiamas arba naikinamas kitaip, kaip tik teismo, įstatymuose nurodyta tvarka.
Amnestija teikiama įstatymų keliu.

§66. Teismų organizaciją, kompetenciją ir jurisdikciją nustato įstatymas.

§67. Augščiausiasis Teismas visai Respublikos teritorijai tėra vienas.

§68. Teismas sprendžia administracijos įsakymų teisėtumą.

§69. Teismas visiems piliečiams yra lygus.
Karius dėl tarnybos nusikaltimų teisia tam tikri teismai. Ypatingieji teismai gali būti steigiami tik karo metu arba karo padėčiai esant.

VI. Vietos savivaldybė

§70. Valsčiams ir miestams laiduojama savivaldybės teisė įstatymų ribose.
Vietos savivaldybės organų rinkimų pagrindan dedama visuotinis, lygus, tiesus ir slaptas balsavimas.

§71. Savivaldybės organai rūpina Valstybės vietos valdymo reikalus įstatymuose nurodyta tvarka.
Jie turi teisės uždėti mokesnių vietos savivaldybės reikalams, eidami tam tikrais mokesnių įstatymais.

§72. Vyriausybė prižiūri, kad vietos savivaldybės organai eitų savo pareigas, ir kad jų darbas nebūtų priešingas Valstybės įstatymams.
Vietos savivaldybės organų ginčo bylas su Vyriausybės organais galutinai sprendžia teismas.

VII. Tautinių mažumų teisės.

§73. Tautinės piliečių mažumos, kurios sudaro žymią piliečių dalį, turi teisės įstatymų ribose autonomingai tvarkyti savo tautinės kultūros reikalus—liaudies švietimą, labdarybę, savitarpinę pagalbą — ir šiems reikalams vesti įstatyme nurodyta tvarka renka atstovaujamus organus.

§74. Minėtos §73 tautinės mažumos turi teisės, eidamos tam tikrais įstatymais, apkrauti savo narius mokesniais tautinės kultūros reikalams ir naudojasi teisinga dalimi

sumų, kurios Valstybės ir savivaldybių yra skiriamos švietimo ir labdarybės reikalams, jei šių reikalų netenkina bendros Valstybės ir savivaldybės įstaigos.

VIII. Respublikos gynimas

§75. Visi Respublikos piliečiai dalyvauja jos teritorijos gynime įstatymuose nurodyta tvarka.

§76. Respublikai ginti organizuojamos ginkluotos pajėgos. Ginkluotų pajėgų organizaciją, komplektavimo būdus, rūšį ir tarnybos laiką nurodo įstatymas.

§77. Tų karių šeimoms ir patiems kariams, kurie eidami karo tarnybą nustojo savo sveikatos arba gyvybės, laiduojama valstybės globa ir aprūpinimas.

IX. Švietimo reikalai

§78. Vaikų auklėjimas yra tėvų augščiausia teisė ir natūralinė pareiga.

§79. Mokyklas steigia Valstybė, savivaldybės, visuomenės organizacijos ir atskiri asmens. Visos mokyklos yra Valstybės priežiūroje įstatymų nurodytose ribose.

§80. Religijos mokymas mokyklose yra privalomas, išskyrus mokyklas, įsteigtas vaikams, kurių tėvai nepriklauso jokiai tikybinei organizacijai. Religijos privalo būti mokoma pagal reikalavimus tos tikybinės organizacijos, kuriai priklauso mokinys.

§81. Pradžios mokslas yra privalomas.
Privalomojo pradžios mokslo įvedimo laiką ir tvarką nurodo įstatymas. Pradžios mokslas Valstybės arba savivaldybių laikomose mokyklose yra nemokamas.

§82. Privatinės konfesinės mokyklos, jei jos išpildo įstatymų nustatytą programos minimumą, gauna iš Valstybės Iždo švietimo reikalams skiriamą biudžeto dalį, kuri atatinka, oficialiniai priklausančių tai tikybinei organizacijai, kurios mokslu tos mokyklos vedamos, Lietuvos piliečių ir mokinių skaičiui.

X. Tikybos ir kulto dalykai

§83. Visoms esamoms Lietuvoje tikybinėms organizacijoms Valstybė lygiai pripažįsta teises tvarkytis taip, kaip jų kanonai arba statutai reikalauja, laisvai skelbti savo tikėjimo mokslą ir atlikti savo kulto apeigas, steigti ir tvarkyti savo kulto namus, mokyklas, auklėjimo ir labdarybės įstaigas, steigti vienuolynus, tikybines kongre-

gacijas, brolijas, uždėti savo nariams mokesnių tikybinių organizacijų reikalams, įgyti kilnojamą ir nekilnojamą turtą ir jį valdyti.
Tikybinės organizacijos turi Valstybėje juridinio asmens teisių.
Dvasininkai yra atleidžiami nuo karinės prievolės.

§84. Valstybė pripažįsta naujai atsirandančias tikybines organizacijas, jei jų tikėjimo bei doros mokslas ir statutai neprieštarauja viešajai tvarkai ir dorai.
Tokių organizacijų atsiradimo ir gyvavimo sąlygas nurodo įstatymas.

§85. Gimimo, jungtuvių ar mirimo aktai, daromi tikinčiųjų pas jų dvasininkus, jei jie atatinka įstatyme nurodytai formai, turi Lietuvoje juridinės galios, ir piliečiai nėra verčiami tų aktų kartoti kitoje įstaigoje.

§86. Sekmadienius ir kitas Valstybės pripažintas šventes įstatymai saugoja, kaip poilsio ir dvasios pakilimo dienas.

§87. Kariams turi būti suteikta laisvo laiko savo tikybos pareigoms atlikti.
Ligoninėse, kalėjimuose ir kitose viešose įstaigose laikomiems žmonėms turi būti duodama galimybės savo tikybos pareigoms atlikti.

XI. Valstybės ekonominės politikos pagrindai

§88. Visose ūkio srityse kiekvienam piliečiui laiduojama darbo ir iniciatyvos laisvė. Ši laisvė tegali būti suvaržyta įstatymo keliu, esant viešajam reikalui.
Ūkio gyvenimas yra tvarkomas taip, kad kiekvienas pilietis turėtų darbo.

§89. Atskiroms ūkio sritims įstatymai laiduoja tam tikrą savivaldybę. Įstatymų keliu steigiami žemės ūkio, prekybos ir pramonės, darbo ir kitokie rūmai, kurių bendradarbiavimą su Valstybės Valdžia, normuojant ūkio gyvenimą, nurodo įstatymas.

§90. Žemės valdymo pagrindan dedamas privatinės nuosavybės dėsnis.
Valstybei paliekama teisės reguliuoti žemės valdymą taip, kad būtų sudarytos tinkamos sąlygos taisyklingai žemės ūkio gamybai, ypatingai smulkiajam ir vidutiniam žemės ūkiui tarpti.
Dvarai parceliuojami įstatymuose nurodyta tvarka.

XII. Valstybės finansai

§91. Uždėti gyventojams mokesnių, skirti Valstybės Iždo išlaidų, užtraukti vidaus paskolą ar išleisti popierinius pinigus tegalima įstatymų keliu.

§92. Valstybės pajamų ir išlaidų, turto bei skolų ir atskaitomybes prižiūri Valstybės Kontrolierius.

§93. Valstybės Kontrolierius kas metai paruošia praėjusiųjų metų Valstybės biudžeto vykdymo apyskaitą ir ne vėliau kaip ligi spalių mėn. 15 dienos patiekia ją Seimui.

§94. Ministerių Kabinetas kas metai paruošia visų Valstybės pajamų ir išlaidų sąmatą naujiems metams ir ne vėliau kaip ligi spalių mėnesio 15 dienos patiekia ją Seimui patvirtinti.

§95. Valstybės pajamų ir išlaidų sąmatos didumas yra nustatomas įstatymų keliu kas metai kiekvieniems metams skyrium, prieš prasidedant biudžeto metams.

§96. Biudžeto metai prasideda sausio mėnesio 1 dieną, baigiasi — gruodžio mėnesio 31 dieną.

XIII. Socialinė apsauga

§97. Žmogaus darbo pajėga yra tam tikrų įstatymų saugojama ir globojama.
Valstybė saugoja atskirais įstatymais darbininką ligoje, senatvėje, nelaimingais atsitikimais ir darbo trūkstant.

§98. Šeimyninio gyvenimo pamatas yra moterystė. Jos pagrindan dedama abiejų lyčių teisių lygybė.
Tam tikrais įstatymais saugojama ir palaikoma šeimos sveikata ir socialinė gerovė.
Motinystė yra ypatingoje Valstybės globoje.

§99. Visuomenės dora ir sveikata yra saugojama tam tikrų įstatymų.

§100. Visų laipsnių mokyklos yra visiems lygiai prieinamos.

§101. Blaivybei palaikyti valsčiaus piliečių visuma turi teisės spręsti dėl svaigiųjų gėrimų pardavinėjimo įstaigų laikymo savo gyvenamajame rajone.

XIV. Konstitucijos keitimas ir papildymas

§102. Konstitucijos pakeitimo arba papildymo sumanymą turi teisės iškelti Seimas, Vyriausybė arba 50 tūkstančių piliečių, turinčių teisės rinkti į Seimą.

§103. Iškeltąjį Konstitucijos pakeitimo arba papildymo sumanymą priima Seimas trijų penktadalių visų atstovų

balsų dauguma.

Seimo priimtas Konstitucijos pakeitimas ar papildymas atiduodamas spręsti Tautai visuotinio balsavimo keliu, jei per tris mėnesius nuo jo paskelbimo dienos to pareikalaus Respublikos Prezidentas, arba ¼ dalis visų atstovų, arba 50.000 piliečių, turinčių teisės rinkti į Seimą. Seimo priimtas Konstitucijos pakeitimas ar papildymas, dėl kurio tokio reikalavimo nebus patiekta, įgyja galios po trijų mėnesių nuo jo paskelbimo dienos. Seimo priimtas Konstitucijos pakeitimas ar papildymas laikomas yra Tautos atmestu, jei balsavime dalyvavo ne mažiau kaip pusė visų turinčių teisės balsuoti piliečių ir prieš pakeitimą ar papildymą pasisakė ne mažiau kaip pusė balsavime dalyvavusių piliečių.

Konstitucijos pakeitimas ar papildymas, kurį Seimas priima keturiais penktadaliais visų atstovų balsų dauguma, įgyja galios nuo jo paskelbimo dienos.

XV. Įvedamieji nuostatai

§104. Šią Konstituciją paskelbus, Steigiamasis Seimas palieka Seimo vietoje ligi bus išrinktas Seimas.

Pirmojo Seimo kadencija prasideda nuo jo rinkimų dienos.

Pirmojo Seimo rinkimų dieną skiria Respublikos Prezidentas žiūrėdamas, kad ji būtų ne vėliau kaip po trijų mėnesių nuo Konstitucijos paskelbimo dienos.

§105. Steigiamojo Seimo Pirmininkas eina Respublikos Prezidento pareigas ligi bus išrinktas Respublikos Prezidentas.

Nuo Konstitucijos įsigaliojimo dienos jam priklauso visos Konstitucijoje Respublikos Prezidentui duotos teisės.

§106. Veikusieji Lietuvoje ligi šios Konstitucijos paskelbimo dienos įstatymai, kurie šiai Konstitucijai neprieštarauja ir nebus panaikinti ar pakeisti šios Konstitucijos nurodytu įstatymų leidimo keliu, palieka galioje.

§107. Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija nustoja galios.

§108. Ši Lietuvos Valstybės Konstitucija įgyja galios nuo jos paskelbimo dienos.

A. Stulginkis
Eina Respublikos Prezidento pareigas
Steigiamojo Seimo Pirmininkas

Galvanauskas
Ministeris Pirmininkas

V. Jurgutis
Užsienio Reikalų Ministeris

K. Oleka
Vidaus Reikalų Ministeris

J. Dobkevičius
Finansų, Prekybos ir Pramonės Ministeris

Majoras Sližys
Krašto Apsaugos Ministeris

J. Aleksa
Žemės Ūkio ir Valstybės Turtų Ministeris

M. Soloveičikas
Ministeris Žydų Reikalams

V. Karoblis
Teisingumo Ministeris

B. Tomaševičius
L.e. Susisiekimo Ministerio p.

P. Juodakis
Švietimo Ministeris

D. Siemaška
L.e. Ministerio Gudų Reikalams p.

Kaunas, 1922 m. rugpiūčio mėn. 6 d.

1928 metų

KONSTITUCIJA

("Vyriausybės Žinios" 1928 m., Nr. 275, eil. Nr. 1778)

Respublikos Prezidentas, pritariamas viso Ministerių Kabineto — Ministerio Pirmininko ir Užsienių Reikalų Ministerio prof. A. Voldemaro, Krašto Apsaugos Ministerio gen. leit. T. Daukanto, Finansų Ministerio J. Tūbelio, Teisingumo Ministerio A. Žilinsko, Žemės Ūkio Ministerio J. Aleksos, Vidaus Reikalų Ministerio I. Musteikio, Susisiekimo Ministerio S. Čiurlionio, Švietimo Ministerio K. Šakenio ir Valstybės Kontrolieriaus V. Matulaičio — susirinkusio iškilmingan posėdin kariuomenės šventės dieną, 1928 m. gegužės mėn. 15 d., su padėka paminėti žygių, padarytų per dešimtį metų Lietuvių Tautos, ypač jos geriausių vaikų, ginklu apgynusių nepriklausomą Lietuvos likimą ir nuolat esančių jos sargyboje, **nusprendė paskelbti šitokią Lietuvos Valstybės Konstituciją:**

LIETUVOS VALSTYBĖS KONSTITUCIJA

I. Bendrieji dėsniai

§ 1. Lietuvos Valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika.
Suvereninė valstybės valdžia priklauso tautai.

§ 2. Valstybės valdžią vykdo Seimas, Vyriausybė ir Teismas.

§ 3. Lietuvos Valstybėje neturi galios joks įstatymas, priešingas Konstitucijai.

§ 4. Lietuvos plotas susideda iš žemių, kurių sienos aprašytos sudarytomis lig šiol valstybės tarptautinėmis sutartimis. Keisti šis plotas galima didinant jį paprastu įstatymų leidimo keliu, o mažinant tautos atsiklausimo keliu.

§ 5. Lietuvos sostinė — Vilnius. Kitur ji gali būti perkelta laikinai tam tikru įstatymu.

§ 6. Atskiri Lietuvos kraštai gali gauti tam tikru įstatymu teisę autonomiškai tvarkytis. Kiekvieno tokio krašto autonominės teisės turi būti nurodytos jo statute, suteikiamame tam tikru įstatymu.

Autonominiai kraštų seimeliai negali leisti įstatymų, kurie liestų visos Lietuvos ar kitų jos kraštų reikalus arba kurie būtų priešingi jos įstatymams.

§ 7. Valstybės kalba — lietuvių kalba. Vietinių kalbų vartojimą nustato įstatymas.

§ 8. Valstybės spalvos: geltona—žalia—raudona. Valstybės ženklas — baltas vytis raudoname dugne.

II. Lietuvos piliečiai ir jų teisės

§ 9. Pilietybės teisė įgyjama ir ji nustojama einant atatinkamu pilietybės įstatymu.

Svetimos valstybės pilietis gali įgyti Lietuvos pilietybę, jeigu jis yra išgyvenęs Lietuvoje ne mažiau kaip dešimtį metų.

Visos politinės teisės suteikiamos tik natūralizuotųjų vaikams, gimusiems Lietuvos pilietybėje, o patys natūralizuotieji įgyja tik aktyvias politines teises.

§10. Niekas negali būti kartu Lietuvos ir kitos kurios valstybės pilietis.

Lietuvos pilietis tačiau nepraranda savo pilietybės teisių, patapęs kurio Amerikos krašto piliečiu, jei atlieka tam tikras įstatymu nurodytas pareigas.

§11. Visi Lietuvos piliečiai, vyrai ir moterys, yra lygūs prieš įstatymus. Negali būti teikiama ypatingų privilegijų nei mažinama teisių piliečiui dėl jo kilmės, tikėjimo, tautybės.

§12. Piliečių asmuo neliečiamas. Traukti pilietis tieson galima tik įstatymuose nurodytais atsitikimais ir tvarka. Pilietis gali būti suimtas arba jo laisvė suvaržyta, tik užtiktas nusikalstamą darbą bedaręs, arba teismo valdžios organo nutarimu. Suimtajam piliečiui turi būti ne vėliau kaip per 48 valandas įteiktas nutarimas dėl jo suėmimo ir nurodytas suėmimo pagrindas. Negavus šio nutarimo, suimtasis tuojau paleidžiamas.

§13. Piliečio butas neliečiamas. Įeiti į butą ir daryti jame kratą galima tik nurodytais įstatyme atsitikimais ir tvarka.

§14. Pilietis turi tikėjimo ir sąžinės laisvę.
Priklausymas kuriai tikybai arba išpažinimas pasaulėžiūros negali būti pagrindas nusikaltimui pateisinti ar atsisakyti nuo viešųjų pareigų.
§15. Piliečiui laiduojama korespondencijos ir sužinojimo paslaptis paštu, telefonu ir telegrafu. Išimtis gali būti daroma nurodytais įstatyme atsitikimais.
§16. Piliečiams laiduojama žodžio ir spaudos laisvė. Ši laisvė galima suvaržyti tik nurodytais įstatyme atsitikimais, kada tai reikalinga dorai ir valstybės tvarkai apsaugoti.
§17. Piliečiams pripažįstama laisvė daryti nurodyta įstatyme tvarka susirinkimus be ginklo ir neardant viešosios rimties.
§18. Piliečiams laiduojama draugijų ir sąjungų laisvė, jeigu jų tikslai ir vykdomosios priemonės nėra priešingos baudžiamiesiems įstatymams.
§19. Tikybos bei kultūros reikalams rūpintis gali būti sudaroma juridiniai viešosios teisės asmens, nurodyta įstatyme tvarka.
§20. Einančio savo pareigas valdininko nuskriaustas pilietis turi teisės nurodyta įstatyme tvarka šaukti jį teisman be jo vyresnybės leidimo ar sutikimo ir ieškoti nuostolių atlyginimo.
§21. Kiekvienas pilietis turi peticijos teisę į Seimą.
§22. Piliečiai turi įstatymų iniciatyvos teisę. Dvidešimt penki tūkstančiai piliečių, turinčių teisės rinkti į Seimą, gali tiekti Seimui nurodyta įstatyme tvarka įstatymo sumanymą, kurį Seimas privalo svarstyti.
§23. Nuosavybės teisė saugojama. Piliečių turtas galima nusavinti įstatymo keliu tik viešajam reikalui esant.

III. Seimas

§24. Seimą sudaro tautos atstovai.
Atstovų skaičių nustato įstatymas.
§25. Atstovai renkami visuotiniu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu proporcine rinkimų sistema.
Seimo rinkimų būdą ir tvarką nustato įstatymas.
§26. Rinkti atstovus į Seimą turi teisės pilnateisiai Lietuvos piliečiai, vyrai ir moterys, turintieji ne mažiau kaip 24 metus amžiaus, o būti renkami — turintieji ne mažiau kaip 30 metų amžiaus.
§27. Seimas renkamas penkeriems metams.
§28. Išėjus laikui, kuriam Seimas buvo rinktas arba jį palei-

dus, naujojo Seimo rinkimai turi įvykti ne vėliau kaip per šešis mėnesius. Naujojo Seimo rinkimų dieną skelbia Respublikos Prezidentas.

Šis pusės metų laikotarpis netaikomas pirmajam Seimui rinkti.

Seimas susirenka kasmet dviem paprastom sesijom: pirmąjį antradienį vasario mėnesio ir pirmąjį antradienį rugsėjo mėnesio.

Pirmąjį paprastosios Seimo sesijos posėdį atidaro Respublikos Prezidentas pats arba per Ministerį Pirmininką.

Paprastoji sesija trunka ne ilgiau kaip tris mėnesius.

§29. Seimas leidžia įstatymus. Įstatymų skelbimo tvarką ir jų įsiteisėjimo laiką nustato atskiras įstatymas.

§30. Seimas prižiūri Vyriausybės darbus, duoda jai paklausimų bei interpeliacijų.

§31. Seimo tvirtinimo yra reikalingi Valstybės biudžetas ir jo išpildymas.

§32. Jei tarptautinės sutartys, sudaromos su Lietuva, liečia dalykus, kurie tvarkomi įstatymų keliu, tai joms ratifikuoti reikalingas Seimo sutikimas.

§33. Seimo pritarimas yra reikalingas pradėti ar baigti karui. Karo veiksmai gali būti pradėti be Seimo, kai priešininko šalis paskelbia Lietuvai karą, arba kai priešininkas, karo nepaskelbęs, yra peržengęs Lietuvos sieną.

§34. Kilus karui, ginkluotam sukilimui ar kitokiems pavojingiems neramumams valstybėje, Ministerių Kabinetui pasiūlius, Respublikos Prezidentas gali visoje arba tam tikrose jos dalyse įvesti karo arba kitą kurią nepaprastą padėtį, laikinai sustabdyti konstitucines piliečių teisių garantijas (§§ 12, 13, 15, 16, 17, 18) ir imtis priemonių pavojui atremti ar pašalinti, vartojant ir ginkluotą pajėgą.

§35. Seimas renka sau pirmininką ir kitus prezidiumo narius. Seimas priima savo darbui statutą, kuris turi įstatymo galios.

§36. Nepaprastą Seimo sesiją šaukia Respublikos Prezidentas, arba savo paties valia, arba trimis penktadaliais visų Seimo narių rašytu pareiškimu, nurodžius, kuriems reikalams ji šauktina.

§37. Kiekvienas Seimo narys, pradėdamas eiti savo pareigas, prisiekia arba iškilmingai pasižada būti ištikimas Lietuvos Respublikai, saugoti jos įstatymus ir sąžinin-

gai vykdyti Tautos atstovo įgaliojimus.
Seimo narys, kuris atsisako prisiekti ar pasižadėti, arba kuris prisiekia ar pasižada lygtinai, nustoja atstovo įgaliojimų.

§38. Seimo nariai vaduojasi tik savo sąžine ir negali būti jokių mandatų varžomi.

§39. Seimo narys dėl savo kalbų, pasakytų pareigas einant, negali būti teismo baudžiamas, tačiau už garbės įžeidimą gali būti traukiamas atsakomybėn paprastąja tvarka.

§40. Seimo nario asmuo neliečiamas. Jis suimti galima tik Seimui sutikus, išskyrus tuos atsitikimus, kada yra užtiktas bedaręs nusikalstamą darbą (in flagranti).
Apie Seimo nario suėmimą ir suėmimo pamatą tokiu atsitikimu ne vėliau kaip per 48 valandas pranešama Seimo pirmininkui, kuris praneša apie tai Seimui jo artimiausiame posėdyje.

§41. Seimo narys negali verstis tuo, kas nesuderinama su jojo pareigomis. Atskiras įstatymas nustato, kas suderinama su Seimo nario pareigomis arba kas nesuderinama.
Seimo nariai už savo darbą Seime gauna atlyginimą, nustatytą įstatymu.

IV. Vyriausybė

§42. Vyriausybę sudaro Respublikos Prezidentas ir Ministerių Kabinetas.

§43. Respublikos Prezidentas renkamas ypatingų Tautos atstovų septyneriems metams. Rinkimų būdą ir tvarką nustato įstatymas.

§44. Pradėdamas eiti savo pareigas, Respublikos Prezidentas prisiekia visomis savo pajėgomis rūpintis Respublikos ir Tautos gerove, saugoti įstatymus, sąžiningai eiti savo pareigas ir būti visiems lygiai teisingas.

§45. Respublikos Prezidentu gali būti renkamas kiekvienas Lietuvos pilietis, kuris gali būti renkamas atstovu į Seimą ir yra ne jaunesnis kaip 40 metų.

§46. Respublikos Prezidentas eina savo pareigas ligi bus išrinktas naujas. Tas pats asmuo gali būti perrenkamas Prezidentu.

§47. Respublikos Prezidentui išvažiavus iš valstybės ribų, susirgus ir negalint eiti pareigų, atsistatydinus ar mirus, jį pavaduoja Ministeris Pirmininkas. Atsistatydi-

nus ar mirus Prezidentui, renkamas naujas.

§48. Respublikos Prezidentas atstovauja respublikai, akredituoja Lietuvos pasiuntinius, priima svetimų valstybių pasiuntinius ir ratifikuoja sudaromas su kitomis valstybėmis sutartis.

§49. Respublikos Prezidentas skiria Ministerį Pirmininką, kitus ministerius ir Valstybės Kontrolierių, Ministerio Pirmininko pristatomus, ir paleidžia tiek visą Ministerių Kabinetą, tiek atskirus ministerius ir Valstybės Kontrolierių.

§50. Respublikos Prezidentas skiria ir paleidžia visų laipsnių karininkus ir Respublikos valdininkus, kurių skyrimas ir paleidimas įstatymo yra jam pavestas.

§51. Respublikos Prezidentas skelbia įstatymus.
Seimo priimtieji įstatymai Respublikos Prezidento skelbiami ne vėliau kaip per vieną mėnesį, skaitant nuo įstatymo įteikimo dienos.
Respublikos Prezidentas turi teisės per vieną mėnesį, skaitant nuo įstatymo įteikimo dienos, grąžinti Seimui su savo nuomone Seimo priimtą įstatymą antrą kartą apsvarstyti. Jei po to Seimas antru svarstymu priima tą patį įstatymą ne mažiau kaip ⅔ (dviem trečdaliais) visų Seimo narių dauguma, tai Respublikos Prezidentas privalo jį paskelbti.

§52. Respublikos Prezidentas turi teisę dovanoti bausmę ir nurodytais įstatymo atsitikimais grąžinti teismo atimtas ar susiaurintas teises.

§53. Respublikos Prezidentas turi teisę paleisti Seimą.
Seimo nesant arba Seimo sesijų tarpe, Respublikos Prezidentas gali leisti įstatymus, turinčius galios ligi Seimas juos pakeis. Seimo nesant arba negalint sušaukti nepaprastos sesijos, Respublikos Prezidentas vykdo Seimo teises, numatytas §§ 31, 32 ir 64.

§54. Įstatymams tvarkyti ir jų sumanymams ruošti bei svarstyti steigiama Valstybės Taryba. Jos sudėtį, teises ir pareigas nustato atskiras įstatymas.

§55. Respublikos Prezidentas yra visų respublikos ginkluotųjų pajėgų vyriausias vadas.

§56. Respublikos Prezidentas turi teisės dalyvauti Ministerių Kabineto posėdžiuose ir juose pirmininkauti ir reikalauti iš Ministerių Kabineto ir atskirų ministerių pranešimų apie jų darbą.

§57. Visi Respublikos Prezidento aktai, išskyrus Ministerių

Kabineto paleidimą, privalo turėti Ministerio Pirmininko arba atitinkamo ministerio parašą. Atsakomybė už aktą tenka jį pasirašiusiam ministeriui.

§58. Ministerių Kabinetas sudaromas iš Ministerio Pirmininko ir kitų ministerių. Ministerių skaičių ir jų darbų paskirstymą nustato įstatymas.

§59. Pradėdami eiti savo pareigas, ministeriai ir Valstybės Kontrolierius prisiekia arba iškilmingai pasižada bešališkai ir sąžiningai eiti savo pareigas ir pildyti įstatymus.

§60. Ministerių Kabinetas atsako solidariai Seimui už bendrą Vyriausybės politiką, o kiekvienas ministeris skyrium atsako Seimui už savo darbą jam pavestoje valdymo srityje.

Ministerių Kabinetas ir kiekvienas ministeris skyrium atsistatydina, Seimui išreiškus jam nepasitikėjimą ne mažiau kaip trimis penktadaliais visų Seimo narių dauguma.

§61. Ministerių Kabinetas ruošia ir pristato Seimui įstatymų sumanymus.

§62. Ministerių Kabinetas vykdo įstatymus, veda respublikos vidaus ir užsienio politiką, saugoja respublikos teritorijos neliečiamybę ir vidaus tvarką.

§63. Ministerių Kabineto posėdžiuose turi teisės dalyvauti patariamuoju balsu Valstybės Kontrolierius.

§64. Iškelti Ministeriui Prmininkui ar kuriam kitam ministeriui ar Valstybės Kontrolieriui baudžiamąją bylą dėl jų tarnybos nusikaltimų ar dėl valstybės išdavimo turi teisės Seimas trimis penktadaliais visų Seimo narių dauguma.

Iškeltą bylą sprendžia Augščiausias Lietuvos Teismas.

§65. Iškelti Respublikos Prezidentui bylą dėl nusikaltimų, nurodytų §64-ame, gali Seimas ¾ (trimis ketvirtadaliais) visų Seimo narių dauguma.

V. Teismas

§66. Teismas sprendžia eidamas įstatymais Lietuvos Respublikos vardu.

§67. Teismo sprendimas negali būti keičiamas arba naikinamas kitaip, kaip tik teismo įstatymuose nurodyta tvarka. Amnestija teikiama įstatymų keliu.

§68. Teismų organizaciją, kompetenciją ir jurisdikciją nustato įstatymas.

§69. Augščiausiasis Teismas visai respublikos teritorijai tėra

vienas.

§70. Teismas visiems piliečiams yra lygus.
Karius dėl tarnybinių nusikaltimų teisia tam tikri teismai.
Ypatingieji teismai gali būti steigiami tik karo metu arba karo padėčiai esant.

VI. Vietos savivaldybė

§71. Valsčiams ir miestams laiduojama savivaldybės teisė įstatymų ribose.
Savivaldybės organų rinkimų būdą ir tvarką nustato įstatymas.

§72. Savivaldybės organai rūpina ūkio ir kultūros reikalus įstatymo nurodyta tvarka ir eina administracines pareigas, įstatymu jiems pavestas.

§73. Vyriausybė prižiūri, kad vietos savivaldybės organai eitų savo pareigas, ir kad jų darbas nebūtų priešingas valstybės įstatymams.

VII. Tautinių mažumų teisės

§74. Tautinės piliečių mažumos, kurios sudaro žymią piliečių dalį, turi teisės įstatymų ribose autonomiškai tvarkyti savo kultūros reikalus — liaudies švietimą, labdarybę, savitarpinę pagalbą — ir šiems reikalams vesti nurodyta įstatyme tvarka rinkti atstovaujamus organus.

§75. Minėtos §74 tautinės mažumos turi teisės, eidamos tam tikrais įstatymais, apdėti savo narius mokesčiais tautinės kultūros reikalams ir naudojasi teisinga dalimi sumų, kurios valstybės ir savivaldybių yra skiriamos švietimo ir labdarybės reikalams, jei šių reikalų netenkina bendros valstybės ir savivaldybės įstaigos.

VIII. Respublikos gynimas

§76. Visi respublikos piliečiai dalyvauja jos teritorijos gynime nurodyta įstatymuose tvarka.

§77. Respublikai ginti organizuojamos ginkluotos pajėgos. Ginkluotų pajėgų organizaciją, komplektavimo būdus, rūšį ir tarnybos laiką nurodo įstatymas.

§78. Tų karių šeimoms ir patiems kariams, kurie, eidami karo tarnybą, nustojo savo sveikatos arba gyvybės, laiduojama valstybinė globa ir aprūpinimas.

IX. Švietimo reikalai

§79. Vaikų auklėjimas yra tėvų augščiausia pareiga.

§80. Mokyklas steigia vyriausybė, savivaldybės, visuomenės organizacijos ir atskiri asmens. Visos mokyklos yra vyriausybės priežiūroje nurodytose įstatymų ribose.

§81. Religijos mokymas mokyklose yra privalomas, išskyrus mokyklas, įsteigtas vaikams, kurių tėvai nepriklauso jokiai tikybinei organizacijai. Religijos privalo būti mokoma pagal reikalavimus tos tikybinės organizacijos, kuriai priklauso mokinys.

§82. Pradžios mokslas yra privalomas.
Privalomojo pradžios mokslo įvedimo laiką ir tvarką nurodo įstatymas.
Pradžios mokslas vyriausybės arba savivaldybių laikomose mokyklose yra nemokamas.

§83. Privatinės konfesinės mokyklos, jeigu jos išpildo įstatymų nustatytą programos minimumą, gauna iš Valstybės Iždo švietimo reikalams skiriamą biudžeto dalį, kuri atatinka oficialiam priklausančių tai tikybinei organizacijai, kurios mokslu tos mokyklos vedamos, Lietuvos piliečių ir mokinių skaičiui.

X. Tikybos ir kulto dalykai

§84. Visoms esamoms Lietuvoje tikybinėms organizacijoms valstybė lygiai pripažįsta teisės tvarkytis taip, kaip jų kanonai arba statutai reikalauja, laisvai skelbti savo mokslą ir atlikti savo kulto apeigas, steigti ir tvarkyti savo kulto namus, mokyklas, auklėjimo ir labdarybės įstaigas, steigti vienuolynus, tikybines kongregacijas, brolijas, uždėti savo nariams mokesčius tikybinių organizacijų reikalams, įgyti kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą ir jį valdyti.
Tikybinės organizacijos turi valstybėje juridinio asmens teisių.
Dvasininkai yra atleidžiami nuo karinės pareigos.

§85. Valstybė pripažįsta naujai atsirandančias tikybines organizacijas, jeigu jų tikėjimo bei doros mokslas ir statutas neprieštarauja viešajai tvarkai ir dorai.
Tokių organizacijų atsiradimo ir gyvavimo sąlygas nurodo įstatymas.

§86. Gimimo, jungtuvių ir mirimo aktai, daromi tikinčiųjų pas jų dvasininkus, jeigu jie atatinka įstatymo nurody-

tai formai, turi Lietuvoje juridinės galios, ir piliečiai nėra verčiami tų aktų kartoti kitoje įstaigoje.

§87. Sekmadienius ir kitas valstybės pripažintas šventes įstatymai saugoja.

§88. Kariams turi būti suteikta laisvo laiko savo tikybos pareigoms atlikti.

Ligoninėse, kalėjimuose ir kitose viešose įstaigose laikomiems žmonėms turi būti leidžiama savo tikybos pareigas atlikti.

XI. Valstybės ekonominės politikos pagrindai

§89. Visose ūkio srityse kiekivienam piliečiui laiduojama darbo ir iniciatyvos laisvė.

Ūkio gyvenimas yra tvarkomas taip, kad kiekvienas pilietis turėtų darbo.

§90. Atskiroms ūkio sritims įstatymai laiduoja tam tikrą savivaldybę. Įstatymų keliu steigiami žemės ūkio, prekybos ir pramonės, darbo ir kitoki rūmai, kurių bendradarbiavimą su vyriausybe, normuojant ūkio gyvenimą, nurodo įstatymas.

§91. Žemės valdymo pagrindan dedamas privatinės nuosavybės dėsnis.

Vyriausybei paliekama teisė reguliuoti žemės valdymą taip, kad būtų sudarytos tinkamos sąlygos taisyklingai žemės ūkio gamybai, ypatingai smulkiajam ir vidutiniam žemės ūkiui tarpti.

XII. Valstybės finansai

§92. Uždėti gyventojams mokesčius, skirti valstybės iždo išlaidas, užtraukti vidaus paskolą ir išleisti popierinius pinigus tegalima įtatymų keliu.

§93. Valstybės pajamas ir išlaidas, turtą bei skolas ir atskaitomybę prižiūri Valstybės Kontrolierius.

§94. Valstybės Kontrolierius kas metai paruošia praėjusių metų valstybės biudžeto vykdymo apyskaitą ir ne vėliau kaip ligi spalių mėnesio 15 dienos patiekia ją Seimui.

§95. Ministerių Kabinetas kas metai paruošia visų valstybės pajamų ir išlaidų sąmatą naujiems metams ir ne vėliau kaip ligi spalių mėnesio 15 dienos patiekia ją Seimui patvirtinti.

§96. Valstybės pajamų ir išlaidų sąmatos didumas yra nustatomas įstatymų keliu kas metai kiekvieniems metams

skyrium, prieš prasidedant biudžeto metams.

§97. Biudžeto metai prasideda sausio mėnesio 1 dieną, baigiasi — gruodžio mėnesio 31 dieną.

XIII. Socialinė apsauga

§98. Žmogaus darbo pajėga yra tam tikrų įstatymų saugojama ir globojama.

Valstybė saugoja atskirais įstatymais darbininką ligoje, senatvėje, nelaimingais atsitikimais ir darbo trūkstant.

§99. Šeimyninio gyvenimo pamatas yra moterystė. Jos pagrindan dedama abiejų lyčių teisių lygybė.

Tam tikrais įstatymais saugojama ir palaikoma šeimos sveikata ir socialinė gerovė.

Motinystė yra ypatingoje valstybės globoje.

§100. Visuomenės dora ir sveikata yra saugojama tam tikrų įstatymų.

§101. Visų laipsnių mokyklos yra visiems lygiai prieinamos.

§102. Blaivybei palaikyti valsčiaus piliečių visuma turi teisės spręsti dėl svaigiųjų gėralų pardavinėjimo įstaigų laikymo savo gyvenamajame rajone.

XIV. Konstitucijos keitimas ir papildymas

§103. Konstitucijos pakeitimo ir papildymo sumanymą turi teisę iškelti Seimas, Vyriausybė arba 50 tūkstančių piliečių, turinčių teisės rinkti į Seimą.

§104. Iškeltąjį Konstitucijos pakeitimo arba papildymo sumanymą priima Seimas ne mažiau kaip trimis penktadaliais visų Seimo narių dauguma.

Seimo priimtas arba atmestas Konstitucijos pakeitimas ar papildymas atiduodamas spręsti Tautai, jei per tris mėnesius nuo priėmimo arba atmetimo paskelbimo dienos to reikalaus Respublikos Prezidentas arba 50.000 piliečių, turinčių teisės rinkti į Seimą.

Seimo priimtas Konstitucijos pakeitimas ar papildymas, dėl kurio tokio reikalavimo nebus patiekta, įgyja galios po trijų mėnesių nuo jo paskelbimo dienos.

XV. Įvedamieji nuostatai

§105. Vyriausybės arba 50.000 piliečių, turinčių teisę rinkti į Seimą, iniciatyva gali būti duodamas Tautai spręsti atsiklausimo keliu Seimo priimtas arba atmestas įstatymas.

Atsiklausimo, nustatyto § 104, būdą ir tvarką nustato įstatymas.

§106. Ši konstitucija veikia nuo jos paskelbimo dienos, bet ji tikrinama ne vėliau kaip per dešimtį metų tautos atsiklausimo keliu.

§107. Veikusieji Lietuvoje ligi šios Konstitucijos paskelbimo dienos įstatymai, kurie šiai Konstitucijai neprieštarauja ir nebus panaikinti ar pakeisti šios Konstitucijos nurodytu įstatymų leidimo keliu, palieka galioje.

1938 metų

KONSTITUCIJA

("Vyriausybės Žinios" 1938 m., Nr. 600)

LIETUVOS KONSTITUCIJA

Lietuvių tauta, senosios Lietuvos didingos praeities gaivinama, yra atstačiusi nepriklausomą suvereninę Lietuvos valstybę ir ginklo kovoje ją apgynusi tam, kad, vykdydama savo amžinąją teisę būti laisvai ir nepriklausomai savo tėvų žemėse, vieninga valia sergėtų, kas jai iš amžių priklauso, tęstų garbingus Lietuvos žygius ir esamosios bei būsimųjų kartų pastangomis ugdytų Lietuvos galią.

Lietuvių tautos patyrimu, kurį jai yra davę jos senovė ir valstybinė praeitis, jos atgimimas ir kovos dėl nepriklausomybės, prisikėlusios Lietuvos gyvenimas ir Tautinės valstybės kūrimas, nustatoma Lietuvai ši konstitucija:

I skyrius. Bendrieji nuostatai

1 straipsnis. Lietuvos Valstybė yra nepriklausoma suvereninė.
Jos suverenumas priklauso Tautai.

2 straipsnis. Lietuvos Valstybės teritorija yra žemės, kurių sienos nustatytos sudarytomis ligi šiol Lietuvos Valstybės tarptautinėmis sutartimis. Jos negali būti atskiriamos.

3 straipsnis. Lietuvos Valstybė yra respublika.
Jos priešakyje yra Respublikos Prezidentas.
Jis vadovauja Valstybei.

4 straipsnis. Valstybės valdžia yra vienatija ir nedaloma. Ją vykdo Respublikos Prezidentas, Seimas, Vyriausybė ir Teismas.

5 straipsnis. Valstybės valdžios organai savo veiksmuose vadovaujasi teisingumu.

6 straipsnis. Lietuvos sostinė — Vilnius. Kitur ji gali būti perkelta laikinai įstatymu.

7 straipsnis. Valstybinė kalba — lietuvių kalba.
Įstatymu nustatoma, kuriuose Lietuvos kraštuose ir kuriose viešosiose įstaigose, be lietuvių kalbos, gali būti vartojamos ir kitos kalbos.

8 straipsnis. Valstybės ženklas — baltas Vytis raudoname lauke.
Tautinės spalvos — geltona-žalia-raudona.
Valstybės ženklas, tautinė vėliava ir jų vartojimas nustatomi įstatymu.
Lietuvos kraštai ir miestai gali turėti savo ženklus, nustatomus įstatymu.

9 straipsnis. Valstybės šventės yra:
1) vasario šešioliktoji — Lietuvos Nepriklausomybės atstatymui minėti;
2) rugsėjo aštuntoji — Senosios Lietuvos Didingai Praeičiai minėti.

10 straipsnis. Valstybės šventės, sekmadieniai ir kitos Valstybės pripažįstamos šventės yra poilsio ir dvasinio pakilimo dienos.
Šventėse gali būti dirbama įstatymu nustatytais atvejais.

II skyrius. Pilietybė

11 straipsnis. Pilietybė įgyjama gimimu, jungtuvėmis ar kitokiu šeimyniniu ryšiu, taip pat jos optavimu arba jos atgavimu.

12 straipsnis. Piliečiu gali būti priimtas:
1) lietuvis, apsigyvenęs Lietuvos Valstybėje;
2) nelietuvis, išgyvenęs Lietuvos Valstybėje bent dešimt metų;
3) asmuo, nusipelnęs Lietuvos Valstybei.

13 straipsnis. Pilietis, įgijęs svetimą pilietybę, netenka Lietuvos pilietybės.
Įstatymo nustatytais atvejais pilietis, turėdamas svetimą pilietybę, gali ir nenustoti Lietuvos pilietybės.

14 straipsnis. Pilietis gali netekti Lietuvos pilietybės, jeigu jis bent dvejus metus negyvena Lietuvos Valstybėje ir yra nutraukęs ryšius su Lietuvos gyvenimu.
Pilietybė gali būti atimta už veiksmus prieš Valstybės saugumą.

15 straipsnis. Sąlygos ir tvarka pilietybės įgijimo, taip pat priėmimo Lietuvos piliečiu ir pilietybės atėmimo bei netekimo, nustatomos įstatymu.

III skyrius. Piliečių teisės ir pareigos

16 straipsnis. Piliečiui Valstybė yra jo paties buvimo pamatas.
Valstybė saugo piliečio laisvę, garbę, sveikatą, gyvybę ir turtą.

17 straipsnis. Pilietis naudojasi savo laisve, nepažeisdamas kito teisių ir visuomet atsimindamas savo pareigas Valstybei.
Piliečio pareiga — būti ištikimam Valstybei.

18 straipsnis. Prieš įstatymus piliečiai lygūs.
Negali būti mažinamos piliečio teisės dėl jo tikybos ar tautybės.

19 straipsnis. Mokesčiai dedami įstatymu.

20 straipsnis. Valstybė saugo piliečio sąžinės laisvė. Pilietis yra laisvas priklausyti ar nepriklausyti prie Valstybės pripažintų bažnyčių ar kitų tolygių tikybinių organizacijų.
Tikintiesiems, kurie yra kieno nors valdžioje, duodama laiko savo tikybos pareigoms atlikti.
Piliečio įsitikinimas negali būti pamatas nusikaltimui pateisinti arba Valstybės dedamai pareigai nevykdyti.

21 straipsnis. Piliečio asmuo neliečiamas.
Pilietis gali būti šaukiamas tieson arba suimamas įstatymo nurodytais atsitikimais ir tvarka.
Suimtam piliečiui ne vėliau kaip per keturiasdešimt aštuonias valandas duodamas nutarimas dėl jo suėmimo ir nurodomas suėmimo pamatas. Negavęs to nutarimo, suimtasis paleidžiamas.

22 strapisnis. Valstybė saugo piliečio buto neliečiamybę.
Valstybė gali įstatymu aprėžti piliečio buto neliečiamybę, kiek tatai reikalinga Valstybės kovai su nusikaltimais.

23 straipsnis. Valstybė saugo piliečių susižinojimo turinio paslaptį.
Valstybė gali įstatymu tikrinti piliečių susižinojimo turinį, kiek tatai reikalinga Valstybės kovai su nusikaltimais.

24 straipsnis. Pilietis gali laisvai kilnotis visoje Valstybės teritorijoje ir gyventi bet kurioje jos vietoje.

Valstybė gali įstatymu varžyti šitą teisę Valstybės saugumo sumetimais.

25 straipsnis. Valstybė saugo piliečių visuomeninio veikimo laisvę, ypač spaudoje, draugijose ir susirinkimuose, žiūrėdama, kad jis nebūtų veikiamas kenksminga Valstybei kryptimi.

26 straipsnis. Pilietis turi peticijos teisę.
Šia teise pilietis naudojasi įstatymo nustatyta tvarka.

IV skyrius. Tikyba

27 straipsnis. Vertindama religiją žmogaus gyvenime, Valstybė pripažįsta esamas Lietuvoje Bažnyčias bei kitas tolygias tikybines organizacijas.
Kitos Bažnyčios bei tolygios tikybinės organizacijos gali būti Valstybės pripažintos, jei jų mokslas ir apeigos nepriešingi dorai ir viešajai tvarkai.

28 strapisnis. Valstybės pripažintos Bažnyčios bei kitos tolygios tikybinės organizacijos, gali laisvai skelbti savo mokslą, atlikti savo apeigas, turėti maldų namus ir laikyti dvasines mokyklas dvasininkams ruošti.

29 straipsnis. Valstybės pripažintų Bažnyčių bei kitų tolygių tikybinių organizacijų dvasiniai ordinai, kongregacijos ir brolijos, kiek jų veikla pasireiškia tikybos mokslo skelbimu ir tikybinėmis apeigomis bei maldomis, gali veikti laisvai.

30 straipsnis. Valstybės pripažintos Bažnyčios bei kitos tolygios tikybinės organizacijos turi teisinio asmens teisių. Šių teisių ribos nustatomos įstatymu.

31 straipsnis. Valstybės pripažintų tikybų dvasininkai įstatymu gali būti atleidžiami nuo tarnavimo kariuomenėje.

32 straipsnis. Valstybės pripažintų Bažnyčių bei tolygių tikybinių organizacijų mokslo skelbimas, tikybinių apeigų bei maldų atlikimas ir kita tikybinė veikla, taip pat maldų namai, negali būti naudojami tam, kas priešinga Konstitucijai ir įstatymams.

33 straipsnis. Bažnyčių bei kitų tolygių tikybinių organizacijų padėtis Valstybėje nustatoma susitarimu arba įstatymu.

V skyrius. Šeima ir motinystė

34 straipsnis. Tvirta šeima yra Valstybės stiprumo pamatas. Valstybė gerbia, saugo ir globoja šeimą. Gausios šeimos ypatingai globojamos.

35 straipsnis. Motinystė gerbiama, saugoma ir globojama. Globodama motinystę, vaiką ir jaunuolį, Valstybė siekia, kad augančioji karta būtų sveiko kūno ir stiprios dvasios.

VI skyrius. Auklėjimas ir švietimas

36 straipsnis. Auklėjimo ir švietimo pamatiniai židiniai yra šeima ir mokykla.
Valstybė pripažįsta auklėjamos reikšmės ir Bažnyčioms bei kitoms tolygioms tikybinėms organizacijoms.

37 straipsnis. Tėvų pareiga — auklėti vaikus, įkvėpti jiems Tėvynės meilę ir pasiryžimą aukotis dėl Tėvynės.
Vaikų pareiga — gerbti tėvus, globoti juos senatvėje ir saugoti jų palikimą.

38 straipsnis. Jaunimui auklėti, mokyti ir šviesti Valstybė turi auklėjamųjų įstaigų, mokyklų ir jaunimo organizacijų.
Valstybė rūpinasi, kad jaunuolio dvasinės ir fizinės jėgos būtų taip lavinamos, kad jis galėtų pritaikinti jas dvasiniame ir ūkiniame gyvenime.

39 straipsnis. Atskiriems piliečiams ir organizacijoms, taip pat Bažnyčioms bei kitoms tolygioms tikybinėms organizacijoms, leidžiama įstatymu nustatytomis sąlygomis ir tvarka laikyti auklėjamasias įstaigas ir mokyklas.

40 straipsnis. Pradžios mokslas privalomas. Valstybės ir savivaldybės laikomose pradinėse mokyklose jis nemokamas.

41 straipsnis. Pradinėse ir vidurinėse mokyklose tikyba dėstoma mokiniams, priklausantiems prie Valstybės pripažintų Bažnyčių ir kitų tolygių tikybinių organizacijų. Kuriose kitose mokyklose tikyba dėstoma — nustatoma įstatymu.
Kai mokinių, priklausančių prie kurios Bažnyčios ar kitos tolygios tikybinės organizacijos, mokykloje yra maža, tai tikyba tiems mokiniams įstatymo numatytais atvejais nedėstoma.
Tikyba mokiniams, priklausantiems prie kurios Bažnyčios ar kitos tolygios tikybinės organizacijos, nedėstoma, kad negalima parūpinti jos mokytojo.

42 straipsnis. Valstybė vadovauja auklėjimo ir švietimo darbui, prižiūri auklėjamąsias įstaigas ir mokyklas.

43 straipsnis. Lietuvos mokslo ir meno uždavinys visų pirma tarnauti Lietuvos pažangai.

Valstybė globoja mokslą, meną ir saugo Lietuvos praeities paminklus ir kitus kultūros turtus.

VII skyrius. Darbas

44 straipsnis. Kiekvienas darbas yra visuotinės kūrybos dalis ir lygiai gerbtinas.
Valstybę laiko nepaliaujamas darbas.
Piliečio darbo galia yra kartu ir Valstybės turtas.
Piliečiui auklėjama darbo meilė ir kūrybinė darbo dvasia.

45 straipsnis. Valstybė siekia, kad dirbantysis ir jo šeima galėtų naudotis Lietuvos gyvenamu kultūros gyvenimu. Valstybė rūpinasi, kad dirbančiajam būtų poilsio ir tinkamų tam poilsiui sąlygų.

46 straipsnis. Valstybė siekia, kad galintieji dirbti turėtų darbo. Vengiančius darbo Valstybė gali priversti dirbti.

47 straipsnis. Rūpindamasi tikslingu ir taisyklingu piliečių darbo galios sunaudojimu, Valstybė globoja ir rikiuoja darbą.

VIII skyrius. Tautos ūkis

48 straipsnis. Tautos ūkio uždavinys — duoti medžiaginių sąlygų, reikalingų Valstybei ir piliečiui tarpti.

49 straipsnis. Sekminga Tautos ūkio veikla remiasi piliečio įsisąmonintu pasiryžimu kurti savo ir Valstybės gerovei ir darniu darbo bei kapitalo veikimu.

50 straipsnis. Valstybės ir piliečio gerovė pasiekiama, kai pilietis tikslingai, tvarkingai dirba ir tausiai vartoja.

51 straipsnis. Valstybė saugo nuosavybės teisę.
Turtas deda jo valdytojui pareigą turto naudojimą derinti su Valstybės reikalais.
Valstybė gali nusavinti turtą viešajam reikalui už atlyginimą.

52 straipsnis. Pilietis turi teisę visoje Valstybės teritorijoje duoti ar imti darbo savo pasirinkimu, taip pat pasirinkti ūkinio veikimo vietą ir rūšį.
Valstybė gali įstatymu varžyti šitą teisę Valstybės saugumo sumetimais.

53 straipsnis. Valstybė rūpinasi, kad žemės ūkis būtų pagrįstas gajais ūkio vienetais ir kad ūkininkas veikliai dalyvautų tikslingoje ir taisyklingoje žemės ūkio gamyboje ir turėtų tam reikalingų sąlygų.
Valstybė rūpinasi, kad pramonė, prekyba ir amatai tiks-

lingai naudotų ūkinius galimumus.

54 straipsnis. Valstybė remia naudingas piliečių ūkines pastangas ir, kai tatai reikalinga, pati imasi ūkinės veiklos.

55 straipsnis. Valstybė gali nustatyti darbo prievolę viešajam reikalui.

56 straipsnis. Rūpindamasi tikslinga ir taisyklinga Tautos ūkio santvarka ir veikimu, Valstybė prižiūri ir rikiuoja ūkio ir jo atskirų įmonių veikimą.

IX skyrius. Sveikata ir socialinė apsauga

57 straipsnis. Valstybė rūpinasi piliečių sveikata.

58 straipsnis. Valstybė rūpinasi dirbančiaisiais ir jų šeimomis ligos, senatvės ir nelaimingų atsitikimų atvejais.

59 straipsnis. Valstybė palaiko ir stiprina piliečio valią ir pajėgumą pačiam aprūpinti save ir savo šeimą.
Valstybė siekia, kad negalintieji aprūpinti save ir savo šeimos piliečiai būtų aprūpinti.

60. straipsnis. Atskiriems piliečiams ir organizacijoms, taip pat Bažnyčioms bei kitoms tolygioms tikybinėms organizacijoms, leidžiama įstatymu nustatytomis sąlygomis ir tvarka laikyti labdarybės įstaigas.

X skyrius. Respublikos Prezidentas

61 straipsnis. Respublikos Prezidentas reprezentuoja Lietuvos Valstybę, priima svetimųjų valstybių atstovus, skiria Lietuvos Valstybės atstovus ir daro kita, kas Konstitucija ir įstatymais jam pavesta.

62 straipsnis. Respublikos Prezidentas renkamas septyneriems metams.
Jis gali būti perrenkamas.

63 straipsnis. Respublikos Prezidentu gali būti renkamas pilietis, kuris ligi balsavimo dienos yra suėjęs ne mažiau kaip keturiasdešimt metų amžiaus ir kuris gali būti renkamas Seimo nariu.

64. straipsnis. Respublikos Prezidentą renka Tautos Atstovai.
Kas gali būti renkamas Tautos Atstovu, kaip Tautos Atstovai renkami ir kaip jie renka Respublikos Prezidentą, nustatoma įstatymu.

65 straipsnis. Išrinktas Respublikos Prezidentas perima Valstybės vadovavimą, prisiekdamas Tautos Atstovų akivaizdoje:

Priesaikos žodžiai yra šie:
"Visagalio Dievo akivaizdoje prisiekiu, kad, vadovaudamas Valstybei, rūpinsiuosi Tautos vieningumu, saugosiu jos garbę, ugdysiu Lietuvos galią ir gerovę ir duotą man Konstitucijos galią vykdysiu teisingai, visuomet atsimindamas savo atsakymą už Lietuvos dabartį ir ateitį. Didingoji Senosios Lietuvos Praeitis ir sunki Nepriklausomybės atstatymo kova teskatina mane prie to. Kad taip man, Dieve, padėtumei!".
Priesaikos aktą pasirašo Respublikos Prezidentas ir Ministras Pirmininkas.
Priesaiką duoda ir perrinktas Respublikos Prezidentas.

66 straipsnis. Respublikos Prezidento Valstybės vadovavimo laikas prasideda nuo dienos, kurią jis perima vadovavimą.

67 straipsnis. Respublikos Prezidento rinkimai daromi paskutinį esamojo Respublikos Prezidento Valstybės vadovavimo pusmetį.
Išrinktas Respublikos Prezidentas perima Valstybės vadovavimą rytojaus dieną, suėjus esamojo Respublikos Prezidento septynerių metų Valstybės vadovavimo laikui, arba, jei tą dieną Respublikos Prezidento rinkimai dar neįsiteisėję, rytojaus dieną jiems įsiteisėjus.

68 straipsnis. Respublikos Prezidentui mirus arba atsistačius, Respublikos Prezidento rinkimai daromi tuoj po mirimo arba atsistatymo.
Išrinktas Respublikos Prezidentas perima Valstybės vadovavimą rytojaus dieną rinkimams įsiteisėjus.

69 straipsnis. Jei Respublikos Prezidento negalima rinkti arba rinkimų tęsti dėl karo ar kitų nenugalimų kliūčių, tai rinkimai daromi tuoj po to, kai kliūtys išnyksta.
Išrinktas Prezidentas perima Valstybės vadovavimą rytojaus dieną rinkimams įsiteisėjus.

70 straipsnis. Ligi išrinktas Respublikos Prezidentas perima Valstybės vadovavimą, jai tebevadovauja esamasis Respublikos Prezidentas.

71 straipsnis. Respublikos Prezidentui sergant arba esant užsienyje, jį pavaduoja Ministras Pirmininkas.
Pavaduodamas Ministras Pirmininkas atlieka už Respublikos Prezidentą jo galios veiksmus.

72 straipsnis. Respublikos Prezidentui mirus arba atsistačius, ligi bus išrinktas Respublikos Prezidentas ir ligi jis perims Valstybės vadovavimą, Valstybei vadovauja

Ministras Pirmininkas.
Vadovaudamas Valstybei, Ministras Pirmininkas turi visą Respublikos Prezidento galią.

73 straipsnis. Respublikos Prezidentas neatsako už savo galios veiksmus. Už kitus veiksmus Respublikos Prezidentas negali būti šaukiamas atsakyti, ligi vadovauja Valstybei.

74 straipsnis. Respublikos Prezidento aktas reikalingas Ministro Pirmininko arba atitinkamo Ministro parašo.
Respublikos Prezidento aktas, kuriuo skiriamas ar atleidžiamas Ministeris Pirmininkas arba Valstybės Kontrolierius arba kuriuo duodamas sutikimas iškelti Ministrui Pirmininkui arba Valstybės Kontrolieriui bylą dėl tarnybinio nusikaltimo, Ministro Pirmininko arba kito Ministro parašo nereikalingas.

XI skyrius. Seimas

75 straipsnis. Seimas renkamas penkeriems metams.
Seimo Narių skaičių ir jų rinkseną nustato Seimo rinkimų įstatymas.

76 straipsnis. Kandidatais į Seimo Narius gali būti siūlomi piliečiai, suėję ne mažiau kaip trisdešimt metų amžiaus.
Kas gali pasiūlyti kandidatus į Seimo Narius, kas gali būti siūlomas ir kaip jie siūlomi, nustatoma Seimo rinkimų įstatymu.

77 straipsnis. Kandidatai į Seimo Narius balsuojami visuotiniu, tiesioginiu, lygiu ir slaptu balsavimu.
Renkama proporcine sistema.

78 straipsnis. Balsuoti kandidatus į Seimo Narius turi teisę piliečiai, suėję ne mažiau, kaip dvidešimt ketverius metus amžiaus. Kas neturi teisės balsuoti, nustatoma Seimo rinkimų įstatymu.
Balsuoti yra kiekvieno turinčio teisę balsuoti pareiga. Balsuojamąsias dienas skiria Respublikos Prezidentas.

79 straipsnis. Išrinktas Seimo nariu prisiekia arba iškilmingai pasižada.
Priesaiką ir iškilmingąjį pasižadėjimą priima Respublikos Prezidentas arba jo pavestas Ministras Pirmininkas. Priesaikos ir iškilmingojo pasižadėjimo žodžiai nustatomi Seimo rinkimų įstatymu.

80 straipsnis. Išrinktas Seimo Nariu, ligi priesaikos arba iškilmingojo pasižadėjimo nedavęs, negali eiti Seimo

Nario pareigų ir neturi Seimo Nario teisių.
Išrinktas Seimo Nariu, nedavęs įstatymo nustatytu laiku priesaikos arba iškilmingojo pasižadėjimo, arba davęs lygtinai, arba atsisakęs duoti, netenka teisės būti Nariu išrinktajame Seime.

81 straipsnis. Išbuvusį penkerius metus Seimą Respublikos Prezidentas paleidžia.
Respublikos Prezidentas gali paleisti Seimą ir neišbuvusį penkerių metų.

82 straipsnis. Seimo buvimo laikas prasideda nuo dienos, kurią Respublikos Prezidentas skiria Seimui susirinkti pirmosios sesijos pirmojo posėdžio.
Seimo buvimo laikas pasibaigia išėjus penkeriems metams nuo pirmosios sesijos pirmojo posėdžio dienos, o jei Seimas paleidžiamas prieš išeinant penkeriems metams — jį paleidus.

83 straipsnis. Jei Seimo Narių negalima rinkti dėl karo ar kitų nenugalimų kliūčių, Respublikos Prezidentas gali prailginti Seimo buvimo laiką.
Seimo buvimo laikas, kai jis prailginamas, pasibaigia išėjus prailginimo laikui, o jei Seimas paledižiamas prieš išeinant šiam laikui — jį paleidus.

84 straipsnis. Seimo buvimo laikui pasibaigus, Seimo Narių rinkimų balsuojamosios dienos skiriamos ne vėliau kaip per šešis mėnesius.
Jei Seimo Narių negalima rinkti arba rinkimų tęsti dėl karo ar kitų nenugalimų kliūčių, tai rinkimai daromi tuoj po to, kai kliūtys išnyksta.

85 straipsnis. Seimas renka Seimo Pirmininką ir kitus Seimo Prezidiumo narius.
Ligi naujas Seimas išrenka Seimo Prezidiumą, Seimo Prezidiumo pareigas eina Respublikos Prezidento arba jo pavedimu Ministro Pirmininko kviečiamas iš Seimo Narių tarpo Laikinasis Prezidiumas.

86 straipsnis. Seimas priima savo darbo statutą. Jis nustatomas įstatymu.

87 straipsnis. Seimo yra dvi paprastosios sesijos kas metai. Pavasario sesija prasideda vasario penkioliktą dieną ir pasibaigia balandžio penkioliktą dieną, rudens sesija prasideda rugsėjo penkioliktą dieną ir pasibaigia gruodžio trisdešimt pirmą dieną.
Paprastąją sesiją šaukia Respublikos Prezidentas.
Paprastąją sesiją Respublikos Prezidentas gali uždaryti

ir prieš išeinant sesijos laikui.

88 straipsnis. Nepaprastąją Seimo sesiją šaukia Respublikos Prezidentas arba savo sumanymu, nustatydamas darbų eilę, arba trijų penktadalių Seimo narių pareiškimu. Pareiškime nurodoma, kuriems dalykams svarstyti sesija šauktina.
Svarstysimus nepaprastoje sesijoje dalykus sesijos metu papildo Respublikos Prezidentas.
Nepaprastąją sesiją Respublikos Prezidentas gali uždaryti ir neišsvarsčius svarstomųjų joje dalykų.

89 straipsnis. Seimo sesiją atidaro ir uždaro Respublikos Prezidentas arba jo pavedimu Ministras Pirmininkas.

90 straipsnis. Seimas svarsto ir sprendžia, kai jo posėdyje dalyvauja ne mažiau kaip pusė Seimo Narių.
Seimas sprendžia balsavimu.
Seimas sprendžia dalyvaujančių posėdyje Seimo Narių dauguma, kiek Konstitucija nenustato didesnės daugumos.
Dalykus, kuriems spręsti Konstitucija reikalauja didesnės daugumos, Seimas svarsto, kai posėdyje dalyvauja Seimo Narių skaičius, sudaręs šitą daugumą.

91 straipsnis. Seimo Narys Seimo darbe turi siekti visuotinio Lietuvos labo, nepaneigdamas jo dėl asmens, verslo, kurio Lietuvos krašto ar kitokio dalinio labo.

92 straipsnis. Seimo Narys, kuris verčiasi tuo, kas įstatymu nesuderinama su jo pareigomis, arba netenka įstatymo nustatytų sąlygų, reikalingų būti Seimo Nariu, nustoja juo buvęs.

93 straipsnis. Seimo Narys už savo kalbas, pasakytas Seimo posėdyje neatsako, tačiau, jeigu savo kalba nusikalsta prieš Valstybės saugumą, gali būti šaukiamas atsakyti bendrąja tvarka. Ta pat tvarka Seimo Narys atsako už įžeidimą savo kalboje, pasakytoje Seimo posėdyje.

94 straipsnis. Suimti Seimo Narį sesijos metu galima tik darantį nusikaltimą arba padariusį tokį nusikaltimą, už kurį grasi ne mažesnė kaip sunkiųjų darbų kalėjimo bausmė; Seimo Nario suėmimo nutarimas pranešamas Seimo Pirmininkui ne vėliau kaip per dvidešimt keturias valandas po suėmimo. Kitais atvejais suimti Seimo Narį sesijos metu galima Seimo sutikimu.

95 straipsnis. Vyriausybę sudaro Ministras Pirmininkas ir kiti Ministrai.
Vienas Ministrų yra Ministro Pirmininko Pavaduotojas.

96 straipsnis. Ministras Pirmininkas vadovauja Vyriausybei ir jai atstovauja.
Ministras valdo pavestas jam Valstybės valdymo sritis.
Ministrai veikia vieningai.

97 straipsnis. Ministrą Pirmininką ir jo pristatymu Ministro Pirmininko Pavaduotoją ir kitus Ministrus skiria ir atleidžia Respublikos Prezidentas.
Atleidžiant Ministrą Pirmininką, kartu atleidžiami ir kiti Ministrai.

98 straipsnis. Ministrai, prieš pradėdami vykdyti Respublikos Prezidento jiems patikėtą valdžią, prisiekia arba iškilmingai pasižada.
Priesaiką ir iškilmingąjį pasižadėjimą priima Respublikos Prezidentas.
Priesaikos ir iškilmingojo pasižadėjimo žodžiai nustatomi Ministrų Tarybos statutu.

99 straipsnis. Ministras Pirmininkas ir kiti Ministrai sudaro Ministrų Tarybą.
Ministrų Taryba svarsto ir sprendžia Valstybės reikalus.
Ministrų Tarybos posėdžiuose dalyvauja patariamuoju balsu Valstybės Kontrolierius.

100 straipsnis. Dalyvaudamas Ministrų Tarybos posėdyje, Respublikos Prezidentas jam pirmininkauja.
Respublikos Prezidentas gali šaukti Ministrų Tarybą posėdžio.

101 straipsnis. Ministrą Pirmininką pavaduoja Ministro Pirmininko Pavaduotojas, kai Ministras Pirmininkas negali eiti pareigų arba kai Ministras Pirmininkas paveda pavaduoti save kurį laiką arba kuriam veiksmui.

102 straipsnis. Kai Ministras Pirmininkas pavaduoja Respublikos Prezidentą arba kai, Respublikos Prezidentui mirus arba atsistačius, vadovauja Valstybei, jis Ministro Pirmininko pareigų neina. Šitas pareigas tuo laiku eina Ministro Pirmininko Pavaduotojas.

103 straipsnis. Byla Ministrui Pirmininkui arba Ministrui dėl tarnybinio nusikaltimo gali būti keliama Respublikos Prezidento sutikimu. Ją sprendžia Vyriausiasis Tribunolas posėdyje, sudarytame ne mažiau kaip iš pen-

kių teisėjų. Teisena nustatoma įstatymu.

104 straipsnis. Įstatymų ir taisyklių projektams ruošti ir svarstyti, nuomonėms dėl įstatymų ir taisyklių projektų reikšti, įstatymams kodifikuoti ir kitiems dalykams svarstyti yra Valstybės Taryba.
Valstybės Tarybos sudėtis ir kompetencija nustatoma įstatymu.

105 straipsnis. Ministrų Tarybos statutas nustatomas įstatymu.

XIII skyrius. Įstatymai

106 straipsnis. Įstatymai, kurie yra priešingi Konstitucijai, neturi galios.

107 straipsnis. Įstatymų projektus svarsto ir priima Seimas. Juos siūlo Ministrų Taryba arba bent ketvirtadalis Seimo Narių.

108 straipsnis. Seimo priimtas įstatymo projektas pristatomas Respublikos Prezidentui.
Respublikos Prezidentas Seimo priimtą įstatymo projektą ne vėliau kaip per trisdešimt dienų po pristatymo arba tvirtina ir skelbia įstatymu, arba grąžina Seimui antrą kartą svarstyti, nurodydamas sumetimus, kuriais jis netvirtinamas.

109 straipsnis. Jeigu Seimas, antrą kartą svarstydamas įstatymo projektą, bent trijų penktadalių Seimo Narių dauguma priima jį tą patį nepataisytą, tai Respublikos Prezidentas arba tvirtina tokį įstatymo projektą ir skelbia įstatymu, arba paleidžia Seimą.
Jeigu naujai išrinktam Seimui jo pirmojoje sesijoje bent ketvirtadalis Seimo Narių pasiūlo svarstyti tą patį nepataisytą įstatymo projektą ir jeigu Seimas jį nepataisytą priima Seimo Narių dauguma, tai Respublikos Prezidentas skelbia jį įstatymu.

110 straipsnis. Kai Seimo ar jo sesijos nėra, įstatymus leidžia Respublikos Prezidentas.

111 straipsnis. Įstatymo skelbimo ir galios įgijimo tvarka nustatoma įstatymu.

112 straipsnis. Tarptautines sutartis įgalioja sudaryti ir ratifikuoti Respublikos Prezidentas.
Kai Seimo sesija yra, Ministrų Taryba pristato Seimui duoti sutikimą ratifikuoti toms sutartims, kurios pakeičia įstatymus arba deda pareigą išleisti įstatymą.

XIV skyrius. Valstybės biudžetas

113 straipsnis. Biudžetiniai metai prasideda sausio pirmą dieną ir baigiasi gruodžio trisdešimt pirmą.
Biudžetas nustatomas kiekvieniems biudžetiniams metams.
Biudžeto projektą sudaro Ministrų Taryba.

114 straipsnis. Ministrų Taryba ligi lapkričio pirmos dienos pristato biudžeto projektą Seimui svarstyti.
Svarstydamas biudžeto projektą, Seimas gali didinti išlaidas, įstatymu nustačius joms naujų pajamų, ir negali mažinti nustatytų įstatymais arba sutartimis išlaidų.
Jei Ministrų Tarybos nutarimu nustatytas kuriam ūkio reikalui tvarkyti kelerių metų planas ir jei to plano vykdymo pradžiai biudžetu leistos lėšos, tai Seimas negali mažinti Ministrų Tarybos įnešamų į biudžeto projektą tam planui vykdyti išlaidų.

115 straipsnis. Seimo priimtas biudžeto projektas pristatomas Respublikos Prezidentui ligi rudens sesijos pabaigos.
Respublikos Prezidentas tvirtina Seimo priimtą biudžeto projektą.

116 straipsnis. Jeigu Seimas ligi rudens sesijos pabaigos biudžeto projekto nepriima ir Respublikos Prezidentas nešaukia nepaprastosios sesijos biudžeto projektui svarstyti, tai Ministrų Taryba pristato biudžeto projektą Respublikos Prezidentui tvirtinti.

117 straipsnis. Kai Seimo nėra, Ministrų Taryba pristato biudžeto projektą Respublikos Prezidentui tvirtinti.

118 straipsnis. Respublikos Prezidentas patvirtintą biudžeto projektą skelbia biudžetu.
Jeigu ligi biudžeto metų pradžios biudžetas nepaskelbiamas, tai ligi jį paskelbiant išlaidos gali būti daromos biudžeto įstatymu nustatyta tvarka.

119 straipsnis. Biudžetas gali būti keičiamas.
Biudžetui keisti taikoma tvarka, nustatyta biudžeto projektui sudaryti, priimti ir tvirtinti. Tačiau, kai Seimo ar jo sesijos nėra, Ministrų Taryba gali pristatyti Respublikos Prezidentui biudžeto pakeitimo projektą tvirtinti.

XV skyrius. Paklausimas ir interpeliacija

120 straipsnis. Seimo Narys gali duoti paklausimą Minist-

rui Pirmininkui arba Ministrui.

121 straipsnis. Bent ketvirtadalio Seimo Narių pasiūlytas, Seimas gali duoti interpeliaciją Ministrui Pirmininkui arba Ministrui.

122 straipsnis. Seimas, išklausęs Ministro Pirmininko arba Ministro atsakymą į interpeliaciją ir bent ketvirtadalio Seimo Narių pasiūlytas, gali bent trijų penktadalių Seimo Narių dauguma nutarti, kad laiko atsakymą nepatenkinamu.

Seimui tatai nutarus dėl Ministro Pirmininko atsakymo, arba atleidžiamas Ministras Pirmininkas, arba paleidžiamas Seimas.

Seimui tatai nutarus dėl Ministro atsakymo, Ministras atleidžiamas. Tačiau, jei Ministras Pirmininkas prieš Seimui nutariant dėl Ministro atsakymo į interpeliaciją pareiškia, kad jis palaiko Ministro atsakymą, tai interpeliacija, duota Ministrui, laikoma duota Ministrui Pirmininkui.

Jeigu naujai išrinktam Seimui jo pirmojoje sesijoje bent ketvirtadalis Seimo Narių pasiūlo svarstyti tą pačią interpeliaciją, dėl kurios buvo paleistas Seimas, ir tam pačiam Ministrui Pirmininkui, kuriam paleistojo Seimo buvo duota interpeliacija, ir jeigu Seimas Seimo Narių dauguma nutaria atsakymą į interpeliaciją laikyti nepatenkinamu, tai Respublikos Prezidentas atleidžia Ministrą Pirmininką.

XVI skyrius. Valstybės administracinė santvarka

123 straipsnis. Valstybės valdymo sritims tvarkyti yra Ministerijos.

Ministerijų darbui vietose Valstybės teritorija skaldoma administraciniais teritoriniais padaliniais.

Ministerijų santvarka nustatoma įstatymu.

124 straipsnis. Respublikos Prezidentas skiria ir atleidžia valdininkus ir kitus pareigonis, kurių skyrimas ir atleidimas įstatymu jam pavestas.

Valdininkų ir kitų pareigonių tarnybos santvarka nustatoma įstatymu.

125 straipsnis. Gimimo, jungtuvių ir mirimo aktai daromi Valstybės organų įstatymo nustatytomis sąlygomis ir tvarka.

Tikintieji šiuos aktus gali daryti pas savo dvasininkus

įstatymo nustatytomis sąlygomis ir tvarka ir neverčiami jų kartoti kitur.

126 straipsnis. Vietiniams reikalams rūpinti yra vietos savivaldybės. Ūkio ir verslo sritims gali būti suteikiamos veikminės savivaldybės.

Vietinėms ir veikminėms savivaldybėms pavedami rūpinti reikalai ir tų reikalų rūpinimo ribos bei sąlygos nustatomi įstatymu.

127 straipsnis. Atskiriems Lietuvos kraštams gali būti suteikta teisė autonomiškai tvarkyti tam tikrus vietos dalykus.

Autonomijos teisė suteikiama ir autonomiško vietos dalykų tvarkymo ribos bei sąlygos nustatomos krašto autonomijos statutu, kuris nustatomas įstatymu.

128 straipsnis. Administracinių organų veiksmų tikslingumą ir teisėtumą saugo augštesni organai įstatymų nustatyta tvarka.

Įstatymu nustatoma, kuriais atvejais administracinių organų veiksmų teisėtumas saugomas ir teismo tvarka.

XVII skyrius. Teismas

129 straipsnis. Teismas daro teisingumą.

Savo veikmenį atlikdamas, Teismas yra nepriklausomas.

Teismas sprendžia Lietuvos Respublikos vardu.

Teismo sprendimas gali būti keičiamas ar naikinamas tik įstatymo nustatyta tvarka.

130 straipsnis. Respublikos Prezidentas gali dovanoti teismo sprendimu paskirtą bausmę ar jos dalį arba pakeisti ją kuria lengvesne bausme.

Įstatymo nustatytais atvejais Respublikos Prezidentas gali grąžinti teismo atimtas ar susiaurintas teises.

131 straipsnis. Augščiausias teismas visai Valstybės teritorijai yra vienas. Jis yra Vyriausiasis Tribunolas.

132 straipsnis. Teismai steigiami įstatymu.

Teismų santvarka ir teisena nustatoma įstatymu.

XVIII skyrius. Valstybės gynimas

133 straipsnis. Valstybę gina visi piliečiai.

Gynimo branduolį sudaro kariuomenė.

134 straipsnis. Valstybei ginti piliečiai atitinkamai prirengiami.

Tautos ūkis derinamas su Valstybės gynimo reikalavimais.

135 straipsnis. Respublikos Prezidentas yra Vyriausiasis Ginkluotųjų Pajėgų Vadas.
Ginkluotųjų Pajėgų sudarymas, vadovybės organizacija ir kompetencija nustatomi įstatymu.

136 straipsnis. Respublikos Prezidentas skiria ir atleidžia Kariuomenės Vadą.
Byla Kariuomenės Vadui dėl tarnybinio nusikaltimo gali būti keliama Respublikos Prezidento sutikimu.

137 straispnis. Valstybės gynimo reikalams spręsti prie Respublikos Prezidento yra Valstybės Gynimo Taryba.
Valstybės Gynimo Tarybos sudėtis ir kompetencija nustatoma įstatymu.

138 straipsnis. Valstybės Gynimo reikalai Valstybės gynimo metu tvarkomi Respublikos Prezidento įsakymais, turinčiais įstatymo galią. Tačiau, šituo metu tebeveikia ir įstatymai, kuriais tvarkomi Valstybės gynimo reikalai, kol tie įstatymai nepakeisti Respublikos Prezidento įsakymais.
Respublikos Prezidento įsakymas reikalingas Ministro Pirmininko parašo.

139 straipsnis. Kai yra pavojus viešajai tvarkai arba Valstybės saugumui, Valstybėje arba jos dalyje gali būti paskelbtas nepaprastasis metas — sustiprintos Valstybės apsaugos metas arba Valstybės gynimo metas.
Nepaprastąjį metą skelbia ir atšaukia Respublikos Prezidentas Ministrų Tarybos pasiūlymu.

140 straipsnis. Nepaprastojo meto įstatymas suteikia galios suvaržyti ar sustabdyti piliečių pareigų ir teisių skyriuje nurodytas piliečių teises, išskyrus 20 str. nurodytą teisę, imtis ypatingų Valstybei ginti priemonių ir dėti gyventojams ypatingų priedermių.
Įstatymu gali būti steigiami nepaprastuoju metu ypatingieji teismai.

141 straipsnis. Mobilizaciją, karą ir taiką sprendžia Respublikos Prezidentas Ministrų Tarybos pasiūlymu.
Kai Seimas yra, taikai spręsti reikalingas Seimo sutikimas.

142 straipsnis. Tikrosios tarnybos karius dėl nusikaltimų ir šių nusikaltimų bendrininkus ne karius teisia kariniai teismai.

143 straipsnis. Valstybė globoja ir aprūpina karius, kurie, eidami karo tarnybą, nustoja sveikatos, taip pat šeimas

karių, kurie, eidami karo tarnybą, nustoja sveikatos arba gyvybės.
Įstatymu nustatytais atvejais Valstybė aprūpina piliečius, kurie dėl dalyvavimo Valstybės gynime nustoja sveikatos, taip pat šeimas tų piliečių, kurie dėl dalyvavimo Valstybės gynime nustoja gyvybės.

XIX skyrius. Valstybės Kontrolė

144 straipsnis. Valstybės Kontrolei vadovauja Valstybės Kontrolierius.
Valstybės Kontrolierių skiria ir atleidžia Respublikos Prezidentas.

145 straipsnis. Valstybės Kontrolierius, pradėdamas eiti pareigas, prisiekia arba iškilmingai pasižada.
Priesaiką arba iškilmingąjį pasižadėjimą priima Respublikos Prezidentas.
Priesaikos ir iškilmingojo pasižadėjimo žodžiai nustatomi Valstybės Kontrolės įstatymu.

146 straipsnis. Valstybės Kontrolierius prižiūri Valstybės turto valdymo teisėtumą.
Valstybės Kontrolierius įstatymu nustatytais atvejais taria savo nuomonę dėl sutarčių tikslingumo. Valstybės Kontrolieriaus ir Ministro nuomonių skirtumus dėl sutarties tikslingumo sprendžia Ministrų Taryba.

147 straipsnis. Valstybės Kontrolierius prižiūri Valstybės biudžeto vykdymo teisėtumą.
Skundai dėl padarytų išskaitų sprendžiami įstatymo nustatyta tvarka.

148 straipsnis. Valstybės Kontrolierius kas metai parengia biudžeto vykdymo apyskaitą ir ją tvirtinti pristato Seimui, o kai Seimo nėra — Respubilkos Prezidentui .

149 straipsnis. Valstybės Kontrolieriui įstatymu gali būti pavesta prižiūrėti teisėtumo atžvilgiu turto valdymas ir lėšų naudojimas vietinių bei veiksminių savivaldybių ir tų privatinių įstaigų bei įmonių, kuriose dalyvauja Valstybės Iždas arba kurios naudojasi Valstybės Iždo parama.

150 straipsnis. Byla Valstybės Kontrolieriui dėl tarnybinio nusikaltimo gali būti keliama ir sprendžiama tvarka, nustatyta Ministro bylai dėl tarnybinio nusikaltimo kelti ir spręsti.

151 straipsnis. Valstybės Kontrolės santvarka nustatoma įstatymu.

XX skyrius. Konstitucijos keitimas

152 straipsnis. Konstitucijos pakeitimo projektą gali pasiūlyti Ministrų Taryba arba bent pusė Seimo Narių.
Pasiūlytą Konstitucijos pakeitmo projektą svarsto Seimas.

153 straipsnis. Konstitucijos pakeitimo projektą priima Seimas bent trijų penktadalių Seimo Narių dauguma.
Seimo priimtas Konstitucijos pakeitimo projektas pristatomas Respublikos Prezidentui.

154 straipsnis. Respublikos Prezidentas Seimo priimtą Konstitucijos pakeitimo projektą arba tvirtina ir skelbia Konstitucija, arba paleidžia Seimą.
Jeigu naujai išrinktam Seimui jo pirmojoje sesijoje bent pusė Seimo Narių pasiūlo svarstyti tą patį nepataisytą Konstitucijos pakeitimo projektą ir jeigu Seimas jį nepataisytą priima bent trijų penktadalių Seimo Narių dauguma, tai Respublikos Prezidentas skelbia jį Konstitucija.

XXI skyrius. Baigiamieji nuostatai

155 straipsnis. Šiai Konstitucijai įsigaliojus, Lietuvos Valstybės Konstitucija (V. Ž. Nr. 275, eil. 1778) nustoja veikusi.

156 straipsnis. Veikusieji ligi šios Konstitucijos įsigaliojimo įstatymai, kurie šiai Konstitucijai neprieštarauja ir nebus pakeisti ar panaikinti šios Konstitucijos tvarka, palieka galioje.

MINISTRŲ KABINETAI — TARYBOS 1918-1940

I. 1918.11.11 - 1918.12.26

VOLDEMARAS AUGUSTINAS, min. pirm. ir užsienio reikalų,
TŪBELIS JUOZAS, žemės ūkio ir valstybės turtų,
VELYKIS MYKOLAS, plk., krašto apsaugos,
LEONAS PETRAS, teisingumo,
YČAS JONAS, švietimo min. valdytojas,
STAŠINSKAS VLADAS, vidaus reikalų, darbo bei maitinimo min. valdytojas
VORONKO JUOZAS, min. be portfelio gudų reikalams,
VYGODSKIS JOKŪBAS, min. be portfelio žydų reikalams

II.1918.12.26 - 1919.3.12

SLEŽEVIČIUS MYKOLAS, min. pirm.,
YČAS MARTYNAS, finansų,
ČARNECKIS VOLDEMARAS VYTAUTAS, finansų min. valdytojas,
VELYKIS MYKOLAS, krašto apsaugos,
PAKNYS JUOZAS, maitinimo ir viešųjų darbų min. valdytojas,
ŠIMKUS JONAS, prekybos ir pramonės,
VOLDEMARAS AUGUSTINAS, užsienio reikalų,
JANULAITIS AUGUSTINAS, užsienio reikalų min. valdytojas,
LEONAS PETRAS, teisingumo,
ŠIMOLIŪNAS JONAS, susisiekimo min. valdytojas,
BIRŽIŠKA MYKOLAS, švietimo,
VILEIŠIS JONAS, vidaus reikalų,
TŪBELIS JUOZAS, žemės ūkio ir valstybės turtų,
VORONKO JUOZAS, min. be portfelio gudų reikalams,
VYGODSKIS JOKŪBAS, min. be portfelio žydų reikalams,
STULGINSKIS ALEKSANDRAS, min. be portfelio

III. 1919.3.12 - 1919.4.12
(trumpiausiai išsilaikiusi)

DOVYDAITIS PRANAS, min. pirm.
YČAS MARTYNAS, finansų,
PETRULIS VYTAUTAS, finansų min. valdytojas,
MERKYS ANTANAS, mjr., krašto apsaugos min. valdytojas,
STULGINSKIS ALEKSANDRAS, vidaus reikalų, maitinimo ir viešųjų darbų,
VOLDEMARAS AUGUSTINAS, užsienio reikalų,
NOREIKA LIUDAS, teisingumo,
ŠIMOLIŪNAS JONAS, susisiekimo min. valdytojas,
YČAS JONAS, švietimo,
MATULIONIS POVILAS, žemės ūkio,
VORONKO JUOZAS, min. be portfelio gudų reikalams

IV.1919.4.12 - 1919.10.7

SLEŽEVIČIUS MYKOLAS, min. pirm.,
VILEIŠIS JONAS, finansų,
MERKYS ANTANAS, mjr., krašto apsaugos,
PAKNYS JUOZAS, darbo ir socialinės apsaugos,
ŠIMKUS JONAS, prekybos ir pramonės,
NOREIKA LIUDAS, teisingumo,
KAIRYS STEPONAS, tiekimo ir maitinimo,
VOLDEMARAS AUGUSTINAS, užsienio reikalų
ČARNECKIS VOLDEMARAS V., susisiekimo,
TŪBELIS JUOZAS, švietimo,
LEONAS PETRAS, vidaus reikalų
STULGINSKIS ALEKSANDRAS, žemės ūkio ir valstybės turtų,
VORONKO JUOZAS, min. be portfelio gudų reikalams,
SOLOVEIČIKAS MAKSAS, min. be portfelio žydų reikalams,
ŠERNAS JOKŪBAS, min. be portfelio

V.1919.10.7 - 1920.6.19
(koalicijos pagrindais)

GALVANAUSKAS ERNESTAS, min. pirm., finansų (nuo 11.17 prekybos ir pramonės),
LIATUKAS PRANAS, plk., krašto apsaugos min. valdaytojas,
VOLDEMARAS AUGUSTINAS, užsienio reikalų,
NOREIKA LIUDAS, teisingumo,
ČARNECKIS VOLDEMARAS V., susisiekimo,
TŪBELIS JUOZAS, švietimo ir žemės ūkio — valstybės turtų min. valdytojas
DRAUGELIS ELIZIEJUS, vidaus reikalų, nuo 10.29 prijungta darbo ir soc. apsaugos min.,
VORONKO JUOZAS, min. be portfelio gudų reikalams,
SOLOVEIČIKAS MAKSAS, min. be portfelio žydų reikalams

VI. 1920.6.19 - 1992.1.18
(koalicinė, ilgiausiai išsilaikiusi)

GRINIUS KAZYS, min. pirm.,
GALVANAUSKAS ERNESTAS, finansų, prekybos-pramonės ir einąs susisiekimo min. pareigas,
ŽUKAS KONSTANTINAS, plk., krašto apsaugos iki 1921.4.11,
ŠIMKUS JONAS, krašto apsaugos nuo 1921.4.11,
PURICKIS JUOZAS, užsienio reikalų iki 1922.1.1,
JURGUTIS VLADAS, užsienio reikalų nuo 1922.1.1,
KLIMAS PETRAS, užsienio reikalų min. valdytojas,
KAROBLIS VINCAS, teisingumo,
BIZAUSKAS KAZYS, švietimo,
SKIPITIS RAPOLAS, vidaus reikalų,
ALEKSA JONAS, žemės ūkio ir valstybės turtų,
SIEMAŠKA DOMININKAS, min. be portfelio gudų reikalams,
SOLOVEIČIKAS MAKSAS, min. be portfelio žydų reikalams

VII. 1922.2.2 - 1923.2.23

GALVANAUSKAS ERNESTAS, min. pirm., ir nuo 1922.9.28 užsienio reikalų,
SLIŽYS BALYS, mjr., krašto apsaugos,
DOBKEVIČIUS JONAS, finansų, prekybos - pramonės iki 1922.8.21,
PETRULIS VYTAUTAS, finansų, pramonės - prekybos nuo 1922.8.21;
JURGUTIS VLADAS, užsienio reikalų iki 1922.9.28,
KAROBLIS VINCAS, teisingumo,
VILEIŠIS PETRAS, susisiekimo,
JUODAKIS PETRAS, švietimo,
OLEKA KAZYS, vidaus reikalų,
ALEKSA JONAS, žemės ūkio ir valstybės turtų,
SOLOVEIČIKAS MAKSAS, min. be portfelio žydų reikalams,
SIEMAŠKA DOMININKAS, min. be portfelio gudų reikalams

VIII.1923.2.23 - 1923.6.29

GALVANAUSKAS ERNESTAS, min. pirm., užsienio reikalų ir min. be portfelio gudų reikalams,
PETRULIS VYTAUTAS, finansų, prekybos-pramonės,
SLIŽYS BALYS, krašto apsaugos,
KAROBLIS VINCAS, teisingumo,
TAMOŠEVIČIUS BENEDIKTAS, susisiekimo,
JUODAKIS PETRAS, švietimo,
OLEKA KAZYS, vidaus reikalų,
ALEKSA JONAS, žemės ūkio ir valstybės turtų,
FRIDMANAS BERNARDAS, min. be portfelio žydų reikalams

IX. 1923.6.29 - 1924.6.18

GALVANAUSKAS ERNESTAS, min. pirm., užsienio reikalų ir min. be portfelio gudų reikalms,
PETRULIS VYTAUTAS, finansų,
SLIŽYS BALYS, krašto apsaugos,
TUMĖNAS ANTANAS, teisingumo,
NORUS NARUŠEVIČIUS TOMAS, susisiekimo,
BISTRAS LEONAS, švietimo,
KRUPAVIČIUS MYKOLAS, žemės ūkio,
ŽALKAUSKAS KAROLIS, vidaus reikalų,
ROZENBAUMAS SIMAS, min. be portfelio žydų reikalams iki 1924.2.12

X. 1924.6.18 - 1925.1.27

TUMĖNAS ANTANAS, min. pirm., teisingumo ir vidaus reikalų,
STARKUS ZIGMAS, vidaus reikalų nuo 1924.7.8,
DAUKANTAS TEODORAS, plk., krašto apsaugos,
PETRULIS VYTAUTAS, finansų,
ČARNECKIS VOLDEMARAS, užsienio reikalų,
SLIŽYS BALYS, susisiekimo,
BISTRAS LEONAS, švietimo,
KRUPAVIČIUS MYKOLAS, žemės ūkio

XI. 1925.2.4. - 1925.9.19

PETRULIS VYTAUTAS, min. pirm. ir finansų,
DUKANTAS TEODORAS, plk., krašto apsaugos,
TUMĖNAS TEODORAS, teisingumo,
SLIŽYS BALYS, susisiekimo,
JOKANTAS KAZYS, švietimo,
ČARNECKIS VOLDEMARAS, užsienio reikalų,
KRUPAVIČIUS MYKOLAS, žemės ūkio,
ENDZIULAITIS ANTANAS, vidaus reikalų

XII. 1925.9.25 - 1926.5.21

BISTRAS LEONAS, min. pirm., krašto apsaugos, nuo 1926.4.21 užsienio reikalų,
KARVELIS PETRAS, finansų,
KAROBLIS VINCAS, teisingumo,
REINYS MEČISLOVAS, užsienio reikalų iki 1926.4.21,
SLIŽYS BALYS, susisiekimo,
JOKANTAS KAZYS, švietimo,
KRUPAVIČIUS MYKOLAS, žemės ūkio,
ENDZIULAITIS ANTANAS, vidaus reikalų

XIII. 1926.6.15 - 1927.12.17

SLEŽEVIČIUS MYKOLAS, min. pirm., teisingumo, užsienio reikalų,
RIMKA ALBINAS, finansų,
PAPEČKYS JUOZAS, krašto apsaugos,
TAMOŠEVIČIUS BENEDIKTAS, susisiekimo min. valdytojas,
ČEPINSKIS VINCAS, švietimo,
POŽĖLA VLADAS, vidaus reikalų,
KRIŠČIŪNAS JURGIS, žemės ūkio

XIV. 1927.12.17 - 1929.9.19

VOLDEMARAS AUGUSTINAS, min. pirm., užsienio reikalų, nuo 1928.11.22 krašto apsaugos,
KARVELIS PETRAS, finansų iki 1927.5.3
TŪBELIS JUOZAS, finansų nuo 1927.5.3
MERKYS ANTANAS, plk., krašto apsaugos iki 1927.8.9
DAUKANTAS TEODORAS, plk., krašto apsaugos nuo 1927.8.9 iki 1928.11.22
ŠILINGAS STASYS, teisingumo iki 1928.2.4
ŽILINSKAS ALEKSANDRAS, teisingumo, nuo 1928.2.4
JANKEVIČIUS JUOZAS, susisiekimo iki 1927.5.3
ČIURLIONIS STASYS, susisiekimo min. valdytojas nuo 1928.2.4 min. iki 1928.9.30
VARIAKOJIS JONAS, plk., susisiekimo min. valdytojas nuo 1928.11.22
BISTRAS LEONAS, švietimo iki 1927.5.3
ŠAKENIS KONSTANTINAS, švietimo nuo 1927.5.3
ALEKSA JONAS, žemės ūkio,

XV. 1929.9.23 - 1934.6.8

TŪBELIS JUOZAS, min. pirm., finansų ir užsienio reikalų iki 1929.11.8
VARIAKOJIS JONAS, plk., krašto apsaugos iki 1930.6.27
GIEDRAITIS BALYS, plk., krašto apsaugos nuo 1930.6.27
ŽILINSKAS ALEKSANDRAS, teisingumo,
VILEIŠIS VYTAUTAS, susisiekimo,
ŠAKENIS KONSTANTINAS, švietimo,
MUSTEIKIS IGNAS, plk., vidaus reikalų iki 1929.11.30
ARAVIČIUS PETRAS, vidaus reikalų nuo 1929.11.30
RUSTEIKA STEPONAS, vidaus reikalų nuo 1931.4.1
ALEKSA JONAS, žemės ūkio

XVI. 1934.6.12 - 1935.9.6

TŪBELIS JUOZAS, min. pirm., finansų,
ŠNIUKŠTA PETRAS, gen., krašto apsaugos,
ŠILINGAS STASYS, teisingumo,
LOZORAITIS STASYS, užsienio reikalų,
STANIŠAUSKIS JOKŪBAS, susisiekimo,
TOMKŪNAS JUOZAS, švietimo,
RUSTEIKA STEPONAS, vidaus reikalų,
ALEKSA JONAS, žemės ūkio

XVII. 1935.9.6 - 1938. 3. 24

TŪBELIS JUOZAS, min. pirm., finansų,
ŠNIUKŠTA PETRAS, gen., krašto apsaugos iki 1935.10.31
DIRMANTAS STASYS, gen., krašto apsaugos nuo 1935.10.31
ŠILINGAS STASYS, teisingumo,
LOZORAITIS STASYS, užsienio reikalų,
STANIŠAUSKIS JOKŪBAS, susisiekimo,
TONKŪNAS JUOZAS, švietimo,
ČAPLIKAS JULIUS, vidaus reikalų,
PUTVINSKIS STASYS, žemės ūkio

XVIII. 1938.3.24 - 1938.12.5

MIRONAS VLADAS, min. pirm. ir nuo 1938.10.1 žemės ūkio,
RAŠTIKIS STASYS, gen., krašto apsaugos,
INDRAŠIŪNAS JULIUS, finansų,
MASIULIS BOLESLOVAS, teisingumo iki 1938.10.1
STAŠINSKAS VLADAS, teisingumo nuo 1938.10.1
STANIŠAUSKIS JOKŪBAS, susisiekimo,
TONKŪNAS JUOZAS, švietimo,
TŪBELIS JUOZAS, žemės ūkio iki 1938.10.1
LEONAS SILVESTRAS, plk., vidaus reikalų,
LOZORAITIS STASYS, užsienio reikalų,

XIX. 1938.12.5 - 1939.3.27

MIRONAS VLADAS, min. pirm.,
INDRAŠIŪNAS JULIUS, finansų,
MUSTEIKIS KAZYS, gen., krašto apsaugos,
GUDAUSKIS JONAS, teisingumo,
URBŠYS JUOZAS, užsienio reikalų,
GERMANAS KAZYS, susisiekimo,
TONKŪNAS JUOZAS, švietimo,
LEONAS SILVESTRAS, vidaus reikalų,
SKAISGIRIS JUOZAS, žemės ūkio

XX. 1939.3.28 - 1939.11.21
(koalicinė)

ČERNIUS JONAS, gen., min. pirm.,
BIZAUSKAS KAZYS, min. pirm. pavad.;
SUTKUS JONAS, finansų,
MUSTEIKIS KAZYS, gen., krašto apsaugos,
TAMOŠAITIS ANTANAS, teisingumo,
URBŠYS JUOZAS, užsienio reikalų,
GERMANAS KAZYS, susisiekimo,
BISTRAS LEONAS, švietimo,
SKUČAS KAZYS, gen., vidaus reikalų,
KRIKŠČIŪNAS JURGIS, žemės ūkio

XXI. 1939.11.21 - 1940.6.17

MERKYS ANTANAS, min. pirm.,
BIZAUSKAS KAZYS, min. pirm. pavad.,
GALVANAUSKAS ERNESTAS, finansų,
MUSTEIKIS KAZYS, gen., krašto apsaugos,
TAMOŠAITIS ANTANAS, teisingumo,
URBŠYS JUOZAS, užsienio reikalų,
MASILIŪNAS JONAS, susisiekimo,
JOKANTAS KAZIMIERAS, švietimo,
SKUČAS KAZYS, gen., vidaus reikalų,
AUDĖNAS JUOZAS, žemės ūkio

VARDYNAS

Aleksa, Jonas, 140, 141, 259, 260, 262, 263
Aleksandravičius, Vincas, kun., 32
Ališauskas, K., 70, 71
Andriuškevičius, Jonas, 21
Aravičius, Petras, 141, 262
Askenazy, Simonas, 63
Atamukas, 208
Audėnas, Juozas, 115, 116, 209, 264

Balutis, Bronius Kazys, 45, 52, 53, 71
Banaitis, Saliamonas, 20
Basanavičius, Jonas, Dr., 20, 170
Beck, Jozef, plk., 169, 170
Bendorius, Adomas, 115
Bertulaitis, K., 175-176
Bildušas, Jonas, 128, 129
Bilmanis, Alfredas, 72, 116
Biržiška, Mykolas, prof., 20, 71, 257
Bistras, Leonas, min., 98, 100, 131, 187, 190, 260, 261, 262, 264
Bizauskas, Kazys, min., 20, 187, 200, 259, 264
Boettcher, Otto, 147, 179
Bourgeois, Leon V.A., 63
Bučys, Pranciškus, vysk., 32, 116, 136
Budrys, Jonas, 76
Buksta, 152
Bulavas, J., 180
Bulota, J., 107, 113
Bulotas, V., 152
Butkūnas, 178
Butkus, Stasys, 17, 22
Būtėnas, Julius, 70

Cechlinas, 197

Čaplikas, Julius, gen., 263
Čarnas, Rapolas, 108, 121
Čarneckis, Voldemaras Vytautas, min., 257, 258, 259, 261
Čepinskis, Vincas, universiteto rekt., 262
Černius, Jonas, gen., 187, 190, 201, 264
Čičerinas, Georgijus, komisaras, 97, 110-111
Čiurlionis, Stasys, min., 262

Dainauskas, Jonas, teisininkas, 152
Darius, Steponas, 75
Daubaras, J., 115
Daugirdas, K., 4
Daukantas, Simonas, 126
Daukantas, Teodoras, gen. l., 261, 262
Davis, Hezekiah Norman, 78
Dielininkaitis, Pranas, min., 187
Dirmantas, Stasys, gen., min., 263
Dirvelė, E., 116, 117

Dobkevičius, Jonas, min., 260
Domasevičius, Andrius Jonas, gyd., 39
Donelaitis, Kristijonas, kun., 178
Dovydaitis, Pranas, min., 20, 258
Draugelis, Eliziejus, dr., min., 259
Dzeržinskis, Feliksas, 39
Dziewanowski, M. K., 72

Endziulaitis, Antanas, min., 261

Fischer, F., 22
Fridmanas, Bernardas, min.,260

Gaigalaitė, A., 136, 179
Galvanauskas, Ernestas, prof., min., 65, 74, 76, 77, 101, 115, 259, 260, 264
Germanas, Kazys, min., 187, 264
Giedraitis, Balys, plk., min., 141, 262
Giedrys, Kazys, 108, 121
Gira, Liudas, 111, 116, 186
Glovackis - Grigaliūnas, J., gen., 109, 111 - 112
Grabskis, 52
Greifenbergeris, Juozas, 108, 121
Grinius, Kazys, dr., 44, 45, 106, 162, 113, 117, 136, 259
Gruodis, 152
Gružas, Petras, plk., 19
Gudauskis, Jonas, min., 264
Gudynas, 135
Gustainis, Valentinas, 169
Gustaitis, J., 159

Harris, Samuel, 28
Heydrich, 188
Hesas, Rudolf, 154
Hitleris, Adolfas, 176, 177, 191, 192, 193, 197, 208
Hymansas, Paulius, prof., 63, 64 - 65

Indrašiūnas, Julius, min., 263, 264
Ivašauskas - Ivas, A., 75

Yčas, Jonas, min., 257, 258
Yčas, Martynas, min., 14, 15, 41, 68, 70, 85, 257, 258

Jakštas-Dambrauskas, Aleksandras, prelatas, 32
Jankevičius, Juozas, min., 262
Jankus, Martynas, 75
Janulaitis, Augustinas, min., 257
Jasutis, G., 156
Jokantas, Kazys, min., 203, 261, 264
Jonavičius, L., 36, 38 - 39
Juodakis, Petras, prof., min., 260
Jurgutis, Vladas, prof., 259, 260

Kairys, Steponas, min., 20, 40, 70, 258
Kaminskas, A., 152
Kapsukas - Mickevičius, Vincas, 12, 22, 108
Karevičius, Pranciškus, arkivysk., 42

Karoblis, Vincas, min., 259, 260, 261
Karvelis, Petras, min., 261, 262
Katelbach, 169
Klatt, R., 22
Klimas, Petras, min. 20, 45, 259
Končius, Ignas, prof., 204, 209
Krėvė - Mickevičius, Vincas, prof., 186
Kriščiūnas, Jurgis, min., 187, 262, 264
Krygeris, M., 152
Krupavičius, Mykolas, prof., 30, 56, 57, 70, 74, 99, 100, 260, 261
Kubilius, Jurgis, gen., 41
Kubiliūnas, Petras, gen., 158
Kudirka, Vincas, dr., 36

Ladyga, Kazys, gen., 109
Lapšys, 152
Laugalis, A., 22
Lenin, Vladimir Iljič, 22
Leonas, Petras, min., 15, 35, 257, 258
Leonas, Silvestras, plk., 263, 264
Leonavičius, J., 179, 180
Leskaitis, S., 173
Lėbartas, J., 75
Liatukas, Pranas, plk., min., 259
Lipski, J., 180
Lisauskas, 152
Liulevičius, V., 115
Lopajevas, S., 70
Lossowski, P., 71, 72
Lozoraitis, Stasys, min., 169, 174, 263
Lukoševičius, J., 36

Mackevičius, M., 71
Mačiuika, Antanas, plk. lt., 112
Maironis-Mačiulis, Jonas, prel., prof., 32
Majus, A., 129
Maksimavičius, J., 179, 180
Malinauskas, Donatas, 20
Manelis, V., 71
Marcinkevičius, J., 71, 136
Marcinkevičius - Mantautas, A., 75
Masiulis, Boleslovas, min., 72, 179, 263
Masiliunas, Jonas, min., 264
Mašalaitis, Vincas, 141
Matulaitis, V., 141
Matulevičius, J., 131
Matulionis, Juozas, min., 258
Mažulis, A., 70
Mažvydas, M., 178
Meiksins, G., 208
Mejerovičius, 67
Merkelis, Aleksandras, 72, 116, 117, 136, 152, 179, 180, 181, 208
Merkys, Antanas, mjr., min. 147, 199, 201, 204, 206, 207, 258, 262, 264,
Merkys, V., 70
Mickeliūnas, P., 28
Mikulskis, Povilas, 128, 129
Mironas, Vladas, kun., min., 20, 172, 173, 175, 177, 263, 264
Molotovas, V. M., 192, 195, 197, 200, 205, 206, 207
Monstavičius, D., 152
Moravskis, Alfonas, doc., 39
Mussolini, B., 112, 131

Musteikis, Ignas, plk., 262
Musteikis, Kazys, gen., 187, 203, 205, 209, 264

Naana, G. J., 116, 180
Nagevičius, Vladas, gen., 110, 113, 136
Narakas, Juozas, plk. lt., 158
Narutavičius, Stanislovas, 20, 169
Navakas, Jonas, 155
Navickas, K., 115, 116, 136, 179, 180, 181, 208, 209
Neumanas, K., dr., 152, 154, 156, 175
Noreika, Liudas, min., 41, 258, 259
Norem, Owen J. C., 136
Norus Naruševičius, Tomas, min., 45, 260

Oberlaenderis, 155
Oleka, Kazys, teis., min., 260

Pajaujis, J., 122, 123, 128, 188
Pakarklis, P., 186
Paknys, Juozas, min., 257, 258
Pakštas, K., prof., 163
Paleckis, Justas, 199
Papečkys, Juozas, min., 262
Paplauskas, 128, 129
Pauliukonis, P., 70
Petruitis, J., 112, 130, 131
Petrulis, A., 20
Petrulis, Vytautas, min., 258, 260, 261
Pijus XII, popiežius, 177
Pilsudskis, J., 39, 47, 48, 49, 52, 62, 128, 131, 133
Plechavičius, Povilas, gen., 113, 121
Plečkaitis, J., 109, 128, 129
Pleinytė - Puidienė, O., 103
Povilaitis, A., 179, 186, 187
Pozdniakovas, 185
Požėla, Karolis, 108, 121
Požėla, Vladas, min., 262
Preikšas, K., 108
Pronskus, J., 75
Purickis, Juozas, min., 35, 67, 71, 259
Putvinskis, Stasys, min., 263

Račkauskas, K., 71, 136, 180
Rastenis, V., 179
Raštikis, Stasys, gen., 190, 191, 192, 198, 199, 204, 208, 209, 263
Reinys, Mečislovas, vysk., 261
Reklaitis, K. M., 36
Rėza, L., 178
Ribbentrop, von Joachim, min., 171, 174, 177, 188, 191, 192, 194, 197, 198, 200
Rimka, Albinas, prof., min., 55, 141, 187, 262
Rimša, 86
Rydz-Smigly, Edward, maršalas, 172, 192
Römeris, Mykolas, prof., rektorius, 25, 72
Ropas, Edward, vysk., 154
Rozenbaumas, Simas, min., 260
Rukša, A., 115
Rusteika, Steponas, min., 151, 157, 262, 263
Rūkas, M., 22

Saltanas, 128
Sasas (Sass), 152, 154, 156, 175
Sauervein, 180
Savickis, J., 71
Senn, Alfred, E., prof., 36
Siemaška, Domininkas, min., 259, 260
Simaitis, E., 147
Simpson, James Young, 68
Skaisgiris, Juozas, min., 264
Skipitis, Rapolas, min., 28, 70, 71,72, 116, 117, 136, 259
Skučas, Kazys, gen., min., 187, 264
Sleževičius, Mykolas, adv., min., 14, 16, 22, 103, 105, 106, 128, 257, 258, 262
Sliesoraitis, A., 188
Sližys, Balys, min., 261
Smetona, Antanas, prezidentas, 14, 26, 41, 42, 44, 70, 72, 76, 100, 101, 103, 105, 106, 111, 112-113, 114, 122, 125, 126-127, 134, 151-152, 164, 168, 180, 185, 203
Smilgevičius, J., 20
Soloveičikas, Maksas, min., 258, 259, 260
Stalin, J., 12, 22, 194, 195, 197-198, 200
Stanišauskis, Jokūbas, min., 263
Stankus, Zigmas, min., 261
Stašinskas, Vladas, min., 15, 17, 35, 257, 263
Staugaitis, J., 20
Steponaitis, A., 22
Stolypin, Piotr Arkadjevič, min., 59
Strazdin. K. J., 180
Stulginskis, Aleksandras, prezidentas, 20, 44, 57, 73, 74, 257, 258
Sutkus, Jonas, 187, 264
Sužiedėlis, S., 70

Šakenis, Konstantinas, min., 141, 164, 203, 262
Šapoka, A., 70, 72
Šaulinskas, V., 75
Šaulys, J., kun., 20, 171
Šaulys, J., dr., 20
Šernas, Jokūbas, min., 20, 258
Šilingas, Stasys, min., 161, 262, 263
Šimkus, Jonas, min., 4, 257, 258, 259
Šimoliūnas, Jonas, min., 257, 258
Škirpa, J., 177, 195
Škirpa, Kazys, 17, 19, 22
Šliūpas, Jonas, dr., 36, 39, 70
Šližys, Balys, mjr., min., 260
Šniukšta, Petras, gen., min., 263
Štaupas, J., 188

Tamošaitis, Antanas, prof., min., 187, 264
Tamoševičius, Benediktas, min., 260, 262
Tomašauskas, gen., 109
Tomkus, J., 111
Tomkūnas, Juozas, prof., min., 263, 264
Trimakas, A., 115
Truska, L., 115
Tūbelis, Juozas, min., 15, 139-140, 141, 145, 146, 157, 158,

162, 172, 257, 258, 259, 262, 263
Tumėnas, Antanas, min., 260, 261

Ulmanis, Karlis, Latvijos prezidentas, 163
Urbšys, Juozas, min., 171, 172, 175, 177, 187, 191, 197, 207, 264

Vailokaitis, J., 32, 36, 82, 85
Vaižgantas - Tumas, Juozas, kan., 32, 41, 69, 126
Valančius, Motiejus, vysk., 126
Valsonokas, R., 115
Vanagaitis, J., 75
Vardys, V., 116
Variakojis, Jonas, plk., min., 262
Velykis, Mykolas, pulk., min., 257
Venclova, Antanas, 186
Vileišis, Jonas, min. 4, 20, 257, 258
Vileišis, Petras, min., 103, 260
Vileišis, Vytautas, min., 141, 262
Vimeris, Emilis, gen., 152
Virbickas, L., 135
Višinskis, Povilas, 36, 70
Vygodskis, Jokūbas, min., 257
Voldemaras, Augustinas, prof., min., 14, 15, 35, 41, 46, 56-57, 63, 100, 103, 112, 114, 122, 123, 125, 130-132, 133-136, 139, 140, 157, 158, 187, 257, 258, 259, 262
Voronko, Juozas, min., 257, 258, 259

Weizsäcker, von E. F., 188, 191, 208

Zaunius, D., min. 141, 148, 179
Zechini, Antonio, arkivysk., apašt., delegatas, 102-103

Žalkauskas, Karolis, min., 260
Želigowski, Lucian, gen., 49, 52, 53, 55, 63
Žilinskas, Aleksandras, min., 141, 262
Žilius, J., 85
Žiugžda, J., 72
Žukas, Konstantinas, plk., min., 53, 71, 72, 116, 259
Žukauskas, Silvestras, gen., 53

TURINYS

ĮVADAS 11
Nepriklausomos Lietuvos kūrimasis 11
I. PARLAMENTINIS LAIKMETIS (1920-1926) 23
A. STEIGIAMASIS SEIMAS IR JO DARBAI 25
1. Kliūtys demokratinei santvarkai 25
2. Žemas tautos politinis sąmoningumas 29
3. Partijos Steigiamojo Seimo rinkimuose 31
4. Steigiamojo Seimo išrinkimas ir jo pirmieji darbai 41
5. Lietuva Lenkų - Sovietų kare 47
6. Didieji Steigiamojo Seimo darbai 54
7. Užsienio politikos tikslai ir priemonės 62
8. Steigiamojo Seimo kadencijos pabaiga 69
B. PARLAMENTINĖ DEMOKRATIJA 73
1. Du Seimai 73
2. Kova dėl Klaipėdos 74
3. Ūkis ir visuomeniniai santykiai 78
4. Švietimas 86
5. Užsienio politikos vingiuose 93
6. Vidaus politika partiniuose kivirčuose 98
7. Trečiasis Seimas 104
8. Gruodžio 17 d. perversmas 111
II. KARINĖS DRAUSMĖS VALDŽIA (1927-1929) 119
1. Artimesnės perversmo pasekmės 121
2. Kieta tautinė valdžia 125
3. Užsienio politikos verpetuose 127
4. Naujoji Konstitucija 132
5. Karinės drausmės vyriausybės galas 133
III. AUTORITARINIO VALDYMO LAIKOTARPIS (1929-1939) 137
1. Juozo Tūbelio kabinetas 139
2. Du laimėjimai užsienio politikoje 146
3. Platesnis 1928 m. Konstitucijos vykdymas 148
4. Valstybės vidaus sukrėtimai 153
a. Vokiškojo nacionalizmo sambrūzdis Klaipėdos krašte 153
b. Vadinamasis A. Voldemaro pučas 157
c. Suvalkijos - Dzūkijos ūkininkų streikas 159
5. Permainos valstybės santvarkoje 162
6. Du ultimatumai 168

IV. NEPRIKLAUSOMYBĖS SUTEMOS 1939 - 1940 183
1. Vieningo darbo vyriausybės metai 185
2. Antrojo Pasaulinio karo išvakarėse ir jo pradžioje 191
3. Lietuvos - Sovietų sutartis ir Vilniaus grįžimas 198
4. Sovietų įgulos ir nepriklausomybės žlugimas 200
PRIEDAI 211
1922 metų konstitucija 213
1928 metų konstitucija 226
1938 metų konstitucija 238
Ministrų Kabinetai — Tarybos 1918-1940 257
VARDYNAS 265
Turinys 271